విజ్ఞానచంద్రికా గ్రంథమాల. ౨.

హిందూదేశకథాసంగ్రహము.

ప్రథమభాగము.

హిందూమహాయుగము.

ఇయ్యది

కొమఱ్ఱాజు - వేంకటలక్ష్మణరావు, ఎం. ఏ. గారిచే

రచియింపఁబడియె.

నాలవ కూర్పు.

చెన్నపురి.

జ్యోతిష్మతీ ముద్రాక్షరశాలయందు ముద్రింపఁబడిరి

1910.

వెల రు. ౧-౦-౦.

రాజపోషకులు.

శ్రీ ఆనరేబల్ బొబ్బిలి మహారాజా గారు.

శ్రీ పిఠాపురము రాజాగారు.

శ్రీ మునగాల రాజాగారు.

Prof. B. Rama Raju (Rtrd)
H. No. 1-8-117/2, Chikkadpally,
HYDERABAD - 500 020.

1-వ కూర్పు ... 1907.

2-వ కూర్పు ... 1908.

3-వ కూర్పు ... 1909.

4-వ కూర్పు ... 1910.

నాల్గవకూర్పు పీఠిక.

ఇది యీ గ్రంథముయొక్క నాల్గవకూర్పు. ప్రతి సంవత్సరమునను ఒక క్రొత్తకూర్పు అచ్చుపడులాగునఁ జేసి యాంధ్రజనులు ఈగ్రంథమునకు అనన్యసామాన్యమైన గౌరవముఁ గలుగఁజేసిరి. కావున వారియెడ నేనెప్పుడును కృతజ్ఞుఁడ.

ఈ నాల్గవకూర్పులోఁ బెక్కువిషయములు క్రొత్తగాఁ జేర్పఁదలఁచితిని. కాని నాకు వ్యవధిచిక్కనందునను, చరిత్రసాధనములు లేని పల్లెలో నేను నాలుగైదు మాసములనుండి యుండుట తటస్థించినందునను, ఈ గ్రంథము కావలయునని ప్రతిదినమును అసంఖ్యలేఖలు వచ్చుచున్నందునను, విజ్ఞానచంద్రికా పరిషత్తువారు తమచే నియమింపఁబడిన తెలుఁగు పరీక్షనిమిత్తమై యీ గ్రంథమును పఠనీయముగా నియమించినందునను, మార్పులు లేకయే యీ కూర్పు అచ్చొత్తింపఁబడినది.

అనేక సవరణలుచేసి గ్రంథమును త్వరలో ముద్రణము గావించినందులకు జ్యోతిష్మతీ ముద్రాయంత్రాధికారులగు బ్రహ్మశ్రీ, వేదము - వేంకటరాయశాస్త్రులవారికి నాకృతజ్ఞతా వందనములు సూచించుచున్నాను.

నడిగూడెము,
కృష్ణాజిల్లా,
14-9-1910.

గ్రంథకర్త.

మూఁడవ కూర్పు పీఠిక.

ఈ గ్రంథముయొక్క మొదటికూర్పు పీఠిక 3-10-07 తేదిని వ్రాయఁబడినది. అనఁగా దీనియొక్క మొదటికూర్పు ప్రకటింపఁబడి నేఁటికిఁ బూర్తిగ రెండు సంవత్సరములయినను కాలేదు. ఇంత స్వల్పకాలములో ఈ గ్రంథముయొక్క కూర్పులు రెండును అయిపోయినందున నీ మూఁడవకూర్పు ప్రకటింపఁబడినది. ఇట్లు రెండేండ్లలో మూఁడుకూర్పు లచ్చు పడిన తెలుఁగుపుస్తకములు మిక్కిలి యుండవు. కావున నిది యీ గ్రంథమున కొక గౌరవ విశేషముగా నెంచవలసి యున్నది. మాయుద్యమమున కన్నివిధములఁ దోడ్పడి, మాగ్రంథములఁ బ్రేమతో నాదరించి, వాని రెండవకూర్పును, మూఁడవకూర్పును త్వరత్వరగా నచ్చుపడునట్లుగాఁ జేసిన యాంధ్ర పాఠక ప్రపంచమునకు మేము కృతజ్ఞతా పూర్వక వందనముల కంటె నేమి యీయఁగలము?

అచ్చటచ్చట ప్రాథమిక పాఠశాలలో నీ పుస్తకమును బాలురకుఁ బఠనీయముగాఁ బెట్టి కొందఱుపాధ్యాయులు మాకుఁ దోడ్పడిరి. ఇట్టి వారికిఁ గృతోపకారమునకై వందనము లాచరించుచు, ఇఁక ముందును విజ్ఞాన చంద్రికామండలి వారిచేఁ బ్రకటింపఁబడు గ్రంథములను ఇట్లె యాదరింపుదురు గాతమని కోరుచున్నాఁడను.

ఈ పుస్తకములోని కొన్ని భాగములు 1909 వ సంవత్సరము ప్రవేశపరీక్షకుఁ (Matriculation) బోవు విద్యార్థులకుఁ బఠనీయముగా నేర్పఱిచి, చెన్నపురి సర్వకళాశాలవారు, విజ్ఞాన చంద్రికా గ్రంథమాలను సత్కరించిరి. ఇట్లు లోకాశ్రయము, విద్వదాశ్రయము ఈ రెంటును తమకబ్బినందుకు 'మండలి' వారెంతయు సంతసించుచున్నారు.

ఈ కూర్పువిషయమై బ్రహ్మశ్రీ మ-రా-రా-శ్రీ, వేదము వేంకటరాయ శాస్త్రిగారును, కనుపర్తి మార్కండేయ శాస్త్రిగారును నాకు మిక్కిలి సాయముచేసిరి. కావున వారి యెడఁ గృతజ్ఞతఁ జూపుచున్నాఁడను.

35, స్వామినాయక వీధి,
చింతాద్రిపేట,
చెన్నపట్టణము.
17-7-09

గ్రంథకర్త.

రెండవ కూర్పు పీఠిక.

ఈ గ్రంథముయొక్క మొదటికూర్పు వేయిప్రతులును పుస్తకముప్రచురించిన యైదునెలలలోనే కర్చయినందున ఈరెండవకూర్పు అచ్చువేయింపఁబడినది. ఆంధ్రదేశమందలి పండితులును, పత్రికాధిపతులును, ఇతరజనులును ఈహిందూదేశ చరిత్రనుగురించి తమతమ యనుకూలాభిప్రాయములను దెలిపి నన్ను ఎంతయో ప్రోత్సాహపఱిచినందుకు నేను వారియెడఁ గృతజ్ఞుఁడను. అనుదినమును గ్రంథములు కావలయునని యుత్తరములు వచ్చుచుండుటచే నీరెండవకూర్పింత త్వరలో అచ్చువేయింపఁబడినది. కావున నేను తలంచినన్ని క్రొత్తయంశములిందుఁ జేర్చుటకు వీలులేకపోయెను. అయినను ఇందుఁ గొన్ని ముఖ్యమైన నూతనాంశములు చేర్చఁబడినవి. నూతన పటము కూడ నొక్కటి చేర్చఁబడినది. పుస్తకములన్నియుఁ గ్యాలికో యనఁబడు బట్టతో నట్టకట్టింపఁ బడినవి.

ఇదివఱకుఁ దెనుఁగు పొత్తంబుల యట్టమీఁద నాంగ్లేయాక్షరములతోఁ బేళ్లువేయు నాచారముండెను. కాని యందువలన నవి యింగ్లీషు గ్రంథములేమోయని సామాన్యజనులు భ్రమపడుచుండిరి. కావున నీగ్రంథములో నాయాచారముమాని యట్టమీఁద నాంధ్రాక్షరములే వేయించినాఁడను.

మరా-రా-శ్రీ, రావుబహదరు కందుకూరి వీరేశలింగము పంతులుగారును, బ్రహ్మశ్రీ, కనుపర్తి మార్కండేయశర్మగారును, ఈ రెండవకూర్పు నచ్చొత్తించుటలో నాకు మిక్కిలి సహాయమొనర్చిరి, కావునవారికిఁ గృతజ్ఞతాపూర్వక వందనము లాచరించెదను.

ఇట్లు,

15-5-08. గ్రంథకర్త.

మొదటి కూర్పు పీఠిక.

మిక్కిలి పెద్దదిగాకుండగను మిక్కిలి చిన్నదికాకుండగను హిందూదేశ చరిత్ర మొకటి వ్రాయవలయునని యిచ్ఛ నామనస్సులో నెన్నియో దినములనుండి యుండెను. విజ్ఞాన చంద్రికామండలివారి ప్రోత్సాహముకతన నేఁటికాకోర్కె ఫలించినది.

అత్యంత పురాతన కాలమునుండి నేఁటివఱకు జరిగిన హిందూదేశ చరిత్రమంతయు నేనెనిమిదివందల పుటలలో వ్రాయ నిశ్చయించితిని. అందిది ప్రథమభాగము. హిందూ మహాయుగము (Hindu Period) నుగుఱించిన కథాభాగమిందు ౨౨౬ పుటలలో ముగింపఁబడినది. పెద్దయక్షరములతో నచ్చు వేయించినయెడల పుటలసంఖ్య హెచ్చి చదువరులకు నధిక ధనవ్యయమగునని యెంచి చిన్న యక్షరములతోనే గ్రంథము ముద్రింపించినాఁడను.

ఈ గ్రంథము వ్రాయుటలో నాకు శ్రీరమేశ చంద్ర దత్తుగారి గ్రంథము ముఖ్యాధారమై నప్పటికిని హిందూదేశ చరిత్ర సంబంధమైన యింగ్లీషు, హిందీ, మరాటీ మొదలగు భాషలలో వ్రాయఁబడిన గ్రంథములన్నియుఁ గాకపోయినను ముఖ్యమైనవన్నియుఁ జదివి వానిలోని సారమంతయు నిందుం జేర్చి శ్రీదత్తుమహాశయుగారి గ్రంథములోలేని యనేకాంశము

లీ గ్రంథమున వర్ణించినాఁడను. ఇందు విషయమై నేను చూచిన యన్ని గ్రంథముల పేళ్లిచట నిచ్చుట యనావశ్యకము. ఋగ్వేద సూత్రయుగముల చరిత్రకు కుం టేకృతమైన ' విసిసిట్యూడ్స ఆఫ్ ఆర్యన్ సివిలిజేషన్ ఇన్ ఇండియా ' (Vicissitudes of Aryan civilization in India) యను గ్రంథమును, బౌద్ధ యుగ చరిత్రకు విన్ సెంటు స్మిథ్ కృతమగు ' అర్లీహిస్టరీ ' అను గ్రంథమును, రామాయణీయస్థలనిర్ణయముఁ జేయ మరాటీభాష లోని ' కావ్యసంగ్రహానుబంధమును ముఖ్యమైన యాధారము లని చెప్పినఁ జాలును. ఇవియుఁగాక ఋగ్వేదాదిక సంస్కృత గ్రంథములలోని వాక్యములు స్వయముగాఁజూచి వ్రాయఁబ డినవి. వ్యాకరణ మహాభాష్యముయొక్క యచ్చుప్రతి నాకు లభింపనందున నందలి వాక్యములు కుంటేకృత గ్రంథము నుండి యుదాహరింపఁబడినవి.

హిందూ మహాయుగములోని ఋగ్వేద సూత్రసూత్ర యుగములయందలి కథాంశము లంతగాఁ దెలియవు కావున నవి విశేషముగాఁబెంచి వ్రాయలేదు. బౌద్ధపౌరాణిక యుగ ములలోని చరిత్ర తెలిసికొను సాధనంబు లనేకము లున్నం దున ఆభాగము విశేష వివరముగను, మన పూర్వుల యశో విభవము చక్కఁగఁ దెలియునటులును వర్ణింపఁబడినది.

ఈ గ్రంథమును గుఱించి నింక నధికముగ వ్రాయుట కంటె నీగ్రంథము చదివి తెలుఁగు చదువరులే దీని యోగ్యతా

యోగ్యతలు నిర్ణయింతురు గాతమని విరమించుటయే మేలు. ఈ ప్రథమభాగము చదువరులకు రుచించెనేని రెండవ మూఁడవభాగములు త్వరలో వెలువడఁగలవు.

తమకు వేఱుపనుల తొందరలున్నను శ్రమపడక యీ గ్రంథముయొక్క యచ్చుచిత్తులు (Proofs) దిద్దుటలో నాకు సహాయ మొనర్చినందుకు నామిత్రులగు మ - రా - రా - శ్రీ, కనుపర్తి మార్కండేయ శర్మ శాస్త్రిగారికి వందనము లొనర్చుచున్నాఁడను.

రంగులతో దేశపటము (Map) వేయుపద్ధతి మిక్కిలి కష్టమైనదియు, స్వదేశీయులకు విశేషముగాఁ దెలియనిదియు నైనను మిక్కిలి కష్టపడి యీవిద్యనుసాధించి మాకొఱకు నెంతయు శ్రద్ధతో నైదురంగులపటము సిద్ధముచేసి యిచ్చినందుకు 'పవార్ అండ్ కో, షూాంటురోడ్, మద్రాస్' అను ఎన్గ్రేవరు (Engraver) సంఘమువారిని నెంతయుఁ గొనియాడవలసియున్నది.

ఈగ్రంథమునందు వాడఁబడిన శకములు.

ఈగ్రంథమునందు 'క్రీ. శ.' మఱి 'క్రీ. పూ.' అని రెండు శకములు ముఖ్యముగా వాడఁబడినవి. క్రీ. శ. యనఁగ క్రీస్తు శకము. ఇది క్రైస్తవ మతాచార్యుఁడగు జీసస్ క్రైస్తువుయొక్క పుట్టుక యొద్దనుండి లెక్క వేయఁబడును. క్రీ.పూ. అనఁగాఁ గ్రీస్తునకుఁ బూర్వమని యర్థము. దీనిని ఇంగ్లీషులో బి.సి.

(B.C.) అనియెదరు. ఇది క్రీస్తువు పుట్టినప్పటినుండి వెనుకకు లెక్క వేయఁబడును. ఇందు కుదాహారణము:—క్రీ. పూ. ౫౫౭ లో బుద్ధుఁడు పుట్టెననఁగా క్రైస్తువుయొక్క జన్మమునకుఁ బూర్వము ౫౫౭ ఏండ్లక్రిందటనే బుద్ధుఁడు పుట్టెనని యర్థము. ఇట్టీరెండుశకములును క్రైస్తువు పుట్టినసమయమును ఆధారము చేసికొని యొకటి (క్రీ. పూ.) వెనుక వెనుకకు లెక్కవేయఁగవచ్చును; రెండవది (క్రీ. శ.) ముందుముందునకు లెక్కవేయఁగ వచ్చును.

ఒకానొక సమాచారము ఈశకములోని యిన్నవ సంవత్సరమున జరిగినదని చెప్పుట యెందులకు? ఆసమాచార మిప్పటికి నిన్ని సంవత్సరములక్రింద జరిగెనని చదువరులకుఁ దెల్పుటకే. నేఁటికి (ప్లవంగనామసంవత్సర భాద్రపద బహుళముదశకు) క్రీస్తుశకము ౧౯౦౭ సంవత్సరములని యందఱికిఁ దెలిసియేయున్నది. కావున నేదియో సమాచారము క్రీ. శ. ౧-లో జరిగినదని చెప్పినయెడల నేఁటికి ౧౯౦౬ సంవత్సరములక్రిందట జరిగినదని యర్థము. శ్రీహర్షుఁడు క్రీ. శ. ౬౦౬-లో రాజ్యమునకు వచ్చెననఁగాఁ గ్రీస్తువు పుట్టినతరువాత నిన్నియేండ్లకు రాజయ్యెనని యర్థము. అనఁగాఁ బ్రస్తుతపు క్రీస్తుశకమగు ౧౯౦౭-లో నుండి ౬౦౬ తీసివేయఁగా మిగిలిన ౧౩౦౧ సంవత్సరములక్రింద శ్రీహర్షుఁడు రాజుగా నుండెనని మనము తెలిసికొనవలెను. ఇట్టులే క్రీస్తువునకుఁ బూర్వమొక యేట నొకానొక సమాచారము జరి

గనన్నఁగా నేఁటికి ౧౯౦౫-వ సంవత్సరముల క్రింద నది జరిగెనని యర్థము. ఇందులకుదాహరణము: అశోకమహారాజు క్రీ. పూ. ౨౭౨-లో రాజ్యమునకు వచ్చెనని యున్నది. ఇది యెన్ని యేండ్లక్రింద జరిగెనని కనుఁగొనుటకు మనమేమి చేయవలెను? ఇప్పటి క్రీస్తుశక సంఖ్యయగు ౧౯౦౭-లో ఈ ౨౭౨ కలుపవలెను. ఇట్లు ౨౧౭౯ సంవత్సరములు వచ్చును. ఇన్నియేండ్ల క్రింద అశోక చక్రవర్తి రాజయ్యెనని యర్థము.

సూత్రము.—ఇప్పటికాలపు క్రీస్తుశకసంఖ్యలో (౧౯౦౭) ఇష్టకాలపు క్రీ. పూ. సంఖ్య కలిపినయెడలను, క్రీ. శ. సంఖ్య తీసివేసిన యెడలను, ఇష్టసమాచారము నేఁటికెన్ని సంవత్సరముల క్రింద జరిగినది వచ్చును.

క్రీ. పూ. శకమునుగుఱించి యొక వింతకలదు. ఇందలి పూర్వసంవత్సర సంఖ్యకంటెఁ బర సంవత్సరసంఖ్య తక్కువగ నుండును. అనఁగా క్రీ. పూ, ౩౨౧-కిఁ దరువాత వచ్చునది క్రీ. పూ. ౩౨౦-వ సంవత్సరము. ఇందువలననే బుద్ధుఁడు క్రీ. పూ. ౫౫౭-వ సంవత్సరమున జన్మించి యెనుబదియేండ్లు బ్రతికి క్రీ. పూ. ౪౭౭ లో దేహము విసర్జించెనని వ్రాయుట తటస్థించుచున్నది. క్రీస్తుపుజన్మము గుర్తుగాఁ బెట్టుకొని వెనుకకు ౧, ౨, ౩ అని పూర్వపూర్వ సంవత్సరములు లెక్కవేయుచుఁ బోయినందున క్రీ. పూ. శకమునకు ఈవైచిత్ర్యము కలిగినదని చదువరులు జ్ఞాపక ముంచుకొనియెదరుగాత.

ఈ గ్రంథమునందు ‘ శతాబ్ద ’ మను శబ్దమనేకస్థలములందు నుపయోగింపఁబడినది. శతాబ్దమనఁగా నూఱుసంవత్సరముల సమూహము. క్రీ. శ. ప్రథమశతాబ్దమనఁగా ౧-వ సంవత్సరము మొదలు ౧౦౦-వ సంవత్సరమువఱకు, ద్వితీయ శతాబ్దమనఁగా ౧౦౧ మొదలు ౨౦౦-ల సంవత్సరమువఱకు అని యర్థము. ఈలాగుననే యితర శతాబ్దంబులవిషయమై యెఱుఁగునది.

ఈ గ్రంథమునందు హిందూశకముల నుదాహరింపక క్రీస్తు శకము వాడుటకుఁ గారణమేమియని కొంద ఱడుగవచ్చును. ‘ సంవత్ ’ అనఁబడు విక్రమశకమును ‘శక’ మఁనబడు శాలివాహన శకమును హిందూదేశములో వాడుకలో నున్నమాట వాస్తవమే. కాని వీనిలో దేనికిని అంతటఁ బ్రచారము లేదు. నర్మదానదికి నుత్తరమున శాలివాహనశకము నెఱుఁగరు. ఆనదికి దక్షిణమున విక్రమశకమంతగా వాడుకలో లేదు. ఇది యుఁగాక యాంధ్రదేశములో సంవత్సరపుఁ బేరుతో వ్యవహరించు నాచారముగలదు. శకసంఖ్య నుదాహరించు నాచారము లేదు. మా వాఁడు ప్రమోదూతనామ సంవత్సరములోఁ బుట్టెనందురుగాని శా. శ అముక సంఖ్యగల యేటఁబుట్టెనని చెప్పరు. ప్రతిదినము పంచాగము చెప్పి బ్రతికెడి బ్రాహ్మణుఁడు గూడ పంచాంగము చూడనిది శాలివాహన శకసంఖ్య చెప్ప నేరఁడు. ఇప్పటిసంఖ్య యెంతో జనసామాన్యమునకుఁ దెలియని శకమును గ్రంథములో నుపయోగించుటవలన నేమిలాభము ?

ఇఁకఁ గ్రీస్తుశకముయొక్క ౧౯౦౭ వ సంవత్సరము ప్రస్తుతము జరుగుచున్నదని ప్రతిపల్లెకరణమునకును దెలిసియున్నది. కావున బహు జనులకుఁ దెలిసియున్న శకమే గ్రంథములో నిచ్చుట యుపయోగకరముగ నుండునని తలఁచి క్రీ. శ. మే యీ గ్రంథములో నుపయోగింపఁబడినది. అయినను విక్రమ శాలివాహన శకవర్షంబులు కావలయు వారి క్రింది సూత్రము ననుసరించి యిందలి క్రీ. శ. వర్షంబులు మార్చుకొనవచ్చును.

సూత్రము.—క్రీ. శ. సంఖ్యలో ౫౭ కలిపిన విక్రమశకము వచ్చును; క్రీ. శ. సంఖ్యలోనుండి ౭౮ తీసివేసిన శాలివాహన శకవర్షంబులు వచ్చును.

౧, సుంకువారి అగ్రహారము,
చింతాద్రిపేట, చెన్నపట్టణము.
3—10—07

కొమఱ్ఱాజు - లక్ష్మణరావు.

విషయసూచిక.

మొదటి ప్రకరణము.

పుట.

హిందూదేశము: అందలిజనులు ౧-౧౫

హిందూశబ్దవ్యుత్పత్తి	౧
హిందూదేశముయొక్క యెల్లలు	౨
మూఁడు స్వాభావిక భాగములు	౪
ఇప్పటి రాజకీయ విభాగములు	౬
స్వదేశ సంస్థానములు	౭
స్వతంత్రరాజ్యములు	౯
జనులమతములు	౧౦
భాషలు	౧౦
ఒక్కదేశమా? పెక్కుదేశములా?	౧౧
చరిత్ర విభాగములు	౧౨
హిందూమహాయుగములోని యంతర్భాగములు... ...	౧౩

రెండవ ప్రకరణము.

౧. ఋగ్వేదయుగము (క్రీ. పూ. ౨౦౦౦—౧౪౦౦) ౧౬-౪౨

ఆర్యుల మూలప్రదేశము	౧౬
ఆర్యులు నానాదేశంబులఁ బ్రసరించుట	౧౬
హింద్వార్యులు ; పారసీకార్యులు	౧౭
అనార్యులతో సంగ్రామము	౧౯
ఆర్యులు దేశమునాక్రమించుట	౨౦

	పుట.
అప్పటి రాజ్యములు ...	౨౧
సంఘవిభజనము ...	౨౪
ఆర్యులలో నంతఃకలహములు ...	౨౪
ఆర్యుల వృత్తులు ...	౨౭
విద్యలు ; నాగరికత ...	౨౮
వర్గవ్యవస్థ ...	౩౧
సంఘస్థితి ...	౩౧
ధర్మమతములు	౩౩
క్రతువులు	౩౬
ద్యూతము	౩౭
ఋగ్వేదము	౩౯

మూఁడవ ప్రకరణము.

౨. క్షాత్త్రియుగము (క్రీ. పూ. ౧౪౦౦—౧౦౦౦) ౪౩-౬౫

ఆకాలపు వాఙ్మయము	౪౩
అప్పటిరాజ్యములు	౪౫
కురుపాంచాలదేశములు	౪౫
అప్పటి రాజ్యపద్ధతి	౪౮
అయోధ్యనుండి లంకకు మార్గము	౫౦
సంఘస్థితి	౫౮
జాతిభేదము	౬౦
క్రతువులు	౬౨
జ్యోతిషము	౬౩
వేదాంతములు	౬౪

నాల్గవ ప్రకరణము.

3. సూత్రయుగము (క్రీ. పూ. ౧౦౦౦—౫౫౭) ,, ౬౬-౮౩

కల్పసూత్రములు	౬౬

పుట.

వ్యాకరణము ... ౬౭

షడంగములు ... ౬౮

ఆకాలపు రాజ్యములు ౬౯

ద్రావిడులు ... ౭౦

రాజ్యవ్యవస్థ ... ౭౧

యుద్ధములు ... ౭౪

న్యాయవిచారణ ౭౫

సాంఘికస్థితి ... ౭౬

జాతిభేదము ... ౭౬

ప్రతిమాపూజ ... ౭౭

రేఖాగణితము... ౭౮

త్రము ౭౮

షడ్దర్శనములు ౮౦

ఇతర సూత్రములు ౮౧

అయిదవ ప్రకరణము.

౧౪. బౌద్ధయుగము (క్రీ.పూ.౫౦౦ క్రీ. శ. ౫౦౦) ౮౫-౧౫౭

మహావీరుఁడు ౮౬

జైనసిద్ధాంతములు ౮౭

గౌతమబుద్ధుఁడు ౮౭

బౌద్ధమతాభివృద్ధి ౯౧

బౌద్ధధర్మ సిద్ధాంతములు ౯౩

అప్పటి రాజ్యములు ౯౫

అలెగ్జాండరు దండయాత్ర ౧౦౮

మగధదేశము ; మౌర్యవంశము... ... ... ౧౦౯

చంద్రగుప్తుఁడు ౧౦౯

	పుట.
సైన్యము నభివృద్ధి పఱుచుట...	౧౧౦
గ్రీకురాజు నోడించుట ...	౧౧౧
రాయబారి మెగస్థనీస్ ...	౧౧౧
పాటలిపుత్రము ...	౧౧౨
గ్రామరక్షకసంఘము ...	౧౧౨
సైన్యవ్యవస్థ ...	౧౧౪
రాజ్యవ్యవస్థ ...	౧౧౫
వ్యవసాయాభివృద్ధి ...	౧౧౫
సస్యసమృద్ధి ; కఱవులు లేకపోవుట	౧౧౬
ప్రజల సత్యసంధత్వము ...	౧౧౬
వార్తలఁ దెలుపుచారులు	౧౧౬
రాజవినోదములు ...	౧౧౭
బిందుసారుఁడు ...	౧౧౮
అశోకవర్ధనుఁడు ...	౧౧౮
అశోకుని రాజ్యవిస్తారము ...	౧౨౨
శిలాశాసనములు ...	౧౨౩
భూతదయ ...	౧౨౫
తలిదండ్రుల గౌరవించుట ...	౧౨౬
సత్యప్రియత్వము ...	౧౨౬
పరమతసహిష్ణుత ...	౧౨౭
బాటసారులకు వీళ్లు ...	౧౨౭
ఔషధశాలలు ...	౧౨౮
ధర్మాధికారులు ...	౧౨౮
పరరాజ్యములకు ధర్మోపదేశకుల నంపుట	౧౨౯
అశోకుని స్వభావము ...	౧౩౧
మౌర్యవంశావసానము ...	౧౩౨

	పుట.
శుంగవంశపు రాజులు	౧౩౩
కాణ్వవంశము	౧౩౬
ఆంధ్రరాజులు	౧౩౬
శక, పహ్లవ, యవన, బ్యాక్ట్రియన్, కుశనులను పరదేశీయులు.	౧౪౩
కనిష్కమహారాజు	౧౪౩
పరరాజుల జయించుట	౧౪౪
గుప్తవంశము	౧౪౬
సముద్రగుప్తుఁడు	౧౪౭
రెండవ చంద్రగుప్తుఁడు	౧౪౮
కుమారగుప్తుఁడు	౧౪౯
రెండవ స్కంధగుప్తుఁడు	౧౪౯
దేశస్థితి	౧౫౦
శాస్త్రజ్ఞానాభివృద్ధి	౧౫౩
శిల్పశాస్త్రము; చిత్రవిద్య	౧౫౪

ఆఱవ ప్రకరణము.

౫. పౌరాణికయుగము (క్రీ. శ. ౫౦౦. ౧౨౦౦) ౧౫౮-౨౨౬

విక్రమాదిత్యుఁడు	౧౬౦
శిలాదిత్యుఁడు	౧౬౨
	౧౬౩
పురాణరచన	౧౬౫
శాస్త్రజ్ఞానాభివృద్ధి	౧౬౬
వాఙ్మయాభివృద్ధి	౧౬౮
కాళిదాసుఁడు	౧౬౮
భారవి ...	౧౬౯
పంచతంత్రము	౧౬౯

	పుట.
వచనకావ్యములు	౧౭౦
భవభూతి	౧౭౦
శిల్పకలాభివృద్ధి	౧౭౧
అప్పటి దేశస్థితి	౧౭౨
రాజ్యక్రాంతి	౧౭౭
హిందూమతోద్ధారణకాలము	౧౭౮
కుమారిలభట్టు	౧౭౯
శంకరాచార్యులు	౧౮౦
రామానుజాచార్యులు	౧౮౧
మధ్వాచార్యులు	౧౮౨
బసవేశ్వరుఁడు	౧౮౨
రాజపుత్త్రుల యభివృద్ధి	౧౮౩
ఘూర్జరరాజ్యము	౧౮౩
పార్మార్ వంశము	౧౮౪
చౌహాణ్ రాజులు	౧౮౫
ఘూర్ వార్ వంశము	౧౮౬
భాషాభివృద్ధి	౧౮౬
కాబూల్ దేశములోని బ్రాహ్మణరాజులు	౧౮౮
కాశ్మీరము	౧౯౦
పంజాబు	౧౯౧
గుజరాత్	౧౯౨
దక్షిణములోని రాజ్యములు	౧౯౨
పశ్చిమచాళుక్యులు	౧౯౩
పల్లవులు	౧౯౪
తూర్పు చాళుక్యులు	౧౯౫
రాజరాజ నరేంద్రుఁడు	౧౯౮

	పుట.
దేవగిరి యాదవవంశము	౨౦౨
ఓరుగంటి గణపతిరాజులు	౨౦౬
తిక్కన సోమయాజి	౨౧౦
రుద్రమదేవి	౨౧౪
ప్రతాపరుద్రుఁడు	౨౧౪
పాండ్య చోళ చేర రాజ్యములు	౨౧౬
పాండ్యరాజ్యము	౨౧౭
చోళమండలము	౨౨౧
చేరదేశము	౨౨౩
ఓరిసా	౨౨౫
బంగాళము	౨౨౬
ఉపసంహారము	౨౨౭
జాతిబంధనములు దృఢమగుట	౨౨౭
నీతిబంధనములు శిథిలమగుట	౨౨౯
స్వదేశ రాజులలో నైకమత్యము లేకపోవుట ...	౨౩౦
ఈ దేశస్థులశరీర సామర్థ్యము తగ్గుట	౨౩౦

ఈ గ్రంథమునందలి పటముల సూచిక.

౧. హిందూదేశముయొక్క రాజకీయ విభాగములను దెలుపు పంచవర్ణ పటము గ్రంథమునకు మొదటచూడుఁడు

౨. హిందూదేశములోని పర్వతములు, నదులు ౫

౩. ఋగ్వేద క్షాత్త్రియుగములలోని హిందూదేశము .. ౧౭

౪. రామాయణీయకాలపు దక్షిణ హిందూదేశము... .. ౫౨

౫. బౌద్ధయుగారంభమునందలి హిందూదేశము ౮౪

౬. గౌతమబుద్ధుఁడు ౮౭

౭. బుద్ధునిప్రతిమగల కనిష్కునినాణెము ౧౪౬

౮. సముద్రగుప్తుఁడశ్వమేధముచేసినప్పుడు వేయించిననాణెము ౧౪౮

౯. కార్లీ పర్వతములోని చెక్కడపుఁబని ౧౫౬

౧౦. అజంటావిహారములోని చెక్కడపుఁబని ౧౫౭

౧౧. శ్రీహర్షుని స్వహస్తాక్షరి (దస్కతు) ౧౬౪

౧౨. ఎలోరాగుహలోని కైలాసము ౧౭౨

౧౩. క్రీ. శ. ౭-వ శతాబ్దములోని హిందూదేము ౧౭౩

౧౪. కనౌజ్ లోని పురాతనమందిరము ౧౮౬

౧౫. పౌరాణికయుగములోని దక్షిణహిందూదేశము ... ౨౦౯

A SHORT HISTORY OF INDIA.

హిందూదేశ కథాసంగ్రహము.

మొదటి ప్రకరణము.

హిందూదేశము, అందలి జనులు.

హిందూదేశ చరిత్రఁ దెలిసికొనుటకుఁ బూర్వము హిందూదేశ మన నెద్దియో, దాని కెల్ల లెవ్వియో, తద్వైశాల్య మెంతయో, అందలిజను లెట్టివారో, యచ్చటి మతభాషావిశేషంబు లెట్టివియో కనుఁగొనుట యావశ్యకము.

ప్రస్తుతము హిందూస్థాన మనఁబడు దేశమునకు మన పురాణాది గ్రంథములయందు 'భరతఖండ' మను పేరు వాడఁబడి యున్నది. చంద్రవంశపురాజయిన దుష్యంతుని కుమారుఁ డగు భరతునిచేఁ బరిపాలింపఁబడినందున నీదేశమునకు నీపేరు వచ్చెను. హిందూస్థాన మను పేరు మన పురాతన గ్రంథములలో నెచ్చటను గానరాదు. ఇది పారసీకులు, రోమకులు, హూణులు మొదలయిన పరదేశీయులచే మన దేశమునకుఁ బెట్టఁబడిన పేరు. ఈనామము యొక్క వ్యుత్పత్తిని గుఱించి యనేకు లనేకములైనయూహలు పన్నిరి. వానిలో నీక్రింది వ్యుత్పత్తి నమ్మఁదగినదిగా నున్నది. ఈ దేశములో మిక్కిలి గొప్పది యగు సింధునదమును జూచి పరదేశీయులు దీనిని సింధుదేశమనఁ జొచ్చిరి. 'సింధు' శబ్దమే 'హిందు' శబ్దముగాఁ బారసీకభాషను మాఱెను.

పారసీకుల వేద మగు 'జందవేస్తా'లోఁ సింధునదిని, దానిలోఁ గలిసిన యుపనదులను నుద్దేశించి 'హస్తహేందు' అని చెప్పఁబడి యున్నది. ఈ శబ్దము 'సప్తసింధు' శబ్దభవము గాన ఈ వ్యుత్పత్తియే నమ్మఁదగిన దని చెప్పవచ్చును.

హిందూదేశపు ఎల్లలు.

హిందూదేశమునకు నుత్తరమున నాకాశమెత్తు పెట్టిన గోడయో యనఁ బ్రచండ హిమాలయ పర్వతరాజ మొప్పు. ఎత్తున దీనినిమించిన పర్వతము మఱియొక్కటి భూమండలమున నెచ్చటను లేదు. ఎడతెగని మంచునకు నివాసస్థలమై, సక లౌషధులకు నాకరమై, పదునైదువందలమైళ్ళ పొడవుగల్గి, యాఱుమైళ్ళయెత్తుగల శిఖరములచే శోభితమై, గంగా యమునా సింధు బ్రహ్మపుత్రాది మహానదులకుఁ బుట్టినిల్లగుచు, నీనగాధిరాజము హిందూదేశమునకు నుత్తరసీమగా విలసిల్లుచున్నది. ఈ పర్వతమునకు నచ్చటచ్చటఁ గనుమ లనఁగాఁ గొండదారులు కలవు. అందు ఖైబర్ కనుమ, బోలన్ కనుమ అనునవి ముఖ్యమైనవి. ఈ పర్వతమునకు నిట్టి కనుమలు లేకయుండినహిందూదేశమున కుత్తరమున నుండువా రెవ్వరును ఈదేశమునకు వచ్చుటకు వీలుండదు. పారసీకులు, హూణులు, గ్రీకులు, తురుష్కులు, అఫ్గానులు మొదలగువారు మనదేశముయొక్క ధనమును, ఐకమత్యమును, స్వాతంత్ర్యమును, యశస్సును, హరింపవలయు నని ఈ దేశమునకు వచ్చుట యీ కనుములనుండియే.

ఉత్తరమున ఈ దేశము మిక్కిలి వైశాల్యము కలదియై దక్షిణమునకుఁ బోయినకొలఁదిని దీని వైశాల్యము త్రిభుజాకృతిగాఁ దగ్గి తగ్గి రామేశ్వరమునకు దక్షిణమునఁ గన్యాకుమారి యను (Cape Comorin) అగ్రమునొద్ద మిక్కిలి చిన్నదియై యొకమైలయినను వైశాల్యము లేకయున్నది. అగ్ర మనఁగా సముద్రములోనికిఁ గొనవలెఁ జొరఁబడిన భూభాగము. 'కన్యాకుమారి' హిందూదేశముయొక్క యత్యంత దక్షిణ భూభాగము. దానికి దక్షిణ

మున్న సముద్ర మున్నది. ఈ సముద్రమునే మనవారు మహోదధి యనియు, దక్షిణసముద్ర మనియు వ్రాసి యున్నారు. ఇప్పటివారు దీనిని హిందూ మహాసముద్ర మనియెదరు.

హిందూదేశమునకుఁ దూర్పున బంగాళాఖాతమును(Bay of Bengal) బ్రహ్మదేశమును గలవు. బంగాళాదేశమునుండి రామేశ్వరము వఱకుఁగల హిందూదేశపుఁ దూర్పుభాగమంతయు సముద్రము నంటియున్నది. ఈ సముద్రమునకుఁ బ్రస్తుతము బంగాళాఖాత మనియుఁ బూర్వము దూర్పుసముద్ర మనియు నామములు. కలకత్తాపట్టణము నుండి మనము బయలుదేఱి సముద్రపు టొడ్డుననే దక్షిణమునకుఁ బ్రయాణముచేసిన కటకము, బర్హాంపురము, శ్రీకాకుళము, విశాఖపట్టణము, కాకినాడ మచిలీబందరు, నెల్లూరు, చెన్నపట్టణము, కడలూరు, నాగపట్టణము, రామేశ్వరము, తూత్తుకుడి, కన్యాకుమారి, ఈ పట్టణములును స్థలములును ఒకదాని తరువాత నొకటి నిర్ఋతి మూలగా మనకు సముద్రపుటొడ్డుననో సముద్రమునుండి కొంత దూరముననో తగులఁగలవు.

కన్యాకుమారికి దక్షిణమున సముద్రము తప్ప భూమి లేదని పైని వ్రాసియే యున్నారము. కాన నచ్చటినుండి మనము పశ్చిమ సముద్రపు టొడ్డున నుత్తరముగాఁ బోయిన యెడల నొకదాని కొకటి యుత్తరమున త్రివేంద్రము (అనంతశయనము), ఎర్ణాకులము, కళ్లికోట, (కాలికట్), కన్ననూర్, మంగళూరు (మ్యాంగ్ లోర్), గోవా, రత్నగిరి, బొంబాయి, సూరత్, సోమనాథ్, ద్వారక, కరాచి, ఈపట్టణములు కానవచ్చును. ఈయొడ్డునకుఁ దగిలి యున్న సముద్రమునకుఁ బశ్చిమసముద్రమనియు, రత్నాకరమనియుఁ బూర్వనామములు. అరేబియన్ సముద్ర మని ప్రస్తుత నామము.

ఇట్లు హిందూస్థానము ఉత్తరమున మిక్కిలి వైశాల్యము కలిగి దక్షిణమునకుఁ బోయినకొలఁదిని వైశాల్యము తగ్గుచు త్రిభుజాకృతిఁ జెందిన దేశ

నియు, దీనికి ముఖ్యమైన యెల్లలు ఉత్తరమున హిమాలయము, దక్షిణ పూర్వ పశ్చిమ దిశలయందు సముద్రమనియుఁ జదువరు లెఱుంగుదురు గాక. ఇందు వలననే 'హిందూదేశ మంతయు' నని చెప్పుటకు మనవారు 'ఆ సేతుహిమాలయ' మని చెప్పెదరు. సేతు వనఁగాఁ గన్యాకుమారికి మిక్కిలి సమీపము నందున్న రామేశ్వరమునొద్ద దక్షిణసముద్రము.

ఈ దేశముయొక్క యుత్తర దక్షిణపు కొలత ౧౯౦౦ మైళ్ళుండును. ఎక్కువలో నెక్కువది యగు పూర్వ పశ్చిమముల కొలతయు ౧౯౦౦ మైళ్ళున్నది. ఈ దేశపు వైశాల్యము పదునేడులక్షల చదరపుమైళ్ళు; అనఁగా హిందూదేశమంతయుఁ బూర్వపుఁ గృష్ణాజిల్లాకు రెండువందల రెట్లుండును.

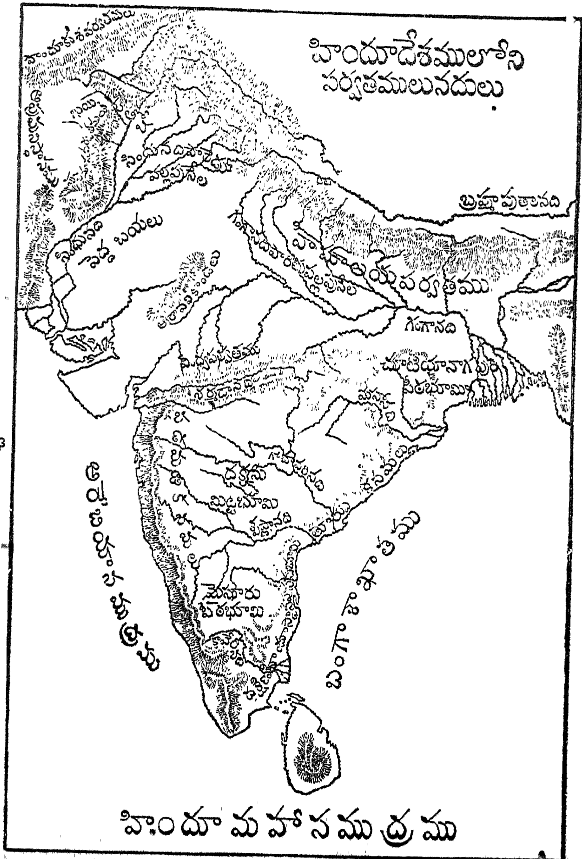
మూఁడు స్వాభావిక విభాగములు.

విమానమెక్కి యాకాశములో నెత్తుగఁబోయి క్రిందఁజూచిన హిందూదేశమంతయు స్వాభావికముగా మూఁడువిభాగములు కలదిగఁ గానవచ్చును. అందు మొదటిది హిమాలయ ప్రదేశము. ఈ ప్రదేశము ౧౭౫౦ మైళ్ల వఱకు పొడుగు గలదియై ౧౫౦ మొదలు ౨౫౦ మైళ్ల వఱకు వెడల్పు గలిగి యున్నది. హిమాలయపర్వతమున కనేక శిఖరము లున్నవి. 'ఎవరెస్ట్' అనఁబడు శిఖరము ౨౯౦౦౨ అడుగు లనఁగా రమారమి అఱుమైళ్లెత్తున్నది. ఈ పర్వతము రెండు పర్వతమాలికలతో నొప్పి జంట గోడవలె నుండును.

ఈ ప్రథమ ప్రదేశమునకు దక్షిణమున రెండవ ప్రదేశ మున్నది. దీనిని మహానదుల ప్రదేశ మన వచ్చును. హిమాలయ పర్వతములో నుండి యుద్భవించిన సింధు గంగా యమునా బ్రహ్మపుత్రాదినదులచే నీ రెండవ ప్రదేశము జలపూరితంబుగను, సస్యప్రదంబుగను ఉండును. ఈ ప్రదేశమునకు దక్షిణమున వింధ్య పర్వతమే సరిహద్దు.

మొదటి ప్రకరణము.

ఉత్తరము.

పశ్చిమము.

తూర్పు.

దక్షిణము.

మూఁడవప్రదేశ ముత్తరమున వింధ్యపర్వతమును, తూర్పున తూర్పుకనుమ లనఁబడు మహేంద్రపర్వతములును (Eastern Ghats), పశ్చిమమున పడమటి కనుమలనఁబడు సహ్యమలయ పర్వతములును(Western Ghats), దక్షిణమున సముద్రమును గల త్రిభుజాకృతి ప్రదేశము. ఈప్రదేశము నర్మద, గోదావరి, కృష్ణ, తుంగభద్ర, కావేరి మొదలయిన నదులచే శోభిల్లుచున్నది. మహారాష్ట్రము (మరాటీ), ఘూర్జరము (గుజరాత్), కర్ణాటము (కన్నడము), ఆంధ్రము (తెనుఁగు), ద్రావిడము (అఱవము), మళయాళము మొదలయిన భాషలు మాటలాడువారి దేశము లన్నియు నీమూఁడవ ప్రదేశముననే యున్నవి.

ఇప్పటి రాజకీయ విభాగములు.

ఇట్లు సృష్టిచేఁ బర్వతములు, నదులు అను నెల్లలవలన మూఁడు ప్రదేశములుగా విభజింపఁబడిన యీహిందూదేశము ప్రస్తుత మీ దేశమును బరిపాలించుచున్న యింగ్లీషువారిచేఁ బరిపాలనకు వీలు కలుగవలయు నని యనేక ప్రాంతములుగా విభజింపఁబడినది. ఉత్తరమునుండి మన మీప్రాంతముల లెక్క వేయుదుమేని వాయవ్యపు పొలిమేర పరగణా(North West Frontier Province) యనునది మొదటిఁ గానిపించును. ఇందునకు రాజధాని పెషావర్ అను పట్టణము. హిందూదేశముయొక్క యుత్తరపు సరిహద్దు మీఁద నున్న పర్వతారణ్య ప్రాంతములోని యనాగరికజనులు తిరుగుబాటు చేయక యుండుటకుఁగాను ఈ పరగణా యొకటి యేర్పఱిచి యచ్చట లెఫ్‌టినెంట్ గవర్నర్ అను నధికారి యుంపఁబడెను. దీనికి నాగ్నేయమునఁ బంజాబుదేశము గలదు. దీనికి లాహోర్ అనునది ముఖ్యపట్టణము. ఇందు సిఖ్ మతస్థులును హిందుమతస్థులును ఉందురు. పంజాబునకు వాయవ్యమున ఆగ్రా అండ్ ఔధ్ సంయుక్తపు పరగణాలు (United Provinces of Agra and Oudh) అను ప్రాంతము కలదు. ఆగ్రా అనఁగా ప్రయాగప్రదేశము. ఔధ్ అనఁగా అయోధ్యా ప్రదేశము. ఈ పరగణాలలోనే కాశి, ప్రయాగ, అయోధ్య యీ పుణ్యక్షేత్రములు

గలవు. ఈ పరగణాలకు రాజధాని అలహాబాద్ అను మాఱుపేరుగల ప్రయాగపట్టణము. ఈ పరగణాలకు నాగ్నేయమున బంగాళాదేశము కలదు. అది యిదివఱకు నొక్కపరగణాగానే యుండెను. కాని ఏడు సంవత్సరముల క్రిందట నందు ఆసామ్ (కామరూపము) అను దేశమును గలిపి దీని నంతను పూర్వ బంగాళము, బంగాళము అని రెండు పరగణాలుగా విభజించిరి. పూర్వ బంగాళమునకు ఢాకాపట్టణమును, బంగాళమునకు కలకత్తా పట్టణమును రాజధానులు. కలకత్తా నగరము హిందూదేశమున కంతటికిని రాజధాని. ఇచ్చట హిందూదేశములోని యింగ్లీషువారి రాజ్యమున కంతకును నధికారియు, రాజప్రతినిధియు నగు గవర్నర్ జనరల్ అండ్ వైసరాయ్ అను బిరుదుగల యుద్యోగస్థుఁ డుండును. బంగాళమునకు నైర్ఋతదిక్కున మధ్య పరగణాలు (Central Provinces) గలవు. వీనికి రాజధాని నాగపూరు పట్టణము. ఈ పరగణాలకుఁ జుట్టు వేఱు పరగణాలుండుటవలన వీనికి మధ్యపరగణా లని పేరు పెట్టిరి. ఈ పరగణాలకు నైర్ఋతమున వర్హాడ్ (బీరార్ : Berar : విదర్భదేశము) అను నొక చిన్న పరగణా యిదివఱకు విడిగా నుండెను. కాని దాని నిటీవల, మధ్య పరగణాలలోఁ జేర్చిరి. ఈ వర్హాడ్ అనునది నైజామునొద్దనుండి మరల నిచ్చుపద్ధతిమీఁద నింగ్లీషువారు తీసికొనిరి. కాని మరల నీయనక్కఱలేని పద్ధతిప్రస్తుత మేర్పఱుచుకొన్నారు! మధ్య పరగణాలకుఁ గొంచెము భాగము తూర్పుగను బంగాళమునకుఁ గొంచెము భాగము మాత్రము దక్షిణముగను, తూర్పు సముద్రము నంటుకొని దక్షిణ సముద్రము వఱకును, నచ్చటినుండి కొంచెము పశ్చిమ సముద్రమువఱకును వ్యాపించియున్నది మన చెన్నరాజధాని. దీనికి చెన్నపట్టణము ముఖ్యస్థలము. ఈ రాజధానిలో ఉత్తరమున గంజాముజిల్లా మొదలుకొని దక్షిణమునఁ జెన్నపట్టణమువఱకును, పూర్వసముద్రము నంటుకొని పశ్చిమమునకు గొంతవఱకును బ్రసరించియున్నది మన యాంధ్రదేశము, అనఁగాఁ దెలుఁగుసీమ; పశ్చిమసముద్రము నంటుకొని హిందూదేశమునకుఁ బడ

మర నున్నట బొంబాయి రాజధాని. దీనికి బొంబాయి ముఖ్యపట్టణము. పశ్చిమ సముద్రపువైపునఁ జెన్న రాజధానికిఁ దగిలియే కూర్గు అను మిక్కిలి చిన్న పరగణా యొకటి కలదు. మర్కారా దీనికి ముఖ్యపట్టణము. ఇందలి విశేషం బేమన, హిందూదేశములోని యితర ప్రాంతముల వారినందఱను ప్రభుత్వమువారు నిరాయుధులఁజేసినను వీరిని మాత్రము నిరాయుధులను జేయ లేదు. అనఁగా నధికారుల యాజ్ఞఁ దీసికొనక తుపాకులు మొదలయిన యాయుధముల జను లుపయోగింపఁ గూడదను నిర్బంధ మచ్చట లేదు. ఈప్రాంతములన్నియు హిందూదేశములోనివి. బంగాళాదేశమునకును తూర్పుననున్న బ్రహ్మదేశము (బర్మాదేశము : Burma) హిందుస్థానములోనిది గాకపోయినను దొరతనమువారు వ్యవహారమునందు దానినిగూడ నీదేశములోనిదిగానే భావించుచున్నారు. ఇవి యన్నియు నింగ్లీషువారిచే స్వయముగాఁ బరిపాలింపఁబడుచున్న ప్రాంతములు.

స్వదేశ సంస్థానములు.

ఇవిగాక హిందూదేశములో నింగ్లీషువారికి సామంత రాజులుగా నున్న వారి రాజ్యములు కలవు. సామంతరాజు లనఁగా నొకానొక చక్రవర్తి యొక్క రాజ్యమునకు సమీపముననుండి యాతనికి లోఁబడిన రాజు లని యర్థము. ఈ స్వదేశ సంస్థానముల నిప్పుడు సంరక్షిత రాజ్యము లని యెదరు. సంరక్షిత రాజ్యములనఁగా నింగ్లీషువారిచేఁ గాపాడఁబడుచున్న రాజ్యము లని యర్థము. అట్టి రాజ్యములలోఁ బంజాబునకుఁగూడ నుత్తరముననున్న కాశ్మీరదేశ మొకటి. హిమాలయసంబంధమైన పర్వతములతోను, అరణ్యములతోను, ఉపవనములతోను నిండియున్న యీరాజ్యమును చక్కఁదనమున భూమిమీఁది నందనవన మని చెప్పెదరు. దీనికి రాజధాని శ్రీనగర మను పట్టణము. పంజాబునకు దక్షిణమున రాజపుటానా (రాజపుత్రస్థానము) అను స్వదేశసంస్థానముల సమూహముగల దేశమొకటి కలదు.

రెండవ ప్రకరణము.

ఇందుజయపూర్, జోధ్పూర్ ఉదయపూర్ మొదలయిన యనేక రాజపుత్త్రుల సంస్థానములు గలవు. ఈ రాజపుత్త్రులు పౌరుషమే ప్రధానముగాఁగల శూరాగ్రేసరులు. మధ్య హిందూస్థానమునందు గ్వాలియర్, బరోదా (దీనినే యింగ్లీషులో బరోడా అని వ్రాయుదురు), ఇందోర్ ఈమూఁడు స్వదేశరాజ్యములు ముఖ్యమైనవి. దక్షిణమున నైజామ్ హైదరాబాదురాజ్యము తెలుఁగువారికిఁ దెలిసినదియె. హైదరాబాదు రాజ్యములోని తూర్పు సగము భాగమంతయుఁ దెలుఁగు సీమలోనిది. హిందూదేశములోనున్న సంరక్షితరాజ్యములలో నన్నిటిలో హైదరాబాదు రాజ్యము మిక్కిలి పెద్దది. ఇచ్చట రాజ్యముచేయు రాజు మహమ్మదీయ మతస్థుఁడు. దక్షిణముననుండు స్వదేశసంస్థానములలో మైసూరు, ట్రావన్కూరు, కొచ్చి అనునవి యెన్నఁదగినవి. పైని జెప్పినవిగాక మఱెన్నియో చిన్న చిన్న స్వదేశసంస్థానములు హిందూదేశంబునఁ గలవు.

స్వతంత్ర రాజ్యములు.

ఇట్లు ఇంగ్లీషువారు స్వయముగాఁ బరిపాలించుచున్న పంజాబుప్రభృతి పూర్వోక్తప్రాంతములును, వారికి లోఁబడిన స్వదేశ సంస్థానములును గాక, యింగ్లీషువారికి లోఁబడక స్వతంత్రములయి సర్వాధికారములు కలిగి యింగ్లీషువారితోఁ జేరి సమానముగానుండు చిన్న సంస్థానములు కొన్ని హిందూదేశమునఁ గలవు. అందు నేపాల్, భూతాన్ అనునవి అయోధ్యాప్రాంతమునకును బంగాళాదేశమునకును ఉత్తరమున హిమాలయప్రాంతమునం దుండును. నేపాల్ రాజులు హిందూమతస్థులు. తూర్పుసముద్రతీరమునఁ జెన్నపట్టణము నొద్దనున్న పాండిచేరి (పుదుచ్చేరి) యను గ్రామమును, కలకత్తాయొద్దనున్న చంద్రనగరమును, మఱికొన్ని స్థలములను ఫ్రెంచివారు నిరంకుశాధికారముగఁ బరిపాలించుచున్నారు. ఈ ఫ్రెంచి రాజ్యములలోనున్న హిందువులకు, ఫ్రెంచివారికిఁ గల యధికారము లన్నియు, హక్కు లన్నియు నియ్యఁ

బడి యచ్చట ఫెరెంచివారును, హిందువులును, ఒకరీతిగఁ జూడఁబడుదురు. పశ్చిమ సముద్రతీరమున గోవా యను పట్టణమున బాడతకీచులని మనవారిచేఁ బేర్కొనఁబడిన పోర్చుగీసు వారు స్వతంత్రాధికారము చెల్లించుకొనుచున్నారు.

జనుల మతములు.

పైని వర్ణించినట్లు పదునేడు లక్షల చదరపు మైళ్ళ వైశాల్యము గల యీ దేశములో రమారమి ముప్పదికోట్ల జనులు వాసము చేయుచున్నారు. ఇందు అనేక మతస్థులు గలరు. హిందువుల సంఖ్య యిరువదికోట్ల డెబ్బదిలక్షలను మించి యున్నది. మహమ్మదీయ మతస్థు లాఱుకోట్లు గలరు. బౌద్ధులు తొంబదిమైదు లక్షలవఱ కున్నారు. జైనులు ఇరువదితొమ్మిది లక్షలును, జరత్రుష్ట మతస్థులు (పారసీకులు) తొంబదినాలుగు వేలును గలరు. వీరుగాక యితర మతస్థులును నీదేశమందుఁ గలరు. కాని వారిసంఖ్య మిక్కిలి తక్కువ యగుటచే నిచ్చట చెప్ప నక్కఱలేదు.

భాషలు.

విశేష వైశాల్యముగల దేశముగాన నిందు నొక్కభాషగాక పెక్కుభాషలు గలవు. ఈ దేశములోని భాషలన్నియు సాంస్కృతిక భాష లనియు, ద్రావిడభాష లనియు రెండు శాఖలుగా విభజింపఁబడి యున్నవి. ఇందు నుత్తరహిందూదేశంబున వాడుకలోనున్నవి హిందీ, బంగాలీ, మరాఠీ, గుజరాతీ, ఉరియా (ఓఢ్రము) మొదలగు భాషలు సాంస్కృతికములు. అనఁగా సంస్కృతమునుండి పుట్టినవి. దక్షిణమున వాడుకలోనున్న ద్రావిడము (అఱవము) కర్ణాటకము (కన్నడము), ఆంధ్రము (తెనుఁగు), మళయాళము అనునవి ద్రావిడభాషలు. అనఁగా నివి సంస్కృతములో నుండి

పుట్టన్ని ద్రావిడభాషాభవము లని యాధునిక విద్వాంసుల యభిప్రాయము. మన పూర్వగ్రంథకారులు వ్రాసినట్లు మన యాంధ్రభాష సంస్కృతభవము కాదనియు ద్రావిడభాషలోనుండిగాని, దానికి మాతృకగానుండిన మఱి యొకభాషలోనుండిగాని, పుట్టినదనియు వారి యభిప్రాయము. పైని పేర్కొనఁబడిన భాషలు ముఖ్యమైనవి. ఇవిగాక రమారమి నూఱుభాష లీదేశంబున మాటలాడెదరు. ఈదేశభాష లన్నింటిలో హిందీభాష మాటలాడువా రధికముగాఁగలరు. వీరిసంఖ్య తొమ్మిదికోట్లను మించియుండును. హిందీకిఁ దరువాతిది బంగాలీ. దీనిని మాటలాడువారు నాలుగుకోట్లకంటె నధిక జనులు కలరు. మూఁడవది మన మాతృభాషయగు తెలుఁగు. తెలుఁగువారి సంఖ్య రెండుకోట్లను మించియున్నది. 'దేశభాషలందుఁ దెలుఁగు లెస్స' యని మనవారు వ్రాసినదిగాక యీదేశములోని యితరభాషల నన్నింటిని నభ్యసించిన యూరోపుదేశస్థులుకూడ నిది యన్నిభాషలకంటె నధిక శ్రవణానందకర మని చెప్పియున్నారు. మరాఠీ మాటలాడువారు కోటి యెనుబదిరెండు లక్షలును, ద్రావిడులు కోటి యఱువదియైదులక్షలును, కన్నడమువారు కోటి మూఁడులక్షలును, ఘూర్జరభాష మాటలాడువారు తొంబది తొమ్మిదిలక్షలును, ఓఢ్రము మాటలాడువారు తొంబదియాఱు లక్షలును, మళయాళమువారు అఱువదిలక్షలును గలరు. ఇవి ముఖ్యభాషలు.

ఒక్కదేశమా? పెక్కుదేశములా?

ఇట్లెన్ని రాజ్యంబులును మతంబులును భాషలును గల యీఖండంబును బెక్కుదేశము లని చెప్పక యొక్కదేశ మని చెప్పుటకుఁ గారణమేమి యని చదువరులకు సంశయము కలుగవచ్చును. ఇం దెన్ని మతములును, ఎన్ని భాషలును గలిగినను ఇందుండువారిలో విశేషజనులు హిందువులు. బ్రాహ్మణ క్షత్త్రియ వైశ్య శూద్రు లను చాతుర్వర్ణ్యవ్యవస్థయు, నందుండి పుట్టిన

యిప్పటి యసంఖ్యజాతులును ఈ దేశమందుఁ దప్ప మఱి యే దేశమందును గానరావు. ఇట్లు పుట్టుకవలనఁ గల్గు వర్ణవిభేదమును బాటించు హిందువు లలోఁ నందఱకును నాల్గువేదములును, గల్ప సూత్రములును, స్మృతులును బ్రమాణగ్రంథములు. హిందువు లందఱకు నిట్టి సామాన్య లక్షణము లుండుట వలన ఈ దేశము మొదటనుండియు నొక్క దేశముగానే యెంచఁబడుచు వచ్చెను. ఇదియుఁగాక ప్రస్తుత మాసేతు హిమాలయమంతయు నొక రాజుచేఁ బరిపాలింపఁబడుటవలన నుత్తరమునందలి పంజాబ్ దేశస్థుఁడును, దక్షిణము నందలి యఱవ దేశస్థుఁడును, నొక్క దేశములోని వారేయనినమాట లోకుల కుఁ దిన్నఁగాఁ దెలియుచున్నది.

ఈ ప్రకార మీదేశముయొక్క యాకారమును, వైశాల్యమును, ఇందలి జనుల వివరణంబును, రాజ్యంబుల యునికియుఁ గనుఁగొనిన పిదప నీ దేశమునకు ఈ వివిధ జనంబు లెప్పుడెప్పు డెచ్చటి నుండివచ్చినది మనము కనుఁగొన వలసి యున్నది. అనఁగా ఈ దేశపుఁ జరిత్ర మనము తెలిసికొన వలయును.

చరిత్ర విభాగములు.

హిందూదేశచరిత్ర యంతయు మూఁడు మహాయుగములుగ విభజింప వచ్చును.

౧. హిందూ మహాయుగము. (Hindu Period):—ఇది హిందూరాజులు ప్రభుత్వము చేసినకాలము. ఈ మహాయుగముయొక్క వ్యాప్తి క్రీ. పూ. ౨౦౦౦ మొదలు క్రీ. శ. ౧౨౦౦ వఱకు ననఁగా మూఁడు వేల రెండువందల యేండ్లని చెప్పనగు.

౨. మహామ్మదీయ మహాయుగము (Mahomedan Period).—ఇది మహమ్మదీయులు ప్రభుత్వము చేసినకాలము. క్రీ. శ. పదుమూఁడవ

శతాబ్ద ప్రారంభమునుండి పదునెనిమిదవ శతాబ్ద మధ్యమువఱకు ననఁగా రమా రమి నైదువందల యేఁబది సంవత్సరములు ఢిల్లీశ్వరులు నిరంకుశాధికారము చేసిరి.

3. బ్రిటిషు మహాయుగము (British Period):—ఇది యింగ్లీషువారి ప్రస్తుత ప్రభుత్వకాలము ఇది క్రీ. శ. పదునెనిమిదవ శతాబ్దమధ్యమునఁ బ్రారంభమై నేఁటివఱకు జరుగుచున్నది. అనఁగా నూటయేఁబదియేండ్లకంటె నెక్కుడు వయస్సు కలదని యర్థము.

ఈ మూఁడు మహాయుగంబులలోని హిందూదేశచరిత్ర యిఁక వేర్వేఱ వర్ణింపఁబడును.

౧. హిందూ మహాయుగము.

క్రీ. పూ. ౨౦౦౦—క్రీ. శ. ౧౨౦౦

నాలుగువేలేండ్ల క్రిందట మనపూర్వులగు నార్యులనువారీదేశమునకు వచ్చినది మొదలు, ఏడువందల సంవత్సరములకుఁ బూర్వము తురుష్కు లీదేశమును జయించిన కాలమువఱకును జరిగిన సమాచారములన్నియు నీమహాయుగమును వర్ణించుటలో రాఁగలవు. ఈ మహాయుగమును జరిత్రకారు లయిదు యుగములుగా విభజింతురు. అవి యెవ్వియనః—

౧. ఋగ్వేదయుగము (Vedic Age):—(క్రీ. పూ ౨౦౦౦ ౧౪౦౦) ఇది మన దేశచరిత్రలో నాదిమయుగము. ఈకాలపుఁ జరిత్ర తెలియుటకు ముఖ్యాధారమైన గ్రంథము ఋగ్వేద మయినందున దీనికిఋగ్వేద యుగమని పేరు పెట్టఁబడెను. వేదములు నాలుగని హిందువులందఱికిఁ దెలి

సిన విషయమే. అందు ఋగ్వేదము మొదటిది. ఇతరవేదములకంటెఁ బూర్వ
ము వ్రాయఁబడినది. దీని ననుసరించియే యితరవేదములు తరువాత వ్రాయఁ
బడినవి. ఋగ్వేదములోని యాదిసూక్తములు క్రీ. పూ. ౨౦౦౦ యేండ్లనాఁ
డనఁగా నేటికి రమారమి నాలుగు వేలేండ్లక్రిందటనే వ్రాయఁబడినవని విద్వాం
సుల యభిప్రాయము. ఇటీవలఁ గొందఱు మనదేశపు విద్వాంసులును బరదేశపు
విద్వాంసులును ఋగ్వేదసూక్తములు కొన్ని యేడువేల యేండ్లక్రింద వ్రాయఁ
బడినవని సిద్ధాంతీకరించుచు గ్రంథముల వ్రాసియున్నారు. కాని వీరి సిద్ధాం
తము లింకను వాదవివాదస్థితిలో నున్నవి; ఇతర విద్వాంసులచే నంగీకరింపఁ
బడలేదు. కావునఁ బ్రస్తుతము మనము ఋగ్వేదసూక్తములు నాలుగువేలేండ్ల
క్రిందటివి యనియే యనుకొందము. ఋగ్వేదమంత్రములు చరిత్ర తెలుపుటకు
వ్రాయఁబడినవి కావు: అప్పటి ఋషులచేఁ జేయఁబడిన దేవతాది ప్రార్థ
నలు. అయినను ఆ మంత్రములలోని వర్ణనాదికములవలన నప్పటి దేశస్థితియు,
నాచార వ్యవహారంబులును, జనుల నాగరికతయు మనము కనుఁగొనవచ్చును.
కాన నీ యుగపువర్ణన ఋగ్వేదము ననుసరించియే వ్రాయఁబడును.

౨. క్షాత్త్రియుగము (Epic Age):— (క్రీ. పూ. ౧౪౦౦ -
౧౦౦౦). ఈ యుగమునందు నార్యులు కురు పాంచాల విదేహాది రాజ్యంబుల
స్థాపించి, యొకరితో నొకరు ఘోరముగాఁ బోరుచు శౌర్య పౌరుషములే ప్ర
ధానముగాఁ గలిగియుండిరి. కావున దీనికి క్షాత్త్రియుగ మని పేరు. ఈ కాల
మునందే యజుస్సామాథర్వవేదములును, ఐతరేయ తైత్తిరీయాది బ్రాహ్మణము
లును, రామాయణ మహాభారతేతిహాసంబులును రచింపఁబడియె. ఈ యుగ
చరిత్రకు నీ గ్రంథములే యాధారములు.

3. సూత్రయుగము (Sutra Age):—(క్రీ. పూ. ౧౦౦౦ - ౫౫౭)
ఈ కాలమందుఁ గల్పసూత్రంబులును, వ్యాకరణాదిసూత్రములును, షడ్దర్శన
సూత్రములును రచియింపఁబడియె. కాఁబట్టి దీనిని సూత్రయుగ మందురు.
ఇది హిందువులు తమ బుద్ధివైభవముఁ గనఁబఱచిన కాలంబగుటచే దీనిని బుద్ధి

వైభవయుగ మనియుఁ (Rationalistic Age):— జెప్పవచ్చును.

౪. బౌద్ధయుగము (Buddhist Age):— (క్రీ. పూ. ౫౫౭-క్రీ. శ. ౫౪౦) గౌతమ బుద్ధుఁ డుదయించి బౌద్ధధర్మమును స్థాపించినది మొదలు రమారమి వేయి సంవత్సరములవఱకు నీయుగము వ్యాపించి యుండె. బౌద్ధ ధర్మగ్రంథములును, బౌద్ధరాజుల శాసనములును, ఈ కాలమందు హిందూదేశమునకు వచ్చిన గ్రీకువారును చీనావారును నీదేశమునుగుఱించి వ్రాసి యుంచిన వర్ణనలును ఈ బౌద్ధయుగచరిత్రకు సాధనములయి యున్నవి.

౫. పౌరాణికయుగము:—(Pauranic Age):— (క్రీ. శ. ౫౦౦-౧౨౦౦). ఈకాలమునఁ బురాణములు రచింపఁబడియె. కావున దీనికిఁ బౌరాణికయుగ మని పేరు. ఈ కాలములోని రాజులచే నిర్మింపఁబడిన శిలాశాసనములవల్లను, బురాణములలో భవిష్యద్వార్తలని వ్రాయఁబడిన భూతపూర్వరాజుల వంశావళులవలనను మన కీకాలపు రాజ్యములను గుఱించిన చరిత్ర తెలియుచున్నది.

ఇట్టి యైదు యుగంబులను గుఱించిన చరిత్ర యైదు ప్రకరణంబులలో వేఱువేఱుగ వర్ణింపఁబడును.

రెండవ ప్రకరణము.

ఋగ్వేద యుగము.

(క్రీ. పూ. ౨౦౦౦ నుండి ౧౪౦౦ వఱకు).

———(౦)———

ఆర్యుల మూలప్రదేశము.

ఎన్నియో వేల సంవత్సరములకుఁ బూర్వము 'ఆర్యులు' అను జనులు హిమాలయమునకు నుత్తరమున మిక్కిలి దూరమున ఆసియాఖండముయొక్క మధ్యభాగమందు నివసించి యుండిరి. వీరు మిక్కిలి నాగరికతఁ జెందినవారు గాకపోయినను పశుగణంబుల సంపాదించి వానిని, గాపాడుటకును, వ్యవసాయము చేయుటకును, కొన్ని లోహముల నుపయోగించుటకును, చిన్ని పడవల నిర్మించుటకును నేర్చియుండిరి. ఆకాశము, మేఘము, మేఘగర్జన, చంద్రుఁడు, సూర్యుఁడు, గొప్ప పర్వతములు, నదులు మొదలయిన సృష్టిలోని వినోదకరములగు వస్తువుల నీశ్వరభావమునఁ బూజించుచుండిరి.

ఆర్యులు నానాదేశంబులఁ బ్రసరించుట.

ఇట్లచ్చట నెన్నియో వేల యేండ్లుండఁగ జనసంఖ్య హెచ్చినందున నచ్చటనుండుటకుఁ దావును, దినుటకు నన్నాదిసామగ్రులును జాలక యప్పుడప్పుడచ్చటిజనులు మాతృభూమిని విడిచి ఆసియా యూరోపుఖండములలోని యనేక దేశములలోఁ జొరఁబడి యచ్చటి జనుల గెలిచి తమ భాషయుం దమ నాగరికతయు వారికి నేర్పిరి.

మనపై రాజ్యముఁ జేయు నింగ్లీషువారును, జర్మనీదేశపువారును, వళందులనఁబడు డచ్ వారును, స్వీడన్ దేశస్థులును, పైని చెప్పినప్రకారము మధ్యా

తూర్పు.

ఋగ్వేదక్షాత్ర
యుగములలోని
హిందూ దేశము.
(క్రీ.పూ. ౨౦౦౦-౧౦౦౦)
——ఈగీతలు ఆర్యుల త్రోవ చూపును.

ఉత్తరము.
ఉత్తర మాద్రదేశము.
సప్తసింధు ప్రదేశము.
సింధునది.
బ్రహ్మపుత్రా.
వరుష్ణి
శతుద్రినదము
బ్రహ్మావర్త దేశము.
కురుదేశము.
సరస్వతినది.
ఇంద్రప్రస్థము.
నైమిశారణ్యము
పాంచాలదే.
కోసలము
విదేహాదే.
గంగా.
శోణ
అవంతి.
వింధ్యపర్వతము.
నర్మదా
గంగాసాగర సంగమము.
పశ్చిమము.
దక్షిణము.

సియానుండి యెప్పుడప్పుడు లేచి యూరోపు దేశమునకు వెళ్ళిన యొకతెగ వారైన యార్యులు. వీరికి ట్యూటనిక్ ఆర్య లనిపేరు. స్పేన్, ఫ్రాన్సు, ఐర్లండ్ దేశములలోని జనులు మఱియొక తెగవారగు నార్యులు. వీరికి కెల్టిక్ ఆర్యు లని పేరు. రష్యా దేశస్థులు స్లావ్ ఆర్యులు; ప్రష్యాదేశస్థులును, ఇటాలీ దేశస్థులును ఇటాలిక్ ఆర్యులు; గ్రీస్ దేశపువారు హెలనిక్ ఆర్యులు. వీరం దఱును యూరోపుఖండములోని యార్యులు.

హిందూర్యులు; పారసీకార్యులు.

ఇఁక నాసియాఖండములోని యార్యులనుగుఱించి విచారింతము. ఈ ఖండ ములో హిందూదేశపు ఆర్యు లనియుఁ, బారసీకార్య లనియు నార్యులముఖ్య శాఖలు రెండు. ఈ యిద్దఱును మొట్టమొదట నొక్కసారియే మధ్యాసి యాలోని తమ పూర్వస్థానమునుండి బయలుదేఱి పెషావరు నొద్దికనుమల మార్గమున నీదేశములోనికిఁ జొచ్చి సింధునదమునకుఁ బశ్చిమమునఁ గొంత కాలమువఱకు నొక్క తెగవారి వలెనే గలిసియుండిరి. కాని కొన్ని దినము లకు వారి యాచారవ్యవహారభేదములను బట్టి వారిలో రెండు తెగ లేర్పడెను. ఒక తెగవారు తామారాధించు దేవతలకు సుర లని పేరుపెట్టిరి; పశుయాగ మును సోమపానమును స్వీకరించిరి. వీరు హిందూదేశములోని మన పూర్వు లగు నార్యులు. రెండవతెగవారు తమదేవతలను అసురు లనిరి; పశుమేధమును సోమపానమును వర్జించిరి. వీరే పారసీకార్యులు. హిందూదేశపు ఆర్యులకును బారసీకార్యులకును గలహము మెండయ్యె. ఒకరు పూజనీయ దేవతలుగా నెంచినవారిని రెండవవారు నిందనీయము లగు దయ్యములుగా నెంచఁదొడం గిరి. హిందూదేశపు టార్యులకుఁ బూజ్యులగు ఇంద్రుఁడు, శర్వుఁడు మొద లయిన వైదిక దేవతలు పారసీకార్యుల గ్రంథములలో దయ్యములుగా వర్ణిం పఁబడిరి. ఇట్లీరెండు తెగల యార్యులకును గలహము ముదిరి రెండవతెగవారు పారసీకమునకు వెడలి పోయిరి. మొదటి తెగవారు పంజాబు దేశములో నిం

ధునదిము నొద్ద నుండిరి.' ఇట్లీరెండు తెగల యార్యులును జేరి హిందూదేశములోని యార్యులు పంజాబులో స్వతంత్రముగాఁ గాపురముఁజేయ మొదలు పెట్టిన కాలము క్రీస్తుశకమునకుఁ బూర్వము రమారమి ౨౦౦౦ సంవత్సరముల క్రింద ననఁగా నేఁటికి రమారమి ౪౦౦౦ సంవత్సరములక్రిందటిదై యుండును.

అనార్యులతో సంగ్రామము.

ఆర్యులు పంజాబు దేశమును సులభముగా గెలువ లేదు. అంతకుఁ బూర్వమా దేశమునఁ జెంచులు, కోయలు, ఎఱుకులు, భిల్లులు మొదలగు నారణ్యక జాతులవంటి యనాగరిక జను లచ్చటచ్చట గ్రామము లేర్పఱుచుకొని వాసము చేయుచుండిరి. వీరు నల్లగను, బుజ్జముక్కు గలవారును, పొట్టిగను, జూచుటకుఁ గురూపులుగను ఉండిరి. వీ రార్యులవలె నాగరికులుగాక మోటువారుగ నున్నందున ఆర్యులు వీరికిఁ దిరస్కారభావముతో 'దస్యు' లనియు 'దాసు' లనియు 'అనార్యు' లనియుఁ బేళ్ళు పెట్టిరి. ఆర్యులకు వీరి భాష తెలియనందున వీరిని భాషలేని వా రనిరి; ఆర్యులవలె వీరు క్రతువులు చేయనందున వీరిని నిరీశ్వరు లనిరి. † ఈ దేశములోని పూర్వనివాసులగు నీ యనార్యులు క్రొత్తగా వచ్చిన మనపూర్వు లైన యార్యులత్రోవ నడ్డగించుచు వారిని మిక్కిలి బాధలు పెట్టుచుండిరి. ఈ విషయములు ఋగ్వేదములోని యీక్రింది ఋక్కులవలనఁ దేటపడఁ గలవు.

౧. 'ఓ పూషుఁడా! మా ప్రయాణముఁ బూర్తిచేయుటకు మాకు సాయమొసంగుము. అన్ని సంకటములు నివారింపుము.

౨. 'ఓ పూషుఁడా! మమ్ముఁ బెడత్రోవను దీసికొనిపోవువానిని, మమ్ముఁ గొట్టువానిని, దోఁచుకొనువానిని, మాకుఁ గీడొనరించువానిని మా త్రోవనుండి తొలఁగింపుము.

---

† (ఋగ్వేదము. ౧౦-౨౨-౮).

౩. 'ప్రయాణము నడ్డగించెడి యా మోసగానిని దూరముగఁ దఱిమి వేయుము.

౭. 'మమ్ము శత్రువు లడ్డగించి బాధఁ గలుగఁజేయకుండ మాకు మార్గము జూపుము. సులభ మైనట్టియు సంతోషకర మైనట్టియు మార్గమున మమ్ము దీసికొని పొమ్ము.' [౧-౮-౨

౮. 'ఓ యింద్రా! మా చుట్టును దస్యు లున్నారు; వారు క్రతువులు చేయరు; వా రేమియు నమ్మరు; వా రసుర ప్రకృతులు. ఓ శత్రు సంహారకుఁడ వైన యింద్రా! ఈ దాసుల సంహరింపుము.'[౧౦-౨౨

ఆర్యులు దేశము నాక్రమించుట.

ఆర్యులలో ననేక నాయకులు వేర్వేఱుగాఁ గొందఱు జనులను గూర్చుకొని స్వతంత్రముగా ననార్యుల నాయకులతోఁ బోరుచుండిరి. 1 వారి సైన్యములోఁ బదాతులును గుఱ్ఱపురౌతులును ఉండిరి. 2 ఋగ్వేదములో(౧-౬౫-3) గుఱ్ఱపురౌతులు సైనికులతోఁ బోరాడినటు లున్నది. మఱి యొక్కచోటఁ (౧-౭3-౯) బదాతులు పదాతులతోను, ఆశ్వీయు లాశ్వీయులతోను బోరాడినటు లున్నది. నాయకుఁడు గోచర్మముతోఁ గప్పఁబడిన రథము నెక్కి యుద్ధమునకుఁ బోవును. 3 వానియనుచరులు చేతఁ గేతనంబు ధరించి, 4 తమ పూర్వుల యశంబును నింద్ర బృహస్పతులు తమ కొసంగినసాహాయ్యంబును బాటలుగఁ బాడుచు, 5 శంఖంబుల నూఁదుచు 6 సంగరము చేయుచుండిరి. శత్రుగ్రామములు స్వాధీన పఱుచుకొన్నప్పుడు పెక్కు పర్యాయములీయార్యులు గ్రామములో నందఱను జంపుచుండిరి. ఒక్కొకప్పుడు గ్రామములో ధనము దోఁచుకొని 7 యంతటితో సంతుష్టిఁజెంది జనుల కపాయముఁజేయక వెళ్ళుచుండిరి. గ్రామము స్వాధీనపడినపుడు అచ్చట దమ యాచార

1 (౧-౫౧-౬) 2 (౧-౭3-౯) 3 (౬-౪౭-౨౬) 4 (౧-౧౦3-౧)
5 (౧-౮౦;౧-౧౦౨) 6 (౧-౧౦౨-౧) 7 (౬-౭౫)

వ్యవహారములను ధర్మకల్పనలను బాముకొల్పుచుండిరి. ఒకానొకప్పు డార్య నాయకుఁడు విశేషసంఖ్యగల శత్రువులకు నోడి ధైర్యము చెడినయెడల, వాని పూర్వుల యశస్సును బాడి మంత్రద్రష్టలు వాని కుత్సాహముఁ గలిగించుచుండిరి. గెలువఁబడిన యనార్యులను వారి సుక్షేత్రభూములనుండి వెడలఁగొట్టి యార్యు లాభూమి నాక్రమించిరి.

బయల జరిగిన యుద్ధములలో నార్యుల భుజబలంబునకుఁ దాళలేక యనార్యు లరణ్యములలోను, పర్వతగుహలలోను డాఁగియుండి రాత్రివేళల నార్యుల నివాసస్థలంబులపైఁ బడి పశు ధాన్యాదులఁ దోఁచుకొనుచుఁ ద్రోవలఁ గొట్టుచు నార్యులఁ బెక్కు తెఱంగులఁ బీడించుచుండిరి. మఱియు నార్యులతో ద్వంద్వయుద్ధమున గెలువలేక యనార్యులు నదులచేతను, సెలయేళ్లచేతను సురక్షితము లైన చోటులందుఁ దమ నివాసస్థలము లేర్పఱచుకొని పట్టణవాసు లగు నార్యులఁ బీడింపఁజొచ్చిరి. కుయవుఁ డని విఖ్యాతిఁ జెందిన వల్లని యనార్యుఁ డొకఁడు, సిఫా, అంజసీ, కులిసీ, వీరపత్ని యను నాలుగు నదులతీరమున బస యేర్పఱచుకొని యార్యుల నివాసస్థలములఁ గొల్లఁగొట్టుచుండె(౧–౧౦౪–౩,౪). కృష్ణుఁ డను మఱియొక యనార్యవీరుఁ డంశుమతీ నదియొడ్డునఁ బదివేలబలముతో విడిది యేర్పఱుచుకొనియె. ఆర్యులు వానిఁ గనిపట్టి సంహరించిరి. [ర–నా.

అప్పటి రాజ్యములు

ఋగ్వేదయుగమునందు (౩–౫౩–౧౪) ననార్యులది యగు కీకటదేశము వర్ణింపఁ బడినది.

'నీ యావులు కీకటములో నేమి చేయుచున్నవి? అవి హస్సునకై పాలియ్యవు!; అగ్నిని బ్రజ్వలింపఁ జేయవు. ప్రమగందుని సంపద మాకుఁ దీసికొని రమ్ము. ఓ యింద్రా! నీచమనుష్యుని మాస్వాధీనము చేయుము.'

ఈ ఋక్కులోని 'కీకట' 'ప్రమగంద' శబ్దములు ముఖ్యమైనవి. 'కీక

టోనామ దేశోఽనార్యనివాసః' (నిరుక్తము ౬-౩౨) అని యాస్కాచార్యులవారు వ్రాసియున్నారు. ప్రమగందుఁడనువాఁడు రాజని వ్రాసియున్నది. త్రికాండశేష మనుకోశములో (భూమివర్గము శ్లో॥ ౧౧) 'మాగధాః కీకటాః మతాః' అని వ్రాసి యున్నది. కాన వైదికకాలములో గంగకుఁ దూర్పువైపునఁ గీకట మను ననార్యజన నివాసంబును, ఆర్యజనులచే నాక్రమింపఁ బడనిదియు నగు దేశ మొక్కటి యుండెనని మనము నిశ్చయింప వచ్చును.

ఆర్యులలోఁ గుత్సుఁ డనువాఁ డనార్యుల విధ్వంసకుఁ డని మిక్కిలి విఖ్యాతిఁ జెందిన శూరాగ్రేసరుఁడు. అతఁ డేఁబదివేల నల్లని శత్రువులఁ జంపెనఁట! ఇట్లే సుదాసుఁ డనువాఁడు శత్రునాశనమునకై ఖ్యాతిఁగాంచె. ఇతఁడు వసిష్ఠ విశ్వామిత్రులకు నాశ్రయదాత. ఇట్లార్యులు పంజాబులో నచ్చటచ్చటఁ గొందఱును, హిమాలయ పర్వతప్రాంతమున గొందఱును, సింధునదమునకు నుపనదులగు వితస్తా (జీలమ్), అసిక్ని (చీనాబ్) పరుష్ణి (రావి), ఆర్జికీయా (బియాస్), శుతుద్రి (సట్లజ్) నదులయొద్దనుఁ గొందఱును, సింధునద ముఖమునొద్దఁ గొందఱును, యమునానది యొద్దనుఁ గొందఱును, వేఱువేఱుగా ననార్యులతోఁ బోరాడి చిన్న చిన్న స్వతంత్ర రాజ్యముల స్థాపించిరి. హిమాలయములోని పెషావరువద్ది గుట్టలకును యమునానది పుట్టినస్థలంబునకును నడుమనుండుహిమాలయ ప్రదేశంబు క్రమక్రమముగా 'ఉత్తరకురుదేశము' 'ఉత్తరమాద్రదేశము' అను పేళ్లతో నేర్పడెను. సింధునదము, దానియొక్క యైదు ఉపనదులును, సరస్వతియు, నను నేడునదులలోని ప్రదేశము 'సప్తసింధు' దేశమయ్యెను * ఋగ్వేదమునందుఁ బంజాబులోని సింధునదమునకును, దాని యుపనదులకును సంబంధించిన వర్ణనలు విశేషముగా నుండినందునను, గంగా

---

* సింధునదమునకు నుపనదులును పంజాబులోనివియు నగు నైదునదులకు భిన్నభిన్న కాలములయందు భిన్నభిన్న నామము లుండెను. వాని నన్నిటినిఁ

యమునానదుల పేళ్ళు రెండుమూఁడుసార్లు మాత్రము వచ్చినందునను, ఋగ్వేద కాలమున, నార్యులు ముఖ్యముగాఁ బంజాబులో నివసించియుండిరనియు, గంగా యమునల యొడ్డునకుఁ గ్రమక్రమముగా రాఁ బ్రారంభించిరనియు నూహింపవలసి యున్నది.

సింధు యమునానదుల మధ్యనుండు ప్రదేశమే యార్యుల ప్రథమ నివాస స్థలమని స్మృతిగ్రంథముల వల్లను నూహింప వచ్చును. 'సరస్వతి'

ఇచ్చట సంగ్రహించుచున్నాఁడను: ప్రస్తుతము జీలమ్ లేక జిహాలమ్ అనఁ బడునది యన్నిటి కంటెఁ బశ్చిమమున నున్నది. దీనికి ఋగ్వేద సూత్రయుగ ములలో వితస్తా యని పేరు; దీనికి గ్రీకువారు హైడాస్పస్ (Hydaspes) అని పేరిట్టిరి. ప్రస్తుతము చీనాబ్ అనఁబడు నదికి ఋగ్వేదకాలములో అసిక్ని యని పేరుండెను; గ్రీకులు దీనికి అకెసినాస్ (Akesinos) అని పేరిడిరి. ఈ రెండు నదులును కలిసి పెద్దనదియై కొంతదూరము పాఱి సింధువులోఁ గలియును. రెండు నదులు గలిసిన యీ పెద్ద నదికి వైదికకాలములో 'మరుద్వృధ' యనియుఁ దరువాతి కాలములో 'చంద్రభాగ' యనియుఁ బేరుండెను; దీనికి గ్రీకువారు స్యాండ్రోఫాగస్ (Sandrophagus) అనిరి. ఈ గ్రీకుమాటకు అలెగ్జాండరును మ్రింగునది యని యర్థమున్నందున అలెగ్జాం డరు భయపడి నది దాఁటకయే తిరిగి వెళ్ళినట్లు చెప్పెదరు. తరువాతిది యగు రావి యను నదికి వైదికకాలములో 'పరుష్ణి' యనియుఁ, దరువాతి కాలములో 'ఐరావతి' యనియు, గ్రీకులో హైడ్రోఏటస్ (Hydraotes) అనియుఁ బేళ్ళుండెను. బియాస్ నదికి వైదికకాలమందు 'ఆర్జీకీయ' యనియుఁ, దరు వాత 'విపాశ' యనియు, గ్రీకుభాషలో హిపాసిస్ (Hypasis) లేక హిపా నిస్ (Hypanis) అనియుఁ బేళ్ళు గలవు. సట్లజ్ నదికి వైదికకాలమున 'శుతుద్రి' యనియుఁ దరువాతి కాలమందు 'శతద్రు' అనియు, గ్రీకున జరా ద్రిస్ అనియు నామాంతరములు.

'దృషద్వతి' యను దివ్యనదుల నడుమ నుండు ప్రదేశము బ్రహ్మావర్తమనియు నచ్చటి యాచారమే గ్రాహ్య మనియు మనుస్మృతియందుఁ (౨-౧౭) జెప్పఁబడి యున్నది. ఈ సరస్వతీ దృషద్వతీనదులు ఢిల్లీపట్టణమునకు వాయవ్యమున రమారమి నూఱుమైళ్ళమీఁద నుండును. తురుష్కుల యెడతెగనిసహవాసమువలన పంజాబుదేశమువారి యాచారము లనేకములు మాఱిపోయినను హిందూదేశములో నెచ్చటను లేని యార్యాచారములు కొన్ని యచ్చట నిప్పటికిని గానవచ్చెడిని. అందొక యాచార మిచ్చట వర్ణించెదను. పంజాబువారాహారార్థమై చంపెడి గొఱ్ఱెను తెచ్చి దానిపై మొదట నీరు చల్లెదరు; కొన్ని పుష్పముల నుంచెదరు. దానిని సంకల్పమాత్రమున దేవి కర్పించెదరు. తరువాత నొక్కదెబ్బన దానితలఁ ద్రుంచెదరు. ఒక్కదెబ్బకుఁ దెగనియెడల దానిమాంసమును భుజింపరు. ఇది యంతయు నాదిమార్యులు యజ్ఞపశువిషయమై చేయుక్రియల యనుకరణ మని వేఱుగఁ జెప్ప నక్కఱలేదు.

సంఘవిభజనము.

అప్పటి యార్యులలోఁ గులపతులు, క్రతుకర్తలు, నాయకులు, జనసామాన్యము అని నాలుగు తెగ లుండెను. ఇవి జాతి భేదములు కావు ఒక్కఁడే కులపతిగను, క్రతుకర్తగను, నాయకుఁడుగను నుండిన నుండవచ్చును. గౌతమ కాణ్వ వసిష్ఠాదులు కులపతులలోఁ జేరొందినవారు. ఋభ్రజశ్వాంబరీష సహదేవాదులు విఖ్యాత క్రతుకర్తలు. కుత్స పురుకుత్స దివోదాసాదులు ప్రఖ్యాతార్యనాయకులు.

ఆర్యులలో నంతఃకలహములు.

ఆర్యులు నల్లవారగు ననార్యులతోఁ బోరాడుటకాక తమలోఁ దామ్ము కలహించుకొనుచు, నొక తెగవారు మఱియొక తెగవారితోఁ బోరాడు చుండిరి. 1.

I. ౬-33; ౬-౬౦-౬; ౧౦-3౮-3; ౧౦-౬౯-౬.

ఆర్య నాయకులలో త్రిత్సువంశపు రాజులును, పురువంశపు రాజులును మిక్కిలి విఖ్యాతిఁ జెందినట్లు గానవచ్చెడిని. వీరుగాక అణు యదు తుర్వసు లను మూఁడువంశముల రాజులును జేరుండిరి. వీ రొకరితో నొకరాధిక్యమునకై ఘోరముగఁ బోరాడుచుండిరి. ఋగ్వేదకాలమున త్రిత్సువంశజుఁ డగు దివోదాసుఁడును, నాతనికుమారుఁడో వంశజుఁడో యైన సుదాసుఁడును సుప్రసిద్ధిఁ జెందిరి. ఈ వంశమువాఁ డగు దివోదాసుఁడు పర్వతములలోని యనేకదస్యుల జయించి, కఱ్ఱతోఁ గట్టఁబడిన వారి కోటల ననేకములను గాల్చి నిఱుచేసెను. వీరికిఁ బురోహితుఁడు వసిష్ఠుఁడు. పురువంశమునఁ గుత్సుఁడను వాఁడు రాజిల్లె. ఈతఁ డింద్రునియంత చక్కనివాఁడు (౮-౧౬-౧౦). ఈతఁ డింద్రభక్తుఁడై కృష్ణుఁడు శయపుఁడు మొదలగు ననేకదస్యులఁ జంపెను 1. ఈతఁడు దస్యులకోటలను గాల్చి, వారి సైన్యములఁ జెల్లాచెదరు చేయఁగా వారనేకపర్యాయములు తమ ధనధాన్యాదికము లన్నియు వదలి పాఱిపోయిరి. ఈతనికి విశ్వామిత్రఋషి పురోహితుఁడుగా నుండె. ఈవిశ్వామిత్రుఁడు మొదట సుదాసునకుఁ బురోహితుఁడుగా నుండి, యేకారణముచేతనో వారి పౌరోహిత్యమును వదలి పురుభారతుల పౌరోహిత్యము నంగీకరించినట్లు గానవచ్చెడిని 2. ఋగ్వేదమునందు విశ్వామిత్ర కృతములైన కొన్ని శాపమంత్రములు కలవు. అవి యెవరినిగుఱించి వ్రాసినవో తెలిసికొనుటకు ఋగ్వేదము నందు నేమియు నాధారము లేదు; కాని యవి వసిష్ఠునిఁ దిట్టిన ఋక్కులనియు, నీ యభిశాపరూపము లయిన ఋక్కులు వసిష్ఠగోత్రులు చదువరు వినరనియు సాయనాచార్యులవారు తమభాష్యమునందు వ్రాసియున్నారు 3. మొత్తముమీఁద త్రిత్సువంశస్థులు వసిష్ఠు నెక్కువగా గౌరవించినందువలన నీద్వేషము గలిగినట్లు గానవచ్చెడిని. ఈద్వేషము పురోహితులతోనే పోక వారివారి రాజులవఱకు నల్లుకొనియె. త్రిత్సువంశజుఁ డయిన సుదాసునకును, పురువంశజుఁడ

1. (౮-౧౬-౧౨) 2. (౩-౫౩) 8. (౩-౫౩-౨౩ మీఁది సాయనభాష్య పీఠిక చూడనగు).

యిన కుత్సునకును బోరు కలిగె. ఈపోరునుగుఱించిఋగ్వేదమందు సప్తమ మండలాంతర్గమయిన పదునెనిమిదవ సూక్తమునందును, ఎనుబదిమూడవ సూక్త మందును, మఱి యితర సూక్తములందును జెప్పఁబడి యున్నది.

త్రిత్సునాయకుఁ డగు సుదాసుఁడు సరస్వతియొడ్డున రాజ్యము చేయు చుండె. పురువంశజుఁ డయిన కుత్సుఁడు పరుష్ణి (రావి) నదికి నుత్తరమున నుండెను. అచ్చట నాతఁడు సుదాసునిమీఁదికి దండు వెడలవలె నని సైన్య మును సిద్ధపఱిచి నదియొడ్డున విడిసె. ఈ తనికి నార్యులును అనార్యులును అనేకులు సహాయు లయిరి. వీరికిని సుదాసునకును నడుమ విపళ (బియాస్), శుతుద్రి (సట్లెజ్) యను రెండునదు లుండినందున వా రానదుల దాఁటుటకు యత్నించిరి. కానియీసంగతి తెలిసికొని సుదాసుఁడు తనకు సాహాయ్యము నకు వచ్చిన రాజులతో ఆనదులను దాఁటి శత్రులమీఁదఁ బడెను. శత్రు లకస్మాత్తుగా వచ్చినందున పురువంశపురాజును, సైనికులును, అతనికి సహా యు లగు భరత, తుర్వస, వైకర్ణ, కవశ, ద్రుహ్యు, భేద ప్రముఖు లయిన యార్యానార్యు లగు దశవిధనాయకుల సైన్యంబులును బెదరి నదిలోనికి నుఱికి యనేకులు హతులైరి. అనేక వీరులు శత్రువులచేఁ జంపఁబడిరి. శత్రువుల ధనము దోఁచుకొనఁబడియె. సుదాసుని వెంట వసిష్ఠుఁ డుండి వాని యశస్సు నకై దేవతలఁ బ్రార్థించుచు వాని యశోగానము మంత్రరూపమునఁ జేసి మనకుఁ జెప్పెను. అందు కతనికి సుదాసుఁడు రెండువందల యావులను, రెం డు రథములను, హిరణ్యాలంకారయుక్తము లయిన నాలుగు గుఱ్ఱములను నిచ్చెను.

పైని వర్ణించిన యుద్ధములోఁ గుత్సుఁ డేమయినదియు దెలియదు. కాని యాతని మనుమఁడు 'కురు' వనువాఁ డనియు, అతనివలననే భరతవంశజు లయినకౌరవు లందఱుఁ గలిగిరనియుఁ బురాణాదుల వలనఁ దెలియుచున్నది.

రెండవ ప్రకరణము.

ఆర్యుల వృత్తులు.

ఆ దినములలో నార్యుల ముఖ్యవృత్తి వ్యవసాయము. ఋగ్వేదసంహితలో వ్యవసాయమునకు సంబంధించిన సూక్తము లనేకములు కలవు. అవి చదువుటకు నింపుగ నుండును. అందు నొకటి రెండు సూక్తముల యర్థ మిచ్చటఁ బొందుపఱచు చున్నాఁడను:

౪ 'ఎద్దులు సంతోషముతో బనిచేయుఁగాక; మానవులు సంతోషముతోఁ బనిచేయుదురుగాక; సంతోషముతో చాలు దున్నుఁడి. మునికోల నానందముతో నుపయోగింపుఁడి.

౫. 'ఓ సునాసీరదేవతలారా! ఈ ప్రార్థన నంగీకరింపుఁడు. మీ రాకసమున నిర్మించిన వర్షముతో నీభూమిని దడుపుఁడు.

౬. 'ఓ భాగ్యశాలినీ సీతా (నాఁగేటిచాలా)! ముందుకు నడువుము. మేము నీకు వందనము చేయుదుము. నీవు మాకు నెక్కుడుగాఁ బంటయు ధనంబును నొసంగుము.

౭. 'ఇంద్రుఁడు సీతను గ్రహించుఁగాత. పూషుఁడు దానిని ముందుకు నడుపుఁగాత. అది నీటితో నింపఁబడి మాకుఁ బంట నిచ్చుఁగాత.' [౪-౫౭.

౨౧. 'ఓ అశ్వులారా! ఆర్యులకు నాఁగటితో వ్యవసాయము చేయుట, విత్తునాటుట నేర్పియుఁ, బైరునకు వర్షము లొసంగియు, మీవజ్రాయుధమున దస్యుల నాశముఁజేసియు మీ తేజోమాహాత్మ్యమును గనఁబఱిచితిరి.

[౧-౧౧౭.

౩. 'కాడి తగిలించి అరక కట్టుఁడి. సిద్ధము చేయఁబడిన యీ భూమిలో విత్తు నాటుఁడి. మంత్రములఁ బఠించి పైరు పెరుఁగనిండు. పైరు సిద్ధముగా నున్న పొలములోఁ గొడవండ్ల నుపయోగింపుఁడి.

౫. పశువులు నీరు త్రాగుటకు తొట్టి చేయుఁడి. తోలుతోఁ జేయఁబడిన త్రాడు గట్టుఁడి. ఎప్పుడును నెండిపోక లోఁతు గలిగి చక్కఁగ నున్నయీ బావిలోనుండి నీరు తోడెదము.

౬. 'పశువులకొఱకుఁ దొట్లు చేయఁబడినవి. ఎప్పుడు నెండిపోక లోఁతు గలిగిన చక్కనిబావిలోఁ దోలుత్రాడు శోభించుచున్నది. నీళ్ళు సులభముగాఁ బైకి వచ్చినవి.

౭. 'గుఱ్ఱములకు విశ్రాంతిఁ గలుగఁ జేయుము. పొలములోఁ గుప్పవేసియున్న ధాన్యమును దీయుము. దానిఁ దీసికొనిపోవఁ బండిచేయుఁడు. పశువులకు నీరుద్రావ నీబావి సమృద్ధియైనది; 'ద్రోణ' వైశాల్యము కలది. దానికి జాతి గిలక కలదు. మనుష్యులు త్రాగు జలసంగ్రహము స్కంధవైశాల్యముఁ గలది. దానిని నీళ్ళతో నింపుఁడు.' [౧౦-౧౦౧.

నీటి యాధారము లేక వ్యవసాయము జరుగుట దుర్లభము ; కావున నార్యులు బావులు త్రవ్వుటయు, వానిలోనుండి ఘటయంత్రములద్వారా నీరు తోడి కాలువలగుండ నీటిని బాఱించుటయు నేర్చిరి (౭-౮౯-౭). ఘటచక్రమన, నొక త్రాటికిఁ బెక్కుకుండ లొకటిక్రింద మఱియొకటి కట్టి బావి మీఁది చక్రముపై వేసి, చక్రముఁ ద్రిప్పినకొలఁది నొక్కొక్క కుండ నీటిని బయటికిఁదెచ్చి కుమ్మరించి, మరల బావిలోనికిఁ బోవుచుండును. ఇట్టి చక్రమిప్పటికిని ఉత్తరహిందూదేశమున నుపయోగింపఁబడుచున్నది.

పశువుల మందలను సంగ్రహించుట యార్యులకు మఱియొక వృత్తియై యుండె. పశువులే ధనముగా నెంచఁబడుచు నెవ్వని కెక్కువపశువు లుండునో వాఁడు మిక్కిలి ధనవంతుఁడుగా గణింపఁబడుచుండెను. ఆఱు పాఁడియావులైనను లేనివాఁడు బీదవాఁడు. గోధన మనుశబ్ద మాకాలములోఁ బుట్టినదియె. ఆవులు, మేఁకలు, గొఱ్ఱెలు, బఱ్ఱెలు ఇవన్నియు గోధనములోఁ జేరియుండెను. వ్యవసాయమునకును యుద్ధమునకును గూడ గుఱ్ఱములను, మూటలు మోయుటకు ఎడ్లను, కావలికాచుటకుఁ గుక్కలను ఉపయోగించుచుండిరి.

విద్యలు, నాగరికత.

దారము వడుకుట, పేక పడుగులు వేసి బట్టనేయుట, రంగువేయుట, ఈ

విద్యలను పంజాబులోని యార్యులు నేర్చియుండిరి. 1 రాతితోఁ గట్టఁబడిన నూఱు పురము లున్నట్లు ఋగ్వేదములోఁ జెప్పఁబడి యున్నది. 2 కావున వారు ప్రాకారకోటలు కట్టుచుండిరని యూహింపవలసి యున్నది. అప్పటివారి యిండ్లు పెద్దవి గాకపోయినను చూడుటకింపుగను పరిశుద్ధముగ విచ్చలవిడిగ నాడునవిగను ఉండెను. అప్పటివారు గృహము ముందఱను వెనుకను ఇరుపార్శ్వముల పుష్పవృక్షములచే శోభితంబు లగు తోటలు నిర్మించుచుండి రని వాస్తోష్పతికి సంబంధించిన మంత్రములవలన గ్రహింపవలసియున్నది. ఇంటినడుమ యజ్ఞశాల యుండును.

అప్పటి యార్యులు లోహముల యుపయోగమును జక్కఁగ నెఱిఁగి యుండిరి. ధరించు నగలును యుద్ధములో నుపయోగించు శస్త్రాస్త్రంబులును వారు బంగారము, ఇనుము, మొదలయిన లోహములతోఁ జేయుచుండిరి. 3 కవచము, శిరస్త్రాణము, డాలు, కత్తి, గండ్రగొడ్డలి, విల్లు, అమ్ములపొది మొదలైనవాని నార్యులు యుద్ధములో నుపయోగించుచుండిరి. యోధులు రథము నెక్కి యుద్ధము చేయుచుండిరి. ఆ రథాశ్వముల శరీరములు బంగారునగలచే శోభిల్లుచుండె. 4 వీరలుగూడ స్వర్ణ శిరస్త్రాణంబులును, కిరీటంబులును, కంఠ కర్ణ భూషణంబులును ధరించెడివారు. 5 ఇతరులుగూడ కడియములు హారములు మొదలయిన నగలు ధరించుచుండిరి.

జ్యోతిషశాస్త్రమును ఆర్యులు కొంతవఱకు సాధించినట్లు గానవచ్చెడిని. మన ముండుభూమి మిక్కిలిచిన్నదనియు, విశ్వమంతయు దీనికంటె నెన్నియోరెట్లు పెద్దదనియు, 6 సకలభువనములు సూర్యుని నాశ్రయించుకొనియే యున్నవనియు, 7 ఋతుభేదమునకు సూర్యుఁడే కారణ మనియు, 8 సూర్యుని

1. (౭-3-౬; 3౮-౪; ౧౦-౮౬-౬; ౬-౯) 2. (౪-3౦-౮౦) 3. (౬-౭౫;) 4. (౧-౧౯౬-౪) 5. (౫-౫౪-౧౧) 6. (౧-౫౯-౧౧) 7. (౧-౧౬౦-౯) 8. (౧-౯౫-3).

కంటెఁ జంద్రుఁడు క్రిందను మనకుసమీపమునను ఉన్నాఁడనియు, 1 సూర్యుఁ డొక్కఁడే యనియు ఉషయు నొక్కతయ యనియు, 2 భూమి గుండ్రముగా నున్నదనియు, 3 సూర్యుఁడు భూమిమీఁదఁ గొన్ని స్థలములకు వెలుతురును, కొన్ని భాగములకుఁ జీఁకటియు నేకకాలమందు నిచ్చుచుండు ననియు, 4 సంవత్సరమునకు మున్నూటయఱువది దినములును పండ్రెండు నెలలును మూఁడుకాలములును గలవనియు, 5 పదుమూఁడవమాస మొకటి యధికముగావచ్చుననియు, 6 ఋగ్వేదకాలపు టార్యు లెఱిఁగియుండిరి. ఇరువదియేడు నక్షత్రముల పేళ్ళు లేకపోయినను కొన్ని నక్షత్రముల నామములు ఋగ్వేదమందుఁ గానవచ్చుచున్నవి. 7

క్రయవిక్రయ సంబంధములైన నియమము లప్పటికే యేర్పడినటుల నీ క్రింది ఋక్కులవలనఁ దెలియుచున్నది.

౯. "ఒకఁడు మిక్కిలి వెలగల తన వస్తువును, మొదటఁ గొద్ది వెలకమ్మి తరువాత కొన్నవానియొద్దకుఁబోయి యెక్కుడు వెల యడిగెనేని వానికి మొదట స్థిరపడిన వెలకంటె నెక్కుడు వెల యియ్య నక్కఱలేదు. తక్కువ కాని ఎక్కువ కాని యమ్మకమప్పుడు నిర్ణయించిన వెలయే నిశ్చితము." [౪-౨౪.

అప్పటివారోడలుచేయుట నేర్చి సముద్రముమీఁదఁ బోవుచు, దేశదేశములనుండి సరకులఁ దెచ్చుచు, వర్తకముచేసి ధనము సంపాదించుచుండిరి. 'లాభము సంపాదింపఁ గోరెడి నసంఖ్యవర్తకు లోడలెక్కి సముద్రమును నింపెదరు' (౧-౫౬-౨) అనెడి శ్రుతివచన మిప్పుడు శ్రోత్రియుల మనిపించుకొను వారు చదువఁదగియున్నది. శ్రుతు లిట్లు స్పష్టముగా సముద్రయానము నంగీకరించుచుండఁగా నేఁడు సముద్రయానము నలదని శ్రోత్రియులు చెప్పుట వింతగదా?

1. (౧-౧౦౫-౧౧) 2. (౮-౪౮-౨) 3. (౧ - ౩౩-౮) 4. (౪-౫౩-౩) 5. (౧-౧౬౪ - ౪౮) 6. (౧-౨౫-౮) 7. (౧౦ - ౮౫-౨; ౪ -౫౧ - ౨; ౪-౫౧ - ౪౨; ౧౦ - ౮౫ - ౧౩).

యవలును గోధుమలును అప్పటి ముఖ్యాహారధాన్యములు. వరిపంట యప్పుడు లేదు. అప్పటివారు మాంసము నిరాటంకముగా భుజించుచుండిరి. సోమము వారికిఁ బ్రీతికరమైన పానీయము.

వర్ణవ్యవస్థ.

అప్పటివా రిప్పటి జాతిభేద మెఱుంగరు. ఆర్య లనార్యులన్న భేదము తప్ప మఱి యేవర్ణభేదమును అప్పుడు లేదు. వృత్తినిబట్టి యప్పుడు జాతు లేర్పడలేదు. 'చూడుఁడి నేను వేదమంత్రముల రచించు వాఁడను, నాతండ్రి వైద్యుఁడు; నాతల్లి పిండివిసరును, (౯-౧౧౨-3)' అని యొక మంత్రద్రష్ట చెప్పి యున్నాఁడు. అనేక ఋషులు శూరు లగు కుమారుల నిమ్మని దేవతలఁ బ్రార్థించుచుండిరి. కాన నాయుగంబున వృత్తినిబట్టిగాని, జన్మమును బట్టిగాని వర్ణవ్యవస్థ లేదనుటయే నిశ్చితంబు. ఇటు లీ జాతు లాయుగమున లేక తర్వాతఁ బుట్టిన వని విష్ణుపురాణము వాయుపురాణము హరివంశము అను పురాణములుగూడఁ జెప్పుచున్నవి. కానఁ జాతుర్వర్ణ్య వ్యవస్థమధ్యఁ బుట్టిన దని చెప్పెడుమాట క్రొత్తది గాదు. పురాణకారులు గూడ నొప్పుకొన్న విషయమే.

సంఘస్థితి.

ఋగ్వేదకాలములో స్త్రీలను మిక్కిలి గౌరవించుచుండిరి. ఋషులవలెనే ఋషిపత్నులును, ఋషిమాతలును, వారికన్యలును వేదమంత్రములను రచించుచు యజ్ఞయాగాదిక్రతువులఁ జేయుచుండిరి. ఋగ్వేదములో స్త్రీలచే రచింపఁబడిన మంత్రము లనేకములు గలవు. ఇట్టి స్త్రీలలో విశ్వవార యను నామె మిక్కిలి విఖ్యాతిఁ జెందెను. 1

స్త్రీలును ఋషులతోఁ గూడి యజ్ఞయాగాదిక్రతువులు చేయుచుండిరి. (౧-౧3౦-3; ౫-౪3-౧౫). ఈ సందర్భమున నీ క్రింది ఋక్కులు చదువఁ దగినవి:

---

1. (౭-౨౮-3; ౪-౫౪-౬)

౫. 'ఓ దేవతలారా! సమానమనస్కులయిన యీదంపతులు కలిసి సోమరసమును దీసి, దానిని శుద్ధిపఱచి క్షీరముతోఁ గలిపిరి.

౬. 'ఈ దంపతులు సర్వదా సమృద్ధాన్నమును ధనమును గలవారయి కలిసి యజనము చేయుదురుగాక.

౭. ఈ దంపతులు మీ కసత్యములయిన మ్రొక్కులు మ్రొక్కరు, మిమ్ముఁ బ్రార్థింపక యుండరు. ఉత్తమపదార్థముల మీ కొసంగెదరు.

౮. 'పుత్త్రీపుత్త్రులతోను ఆభరణములతోను నీదంపతులు పూర్ణాయువు గలవారలయి యుందురు. [౮-౩౧.

ఇంటి పనులయందు నాకాలపు స్త్రీలు మిక్కిలి దక్షత గలిగి యుండిరి. ప్రస్తుతపు హిందూస్త్రీ లేయే సద్గుణములకై ప్రఖ్యాతిఁ గాంచుచున్నారో యా సద్గుణముల యంకురము లన్నియు నప్పుడు నాటఁబడినవి.

అతిబాల్యవివాహ మప్పటివారికిఁ దెలియదు. స్త్రీలు ముసలివారగువఱకుఁ గూడ నవివాహితలుగా నుందురు. తమ కనుకూలుఁడగు పతి దొరకిన వివాహ మాడుచుండిరి (౧౦-౮౫-౨౨). లేనిచో బ్రహ్మచర్యవ్రతమును బాలించుచునే దేహమును ద్యజించుచుండిరి. వితంతువులకు మఱల వివాహమువలదనిన నిబంధన యప్పుడులేదు. 1 చచ్చినపతితో సహగమనము చేయుపద్ధతి అప్పటివా రెఱుంగరు. అప్పుడు స్వయంవర పద్ధతి యున్నటు లీక్రిందిఋక్కు వలనఁ గానవచ్చెడిని:

'అనేక స్త్రీలు పురుషుని ధనమును జూచి మోహింతురు ; కాని చక్కనిదియుఁ గల్యాణగుణము గలదియు నగు స్త్రీ యనేక పురుషులలోఁ దన కనుకూలునే వెదకి కొనును. [౧౦-౮౨-౧౮

అప్పటి స్త్రీలు యుద్ధమునకుఁ బోయి శత్రువులతోఁ బోరాడుచుండిరి. వధ్రివతి యనునామె యుద్ధము చేయుచుండఁగా నామెచేయి విరిగెను. 2 అగ

1. (౧౦-౧౮-౮) 2. (౧-౧౧-౬).

స్త్రుఘ్నుడు పురోహితుండు గాంగల ఖేలునిభార్య విశ్వల యను నామె యుద్ధము చేయంగా నామె పిక్కను శత్రువులు నఱికిరి.'

దాయభాగ సంబంధమైన నియమములుగూడ అప్పుడే స్థిరమైనటుల నీ క్రింది ఋక్కువలనం గానవచ్చెడిని.

౧. 'కుమారుండు లేనివాండు తన బిడ్డయొక్క కుమారుని నమ్మి సుఖముగ నుండును.

'కుమారుండు తన సహోదరికి భాగ మియ్యండు. దానిని నింకొకని కిచ్చి వివాహముచేయును. ఒక్కనికిం గుమారుండును గుమారికయుం బుట్టినయెడల పుత్త్రుండు పిండదానాదికములకుం గర్తయగు; పుత్త్రిక వస్త్రాభరణములచే గౌరవింపంబడుటకుమాత్రము తగినది యగును.' [3-3౧.

పిండదానాదికములు చేయువాండు గనుక పుత్త్రుండే దాయాద్యుండనియుం బరవశమునకుం బోవునది గాన పుత్త్రికకు దాయార్హత లేదనియుం గుమారుండు లేనియెడలం బుత్త్రికకును దౌహిత్రునకును దాయార్హత గలదనియుం బ్రస్తుతపు హిందూధర్మశాస్త్రములోం గానవచ్చెడి సిద్ధాంతము లన్నియు నీఋక్కులోనుండియే పుట్టినవనియుం జెప్పవచ్చును. అవివాహితగానుండిన కూంతునకు భాగార్హత యుండినటు లీ క్రింది ఋక్కువలనం గానవచ్చుచున్నది.

'అవివాహితగా యావజ్జీవము తండ్రియింటనే యుండి భాగమును గోరు పుత్త్రికవలె నేను నిన్నుం బొందను. నాకు ధనం బొసంగుము' [౨-౧౭-౭.

1 చచ్చినవారిం బాతివేయు నాచారము మొదట నుండెను. 2 కాని శవమును గాల్చు నాచారము త్వరలోనే ప్రబలెను. 3 కాల్చినవెనుక నా బూడిదను మంత్రపూర్వకముగాం బాతివేయుచుండిరి.

ధర్మమతములు.

ఇంక నప్పటియార్యుల ధర్మమతములనుగుఱించి విచారింతము. అప్పటివారు సృష్టిలోని చిత్రవిచిత్రసామర్థ్యంబులను జూచి యందొక్కొక్క దానిలో

1. (౧-౧3౦). 2. (౧౦-౧౭-౧౧). 3. (౧౦-౧౬).

నధిష్ఠాతగ నొక్కొక్కదేవుఁ డున్నాఁడని భావించి యట్టి దేవతలను బూజించుచుండిరి. సూర్యచంద్రనక్షత్రాదులచే వెలుంగుచున్న యాకసమునకు సంబంధించినదేవతకు ద్యుఃపిత యని నామంబిడిరి. యూరపుదేశములోని యార్యులును, ఆసియాఖండములోని యార్యులును జీలుటకుఁ బూర్వమే ఈ ద్యుఃపితరుని నార్యులు భజించుచున్నట్లు కానవచ్చుచున్నది. ఎందుకన సంస్కృతములోని ద్యుఃపితృశబ్దమును ఐరోపాఖండములోని జూపిటర్ శబ్దమును నేక శబ్దభవములే యై యున్నవి.

ఋగ్వేదములో నెచ్చటను మన మిప్పుడు గొల్చెడి శివవిష్ణువిఘ్నేశ్వరాది దేవతల మాహాత్మ్యము లేదు. శివనామముగల దేవత ఋగ్వేదములో లేనేలేదు. రుద్రుఁ డున్నాఁడు; కాని యతఁ డచ్చట మేఘగర్జనకు సంబంధించినదేవత. విష్ణుదేవత గలదు; కాని యప్పటి గొప్పదేవతలలో నొకటికాదు. ఋగ్వేదములో నితరదేవతలకుఁ గల గౌరవ మీ దేవతలకు లేదు.

ఋగ్వేదకాలమునాఁటి యార్యు లుపాసించుచుండిన ముఖ్యదేవతలు ముప్వురు. అగ్ని, ఇంద్రుఁడు, సూర్యుఁడు.

అగ్ని—సర్వవేదములకును మూల మగు ఋగ్వేదము "అగ్నిమీళే పురోహితమ్" (పురోహితుఁడగు నగ్నిని బ్రస్తుతింతు) అను మంత్రముతోఁ బ్రారంభింపఁబడును. దేవతలకు నగ్ని భట్టారకుఁడు పురోహితుఁడనియు, అతనిద్వారా దేవత లాహుతులు గొందురనియు వారి నమ్మిక. ఋగ్వేదమునందు నగ్ని దేవతాకంబు లగు సూక్తంబులు పెక్కులు గలవు.

ఇంద్రుఁడు—ఇంద్రుఁ డనఁగా వర్షము నిచ్చువాఁడు. అప్పటియార్యులకు వ్యవసాయమే ముఖ్యవృత్తి యైనందున వారిసస్యాభివృద్ధికిఁ గావలసినవర్షము నిచ్చు నింద్రుఁడు వారికి ముఖ్యదేవత యయ్యెను. అట్టి దేవతనుగుఱించి వా రెన్నియో కథలు గల్పించిరి. తనశత్రుఁడును మేఘరూపుఁడును నగు వృత్రాసురునిఁ జంపి యింద్రుఁడు జనులకు సువృష్టి నిచ్చునని చెప్పికొనుచుండిరి.

ఋగ్వేదమునందు నింద్రదేవతాకసూక్తము లితరదేవతాకము లగు సూక్తముల కంటె నెక్కుడుగ నుండును.

సూర్యుఁడు.—సవితృ, పూషన్ మొదలైన నామములతో సూర్యు డీదేవతను గొలుచుచుండిరి. పండ్రెండు నెలలకుఁ బండ్రెండుసూర్యు లుండునట్లు భావించి వారికి వేఱువేఱు నామము లిడిరి. అందు విష్ణు వొక సూర్యుఁడు.

ఈ ముఖ్యదేవతలు గాక ఋగ్వేదకాలమం దితరదేవతలనుగూడఁ బూజించుచుండిరి. అందుఁ గొన్ని దేవతల నిందుఁ దెల్పెద.

మరుద్దేవతలు.—వీరు వాయుసంబంధమైనవారు. వృత్రుని సంహరించునప్పు డింద్రునికి వీరు సహాయమొసంగుదురు. అనఁగా మేఘరూపుఁడైన వృత్రునిఁ జెల్లాచెదరు చేయుదు రని యర్థము.

బ్రహ్మణస్పతి.—యజ్ఞసంబంధమైన మంత్రాధిదేవత.

రుద్రుఁడు.—మేఘగర్జసంబంధమైన దేవత. రుద్రుఁ డొక్కఁడుగాక యనేకరుద్రు లున్నట్లు ఋగ్వేదమునందుఁ జెప్పఁబడి యున్నది.

మిత్రావరుణులు.—వీరు మొదట దివారాత్రముల కధిపతులు. తర్వాత వరుణుఁడు సముద్రాధిపతిగా నెంచఁబడియెను.

సోముఁడు.—ఇతఁడు సోమలతాసంబంధమైన దేవత.

యముఁడు.—పురాణాదులలో వర్ణింపఁబడిన యమునివలెను యమలోకమువలెను ఋగ్వేదములోని యముఁడును అతనిలోకమును భయంకరములుగావు. వైదికయముఁడు దర్శనీయుఁడు. మరణానంతరము సజ్జనులందఱు యమలోకమునకుఁ బోయి దివ్యకాయులై తేజోమండలములో శాశ్వతసుఖము ననుభవించుచు యముని సరస నుందు రని ఋగ్వేదకాలపు టార్యుల యభిప్రాయమై యుండెను.

స్త్రీదేవతలలో ఉషస్సు, సరస్వతియు ముఖ్యమైనవి. ఉషస్సు ఉషఃకాలసంబంధమైన దేవత. ఉషస్సంబంధమైన ఋక్కులు బహువినోదకర

ములుగను, రూపకాలంకారయుతంబులుగను ఉండి చదువువారిమనంబులకు మిక్కిలి యానందము గలుగఁజేయును. సరస్వతి మొదట సరస్వతీనదీసంబంధమైన దేవతగ నుండెను. తర్వాత వాక్సంబంధమైన దేవతగ మాఱెను.

ఇటులు సృష్టిలోని యుపయోగకరములైనట్టియు, ప్రకాశవంతములైనట్టియు, జనహితకరములైనట్టియు, స్వాభావికశక్తులను జూచి యార్యులు దేవతాభావమునఁబూజించిరి. కాని యహితకరంబులైన దుష్టస్వాభావికశక్తులను, అనఁగాఁ బ్రస్తుతపువారు ముత్యాలమ్మనియుఁ, బోలేరమ్మనియుఁ బూజించునట్లు పూర్వపుటార్యులు పూజించినవారు కారు. అందువలన నప్పటియార్యుల యత్యున్నతమైన నీతిసంపన్నతయును, సహజమైనయమాయకత్వమును తేటపడుచున్నవి.

ఇట్లు సూర్యుఁడు, మేఘుఁడు, వాయువు, ఉషస్సు మొదలయిన సృష్టిలోని స్వాభావికచమత్కారములను భిన్నదేవత లని యార్యులు గణించినను, ఈ భౌతికశక్తులకన్నిటికిఁ బయుండగు నీశ్వరుఁ డొక్కఁడే కలఁడని క్రమక్రమముగఁ దెలిసికొనిరి. [౧౦-౮౨-౩.

క్రతువులు.

అగ్నిహోత్రాదిక్రతువులఁ జేయుట యప్పటియార్యులొక గొప్పధర్మకృత్య మని తలంచుచుండిరి. అందుచే నొకరితో నొకరు పంతములువేసికొనినట్లు, ఒకరుచేసిన క్రతువుకంటె మఱియొక రెక్కుడు వైభవముతోఁజేయుచుండిరి. యజ్ఞసమయమునందే వీరుల యశస్సు గానము చేయఁబడుచుండెను. క్రొత్తగా మంత్రములు రచించిన ఋషులు తమ నూతనకావ్యముల నచ్చట జదివి సమ్మానమును బొందుచుండిరి. క్రొత్తఁగా నేర్చినవిద్యను జూపుటకు యజ్ఞమే యోగ్యమైనస్థలమైయుండెను. అచ్చట విద్వాంసులు చక్కఁగఁ బరీక్షింపఁబడుచుండిరి. శ్రద్ధతో విద్య నేర్చుకొననివారికి వ్యవసాయము చేయుశిక్షవిధింపఁబడుచుండె. వసిష్ఠవిశ్వామిత్రులవంటి ఋషులు మంత్రములు రచించువారనియుఁ, గ్రతువులఁ జేయించు పురోహితులనియుఁ బేరొందిరి. ధనవంతులును, రాజులును ఇట్టి వారిచేఁ దమ యింటి శ్రౌతకార్యములఁ జేయించుకొనుచు

వారిని మిక్కిలి గౌరవించుచునుండిరి. కాని యితరజనులందఱు తమకుఁదామె పురోహితు లగుచు నిత్యకర్మలఁ దామె నెఱవేర్చుకొనుచుండిరి.

వారు చేయు దేవతాప్రార్థనలు మిక్కిలి సులభశైలివియు, స్వాభావికముగను మనఃపూర్తిగను వచ్చినవియు నై యుండెను. వారిదేవతలను వారు రావలసినదనియు, హవిర్భాగమును గొనిపొమ్మనియు దమకు నాయువు, ఆరోగ్యము, పశువులు, సంతతి నిండనియుఁ, దమశత్రువులపైఁ దమకు జయ మొసంగుఁడనియుఁ బ్రార్థించుచుండిరి.

పశుమేధము, సోమపానము ఈ రెండును ఆర్యులకు విశేషప్రియంబులై యుండె. సోమరసము త్రాగుట కందఱు నర్హులు గాకుండిరి. విద్యాదిగుణములచే భూషితు లగువారును క్రతువులు చేసినవారును మాత్రము సోమపానమున కర్హులుగా నెంచఁబడుచుండిరి. "యే బ్రాహ్మణా త్రిసుపర్ణం పఠన్తి, తే సోమం ప్రాప్నువన్తి" (త్రిసుపర్ణమును బఠించు బ్రాహ్మణులకు సోమము ప్రాప్తమగును) అనిన మంత్రము మనదేశపు బ్రాహ్మణు లెప్పుడును బఠించుచున్నదియే.

ద్యూతము.

ఋగ్వేదకాలమున ద్యూతవ్యసనము విశేషముగా నున్నటులఁ గానవచ్చుచున్నది. ఋగ్వేదసంహితయందు ద్యూతమును గుఱించియు, నక్షములను గుఱించియు ననేకపర్యాయములు వ్రాయఁబడినది. అందు తనయొక్క దుర్దశను వర్ణించుచు నొక జూదరి చెప్పిన సూక్త మొకటి కలదు. అది వింతగను బోధప్రదముగను ఉన్నందున దాని నిచ్చటఁ దెనిఁగించుచున్నారము.

౧. 'ముజవంతపర్వతముమీఁదఁ బుట్టిన సోమముయొక్క పానము యజమానునికి మైకము కలుగఁజేసినట్లు, గొప్ప విభీతకవృక్షము (తాండ్రచెట్టు) లలోఁ బుట్టి కదలుచున్న యీయక్షములు (పాచికలు) నాకు నానందమును గలుగఁజేయుచున్నవి.

౨. 'నాభార్య నామీఁదఁ గోపపడలేదు, నన్ను వెక్కిరింపలేదు. నన్నును నామిత్రులను బాగుగనే చూచును. అయినను అట్టి యానుకూల్యవతిని నేను రెండవమాట దలఁపనీయని యీ ద్యూతమునకై వదలితిని.

౩. 'ఇప్పుడు నాయత్త నన్ను ద్వేషించును; నాభార్య నన్ను రానియ్యదు. జూదరికి సౌఖ్యము నొసంగువా రెవరును లేరు. వెలగల గుఱ్ఱమైనను ముసలిదయిన తరువాత గవ్వకుఁ గొఱగానిదయినటులు జూదరి యెందులకుఁ బనికిమాలినవాఁ డగును.

౪. 'ఎవఁడు ధనమంతయు జూదమునఁ బెట్టునో వాని భార్యను అన్యులు పట్టుకొనియెదరు. వాని తలిదండ్రులును అన్నదమ్ములును 'వీఁడు మావాఁడు కాఁడు, వీనిని బంధించికొనిపొండు' అని పలికెదరు.

౫. 'నావాండ్రు నన్ను విడుతురుగాన పాచికలను ముట్టనని మనోనిశ్చయము చేసికొనినను, పచ్చనిపాచికల ధ్వని వినినతోడనే జారస్త్రీ సంకేతస్థానమునకు వెళ్ళినట్లు వెళ్ళెదను.

౬. దీప్యమానుఁడగు జూదరి 'నేను గెలిచెద' నని చెప్పుచు ద్యూతసభకుఁ బోవును. కాని యక్షములు వానిధనమును ప్రతి కితవునికి నొడ్డుపెట్టించి వాని ద్యూతేచ్ఛను వృద్ధిపఱుచును.

౭. 'ఈ యక్షములు (పాచికలు) అంకుశములు గలవియు, గాలములు గలవియు, మోసము చేయునవియు, సంతాపకరములును అయి యున్నవి. మొదటఁ గొంచెము గెలుపును ధనమును గనఁబఱిచి, తుదకుఁ గితవుని సర్వస్వము హరించి వానిని నశింపఁజేయును.

* * * * * * *

౯. 'ఈ పాచికలు క్రిందనుండినను జూదమాడువారి హృదయముపై నుండును. చేతులు లేనివయ్యును చేతులుగల జూదరిని గెలుచును. అంగారసదృశము లగు నీ దివ్యాక్షములు చల్లఁగానుండియు జూదరి హృదయమును దహించును.

౧౦. ఎచ్చటనో తిరుగుచున్న జూదరియొక్క భార్య నెనిమిటిచే విడువఁబడినదై తపించుచుండును; తల్లి దుఃఖించుచుండును. ఋణముగలవాఁడై యందఱకు భయపడి జూదరి ధనముకొఱకు రాత్రి పరులయింటికిఁ బోవును.

౧౧. సుఖముగానుండు నితరుల గృహమును భార్యను జూచి జూదరి తన భార్యను దలఁచి దుఃఖించును. మరల పగలు జూదమాడును. రాత్రి కాఁచుకొనుట కగ్ని సమీపమునఁ బడును.

౧౨. ఓ అక్షములారా! మీలో ముఖ్యుఁ డెవఁడో వానికి సంజలి నెంగిడ్చెద. ఇఁకమీఁద జూదమునకై ధనమును సంపాదింపను. నా పది వ్రేళ్లను జూపి సత్యము చెప్పుచున్నాను.

౧3. ఓ జూదరి! నీవు నామాటలయందు నమ్మికయుంచి జూద మాడవలదు. కృషి చేసికొనుము. అందువలన నార్జించిన ధనమును అనుభవింపుము. కృషి చేసినందున నీకుఁ బశువులును ధనమును గలుగఁగలవు, భార్య రాఁగలదు. అని యీశ్వరుఁడయిన సవిత నాకు బోధించెను. [౧౦-3౪.

ప్రస్తుతము చీట్లరూపమున జూదమాడువారును, 'ప్రావిడెంటుఫండ్లు' అని పేళ్లుపెట్టి దేశమునందలి యనేకజనుల జూదరులుగఁ జేయువారును, నీ శ్రుతిలోని బోధను జదివి నైనను బుద్ధి తెచ్చుకొనియెదరుగాక!

ఋగ్వేదము.

ఈ రెండవప్రకరణములో వర్ణింపఁబడిన యంశములన్నియు ఋగ్వేదమును అనుసరించి వ్రాయఁబడినవని చదువరు లచ్చటచ్చట నుదాహరింపఁబడిన వాక్యములవలనఁ గనుఁగొనియుందురు. కావున నట్టి ఋగ్వేదమునుగూర్చి యిచ్చటఁ గొంత వ్రాయుట యుచితము.

ఋగ్వేదమునందు ౧౦౫౮౦ మంత్రములు కలవు. వీనికే ఋక్కు లనిపేరు. ఈమంత్రములలో ననేకవిషయము లుండును. ఒక మంత్రములో నొకానొక దేవతయొక్క స్తుతి యుండును. ఒకమంత్రములోఁ బూర్వవృత్తకథనమును, ఒకమంత్రములో నుపదేశమును, ఒకమంత్రములోఁ గోర్కులును, ఒకమంత్ర

ములోఁ బ్రశ్నలును ఇట్లు అనేకవిషయము లుండును. ఆయావర్ణనలఁబట్టి మన మప్పటి చరిత్రాంశములను దెలిసికొనవలయును.

ఋగ్వేదము రెండువిధములుగా విభజింపఁబడినది. మంత్రము లేక ఋక్ అనునది యన్నిటికంటెఁ జిన్నవిభాగము. కావ్యగ్రంథములోని శ్లోకమువంటిది. కొన్ని ఋక్కులు గలిసి యొక సూక్తమగును. ఒకసూక్తమునకు నొక్కఁడే ఋషి; దేవత యొక్కటిగాని పెక్కులుగాని యుండును. ఇట్టి సూక్తములు ఋగ్వేదమునందు ౧౦౨౮ కలవు. ఇట్టి కొన్ని సూక్తములు కలిసి కొన్నియను వాకము లగును. అనువాకముల సంఖ్య ౮౫. కొన్ని యనువాకముల సమూహమునకు మండల మని పేరు. ఋగ్వేదమంతయు దశమండలాత్మకము. ఇది యొక విభజనపద్ధతి. ఇదిగాక యీవేద మెనిమిది యష్టకములుగను, ప్రతియష్టక మెనిమిది యధ్యాయములుగలు, అధ్యాయము ప్రాయశః ముప్పదిమూఁడు వర్గములుగను, వర్గము కొన్ని మంత్రములుగను విభజింపఁబడియున్నది. ఈ విభజనము ననుసరించి ఋగ్వేదములో ౮ అష్టకములును, ౬౪ అధ్యాయములును, ౨౦౦౬ వర్గములును గలవు. ఈ వేదమునందు ౧౫౩౮౨౬ పదములును, ౪౩౨౦౦౦ అక్షరములును ఉన్నవి. ఇందు ౧౦౫౮౦ ఋక్కులున్నవని యిదివఱకే వ్రాసియున్నారము. కాని కొందఱమతమున ౧౦౪౦౨ ఋక్కులును, ఇతరులమతమున ౧౦౬౨౨ ఋక్కులును గలవు.

ఋగ్వేదములోని మంత్రముల రచించినవారు ఋషులు. అట్టివా రనేకు లుండిరి. వేదము లపౌరుషేయము లనియెడువారు వీరిని మంత్రకర్తలనక మంత్రద్రష్టలనియెదరు. ప్రథమదశమమండలములకు ఋషు లనేకులు కలరు. అందు స్త్రీలును పలువురు గలరు. వాక్, విశ్వవారా, శ్రద్ధా, సూర్యా, మొదలయిన స్త్రీలు ఋగ్వేదములోని కొన్ని సూక్తములను రచించిరి. ఋగ్వేదముయొక్క రెండవమండలమునకు గృత్సమదుఁడును, మూఁడవమండలమునకు విశ్వామిత్రుఁడును, నాల్గవమండలమునకు వామదేవుఁడును, అయిదవమండలమునకు అత్రియు, ఆఱవమండలమునకు భారద్వాజుఁడును, ఏడవమండలమునకు వసిష్ఠుఁడును, ఎనిమిదవమండలమునకుఁ గణ్వుఁడును, తొమ్మిదవమండలమునకు అంగిరసుఁడును ఋషులు. గృత్సమదవిశ్వామిత్రాదిబ్దములవలన నొక్కొక్క ఋషియే యని గ్రహింపఁగూడదు. ఆసంతతివా రనేకు లని యెఱుఁగునది.

ఈ ఋగ్వేదమును ఇతరవేదములును హిందూధర్మమునకు మూలాధారములు. కావున వీనిలో నొకయక్షరముగూడ ఇటుదియటు గాకుండ బ్రాహ్మణు లీవేదములను ముఖస్థముచేసి, యంతటితోఁ దృప్తినొందక, వేదమంత్రముల లోని యొక్కొక్క శబ్దము తమకు గట్టిగా జ్ఞప్తియుండవలయు నని సంహితా పాఠమును, పద, క్రమ, జట, ఘనపాఠములుగా నేర్పఱిచి యట్టిపాఠములను వల్లించెదరు. చదువరులకు నీ భిన్నభిన్నపాఠముల స్వరూపముఁ దెలియుట కును, మేము జటాపాఠులమనియు, ఘనపాఠులమనియుఁ జెప్పుకొనువారు పడిన పరిశ్రమ స్వరూపము దెలియుటకును, ఒక ఋక్కును దీసికొని దాని యొక్క వివిధపాఠములను ఈ క్రిందఁ జూపుచున్నాఁడను:—

మూలఋక్ - పవస్వ వాజసాతయే విప్రస్య గృణతో వృధే।
సోమరాస్వ సువీర్యమ్॥ *

పదపాఠము - పవస్వ। వాజసాతయే। విప్రస్య। గృణతః। వృధే॥
సోమ। రాస్వ। సువీర్యమ్॥

క్రమపాఠము - పవస్వవాజసాతయే। వాజసాతయే విప్రస్య। వాజసాతయ ఇతి వాజసాతయే। విప్రస్య గృణతః। గృణతో వృధే। వృధ ఇతి వృధే। సోమరాస్వ। రాస్వసువీర్యం। సువీర్య మితి సువీర్యమ్

జటాపాఠము - పవస్వ, వాజసాతయే వాజసాతయే, పవస్వ పవస్వ, వాజసాతయే। వాజసాతయే, విప్రస్య విప్రస్య, వాజసాతయే వాజసాతయే, విప్రస్య।వాజసాతయ ఇతి వాజసాతయే। విప్రస్య, గృణతో గృణతో, విప్రస్య విప్రస్య, గృణతః। గృణతో, వృధేవృధే, గృణతో గృణతో, వృధే। వృధ ఇతి వృధే॥

* ఓసోమ! మాకు నన్నలాభముకొఱకు నిన్ను స్తుతించునట్టి విప్రుఁడనగు నాకు నభివృద్ధియగుటకు రసమిమ్ము; వీర్యవంతుఁడగు మంచిపుత్త్రుని నాకు నిమ్ము.

సోమ, రాస్వరాస్వ, సోమ సోమ, రాస్వ। రాస్వ, సువీర్యగ్ం సు
వీర్యగ్ం, రాస్వ రాస్వ, సువీర్యం। సువీర్యమితి సువీర్యమ్॥
ఘనపాఠము - పవస్వ, వాజసాతయే వాజసాతయే, పపస్వపవస్వ
వాజసాతయే, విప్రస్య విప్రస్య, వాజసాతయే, పవస్వ ప
వస్వ, వాజసాతయే, విప్రస్య। వాజసాతయే, విప్రస్య
విప్రస్య, వాజసాతయే వాజసాతయే, విప్రస్య, గృణతో
గృణతో, విప్రస్య, వాజసాతయే వాజసాతయే, విప్రస్య
గృణతః। వాజసాతయ ఇతి వాజసాతయే। విప్రస్య, గృణ
గృణతో, విప్రస్య విప్రస్య, గృణతో, వృధేవృధే, గృణతో,
విప్రస్య విప్రస్య, గృణతో, వృధే। గృణతో, వృధేవృధే,
గృణతోగృణతో, వృధే। వృధ ఇతి వృధే॥
సోమ, రాస్వరాస్వ, సోమసోమ, రాస్వ, సువీర్యగ్ం సువీర్యగ్ం,
రాస్వ, సోమ సోమ, రాస్వ, సువీర్యం। రాస్వ, సువీర్యగ్ం
సువీర్యగ్ం, రాస్వరాస్వ, సువీర్యం। సువీర్యమితి సు
వీర్యమ్ ఋ॥ ౯ ॥ ౪౪ ॥ ౬.

వేలకొలఁది ఋక్కులచే శోభితంబగు ఋగ్వేదమంతయు నొక్కసారి రచింపఁబడెననిగాని, దాని ననుసరించి వైదిక కాలములోని యార్యులను గుఱించి పైఁ జెప్పఁబడిన యంశములన్నియు నొక్కకాలమునం దుండెననిగాని చదువరు లనుకొనఁగూడదు. ఋగ్వేదములో వర్ణింపఁబడిన యంశములన్నియు నొక్కసమయమున జరిగినవి గావు. ఆర్యులు హిందూదేశమునకు వచ్చి సింధు నదము మొదలు గంగాయమునలవఱకుఁ దమ నివాసస్థలముల నేర్పఱచుకొను టకుఁ దక్కువలోఁ దక్కువ యాఱువందలసంవత్సరములైనను బట్టియుండును. కాన నిన్ని సంవత్సరములలో జరిగిన సమాచారము లన్నియు ఋగ్వేదమునందు వర్ణింపఁబడినవి.

మూఁడవ ప్రకరణము.

క్షాత్త్రియుగము.

(క్రీ. పూ. ౧౪౦౦-౧౦౦౦).

—ం◦✥◦ం—

ఆర్యులు సింధునదతీరమునకును జుట్టుప్రక్కలను ఉండు ప్రదేశములనాక్రమించి నివాస మేర్పఱచుకొన్న సమాచారము క్రిందటి ప్రకరణములో వర్ణింపఁబడినది. ఈ యార్య్యు లంతటితో నూరకుండ లేదు. అచ్చటినుండి క్రమక్రమముగా నార్యావర్తము నాక్రమించుకొన్న విధమును, ఆకాలమునందలి యాచారవ్యవహారములును, ఈ ప్రకరణమునందు వర్ణింపఁబడును.

ఆకాలపు వాఙ్మయము.

ఈ కాలమునందే యజుర్వేదంబును, సామవేదంబును రచింపఁబడియె. యజుర్వేదము గద్యపద్యాత్మకము. అందలిపద్యములు ఋగ్వేదమునుండి గ్రహింపఁబడినవి. గద్యభాగమునందుఁ గ్రతువులలో ఋగ్వేద మంత్రముపయోగించువిధములు వర్ణింపఁబడి యున్నవి. తైత్తిరీయసంహిత యనియు, వాజసనేయసంహిత యనియు యజుర్వేదము రెండువిధములు. తైత్తిరీయసంహితకే కృష్ణయజుర్వేద మని పేరు; వాజసనేయమునకు శుక్లయజుర్వేద మని పేరు. ప్రథమశాఖవారిది శుక్లయజుర్వేదము. వాజసనేయసంహితకంటెఁ దైత్తిరీయసంహిత యధిక ప్రాచీన మనిపూర్వపశ్చిమపండితుల యభిప్రాయమైయున్నది. యజ్ఞసమయమునందు గానముచేయఁబడు మంత్రసంగ్రహము సామవేదముగా నేర్పడెను. మొట్టమొదట నీ మూఁడు వేదములే యుండె ననియుఁ దరువాత

నెంతోకాలమునకు అథర్వవేద మేర్పడెననియు విద్వదభిప్రాయము. సంహితల తరువాత బ్రాహ్మణము లనుగ్రంథములును ఆరణ్యకములును రచింపఁబడియె.

వేదములు నాలుగనియు, నందుఁ బ్రతివేదమును సంహితా బ్రాహ్మణము లను రెండుభాగములఁ గలిగియుండుననియుఁ జదువరు లెఱుంగునది. సంహితా భాగ మనిగాని బ్రాహ్మణభాగ మనిగాని చెప్పక కేవలము 'ఋగ్వేదము' 'యజుర్వేదము' అనిచెప్పినయెడల ఋగ్యజుర్వేదముల సంహితాభాగము లని తెలిసికొనవలయును. ప్రతివేదమునకును బెక్కుబ్రాహ్మణములు గలవు. అందుఋగ్వేదమునకు ఐతరేయ కౌషీతకీబ్రాహ్మణములును, యజుర్వేదమునకు శతపథ తైత్తిరీయబ్రాహ్మణములును, సామవేదమునకు తాండ్యషడ్వింశ మంత్రబ్రాహ్మణములును, అథర్వవేదమునకు గోపథబ్రాహ్మణమును ముఖ్యము లైనవి. ఈబ్రాహ్మణములలో ఋగ్వేదాదిసంహితలలోని మంత్రములకు నర్థములును, యజ్ఞయాగాదిసంహితలలోని మంత్రములకు నర్థములును, యజ్ఞయాగాదిక్రతువులుచేయవలసినవిధములును, అప్పటి రాజులయొక్కయు రాజ్యములయొక్కయు నితిహాసంబులును వర్ణింపఁబడినవి. ఈగ్రంథములనుండియే మన నాకాలపుచరిత్రఁ గనుఁగొనవలసి యున్నది.

ఈ యుగముయొక్క చివరభాగమున రామాయణమహాభారతము లను ఇతిహాసగ్రంథములు రచింపఁబడినవి. ఈగ్రంథము లీయుగమున రచింపఁబడలేదనియుఁ దరువాతియుగమున రచింపఁబడినవనియుఁ గొంద అనిరెదరు. ఈ యుగమునకుఁ దరువాత రచింపఁబడిన పాణినీయసూత్రములలో మహాభారత కథను గుఱించియు, పతంజలికృత మహాభాష్యములో రామాయణ కథను గూర్చియు నుల్లేఖ (Reference) ముండుటవలన ఈగ్రంథము లీయుగముననే రచింపఁబడినటుల నిశ్చయింపవచ్చును. ఈ యితిహాసములు మొదట నింత పెద్దవిగా లేవు. వాల్మీకిరామాయణము మొదట నెక్కుదినములోఁ బూర్తిగఁ జదువుటకు వీలయినంతదిగా నుండెను. వ్యాసకృతమహాభారతము మొదట నైదువేలశ్లోకములు గలదిగ నుండె. తరువాత నీగ్రంథములు క్రమక్రమముగాఁ బెరుఁగుచు వచ్చినవి.

అప్పటి రాజ్యములు.

ఇట్లీకాలంబున రచింపఁబడి యప్పటిచరిత్రను గనుఁగొనుటకు సాధన భూతంబు లగు గ్రంథములఁ దెలిపి యిఁక నప్పటిరాజ్యములను గుఱించి వ్రాసెదను.

ఆర్యులు సప్తసింధుప్రదేశము దాఁటి యనార్యులఁ గొండలలోనికిఁ దరుముచుఁ గ్రొత్తదేశముల నాక్రమించుచు గంగాయమునానదులయొడ్డునఁ గ్రొత్తరాజ్యముల నిర్మింపఁ దొడఁగిరి. ఇట్లు క్రొత్తఁగా నాకాలమందు నేర్పఱుపఁబడినరాజ్యములలోఁ గురుపాంచాలదేశములును, కాశీకోసలవిదేహదేశములును మొదటివి. ఈ దేశములను గుఱించియు, నప్పటి రాజులను గుఱించియు బ్రాహ్మణములలో ననేకస్థలములఁ జెప్పఁబడి యున్నది. కురుపాంచాల దేశములు గంగకుఁ బశ్చిమమునను, కాశీకోసలవిదేహదేశములు గంగకుఁ దూర్పునను ఉండెను.

కురుపాంచాలదేశములు.

కురుదేశము హస్తినాపురము రాజధానిగాఁ గలిగియుండెను. ఈరాజ్యము ప్రస్తుతపు డిల్లీనగరము చుట్టుప్రక్కలను వ్యాపించి యుండెను. డిల్లీపట్టణమునకు నాతిదూరముననే ప్రసిద్ధమైన కురుక్షేత్రయుద్ధభూమి గలదు. కురుక్షేత్రముయొక్క యెల్లలు మహాభారతమునందు 1 నుత్తరమున దృషద్వతి యనియు దక్షిణమున సరస్వతియనియుఁ జెప్పఁబడినది. దీనినే మనుస్మృతికారుఁడు బ్రహ్మావర్త మనెను. 2 కాళిదాసుఁడును బ్రహ్మావర్తమునే కురుక్షేత్రమని చెప్పినాఁడు. 3 కాన 'కురుక్షేత్రము' 'బ్రహ్మావర్తము' సమానార్థములుగాఁ గానవచ్చుచున్నవి. ప్రస్తుతము డిల్లీకి వాయవ్యమున స్థానేశ్వరము కలదు. దాని య్యొద్దనుండియే సరస్వతీనది ప్రవహించును. ఇది రాజపుత్రస్థానపు టెడారిలో నదృశ్య మగును. దృషద్వతి మిక్కిలి చిన్నది గానఁ బటమునందు సాధారణ

1. ఆది. ౮3-౪. 2. మను. ౨-౧౭. 3. మేఘ. శ్లో. ౪౮.

ముగాఁ జూపఁబడదు. ఈ సరస్వతీదృషద్వతీనదులయొడ్డున నుండు ప్రదేశము పవిత్రమైనది యని ఋగ్వేదకాలములోను నమ్మిక గలిగియున్నట్లు గానవచ్చెడిని. 1 భారతయుద్ధము గాక భరతఖండము నెవ్వరు పాలింపవలసినది నిర్ణయించిన మూఁడు పానిపతయుద్ధము లిటీవల ఈ కురుక్షేత్రముననే జరిగినవి. పాంచాలదేశము పూర్వము పశ్చిమోత్తరపరగణా (North West Provinces) లనఁబడుచుండిన దేశములోఁ గొంతభాగము. కాన్యకుబ్జమనఁబడు కనౌజ్ పట్టణమును, కౌశాంబియు, మథుర యనుపట్టణమును ఈ దేశములోనివియే. మహాభారతములోఁ బాంచాలదేశము హిమాలయము మొదలుకొని చర్మణ్వతీ (చంబల్) నదివఱకు వ్యాపించియుండె నని వ్రాయఁబడియున్నది. పాంచాలు లనువారికిఁ బూర్వము 'క్రివి' యను పేరుండె నని శతపథబ్రాహ్మణము చెప్పుచున్నది (౧౩-౫-౪-౭). ఇట్టిపేరుగల జనులు సింధ్వసిక్నీ నదుల ప్రదేశమున ఋగ్వేదకాలమున నున్నట్లు ఋగ్వేదములోని(౮-౨౦-౨౪) ఋక్కువలన మన మూహింపవలసియున్నది. కాన నీ పాంచాలురు మొదట సింధునదముయొక్క యొడ్డున నుండిరనియు నచ్చటినుండి చీనాబ్ నది యొడ్డునకును, తరువాతఁ గ్రమక్రమముగాఁ దూర్పునకు గంగానదియొడ్డునకును వచ్చిరనియు, మనము నిశ్చయింప వచ్చును.

ఈ కురుపాంచాలదేశములు మిక్కిలి ఘనత కెక్కిన శూరులగు రాజులచేఁ బరిపాలింపఁబడి పరిషత్తు లనఁబడు గొప్ప విద్యాపీఠములు కలిగియుండి, శౌర్యమునకును, విద్యలకును, యజ్ఞయాగాదిక్రతువులకును నాకరములయి యుండినట్లనేకబ్రాహ్మణములలోఁ జెప్పఁబడి యున్నది. మొదటఁ గురుపాంచాలురనఁగాఁ గురుదేశపురాజులును పాంచాలదేశపురాజులును మిగుల స్నేహము గలవారయి తరువాతఁ బోరాడి రని బ్రాహ్మణగ్రంథములవలనఁ గానవచ్చెడిని. కురుదేశపురాజగు దుర్యోధనునిపక్షమున నున్న కౌరవులకును, ధర్మరాజుపక్షమున నున్న పాంచాలరాజునకును రాజపుత్రులకును ఘోరయుద్ధము జరిగె నని చదువరు లెఱిఁగియే యుందురు. ఆయుద్ధమును నుద్దేశించియే బ్రాహ్మణగ్రంథ

1. ఋగ్వే. ౩-౨౪-౪.

ములలోని కురుపాంచాల, యుద్ధవర్ణనము వ్రాయఁబడియుండవచ్చునని యూహింపవలసినది.

ప్రస్తుత ముత్తరబేహార్ (North Behar) అనఁబడుదేశము పూర్వపు విదేహరాజ్యము. విజ్ఞానమునకై విఖ్యాతిఁజెందిన జనకుఁడు మొదలగు రాజర్షు లిచ్చటి నృపతులే. శ్రీరామచంద్రుని భార్యయై మనదేశమందుఁ బతివ్రతా శిరోమణి యని పేరొందిన సీతయొక్క జన్మభూమి యీదేశంబే. ప్రస్తుతము ఔధ్ (అయోధ్య) అనఁబడుదేశము కోసలము. అటు తరువాతి కాలమున దక్షిణకోసల మను దేశ మొకటి యేర్పడినందున దీనిని ఉత్తరకోసల మనుచుండిరి. ఈదేశమునకు రాజధాని అయోధ్య. సూర్యవంశపు రాజు లిచ్చట రాజ్యము చేయుచుండిరి. కోసలదేశమునకును, విదేహదేశమునకును గండకీనదియే పొలిమేర యని శతపథబ్రాహ్మణము చెప్పుచున్నది. (౧-౪-౧). కోసల మానదికిఁ బడమటను, విదేహము తూర్పునను ఉండెను.

ఈవఱకుఁ జెప్పఁబడిన దేశములన్నియు సింధు, గంగా, యమునా, గండకీనదులయొడ్డున నున్నవియని చదువరులు కనిపట్టియుండురు. నివాసమున కెప్పుడును నదీతీరములు మిక్కిలి వీలయినవిగాన నార్యులు ప్రథమమున నదుల ననుసరించియే దేశముల గెలుచుచువచ్చిరి.

ప్రథమమున విఖ్యాతిఁజెందిన యీదేశములుగాక యార్యులు, ప్రస్తుతము దక్షిణ బేహార్ (South Behar) అనుచోట మగధరాజ్యమును, మధ్యపరగణాలలోని బిలాస్‌పూర్, జబల్‌పూర్ జిల్లాలవైపునఁ జేదిదేశమును, నర్మదకు నుత్తరంబున దక్షిణమాళవదేశప్రాంతమున నిషధదేశమును, స్థాపించినట్లు గానవచ్చెడిని. క్రమక్రమముగా నార్యులీకాలమున హిమాలయ వింధ్యపర్వతముల నడుమనుండు ప్రదేశమునంతను నాక్రమించుకొని దానికి ఆర్యావర్త మని పేరిడిరి. "ఆర్యావర్తః పుణ్యభూమి ర్మధ్యం విన్ధ్య హిమాగయోః" అనుశ్లోకార్థము అమరకోశము చదివినవారికందఱకును దెలిసినదియే. ఈయార్యావర్తంబుననే యార్యులుండవలెననియు, దానిని దాఁటి వెడలఁగూడదనియుఁ దలంచుచుండిరి.

ఇట్లార్యులచే స్థాపింపఁబడిన దేశములుగాక వింధ్యపర్వతమునకు దక్షిణమున పుళిందులు, శబరులు, ఆంధ్రులు మొదలగు అనార్యులును ద్రావిడులును దండకారణ్యమున నున్నట్లు బ్రాహ్మణగ్రంథములు చెప్పుచున్నవి. (ఐతరేయ బ్రాహ్మణము ౭-౧౮). అందువలన నీయుగపు చివరకాలమున నార్యులు కొంచెముకొంచెముగా దక్షిణమునకుఁ బోవ నారంభించినట్లు గానవచ్చెడిని.

అప్పటి రాజ్యపద్ధతి.

పైనివర్ణింపఁబడిన రాజ్యములుగాక మైతరేయబ్రాహ్మణములో 'సర్వచరు, కురుక్షేత్ర, అవచత్నుక, మష్టార్, సాచీగుణ, వృతఘ్నము' లను దేశముల నామములు కానవచ్చుచున్నవి. కాని వీని స్థలనిర్ణయము జేయుటఁదుష్కరము. ఆకాలమందు వేఱువేఱుదేశముల రాజులకు వేఱువేఱుపేళ్లుండెనని యీబ్రాహ్మణమువలననే తెలియుచున్నది. ఇప్పుడు జర్మనీచక్రవర్తికి కైసరనియు, రషియారాజునకు ఝారనియు, పారసీకరాజునకు షహాయనియు, ఆఫగానిస్థాన్ రాజునకు అమీరనియు వేఱువేఱు బిరుదు లున్నట్లాకాలమందు హిందూదేశములోని తూర్పువైపు రాజులకు సమ్రాట్టులనియు, దక్షిణపురాజులకు భోజులనియు, పశ్చిమమందున్న అనీచ్య, అపాచ్యదేశపు రాజులకు స్వరాట్టులనియు, ఉత్తరకురు, ఉత్తరమద్రదేశముల నాయకులకు విరాట్టులనియు, మధ్యదేశమందలి కురుపాంచాల వశోశీనరదేశముల రాజులకు 'రాజు' లనియు, వేఱువేఱుపేళ్లుండెను. ఇందలి ఉత్తరకురు, ఉత్తరమద్రదేశములను గుఱించి వ్రాయఁబడిన యీక్రిందివాక్యము ముఖ్యమైనది. 'ఉదీచ్యాం దిశి యే కేచ పరేణ హిమవన్తం జనపదా ఉత్తరకురవ ఉత్తరమద్రా ఇతి వైరాజ్యాయైవ తే అభిషిచ్యన్తే విరాళిత్యేనానభిషిక్తా నాచక్షత' (౩-౮), ఇందువలన నాకాలమందు నుత్తరకురు ఉత్తరమద్రదేశములు హిమాలయమునంటి యుత్తరదేశమునం దుండెననియు, అచ్చటి జనులు రాజు లేకుండ స్వయముగనే రాజ్యము చేయుచుండిరనియు, రాజులేకుండఁగనే రాజ్యముచేయుచు వారికోర్కె

ర్మైనంతన వారు తమసాయకులుగా నేర్పఱుచుకొనినవారికి విరాట్ (రాజు లేనివారు) అని పేరుండెననియు నూహింపవలసియున్నది. అందువలన నాకా లమందుఁగూడ నీదేశమునఁ బ్రజాసత్తాక రాజ్యములు (Republics) కలవని తోఁచెడిని.

రాజపాలనము గల రాజ్యములందును రాజు నిరంకుశుఁడుగాక ప్రజాప్ర తినిధులగు కొన్ని సభల యనుమతి ననుసరించి రాజ్యముచేయుచున్నట్లు గానవ చ్చెడిని. అథర్వ వేదమందు 'సభా' 'సమితి' యను రెండు రాజసంఘము లున్నట్లును (౭-౧౩-౧), సభలో నుండువారు 'సభ్యా' లనియు, సమితిలో నుండువారు 'సామిత్యా' లనియు, ఆమంత్రణీయము (మంత్రిమండలము) లో నుండువారు 'ఆమంత్రణీయు' లనియు, (౮-౧౦-౫, ౯, ౧౦, ౧౧) చెప్పఁ బడియున్నది. మఱియొకమంత్రములో 'రాజు ప్రజల కనుకూలముగనుండును. సభాసమితిసేనసురలు రాజునకు ననుకూలముగా నుందురు; ఇట్లైతేఁగిన వాఁడు సభాసమితిసేన సురలయొక్క ప్రియధామమగును.'(౧౫-౯-౧,౨,౩) అని యథర్వవేదమందు స్పష్టముగాఁ జెప్పబడి యున్నది. ఇందువలనఁ బ్రస్తు త మింగ్లండులోని పార్లమెంటు సభవలెను, రాజమండలము (Cabinet) వలెను కొంతవఱకు రాజు నధికారమునకు నంకుశముగఁ గొన్ని సభలుండెనని స్పష్టముగాఁ గానవచ్చుచున్నది. మఱియొక మంత్రములో (౭-౧౩-౨) 'ఓ, సభా! నీపేరు 'నరిష్టా' యని నే నెఱుఁగుదును. ఇందలిసభాసదు లెవ్వరో వారు నాతో సమానముగా (నా కనుకూలముగా) సంభాషించువా రగుదురు గాత' మని రాజు చెప్పుచున్నాఁడు. ఇందు 'నరిష్టా' శబ్దము ముఖ్యము. ఇం దునకు సాయనాచార్యులవా రిట్లుభాష్యము వ్రాసిరి: 'బహవః సంభూయ య దేకం వాక్యం వదేయుః తద్ధి నపరై రతిలఙ్ఘ్యమ్, అత అనతిలఙ్ఘ్యత్వాత్ నరిష్టేతి నామ సభాయా యుజ్యతే.' అనఁగా ననేకులు కలసిచెప్పినమాట జవదాఁటుటకు నెవరికిని తరముగాదు. కావున ఆసభకు 'నరిష్టా' యను సార్థక నామము వచ్చెను. సభాసదులవాక్య మనతిలంఘ్యమైనందున నే వారు తనకను కూలురుగా నుండవలె నని కోరుచున్నాఁడు. వైదికకాలములోని యీ 'సభా'

'సమితి' మొదలగు ప్రజాప్రతినిధి సంఘములనుగుఱించి యింకను శోధింపవలసియున్నది. తర్వాతికూర్పు వచ్చువఱకు వీనిశోధనము పూర్తి యగు నని నమ్ముచున్నాఁడను.

అయోధ్యనుండి లంకకు మార్గము.

రామాయణములో వర్ణింపఁబడిన శ్రీరామచంద్రునికథ యందఱకుఁ దెలిసినదే యైనందున దానిని నిచ్చట మరల వ్రాయుట యనావశ్యకము. కాని మొట్టమొదట నుత్తరమునుండి యత్యంత దక్షిణమునకు వెడలి యచ్చటనుండి లంకకు వెళ్లిన యార్యుఁడు శ్రీరామచంద్రుఁడే యని యనేక విద్వాంసుల యభిప్రాయమై యున్నందున నయోధ్యనుండి లంకవఱకును రామునిమార్గమును నిర్ణయించుట యావశ్యకము. కాన నిచ్చట వాల్మీకిరామాయణానుసారము రామమార్గమును వర్ణించెదను. ఇందువలన నాకాలపు టనేక దాక్షిణాత్య ప్రదేశముల స్థలనిర్దేశము కాఁగలదు.

అయోధ్యనుండి లంకవఱకును రామమార్గమును జూపు పట మిందుతోఁ జతపఱుపఁబడినది. ఈ వర్ణన చదువునప్పుడు దానిని చదువరులు చూచుచుందురు గాక.

ప్రస్తుతము ఔధ్ (Oudh) అనఁబడు ప్రాంతములోనున్న యయోధ్యయొద్దనే పూర్వపు అయోధ్య యుండెననుట యందఱు నొప్పుకొను విషయమే. కాని ప్రస్తుతము సిలోన్ అనఁబడు సింహళము రావణాసురుని లంక కాదనియు నది వేఱుగ నెచ్చటనో యుండెననియుఁ గొందఱు తలంచెదరు. కాని పురాతనగ్రంథములు చూడఁగా మనవాండ్రు మొదటినుండియు సింహళమునే రావణాసురుని లంకగాఁ దలంచుచుండి రని తోఁచెడిని. చరిత్రాత్మకమైన రాజతరంగిణి యను గ్రంథములో సింహళ లంకాద్వీపముల యైక్యమే చెప్పఁబడియున్నది. సింహళములోని శాసనములలోఁగూడ నిదియే

లంకయని యున్నది. కానఁ బ్రస్తుతపు సింహాళమే రామాయణీయలంక యని గ్రహింపవలెను. †

---

† సింహాళము రావణాసురుని లంక కాదనువారికి నొక ప్రబలప్రమాణము కలదు. దాని నిచ్చట నుదాహరించుట యుక్త మని తలఁచెదము. మన జ్యోతిషికులు లంకకు 'నిరక్ష' దేశ మని పేరుపెట్టిరి. అనఁగా నక్షాంశములు (Latitudes) లేని దేశ మని యర్థము. అచ్చటి యక్షాంశములు సున్న. అనఁగాఁ బ్రస్తుతమువారిచేఁ జెప్పఁబడెడు భూమధ్యరేఖ (Equator) యీప్రదేశము మీఁదుగాఁ బోవునని తాత్పర్యము. కాని ప్రస్తుతపు నక్షాంశసంబంధమైన భూమధ్యరేఖ (Equator) సింహాళమునకు దక్షిణమున నేడంశముల (Degrees) మీఁద నున్నది. అంశ మనఁగా డెబ్బదిమైళ్లు, కాన నీలెక్క ప్రకారము సింహాళమునకు దక్షిణమున ౪౯౦ మైళ్ళమీఁద లంక యుండవలయును. ఈ యంశమే భాస్కరాచార్యులవా రిట్లు చెప్పియున్నారు:

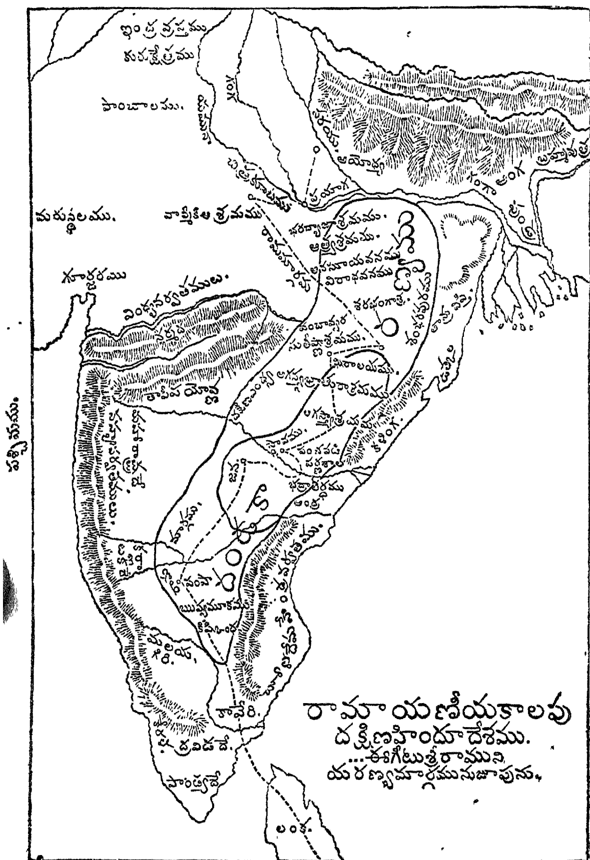
'నిరక్షదేశాత్ క్షితిషోడశాంశే, భవే దవన్తీ గణితేన యస్మాత్,
తదన్తరం షోడశసంగుణం స్యాత్, భూమాన మస్మాత్ బహు కిం త దుక్తమ్'.

[గోలాధ్యాయము.

అర్థము.—నిరక్షదేశము (లంక) నుండి యవంతిపట్టణము భూమానము యొక్క పదియాఱవ యంశముమీఁద నున్నది. కాన నా రెండుస్థలములలోని యంతరమును బదియాఱుచే గుణించిన భూమానము రాఁగలదు.

భాస్కరాచార్యులవారు వ్రాసిన ట్లవంతి ప్రస్తుతము క్షితిషోడశాంశము ($\frac{1}{16}$)న రమారమి $22^\circ\frac{1}{2}$ ఇరువది రెండునర యక్షాంశములపై (Degrees of latitude) నున్నది. ఈ సంఖ్య (221/2)ను 16 తో హెచ్చించిన 360° అక్షాంశములు వచ్చుచున్నవి. ఇదియే భూమియొక్క మానము. ఇట్లు భాస్కరాచార్య మతమున నిరక్షదేశ మనఁగా లంక, యవంతికి దక్షిణమున $22^\circ\frac{1}{2}$ యక్షాంశముల దూరమున నుండవలెను. ప్రస్తుతపు సింహాళము

ఉత్తరము.

తూర్పు.

దక్షిణము.

ఇఁక రామునిమార్గమును వర్ణించెదము. అయోధ్యనుండి ప్రయాగవఱకు రాముఁడు చేసినప్రవాసము సర్వవిదితమే. 1 ఈస్థలములు ప్రస్తుతకాలమందును అయ్యానామములే కలిగియున్నవి. ప్రయాగలో భరద్వాజాశ్రమ ముండెను. అచ్చటనొక రాత్రియుండి రాముఁడు చిత్రకూటమునకు వెళ్లెను. చిత్రకూటము ప్రయాగకుఁ బదిక్రోశములమీఁద నుండెను. 2 ప్రస్తుతపులెక్కను బట్టి ప్రయాగకుఁ జిత్రకూటము డెబ్బదియైదు మైళ్లున్నది. కానఁ బ్రస్తుతపు ఏడునర మైళ్లు రామాయణీయ క్రోశమునకు సరిగా నుండెనని మన మూహింపవలసి యున్నది. ఈ చిత్రకూటమునొద్ద మందాకిని యను నది యుండెను. 3 ప్రస్తుతముగూడ నా పేరుగల నదియే యాపర్వతమునొద్దనున్నది.

16° అక్షాంశములమీఁదనే యున్నది. కాన నిది లంక కాదేమోయని సంశయింపవలసి యున్నది. కాన యీయూహలన్నియు, ప్రస్తుతపు ఈక్వేటరును (Equator)పూర్వపు నిరక్షదేశమును ఒకటియే యనియు,మనజ్యోతిషికులు భూమధ్యరేఖ (Equator) మీఁదికిఁబోయి స్థలనిర్ణయము చేసిరనియుఁ, తరువాత వ్రాసిరనియు మనము గ్రహించినయెడల, నిజము లగును. అవంతి యొక్క యక్షాంశములను నచ్చటనే కనిపెట్టి, భూమియంతయు 360° యంశములని యెల్లజ్యోతిషికులకుఁ దెలిసిన విషయమే గనుక నవంతి 'క్షితిషోడశాంశ' మున నున్నదనిరి ; సింహళ మవంతికి మిక్కిలి దక్షిణమున నున్నందున నది నిరక్షదేశమునై నున్నదనుకొని 'లంక' 'నిరక్షదేశము' అను శబ్దములను జ్యోతిషగ్రంథములలోఁ బర్యాయపదములుగా వాడుచు వచ్చిరని మాయభిప్రాయము. ఒకవేళ సింహళము లంకగాక దాని దక్షిణమున నేడంశముల మీఁద నుండినను నయోధ్యనుండి రామేశ్వరమువఱకు మేము వర్ణించిన రామమార్గమునకు నేమియు బాధరాదు. కాన లంకాస్థలనిర్ణయచర్చ నింతటితోఁ జాలించెదము.

1. (వాల్మీకిరామాయణము ; అయోధ్యాకాండము, ౪౯ సర్గము మొదలు ౫౪ సర్గమువఱకుఁ జూడుఁడు). 2. (అయోధ్యా. ౫౪-౨౮) 3. (అయోధ్యా ౯౫).

కానఁ బ్రస్తుతము ప్రయాగపట్టణమునకుఁ బశ్చిమమున డెబ్బదియైదు మైళ్ల దూరముననున్న చిత్రకూట మను పర్వతమే రామాయణీయ చిత్రకూట మని మన ము నిశ్చయింప వచ్చును. అచ్చటినుండి యాగ్నేయదిక్కునకుఁబోవు రాముఁ డు'అత్రిఋషి'యొక్క యాశ్రమములోఁ బ్రవేశించెను. ఆశ్రమమనఁగా నొక పర్ణశాలకాదు. కొన్ని మునిపల్లెల సమూహము. ఒకానొక గొప్పఋషి నాశ్ర యించి, యనేక శిష్యులు చుట్టుపట్టున నెంతో దూరమువఱకుఁ గుటీరములనిర్మిం చుకొని కాఁపుర ముండెడివారు. అట్టి మునిపల్లెలన్నియు నామహర్షి యొక్క యాశ్రమ మని పేర్కొనఁబడుచుండెను.అత్ర్యాశ్రమము మిక్కిలి విశాలమైనదిగా నుండెను. ప్రస్తుతపు రీవా ప్రాంతముయొక్క దక్షిణ సీమవఱకును వ్యాపించె నని చెప్పవచ్చును. అత్రిఋషిభార్య అనసూయ. ఈమెకును సీతకును జరిగిన సంవాదము మిక్కిలి జ్ఞానప్రదము. ఇచ్చటఁ గొందఱు ఋషులువచ్చి రాక్ష సులవలనఁ గలిగెడి బాధను నివారణచేయు మని కోరఁగా రాముఁ డొక మహా రణ్యముఁ బ్రవేశించెను. 1 ఈయరణ్యమునకు దండకారణ్య మని పేరు. ఇది మిక్కిలి విస్తీర్ణమైనయరణ్యము. ఇందు నసంఖ్యాఋష్యాశ్రమములును, రాక్ష సనివాసస్థలంబులును ఉండెను. ఈ మహారణ్యమునకు నుత్తరమున గంగానది యొక్క దక్షిణతీరమును, వింధ్యపర్వతమును ; పశ్చిమమున ఉత్తరవింధ్యము, అత్ర్యాశ్రమము, దక్షిణవింధ్యము, దక్షిణకోసలము, విదర్భదేశము, దక్షి ణాపథము, మలయాద్రియు ; దక్షిణమున ద్రవిడ పాండ్యదేశములును ; తూర్పున నుత్కల, కళింగ, ఆంధ్ర, చోళదేశములును ఉండెను. కాన నిప్పుడు సిరగుజాప్రాంత మనఁబడుచోట రాముఁడు దండకారణ్యమునఁ బ్రవేశించినటులు గానవచ్చుచున్నది. ఈ దండకారణ్యములో రామునికిఁ ద్రోవచూపుటకుఁ గొందఱు ఋషులు వెంట నడచిరి. 2 రామునికి మొదట ననేక ఋష్యాశ్రమములు తగిలెను. తరువాతఁ గొంతదూరమున విరాధ

1. (౬౧వ అయోధ్యా. ౧౬-౨౨). 2. (ఆరణ్య. ౧వ సర్గము).

వనము గానిపించెను., ఇది దండకాంతర్గతము. ఇది మధ్యపరగణాలలోని బిలాస్‌పూరు జిల్లాలో నీశానదిక్కున నుండెను. ఇచ్చటనుండి యర్ధ యోజనమ్ముమీఁద ననఁగాఁ బదునైదుమైళ్లదూరమున శరభంగాశ్రమ ముండెను. 1 ఇది విరాధవనమునకు దక్షిణమున, బిలాస్‌పూరుజిల్లాలో ఉత్తరపు వైపున ఈశాన్యమూల నుండినట్లు గానవచ్చుచున్నది. రామదర్శనానంతరము శరభంగుఁ డగ్నిప్రవేశము చేసెను. అచ్చట ముని లనేకులు రామునిఁ జూడవచ్చి, రాక్షసులచేఁ జంపఁబడిన ఋషుల యస్థుల గుట్టలను జూపిరి. అందఱను రక్షించెద నని రాముఁ డభయవచన మిచ్చెను. 2అచ్చటనుండి రాముఁడు సుతీక్ష్ణాశ్రమమునకుఁ బోయెను. అచ్చట నొకరాత్రి యుండి యితరాశ్రమములఁ జూడఁబోయెను. త్రోవలో ననేక పర్వతములును, నదులును, అరణ్యములును దగిలెను. కొంతదూరమున గొప్ప సరోవర మొకటి కానిపించెను. దానికిఁ బంచాప్సరస్సర స్సనిపేరు. రామునకుఁ ద్రోవచూపుచున్న ధర్మభృతుఁడను ఋషి దానినిగుఱించి కొన్ని యితిహాసములు రామునకుఁ జెప్పెను. ఈసరోవరము మాండకర్ణిఋషియొక్క తపస్సుచే నిర్మింపఁబడెనఁట. 3 ఈ స్థలము లెచ్చటనుండెనని మనము విచారింపవలసియున్నది. జనరల్ కన్నింగ్ హ్యాందొరవారు కొన్ని హేతువులను గనఁబఱిచి 4 పంచాప్సరస్సరోవరము మధ్య పరగణాలలోని బిలాస్‌పూరుజిల్లాలోనుండినట్లునిశ్చయించియున్నారు. అందువలన సుతీక్ష్ణాశ్రమ మిప్పటి బిలాస్‌పూరుజిల్లాయును రాయపూర్ జిల్లాలోని, యుత్తరభాగంబును వ్యాపించియుండె నని మన మూహింపవచ్చును. కాళిదాసునిచే మేఘదూతమునందు వర్ణింపఁబడిన యక్షుని ప్రవాసస్థలమగు రామగిరి 5 యీయాశ్రమ ప్రాంతముననే యుండెనని విద్వాంసుల యభిప్రాయమై యున్నది. సుతీక్ష్ణాశ్రమమునకు దక్షిణమున నాలుగు యోజన

---

1. (౨౮-౩౮-౪౮ సర్గములు). 2. (౬౮ సర్గము). 3. (౧౧ సర్గ ౧-౨౦). 4. (Archeological Reports Vol. XI.) 5. (మేఘదూతము ౧ వ శ్లోకము).

ములమీఁద ననఁగా ౧౨౦ మైళ్ళమీఁద నగస్త్యమహాముని భ్రాతయొక్క యాశ్రమ ముండెను. 1 ఈ యాశ్రమము రాయపూరుజిల్లాయొక్క దక్షిణ భాగమును, బస్తర్ సంస్థానముయొక్క యుత్తరభాగమును వ్యాపించియుండెనని రామాయణీయవర్ణనవలన మన మూహింపవలసియున్నది. అగస్త్యభ్రాత యాశ్రమమునకు దక్షిణమున నొక యోజనము (౩౦ మైళ్లు) మీఁద నగస్త్యులవారి యాశ్రమ ముండెను. 2 ఈ యాశ్రమము బస్తరుసంస్థానపు దక్షిణ భాగమునం దుండెను. ఎందునకన, అగస్త్యాశ్రమమునకు దక్షిణమున రెండామడలదూరమున ననఁగా ౬౦ మైళ్లదూరమునఁ బంచవటీప్రదేశమును గోదావరియు నుండెను. 3 పంచవటి యనునది కొంత యారణ్యప్రదేశము. ఇందు గోదావరికి సమీపమునఁ బర్ణశాల నిర్మించుకొని సీతారామలక్ష్మణులు కొన్ని దినములు నివసించి యుండిరి. ప్రస్తుతము గోదావరిజిల్లాలో భద్రాచలము నొద్దనున్న పర్ణశాల యను గ్రామములో శ్రీరాముని పర్ణశాల యుండెనని తెలుఁగుసీమవారి యభిప్రాయమై యున్నది. వాల్మీకిరామాయణములోని వర్ణనను ఆధునిక విద్వాంసుల యభిప్రాయములను బట్టిచూడఁగా నీనమ్మికయ నిజమైనది యని తోఁచుచున్నది. మహారాష్ట్రదేశములోని 'నాసికా' పట్టణము రామాయణీయ జనస్థాన మనియు నచ్చటనే పర్ణశాల యుండెననియు మహారాష్ట్రుల యభిప్రాయము. కొందఱాధునిక గ్రంథకారులును నిటులే వ్రాసియున్నారు. కాని చిత్రకూటమునుండి నాసికకుఁ బోయినయెడల వింధ్యపర్వతమును, నర్మదానదియుఁ దగులక మానవు. ఈపర్వతమును, నదియు శ్రీరాముని మార్గమున నున్నట్లు వాల్మీకి వ్రాసియుండలేదు. కావున నాసికా పట్టణమే పర్ణశాలాస్థల మని వాదించువారికి వాల్మీకిరామాయణము బాధకముగా నున్నది. అందు వర్ణింపఁబడిన దిశలను జూచినను పర్ణశాల హిందూదేశపు తూర్పువైపుననే యుండినట్లూహింపవలసి యున్నది.

---

1. (అరణ్య. ౧౧-౩౭.) 2. (౧౧-౮౧.) 3. (౧౩-౧౧-౨౫ వఱకు.)

రాముఁడు పంచవటిలో నుండఁగా శూర్పణఖ వచ్చి యాతని మోహిం చుట, దానిముక్కు గోయుట, ఖరాదులను జంపుట మొదలయిన రామాయ ణీయ కథాప్రసంగము జరిగినది. ఈ ఖరాదు లందఱును జనస్థానము నందుం డిరి. కాన నీ జనస్థాన మెద్ది యని మన మాలోచింపవలసి యున్నది. మధ్యప రగణాలలోని రాయపూర్ జిల్లాయొక్కయు, బస్తరు సంస్థానముయొక్క యుఁ బూర్వభాగము, సంబల్పూరు జిల్లాలోని చాలభాగము, చెన్నరాజ ధానిలోని జయపురసంస్థానాంతర్గతమైన గోదావరికి నుత్తరమందలి కొంత భాగము, గోదావరికి దక్షిణమును, నైజాము రాజ్యములోని చాలభాగము, ఈ జనస్థానారణ్యములోనివియై యున్నట్లు గానవచ్చెడిని. దీని కధిపతి రావ ణుని తమ్ముఁ డగు ఖరుఁడు. వీని రాజధాని ఖరాలయము. రాయపూరు జల్లాలో ఖరియాల్ అనఁబడు స్థాన మిదియే. శంబరపుర మని వాల్మీకిచే వర్ణింపఁబడి నది ప్రస్తుతపు సంబలపూర్. పంచవటీప్రదేశముకూడ జనస్థానాంతర్గతముగఁ గానవచ్చెడిని.

పర్ణశాలనుండి రావణుఁడు సీత నెత్తుకొనిపోవుట మొదలయిన సమాచార మందఱకుఁ దెలిసినదే. సీతాహరణానంతరము రాముఁడు మరల దక్షిణయా త్రకు బయలుదేఱెను. గోదావరికి నుత్తరమునఁ బంచవటీ ప్రదేశమునందును జనస్థానమందును సీతను వెదకి వెదకి, గోదావరియొడ్డునఁ గొంతదూరము వెళ్లి పర్ణశాలకుఁదూర్పున రెండామడలదూరమందున్న భద్రాచలమునొద్ద రామ లక్ష్మణులు గోదావరి దాఁటిరి. ఈ నదికి దక్షిణమునఁ గొంతవఱకు జనస్థాన ములో నుండియే యన్నదమ్ములు ప్రవాసము చేసిరి. 1 అచ్చటఁ గొంతదూర మున జటాయువు కలిసెను. అచ్చటనుండి వారు పశ్చిమదిశను, నైరృతదిశను గొంత నడచి, 2 జనస్థానారణ్యమును దాఁటినతరువాత వారు సూటిగ దక్షిణదిశను బోయిరి. 3 జనస్థానానంతరమున మూఁడు క్రోశములమీఁద

1 (౬౨-౪-౫౬; 2. (౬౯-౧-౨). 3. (౬-౪).

క్రౌంచారణ్యము తగిలెను. ఇది నైజాము రాజ్యమునకు నైరృతదిశను ఉండెను. ఈయరణ్యమును విడుచుటకుఁ బూర్వము మూఁడు క్రోశములు తూర్పుదిక్కున కుఁబోయిరి. ఇచ్చట వీరికిఁ గబంధుఁ డడ్డపడెను. వాఁడు చెప్పినందున నచ్చటనుండి పశ్చిమదిశను పంపకుఁ బోయిరి. పంచవటినుండి పంపవఱకు వాల్మీకి రామాయణములో చెప్పిన యీదిశలను బట్టిచూచినను, నవి భద్రాచలము నొద్ద పర్ణశాలకు ననుకూలముగా నున్న వేకాని, నాసికాపట్టణము జనస్థానమను కొనుటకు ననుకూలముగా లేవు. రామాయణములోఁ బంపానది యనిచెప్పఁబడి నది ప్రస్తుతపు తుంగభద్రానది. పంపా, పంపాసర స్సని రామాయణములోవర్ణింపంబడినవి ప్రస్తుతము బళ్లారిజిల్లాలో హంపి, హంపాసాగర మను పేరఁ బరఁగుచున్న వి. తరువాతఁ దగిలిన ఋశ్యమూకము, మాల్యవంతము, కిష్కింధ మొదలయిన ప్రదేశము లన్నియు హంపీ విరూపాక్షునొద్ద యానగొందికి సమీపముననున్న కొన్ని పర్వతాదు లని యందఱ యభిప్రాయమై యున్నది. కిష్కింధ నుండి రాముఁడు కపిసైన్యములతో బయలుదేఱి కొన్ని పర్వతారణ్య ప్రాంతముల దాఁటి రామేశ్వరమునొద్ద సముద్రమును జూచుట సర్వవిదితమైన కథయే. కాన నీ మార్గాన్వేషణ మింతటితోఁ జాలించెదము.

సంఘస్థితి.

ఇఁక నాకాలములోని సంఘస్థితిని విచారింతము. ఋగ్వేదయుగము కంటెను ఈ శాస్త్రయుగమునందు విద్యాసంపదయు, నాగరికతయు నధికములయ్యె. దేశమందు విస్తీర్ణమైన రాజ్యంబులును, ప్రచండసైన్యములులు, ఘనతఁజెందిన రాజులును, రాజధానులును, రాజసభలును, నభివృద్ధిం జెందెను. రాజ్యపరిపాలన నిమిత్తము లౌకికాధికారులు నియమింపఁబడిరి. జనుల కలహములఁదీర్ప న్యాయాధికారు లేర్పఱుపఁబడిరి. అందువలన వ్యవసాయము, వాణిజ్యము మొదలగు వృత్తు లన్నియు దేశమునందు నిరంతరాయముగా జరుగుచు దినదినాభివృద్ధిఁ జెందఁజొచ్చెను.

కురుపాంచాలాది రాజుల యాస్థానములందు గొప్పపండితులును, పురోహితులును ఉండి గౌరవింపఁబడుచుండిరి. ఇట్లు రాజాశ్రయమున్న వారుగాక యనేక గ్రామములందు పరిషత్తు లనిపేర్కొనఁబడు విద్యాపీఠము లుండెను. ఇప్పుడు మనదేశమందు నింగ్లీషువిద్య నభ్యసించినవారికి బి. ఏ., ఎం. ఏ. బిరుదులనిచ్చు యూనివర్సిటీలతో నీపరిషత్తులఁ బోల్పవచ్చును. అన్నివిద్యలలోఁ బారీణులగు నాచార్యు లిరువదియొక్కరు గలది పెద్దపరిషత్తు; నలుగు రాచార్యులు గలది చిన్నపరిషత్తు. విద్యను సంపాదింపఁదలఁచిన బ్రహ్మచారు లందఱు నిట్టిపరిషత్తులకుఁబోయి చదువుచుండిరి.

వంశము చెప్పుకొనునపు డిప్పటివలెఁ గేవలము తండ్రితాతల పేళ్లే చెప్పక తల్లులపేళ్లును ఋషులు చెప్పుకొనుచుండిరి. బృహదారణ్యకోపనిషత్తులో (౬-౫) ఋషులు తమ గురుపరంపర మాతృపూర్వకముగాఁ జెప్పిరి. పైతృకనామములవలెనే మాతృకనామములు కూడ ధరించుచుండిరి. భార్గవీస్త్రీపుత్త్రుఁడు భార్గవేయుఁడు, కద్రూస్త్రీపుత్త్రుఁడు కాద్రవేయుఁడు, మమతాస్త్రీపుత్త్రుఁడు మామతేయుఁడు, ఇతరాస్త్రీపుత్త్రుఁడు ఐతరేయుఁడు. ఐతరేయుఁడే యైతరేయబ్రాహ్మణవక్త.

పురుషులవలెనే స్త్రీలును బ్రహ్మవిద్యనుగూడ సంపాదించి, రాణివాసము లేక రాజసభలలోనికి వచ్చి విద్వాంసులతో శాస్త్రార్థము ముచ్చటించుచుండిరి. ఇందునకు జనకుని సభయందు యాజ్ఞవల్క్యునికిని గార్గివాచక్నవికిని జరిగిన సంవాదమే దృష్టాంతము. ఈ సంవాదము బృహదారణ్యకములో వివరముగా వర్ణింపఁబడి యున్నది. అప్పటిస్త్రీ లగ్నిహోత్రాదికములు స్వతంత్రముగాఁ జేయు చున్నట్లును, సంధ్యావందనము చేయుచుండినట్లును రామాయణములో వ్రాయఁబడి యున్నది. † గొడుగును చెప్పులును ఒకానొక స్త్రీనిమిత్తమై మొదట చేయఁబడినట్లు మహాభారతమున వ్రాయబడియుండుటచే నప్పటిస్త్రీ

† (వాల్మీకిరామాయణము. అయోధ్యాకాండ, [illegible] సర్గ, ౧౪–౧౯, శ్లోకములు. సుందరకాండ ౧౪-౪౯).

లెండవానలవలన స్వదేహము రక్షించుకొను నిమిత్తము (పాదరక్షలను ఛత్రమును ఉపయోగపఱుచుచుండి రని కానవచ్చుచున్నది. అప్పుడు నిర్బంధవైధవ్యము లేదు. గతభర్తృకలు మరల వివాహమాడుచుండిరి. బాల్యవివాహమప్పుడు లేదు. *

ఈకాలముననే గోత్రము లేర్పడెను. గోత్రమనఁగా వంశము; తెగ. ఒక కులపతియొక్క సంతతివారుగాని, అనుయాయులుగాని యేకగోత్రమువారైరి. ప్రతిగోత్రమువారును దమ తమ గోత్రము శ్రేష్ఠమైన దనుకొని యితరులను దమలోనికి రానియ్యరైరి. ఆంగిరసగోత్రపుచిన్నవాని భరతగోత్రము వారు పెంచుకొనుటకు వీలులే దనిరి. ఇట్లు గోత్రము లేర్పడెను.

జాతిభేదము.

బ్రాహ్మణ క్షత్రియ వైశ్య శూద్ర లను నాలుగుజాతు లీకాలమునందే యేర్పడినవి. వేదమంత్రముల రచించిన ఋషుల సంతతివారును, వేదాధ్యయనముచేసి యజ్ఞయాగాదిక్రతువులు చేయువారును, జేయించువారును, అరణ్యములలో నివసించి పరతత్త్వవిచారము చేయువారును బ్రాహ్మణు లయిరి. దస్యులు మొదలగు శత్రువుల దండించి రాజ్యములు స్థాపించినవారు క్షత్రియు లయిరి. వ్యవసాయము మొదలయిన వృత్తులలో నున్నవారును, వాణిజ్యము

---

* అప్పటికాలపు స్త్రీలస్థితినిగుఱించి యధికముగఁ గనుఁగొనఁగోరువారు నాకు జ్యేష్ఠసహోదరియుఁ గీర్తిశేషురాలును నగు భండారు అచ్చమాంబగారిచే రచింపఁబడిన అబలాసచ్చరిత్ర రత్నమాలయొక్క రెండవ భాగము చూడనగు. ఇది 'సావిత్రీ' పత్త్రికలోఁ బ్రచురింపబడినది. అందుఁ గౌసల్య స్వతంత్రముగా హోమము చేసినందునకును, సీత సంధ్యావందనము చేసినందునకును, రామాయణాదికములలోని శ్లోకములు గూడ నుదాహరింపఁబడి యున్నవి. గ్రంథవిస్తర భీతిచే నవియన్నియు నిచ్చట నుదాహరించుటకు వీలు లేదు.

చేయువారును నగు నితరకార్యులందఱును వైశ్యులైరి. ఆర్యులకు లోఁబడిన యనార్యులందఱును శూద్రులుగాఁ నెంచఁబడిరి. ఇట్లు మొట్టమొదట గుణ కర్మముల ననుసరించి వర్ణవిభేద మేర్పడినది. కాని యిప్పటి వర్ణమువలె నప్పటి జాతి, ఇతరులు ముట్టినంతమాత్రముననుు, ఇతరులతోఁ గలిసి భుజించినంత మాత్రమునను జెడిపోవునది కాదు. తక్కువజాతులవారియొద్ద నెక్కుడుజాతివారు విద్య నేర్చుకొనుటయు, నొకరియొద్ద నొకరు భుజించుటయు, నొకరిపిల్లల నొకరుచేసికొనుటయు, గుణకర్మములను బట్టి యొకవర్ణములోనివాఁడు మఱి యొక వర్ణములోఁ జేరుటయు నప్పుడు చెల్లుచుండెను. క్షత్రియుఁడగు విశ్వామిత్రుఁడు బ్రహ్మర్షియై విశ్వామిత్రగోత్రులగు నిప్పటి బ్రాహ్మణుల కందఱకు మూలపురుషుఁడయ్యెను. బ్రాహ్మణపుత్రికయగు దేవయాని క్షత్రియుండగు యయాతిని వివాహమాడి క్షత్రియవీరులగు యాదవులకు మూలజనయిత్రి యయ్యె. బ్రాహ్మణులును, క్షత్రియుఁడగు కృష్ణుఁడును దాసీపుత్రుఁడగు విదురునియింట విందారగించిరి. శ్వేతకేతు ఆరుణేయుఁడు, సోమశుష్మి సత్యయజ్ఞి, యాజ్ఞవల్క్యుఁడు అను ముగ్గురు బ్రాహ్మణులు అగ్నిహోత్రవిధాన మంతయు జనకమహారాజునొద్ద నేర్చుకొనిరనియు, జనకుఁడు బ్రాహ్మణుఁ డాయె ననియు శతపథబ్రాహ్మణము చెప్పుచున్నది. * శ్వేతకేతు ఆరుణేయుఁడును, అతని తండ్రియగు గౌతముఁడును, పాంచాలదేశపు పరిషత్తునకుఁ బోయి ప్రవహానజైవలి యను రాజునొద్ద బ్రహ్మవిద్య సంపాదించి రనియు నంతవఱకు నావిద్య క్షత్రియులకే తెలియుననియు బ్రాహ్మణులకుఁ దెలియ దనియు ఛాందోగ్యమునఁ జెప్పఁబడి యున్నది. అయిదుగురు బ్రహ్మర్షులును ఉద్దాలక ఆరుణి యను మహోపాధ్యాయుఁడును, కైకయరాజగు అశ్వపతికి శిష్యులై యాశ్రయించి బ్రహ్మవిద్య సంపాదించిరి (శతపథము). రైక్వుఁడను బ్రాహ్మణుఁడు జానశ్రుతి పుత్రాయణుఁడను శూద్రుని కుమార్తెను వివాహ మ్మాడి యతనికి బ్రహ్మవిద్య నేర్పెను. 1 కవషుఁడను దాసీపుత్రుఁడు బ్రహ్మ

* (శతపథ. ౧౧-౬-౨-౧). 1. (ఛాందోగ్య. ౪-౨౨).

ర్షిత్వమును జెందెను. 1 సత్యకామ జాబాలుఁ డను కులగోత్రము లెఱుకలేని పిల్లవానికి, వానిసత్యసంధత్వమును మెచ్చి ఋషులు బ్రాహ్మణత్వ మొసంగిరి. ఇందువలన సత్యప్రియత్వమును విద్యాసంపదయు నేమనుజునినైన నప్పటికాలములో బ్రాహ్మణత్వమునకు నర్హునిఁ జేయుచుండె నని స్పష్టమగుచున్నది.

క్రతువులు.

ఈ యుగమునందు యజ్ఞయాగాదికముల మాహాత్మ్యము హెచ్చెను. బ్రాహ్మణులు క్షత్రియులు వైశ్యులు క్రతువులుచేయుట యొక ఘనమైన కార్యముగా నెంచిరి. తమ వైభవమంతయు జనులకుఁ జూపి మిక్కిలి ఖ్యాతిఁ జెందుటకును, కామ్యముల సాధించుటకును, గ్రతువులు సాధనములుగా నుండెను. కాన నప్పటి ధనవంతు లందఱును నెంతయో ధనము వెచ్చించి క్రతువులఁ జేయుచుండిరి. అందుచే వింతవింతక్రతువులు పుట్టె. బ్రాహ్మణగ్రంథములలో నిట్టి క్రతువుల వివరము విశేషముగా వర్ణింపఁబడినది. ప్రతిదినమును గృహపతి చేయవలసిన అగ్నిహోత్రమును, పూర్ణిమామావాస్యలకుఁ జేయవలసిన దర్శపూర్ణిమాసేష్టులు మొదలుకొని పంద్రెండుసంవత్సరములు జరగవలసిన ద్వాదశవార్షిక సత్రమువఱకును వేయికంటె నెక్కుడు విధములయిన క్రతువులు వర్ణింపఁబడినవి. పశుయజ్ఞములనియు, పాకయజ్ఞములనియు, హవిర్యజ్ఞములనియు, సోమయజ్ఞములనియు క్రతువులన్నియు నాలుగువిధములు. వీని వివర మిచ్చట వర్ణించుట యనావశ్యకము.

2 క్రతువులు చేయుటకుఁ బ్రతిపురుషునకు నొకపురోహితుఁ డుండుట యావశ్యకం బయియుండె. పురోహితుఁడు లేనిరాజుచేఁ బెట్టఁబడిన హవిర్భాగమును దేవతలు ముట్టుకొనరనియుఁ, గ్రతువులు చేయనొల్లని రాజుగూడ పురోహితుని నేర్పాటు చేసికొనవలయుననియు నైతరేయమునఁ జెప్పఁబడియున్నది. 3 ఇట్లు బ్రాహ్మణులగు పురోహితుల మాహాత్మ్యము హెచ్చెను. ఈ పురోహితులే క్రతువిధానముల నేర్పఱిచిరి. క్రమము తప్పక క్రతు

1. (ఛాందోగ్య. ౪-౪). 2. (ఐతరేయ. ౭-౧౯). 3. (౮-౨౪).

వులు జరిగిన నవి విశేష ఫలదంబు లగునని తలఁచినందునఁ గ్రతుకలాప మంతయు నత్యంత వివరముగ నిర్ణయింపఁబడియె. చేతిలోనిచెంబు క్రిందపెట్టి డి క్రియమొదలు క్రతువులోని యన్ని క్రియలును విధియుక్తముగాఁ జేయవలసి యుండె. కావున యజ్ఞసంబంధమైనపాత్రలు, హోమద్రవ్యములు, దర్భలు మొదలయినవానిని పూర్వపుబుత్విజులు విధియుక్తముగా నెంతశ్రద్ధతో సమ ర్చి పెట్టుకొనుచుండిరో యంతశ్రద్ధతో నిప్పటివైద్యులు (డాక్టరులు) కూడ శస్త్రక్రియఁ జేయఁబోవుటకుఁ బూర్వము తమశస్త్రముల సమర్చుకొనరనిచెప్పి న నతిశయోక్తి కానేరదు. కాన నందుఁ బ్రవీణు లగు బ్రాహ్మణులు రాజు లకుఁ గూడ పూజనీయులుగా నుండి వారిని తమచేతులలో నుంచుకొనిరి.

జ్యోతిషము.

ఆర్యు లీకాలమున జ్యోతిషశాస్త్రమును గొంతవఱకు నభివృద్ధిపఱిచిరి. దృగ్ప్రత్యయగోచర మగు నీశాస్త్రము మనదేశమందుఁ గ్రమక్రమముగా నభి వృద్ధిఁ జెందినది. సంవత్సరమునకుఁ బండ్రెండు చాంద్రమాసము లనియు, మూఁడేండ్ల కొకసారి యొక యధికమాసము లెక్కింప వలయు ననియు బుగ్వేదకాలపు టార్యులే యెఱిఁగి యుండిరి (౧-౭౫-౮). పండ్రెండు మాస ములకుఁ గ్రమముగా, మధు, మాధవ, శుక్ర, శుచి, నభస్సు, నభస్య, ఇష, ఊర్జ, సహస్, సహస్య, తపస్, తపస్య' లని నామము లిడిరి (౭-3౬). ఇందుఁ గ్రమముగ రెండురెండుమాసములు వసంతాదిబుతుసూచకము లని తైత్తి రీయసంహితయందు వ్రాయఁబడి యున్నది. (౪-౪-౧౧) ప్రస్తుతము మన మాలోచించుచున్న క్షాత్త్రియుగములో యాగాది క్రతువు లధికమైనందున, ఏ క్రతు వెప్పుడు ప్రారంభింపవలసినది, ఎప్పుడు ముగింపవలసినది, చక్కఁగాఁ గనుఁగొనఁవలసి వచ్చినందునను, ఆకాశమందలి సూర్యచంద్రులగతిని గుఱించి సూక్ష్మముగాఁ బరిశీలించుట యప్పటివారికి యావశ్యక మయ్యెను. శతపథ బ్రాహ్మణములో(౧-౬-3) నీయఁబడిన యీక్రింది యితిహాసమువలన జ్యోతిష

శాస్త్రాభివృద్ధికిని, క్రతువులకునుగల సంబంధము తెలియఁగలదు, "ప్రజాపతి ప్రజను పుట్టించిన తరువాత వానిపర్వములు శిథిల మయ్యెను. సంవత్సరమే ప్రజాపతి. అహోరాత్రములసంధ్యలును, పున్నమయు, అమావాస్యయు, ఋతువులయారంభకాలమును అనునవియే వానిపర్వములు. దేవత లిందులకు నుపచారము జేసిరి. అహోరాత్రముల సంధులను అగ్నిహోత్రములతో బాగు చేసి యథాస్థానమందుంచిరి; పౌర్ణమాసేష్టి, దర్శేష్టి యనువానిచేఁ బూర్ణిమా మావాస్యలను చక్కఁబఱిచిరి; చాతుర్మాస్య యజ్ఞములచే ఋతుసంధులను బాగుచేసిరి." జ్యోతిషశాస్త్రజ్ఞులకు నక్షత్రదర్శులనియు, గణకు లనియుఁ బేరుపెట్టిరి, (శుక్లయజుర్వేదము 30-౧౦-౬౦; తైత్తిరీయ బ్రాహ్మణము 3-౪-౧). ఆకాశమునఁ జంద్రుఁ డెచ్చటనున్నాఁడో కనుగొనుటకు నాకాశమును నిరువదియేడు భాగములుగా విభజించి వానికి నశ్విని, భరణి మొదలయిన నామము లిడిరి. సూర్యుని యుత్తర దక్షిణ గమనమును గనిపెట్టి సంవత్సరమును ఉత్తరాయణ దక్షిణాయనములుగా, విభజించుకొని, సాంవత్సరిక సత్రయాగములను దదనుగుణముగ రెండు సమాన భాగములుగా విభజించిరి. ఇది యంతయు క్రీ. పూ. ౧౪౦౦ సంవత్సర ప్రాంతమున ననఁగా నేటికి రమారమి మూడుఁవేల నైదువందల సంవత్సరములకుఁ పూర్వము జరిగి యుండవచ్చును.

వేదాంతములు.

పైని వర్ణింపఁబడిన విద్యలేగాక యీయుగమున నార్యు లధ్యాత్మవిద్యను నెక్కుడుగ సాధించిరి. వేదాంతములను మాఱుపేరుగల యుపనిషత్తు లిందులకు దృష్టాంతములు. గొప్పగొప్పఋషులును ఋషిపుత్రులును నొక్కచోటఁజేరి ఆత్మ యననేమి, అనాత్మ యననేమి, జీవుఁడన నెవ్వఁడు, జీవేశ్వరుల సంబంధ మెట్టిది, మన మెచ్చటనుండి వచ్చితిమి, ఎచ్చటికిఁ బోయెదము, అను గహన ప్రశ్నలనుగుఱించి చర్చచేయుచుండిరి. ఇట్టి గహనమైన ప్రశ్నలకు వారిచ్చిన

నుత్తరములే యుపనిషత్తులు. ఈ యుపనిషత్తులలోని యధ్యాత్మవిద్యను గౌరవముతో మనము మూఁడువేల సంవత్సరములనుండి యభ్యసించుచుండుటయేగాక పాశ్చాత్యపండితు లెందఱో వానిని భక్తితో నభ్యసించి వేయినోళ్లఁ గొనియాడి యున్నారు. విఖ్యాత పాశ్చాత్య పండితులును, గహన తత్త్వవేత్తలును నగు, స్పినోజా, స్కోపన్హార్, మ్యాక్సుముల్లరు, డ్యూసన్ మొదలగువారీయుపనిషత్తులను బట్టులవలెఁ బొగడియుండుటఁ జూడ నుపనిషత్తుల యోగ్యత వేఱుగఁ జెప్పవలయునా?

ఉపనిషత్తులసంఖ్య ప్రస్తుత మధికముగా నున్నది. నూటయెనిమిది యుపనిషత్తులపేళ్లొకచోట నీయఁబడినవి. కాని యాపట్టికలోలేని లింగోపనిషత్, అల్లోపనిషత్ మొదలయినవి యనేకములు కానవచ్చుచున్నవి. ఇవి యన్నియుఁ బురాతనములు కావు. ఇందుఁ బదిమాత్ర మాదిశంకరాచార్యవారి కాలములో సర్వమాన్యత వడసినట్లు కానవచ్చుచున్నవి. అందుచేతనే ఈశ, కేన, కఠ, ప్రశ్న, ముండక, మాండూక్య, తైత్తిరీయ, ఐతరేయ, ఛాందోగ్య, బృహదారణ్యకము లను దశోపనిషత్తులమీఁదనే యాచార్యులవారు భాష్యములు వ్రాసిరి. మిగిలిన యుపనిషత్తు లిటీవలికాలములో నిర్మింపఁబడిన వని యూహింపవలసి యున్నది.

నాల్గవ ప్రకరణము.

సూత్రయుగము.

(క్రీ. పూ. ౧౦౦౦-౫౦౦).

హిందూదేశములోని జనుల బుద్ధివైభవము మిక్కిలి ప్రకాశించినది యీ యుగమునందే. మానవబుద్ధికి సాధ్యము లగు జ్ఞానవిషయము లెన్ని కలవో యన్నిటినిగుఱించియు నీయుగంబున నార్యులు కృషిచేసి యా విద్య లన్నిటిని సాధించిరి.

కల్పసూత్రము.

ఈ కాలమునందు రచింపఁబడినవి ముఖ్యముగా సూత్రగ్రంథములు. సూత్రమనఁగా నెంతయో యర్థమును గొలఁదిలో నిమిడ్చి చెప్పెడి యొక చిన్న వాక్యము. సూత్రగ్రంథములలో మొదటిది శ్రౌతసూత్రము. ఒక్కొక వేదమునకుఁ బెక్కు బ్రాహ్మణము లున్నట్లు సూత్రములును బెక్కు కలవు. ఆర్యు లనేక దేశములలో వ్యాపించినకొలఁదిని, ఒక్క దేశపు టార్యుల యాచారము లింకొక దేశపు టార్యుల యాచారముకంటె భిన్నముగా మాఱుచు వచ్చెను. ఈ యాచార వ్యవహారభేదములు బ్రాహ్మణముల కాలముననే ప్రారంభ మయినట్లు గానవచ్చెడిని. దర్శపూర్ణమాసేష్టులు చేయువిధము పైంగ్యులలో నొక విధముగను, కౌశలీకులలో నొక విధముగను ఉండెను (ఐతరేయ ౭-౧౧). ఇందువలన భిన్నసూత్రములును శాఖలును గలిగె. ఈ శ్రౌతసూత్రములయందు యజ్ఞ యాగాదిక శ్రౌత కర్మలు చేయువిధము వర్ణింపఁబడి యున్నది. ఇవిగాక ప్రతివేదమునకును గృహ్యసూత్రములు గలవు. ఇందు గృహస్థుఁడు

చేయవలసిన షోడశ కర్మలను గుఱించిన నిబంధన లుండును. నామకరణో పనయన వివాహాదు లీషోడశకర్మలలోనివే. ప్రస్తుతము హిందువులు వివాహాదికార్యము లేసూత్రము వారా సూత్రానుసారముగ జరుపుకొను చున్నారు. ఒక సూత్రమువారు తమ యాచారమును వదలి యన్యసూత్రము వారి యాచారమును స్వీకరించినఁ బతితులుగా నెంచఁబడిరి. ఋగ్వేదమునకు నాశ్వలాయనహిరణ్యకేశీయ సూత్రములును, యజుర్వేదమునకు ఆపస్తంబ బోధాయనకృత సూత్రములును ముఖ్యమైనవి. ఆంధ్రదేశముఁనందలి వారికి నాపస్తంబసూత్రములు విశేషపూజనీయములు. ఎందులకన, నీదేశమందుండు నాఱువేల నియోగులును, వైదికులలో నూటికి డెబ్బదిమందియును అనఁగాఁ దెనుఁగుసీమలోనుండు బ్రాహ్మణులలో నెక్కుడుమంది యాపస్తంబసూత్రులు. ఆపస్తంబఋషి ఆంధ్రదేశము మహోవైభవములో నున్నప్పుడు అచ్చట జన్మించి ధర్మశాస్త్రగ్రంథము నిర్మించినవాఁ డని విద్వాంసుల యభిప్రాయమైయున్నది. పైనివర్ణించిన శ్రౌతగృహ్యసూత్రములుగాక మూఁడవతెగసూత్రములు గలవు. వీనికి ధర్మసూత్రము లనిపేరు. దాయభాగము, దత్తస్వీకారవిచారము, న్యాయవిచారణచేయువిధము మొదలగు వ్యవహారధర్మము లన్నియు నీ సూత్రములందుండును. ఇట్టిసూత్రముల ననుసరించియే తరువాతి కాలములో మన్వాదిస్మృతులు వ్రాయఁబడినవి. పైని వర్ణింపఁబడిన శ్రౌతగృహ్య ధర్మసూత్రములు గలిసినఁ గల్పసూత్రములని పేరు. ఇట్టి కల్పసూత్రము లనేకములు వ్రాయఁబడియెఁగాని వానిలోఁ గొన్నిమాత్ర మిప్పుడు గానవచ్చుచున్నవి.

వ్యాకరణము.

సూత్రకాలములో వ్రాయఁబడిన గ్రంథములలో పాణినికృతమైన యష్టాధ్యాయి యనఁబడు వ్యాకరణగ్రంథము మిక్కిలి ఘనత వహించినది. భాషలోని శబ్దముల న్నిటిని శాసించి, వాని వ్యుత్పత్తిని దెలుపుచు నింతవిపులముగను, నింత నియమబద్ధముగను నున్న మఱియొక వ్యాకరణ మేభాషయందును నేఁటివఱకు వ్రాయఁబడలే దని చెప్పిన నీ పాణినీయవ్యాకరణముయొక్క ఘనత చదువరులకుఁ దెలియఁగలదు. ప్రతిభాషలోని పదములన్నియుఁ గ్రియా

ర్థసూచకములగు ధాతువు (roots) లలోనుండి పుట్టినవని యూరోపులోని [illegible] త్తి శాస్త్రవేత్తలు (Philologists) నేఁటికిఁ గనుఁగొనిరి. కాని యీ యంశమునే మూఁడువేల యేండ్లక్రిందఁ బాణిన్యాచార్యుల్లవారు తన యష్టాధ్యాయిలో సోదాహరణ పూర్వకముగా సిద్ధాంతీకరించిరి. పాణిని క్రీ. శ. మునకుఁ బూర్వ మేడవ శతాబ్దంబుననో, యెనిమిదవ శతాబ్దంబుననో వ్యాకరణము రచించె. పాణినికిఁ బూర్వముకూడ గొప్పవ్యాకరణము లున్నట్లు గానవచ్చెడిని. కాని యా గ్రంథము లన్నియు శ్రేష్ఠమైన పాణినివ్యాకరణమువలన లోపించెను. పాణినికిఁ దరువాతివాఁడగు కాత్యాయనుఁడు పాణినీయ సూత్రములపై వార్తికములు వ్రాసె. పాణినికిఁ దరువాత రమారమి రెండువందల సంవత్సరములకుఁ బుట్టిన 'పతంజలి' యను ఆచార్యుఁడు పాణిని సూత్రములపై భాష్యము వ్రాసెను. దీనికి వ్యాకరణ మహాభాష్య మనిపేరు. ఈ మహాభాష్యము కేవల వ్యాకరణము నేర్చుకొనువారికే కాక యందు సందర్భవశమునఁ జర్చింపఁబడిన యనేక విషయములనుబట్టి, ఆకాలమునందలి దేశస్థితిని, సంఘ స్థితిని, ధర్మకల్పనలను, ఆచారవ్యవహారములను గనుఁగొనుటకు నందఱకు నొక్క గొప్పసాధన మైయున్నది. అందువలనఁ బాణినీయముకంటె నీమహాభాష్యమునకు నధికపూజ్యత కలదు. పాణిని, కాత్యాయనుఁడు, పతంజలి ఈమువ్వురకు వ్యాకరణసంబంధమైన 'మునిత్రయ'మనిపేరు.

ఆకాలమందును, దానికిఁ దరువాతి కాలమందును ఉండిన యార్యుల మేధాశక్తియొక్క ప్రాభవమును గనఁబఱుచు సూత్రగ్రంథములు మఱికొన్ని కలవు. వానికి షడ్దర్శనము లని పేరు. వానిని గుఱించి ముందు వివరముగా వ్రాయుదుము.

షడంగములు.

ఈ కాలమునందే వేదములయొక్క షడంగములును నిర్మింపఁబడియె నని యూహింప వచ్చును. పైనివర్ణించిన కల్పసూత్రములు షడంగములలో నొకటి. శిక్ష, ఛందస్సు, వ్యాకరణము, జ్యోతిషము, నిరుక్తము, కల్ప

సూత్రము లను నీయాఱింటికి వేదాంగము లని పేరు. 'శిక్ష' యందు వర్ణోచ్చారణ విధంబుండును. ఇది పాణినికృత మనియెదరు. ఛందస్సునందు వేదములలోని వృత్తంబులవిధము వర్ణింపఁబడు. కేవల వేదమునకు సంబంధించిన భాషా విషయక వ్యాకరణములకుఁ బ్రాతిశాఖ్య లని పేరు. వేదాంగజ్యోతిష మెప్పుడు వ్రాయఁబడిన దనిన విషయమై విద్వాంసులు భిన్నాభిప్రాయులై యున్నారు. నిరుక్త మనఁగా వేదమంత్రముల కర్థము. ఇది యాస్కాచార్యకృతము. అర్థము తెలియకుండ వేదమంత్రములను వల్లించెడి యాచారము ఋగ్వేదకాలము నుండియు నిందింపఁబడుచు వచ్చెను. 'పవిత్రమయిన మంత్రమును నర్థము తెలియక పఠించిన నేమిప్రయోజనము?' అని యొకఋషి చెప్పెను. (ఋగ్వేద ౧-౧౬౪-౪). బ్రాహ్మణములకాలమున వేదమంత్రముల యర్థమును దెల్పఁ బ్రయత్నము చేసిరి. కాని ప్రాఁతవి యైనకొలఁదిని ఋగ్వేదాదిమంత్రముల యర్థము లోకులకు నేమియుం దెలియకపోయె. అందువలన గ్రుడ్డిపాఠము లెక్కువయ్యెను. అప్పుడు 'అర్థము తెలియక వేదము చదివినవాఁడు వట్టిమొద్దు; బరువుమోయు వెట్టివాఁడు' అని తలఁచి యాస్కాచార్యులవారు వేదములోని శబ్దముల వ్యుత్పత్తియు నర్థంబును దెలుపుచు (నిరుక్తము)అను గ్రంథమువ్రాసి వేదార్థమునకుఁ ద్రోవఁ జూపిరి. ఇదియ నిరుక్తము. వేదముల కర్థము చేయువారికి నిరుక్తమును, నిఘంటు వనఁబడు వైదికకోశంబును, నిప్పటికిని మిక్కిలి యావశ్యకంబులు.

ఇట్లు పైని వర్ణింపఁబడిన గ్రంథము లన్నియు నొక్కసారిగాని మేము వర్ణించిన క్రమమునఁ గాని, వ్రాయఁబడియె నని చదువరు లనుకొనఁగూడదు. ఇవి యన్నియు సూత్రయుగమునందును, దర్వాతి బౌద్ధయుగమునందును మొత్తము మీఁద నెనిమిదివందల సంవత్సరములలో వ్రాయఁబడియె. వానిలోఁ గొన్ని తప్ప నితరగ్రంథములలో నిది ముందు ఇది వెనుక వ్రాయఁబడె నని చెప్పుటకు వీలులేదు.

ఆకాలపు రాజ్యములు.

ఇఁక నాకాలపు రాజ్యములనుగుఱించి విచారింతము. వెనుకటి ప్రకరణ

ములో నార్యులు దక్షిణమున వింధ్యమువఱకును దూర్పునఁ గోసలమువఱకును వ్యాపించిన సమాచారము వ్రాసియుంటిమి. ప్రస్తుతము వర్ణింపఁబడు యుగమున నార్యులు తూర్పున బంగాళమంతయు దక్షిణమున రామేశ్వరము వఱకును వ్యాపించి యచ్చటచ్చట రాజ్యముల స్థాపించిరి. అప్పటి యన్ని రాజ్యముల పేళ్లిచ్చట వ్రాయుట యనావశ్యకము. ముఖ్యమైనవానిఁ జెప్పఁగాన్నఁ జాలును. ప్రస్తుతము దక్షిణబెహార్ అనఁబడు దేశప్రాంతమున మగధరాజ్యమును, పశ్చిమబంగాళమున వంగరాజ్యమును, పూర్వ బంగాళమున వంగరాజ్యమును, ఒరిస్సా అనఁబడు ఓఢ్రదేశమున కళింగరాజ్యమును ఏర్పడెను. ఇవి తూర్పు దేశములు. పశ్చిమమున అవంతి (మాళవ), సౌవీర, సౌరాష్ట్ర (గుజరాత్) రాజ్యములును, దక్షిణమునఁ గృష్ణాగోదావరులనడుమ ఆంధ్రదేశమును, మిక్కిలి దక్షిణమునఁ బాండ్యరాజ్యంబును, దానికిఁ దగిలి తూర్పున చోళరాజ్యంబును, పశ్చిమమున చేరరాజ్యంబును, గ్రమక్రమముగ స్థాపింపఁబడియె. వింధ్యమునకు దక్షిణంబున నున్న దేశము లార్యులు గెలిచినవి కావు. అచ్చట ద్రావిడులను జను లార్యులకంటెఁ బూర్వమే వచ్చి కొంతవఱకు నాగరికత గలిగియుండిరి. ఉత్తరదేశమునుండి యార్యులు కొందఱు దక్షిణమునకు రాఁగా నీ ద్రావిడులు వారి ధర్మమును, నాగరికతను నేర్చుకొన్నవారై వారిలోఁ గలిసిపోయిరి. కాన ఆంధ్ర, పాండ్య, చోళ, చేరరాజ్యము లార్యులచే స్థాపింపఁబడినవి కావు. ఆర్యులు ద్రావిడులు కలిసినతరువాత నీరాజ్యము లభివృద్ధిఁ జెందె. అంతకుఁ బూర్వము సాధారణ స్థితియందుండిన నుండవచ్చును.

ద్రావిడులు.

దక్షిణమునం దున్న యీ నాగరికద్రావిడు లెవ్వ రని చదువరులకు సంశయము కలుగ వచ్చును. ఆర్యులకంటె నెన్నియో వేలయేండ్లకుఁ బూర్వము మధ్యాసియానుండి బయలుదేఱి, హిమాలయముదాఁటి యీ దేశమునకు వచ్చి సింధునద ప్రాంతమునుండి, గంగానది ప్రవహించెడు పల్లపు నేలమార్గమునఁ దూర్పునకు వచ్చి, వింధ్యమునకుఁ దూర్పువైపు త్రోవను దక్షిణమువైపుగఁ దిరిగి తూర్పు కనుమలకును సముద్రమునకును నడుమనున్న సమభూమిమార్గమున

ముందుముందునకు నడచుచు నీ ద్రావిడులు కన్యాకుమారివఱకును బోయిచేరిరి. ద్రావిడులు దక్షిణమునకు వచ్చునపుడు అచ్చటచ్చట నిలిచిపోయినవారి వంశజు లిప్పటికిని మాటలాడుభాషల సామ్యమువలన వారు వచ్చినదైవచ్చిన మార్గము నిశ్చయింపఁబడినది.

ద్రావిడు లందఱకు మొట్టమొదట నొక్కభాషయే యైనను నాల్క్రమముగ వేర్వేఱు భాగములలో నుండినవారిభాషలు వేర్వేఱయ్యెను. వానిలో అఱవము, తెలుఁగు, కన్నడము, మళయాళము ముఖ్యమైన ద్రావిడభాషలు.

ఆర్యులు దక్షిణమువఱకుఁ బ్రసరించినను ఆర్యావర్తమునుమాత్రము పుణ్యస్థలముగాఁ దలఁచుచుండిరి. ఆర్యావర్తముమాత్రము క్రతువుచేయుటకుఁదగిన దేశమనియు, నితరదేశములు క్రతువునకుఁ దగవనియు వారి యభిప్రాయమై యుండెను. ఆర్యావర్తంబుననే విద్యాపీఠములును, విద్యావంతులయిన శిష్టులును ఉండిరి. అప్పటి యార్యావర్తమునకు నుత్తరమున హిమాలయమును, దక్షిణమున వింధ్యమును, పశ్చిమమున ఆదర్శావలి పర్వతములును, దూర్పునఁగాలకవనపర్వతములును, ఎల్లలుగా నుండెను. కాలకవన పర్వతము లనఁగాఁ బ్రస్తుతపు రాజమహల్ గుట్టలు. ఆదర్శావలి యనఁ బ్రస్తుతపు ఆరావలిగుట్టలు. ఆదర్శావలి యన అద్దములపంక్తి యని యర్థము. ఈ గుట్టలలో సంగమర్మరు (marble) అనఁబడు తెల్లని చంద్రకాంతశిల లున్నందున వీనికీపేరువచ్చెను. పరిషత్తులును విద్యావంతు లగు శిష్టులును ఆర్యావర్తంబుననే యుండిరి. సింధునదమునకుఁ బశ్చిమమున నుండు బాహ్లికదేశపు పశువుగూడ యజ్ఞమునకుఁ బనికి రా దనిరి (మహాభాష్యము ౧-౧-౯).

వింధ్యమునకు దక్షిణమున నార్యులు క్రమముగాఁ బోయినమార్గమునకు దక్షిణాపథ మని పేరుపెట్టిరి. దక్షిణములోని నాసికాపట్టణమును, కాంచీనగరమును పతంజలికాలమునాఁటికే విఖ్యాతిఁ జెందినటు లున్నవి (మహాభాష్యము ౬-౧-3; ౮-౨-౨).

ఈ కాలమున సాకేతదేశములపైని మధ్యదేశములపైని యవనులు దండెత్తి వచ్చినటులు గానవచ్చెడిని (మహాభాష్యము 3-౨-౨). ప్రస్తుతముకాబూ-

లనఁబడు కాంపిల్య యను పట్టణమునకును నావలనుండు ఉశీనరదేశమునుండి యూర్ణవస్త్రములు బాహ్లీకదేశమునకు వచ్చుచుండె. బాహ్లీకమనఁ బ్రస్తుతపు పంజాబులోని పశ్చిమభాగమును కాబూలులోని కొంతభాగమును.

పాణినికాలమందు సంస్కృతమునందే జనులు మాటలాడుచుండినటులు గానవచ్చెడిని. తూర్పువారిభాషలోను, పడమటివారిభాషలోను గల భేదము పాణిని చూపియున్నాఁడు (పాణిని ౬-౨-౧౦). ఆయా దిక్కులవారు సంస్కృతము మాటలాడుచుండినఁ గాని యిట్టి శబ్దభేదములు కలుగనేరవు. పతంజలికాలమువఱకు జనసామాన్యము ప్రాకృతము మాటలాడఁజొచ్చె. సంస్కృతముయొక్క యపభ్రంశము ప్రాకృతము. ఈ ప్రాకృతమే క్రమక్రమముగా మాఱి ప్రస్తుతపు హిందీ, మరాటీ, బంగాలీ మొదలయిన యార్యభాషలయ్యె.

రాజ్యవ్యవస్థ.

ఈ కాలమున రాజు నిరంకుశాధికారియై యుండె నని కొందఱు వ్రాసియున్నారు. కాని యది నిజము కాదు. నిరంకుశాధికార మెంతవఱకు? న్యాయముగను, పక్షపాతరహితముగను, ప్రజాక్షేమమే పరమోద్దేశముగను రాజ్యము చేసినంతవఱకు. రాజులు ధర్మము నెఱిఁగి పక్షపాతము లేక యపరాధులఁదగినట్లు శిక్షచేయక యుండిన యెడలను, 1 రాజ్యములోని విద్వాంసులయెడ వినయవిధేయతతో నుండనియెడలను 2 వారు రాజ్యమును బోఁగొట్టుకొనియెద రని యప్పటివారు వ్రాసియున్నారు. గర్వాతిరేకమువలన వేనుఁడు, నహుషుఁడు, సుదాసుఁడు, సుముఖుఁడు, నిమియు నశించి రని ధర్మశాస్త్రకారులు రాజుల యుపయోగార్థము స్పష్టముగ వ్రాసియుంచిరి. 3 ఇంతియకాదు. ఇతఁ డపరాధము చేసినయెడల నితరులకంటె నెక్కుడుగా దండనీయుఁడుగా భావింపఁబడియుండెను. ఇతర జనులకు నొక రూపాయి దండుగ విధించునట్టి యపరాధమే రాజు చేసినయెడల నతనియొద్దనుండి వేయిరూపాలు దండుగ పుచ్చుకొనవలయు నని ధర్మశాస్త్రకారులు విధించిరి.

(1. మనుస్మృతి ౭-౨౭-౨౮-౨౯). 2. (౭-౩౦) 3. (౭-౪౧)

1 ఇట్లు రాజు స్వతంత్రుఁడయినను నాతని స్వాతంత్ర్యము ప్రజలచేతఁ గొంతవఱకు నడ్డగింపఁబడినట్లు గానవచ్చెడిని. రాజేమున్నను గాని యెనిమిది మందిని గాని మంత్రుల నేర్పఱిచి యందొక విద్వాంసుఁడగు బ్రాహ్మణుని ముఖ్యమంత్రిగ నియమించి, యీ మంత్రిమండలమువారి (Cabinet) యాలోచనప్రకారము రాజ్యము చేయుట యుత్తమముగాఁ దలంచిరి. 2 వీరు గాక రాజ్యముయొక్క సువ్యవస్థకై ప్రతి గ్రామమున కొక యధికారిని, దశగ్రామాధికారులపై నొక యధికారిని, నూఱుగ్రామములపై నొక యధికారిని, వేయిగ్రామముల కొక మండలేశ్వరుని నేర్పాటు చేయుచుండిరి. 3 వీరిప్పటి కరణము, సముద్దారు(RevenueInspector), తహసీలుదారు, కలెక్టరు మొదలయిన యధికారుల వంటివా రని చెప్పవలసి యున్నది. ఈ యధికారులు పల్లెలకుఁ జుట్టు క్రోసెడు దూరము వఱకును బట్టణములకుఁ జుట్టు యోజనమువఱకును దొంగలు రాకుండ రక్షించుచుండిరి. ఈ సరిహద్దులోపల వీరియజాగ్రత్తవలన నేమిపోయినను వీరిచ్చుకొనవలయును. 4 గ్రామములో జరుగు నపరాధాది సమాచారములు క్రింది యధికారి పైయధికారికిఁ దెలుపుచుండవలెను. 5 గ్రామస్థులు ప్రతిదినము రాజున కీయవలసిన మామూలుధాన్యము, పానము, వంటసామగ్రి మొదలయినవి యొక గ్రామమునకు నధిపతియైనవాఁడు జీతముగాఁ దీసికొనవలయును. దశగ్రామాధిపతికి నొక కులముభూమి యనఁగా నొక కుటుంబమునకుఁ జాలినంత భూమియు, శతగ్రామాధికారికి నొకగ్రామమును, సహస్రగ్రామాధికారికి నొకపురమును వేతనముక్రింద నీయఁబడుచుండెను. 6 ఈయధికారులందఱుఁ దమతమపనులు న్యాయముగను క్రమముగను జేయుచున్నారా లేదా యని విచారించుటకు ఘనతవహించి మిక్కిలి గొప్పగా నుండు నధికారులను గ్రామమునందు నేర్పాటు చేయుచుండిరి. 7 లంచములు దీసికొనిన యుద్యోగస్థుల ధనమంతయుఁ

1. (౮-౩౩౬). 2. (౭-౫౪-౫౬-౫౭-౫౮). 3. (విష్ణుధర్మసూత్రములు ౩-౭-౮, ౯, ౧౦). 4. (ఆపస్తంబధర్మ ౨-౧౦-౨౬-౩-౮). 5. (మను. ౭-౧౧౬-౧౧౭). 6. (౭-౧౧౮-౧౧౯). 7. (౭-౧౨౧).

దీసికొని వారిని దేశమునుండి వెడలఁగొట్టుచుండిరి. 1 వ్యవసాయముచేసిన భూమికి నాఱవపాలును, పశువులు, బంగారము, బట్టలుమొదలగు వానికి నేఁబదియవ పాలును, మాంసము, తేనె, వనస్పతులు, సుగంధద్రవ్యములు, చర్మము మొదలగువానికి నాఱవపాలును, తనరాజ్యములో నమ్మఁబడిన సరకులకుఁ బదియవ పాలును, ఇతరరాజ్యములో నమ్మఁబడిన సరకులకు నిరువదియవపాలును రాజు తన ప్రజల యొద్దనుండి సుంకముగా గ్రహించుచుండెను. 2 పన్నుఁ రాఁబట్టుకొనుటకేకాని రాజునకు భూమియందు వేఱె యధికారము లేదనియు, ప్రస్తుతము 'జిరాయితీహక్కు' అనఁబడు క్షేత్రాధికారము అప్పుడు రాజునందు లేక రైతునందే యుండెననియుఁ దోఁచుచున్నది. అడవి కొట్టి భూమిని దున్నుకొన్నవాఁడే యా భూమికి నధిపతి యనియు, మొదట బాణము వేసినవాఁడే లేడికి యజమానుఁడనియు మనువు స్పష్టముగా వ్రాసియున్నాఁడు. 3

యుద్ధములు.

చారులవలనను రాయబారులవలనను బరరాజ్యముల వృత్తాంతములఁ దెలిసికొని రాజులు ఫాల్గున చైత్రమాసములలో నైనను, లేక తనశత్రుఁడెప్పుడు బలహీనుఁడుగా నుండునో యప్పుడైనను యుద్ధమునకు బయలుదేఱుచుండిరి. 4 సేనయంతయు సైన్యాధిపతి యాజ్ఞలోనుండును. 5 పరరాజుయొక్క రాజ్యములోనికిఁ జొరఁబడి దేశమును గొల్లకొట్టుచుఁ దమకు ననుకూలమైన సంధి యాతఁడుచేసికొనునట్లు చేయుదురు. 6 సంధికి రానియెడల యుద్ధము చేయుదురు. గెల్చినరాజ్యములోని రాజవంశమును అంత మొందింపక యా వంశపు వానిని దమకు వశునిగాఁ జేసికొని రాజ్యముపై వానినే యుంచుచు వచ్చిరి. శత్రుని మందిరమునుగాని, రాజధానినిగాని నాశము చేయుట తప్పుగా నెంచుచుండిరి. 7 యుద్ధములో ధనము దొరకిన దొరకిన వానిదే. విడిగా నొక

1. (౭-౧౩౪). 2 (విష్ణుధర్మ 3-3౯). 3. (మను ౯-౪౪). 4. (౭-౧౯౧). 5. (౭-౬౫), 6. (౭-౧౮౧-౧౯౭ వఱకు). 7. (విష్ణుధర్మ. 3-౪౭-౫3 వఱకు).

నికి దొరకక మొత్తముమీఁద దొరికినయెడల నందఱు పంచుకొనుచుండి. అప్ప
టి యుద్ధధర్మములను జూచి యిప్పటి రాజులుగూడఁ గొంత నేర్చుకొనవచ్చును.
విషముగాని నిప్పుగాని గల బాణములు వేయఁగూడదు. శస్త్రవిహీనులను
క్షతగాత్రులను, శరణుఁ జొచ్చినవారిని చంపఁగూడదు. గుఱ్ఱముమీఁదఁగాని
రథముమీఁదఁగాని కూర్చున్నవాఁడు కాలిబంటుతో యుద్ధము చేయఁగూ
డదు. శ్రమచేఁ గూర్చుండినవానితోను, నిద్రపోవువానితోను, పాఱిపోయిన
వానితోను, ఇతరునితోఁ బోరాడుచున్న వానితోను బోరాడ రాదు. క్రొత్త
రాజ్యములో నా దేశపు ధర్మమును ఆచారములను నిలుపవలయును. ఆ దేశపు
రాజవంశపువానినే రాజ్యాధిపునిఁ జేయవలయును. 1

న్యాయ విచారణ.

రాజు స్వయముగాఁ గూర్చుండి, యితరవిద్వాంసుల సహాయులుగఁ దీసి
కొని ప్రజల వ్యాజ్యములు తీర్చుచుండె. 2 తనకుఁ దీఱనప్పుడు నలుగురు ధర్మ
శాస్త్రవేత్తలచే నీపని చేయించుచుండెను. 3 రాజునెదుట విచారింపఁబడిన
యప్పునుగుఱించిన వ్యాజ్యములోఁ బ్రతివాది మొదటనే అప్పు నొప్పుకొనిన
యెడల నాతఁడు రాజునకు వ్యాజ్యమొత్తముమీఁద నూటికి నైదురూపాయలు
ను మొదట నొప్పుకొనక తరువాత నప్పుబుజువైనయెడల నూటికిఁ బదిరూపా
యలును నిచ్చుచుండెను. 4 ఇది యప్పటి కోర్టుఫీజు. రాజు ధర్మశాస్త్రమును,
శాస్త్రజ్ఞులను, నాచారములను, విచారింపకయే తీర్పు చెప్పరాదు. 5 ఒకసారి
విచారించి తీర్పుచెప్పఁబడిన యంశమును మరల విచారణ చేయఁగూడదు. 6
దీనినే ప్రస్తుతము పునర్విచారణ దోషము (Resjudicata) అనియెదరు.

ఇవిగాక దాయభాగమును గుఱించియు, అప్పుపత్రములను గుఱించియు
కుదువపెట్టిన ద్రవ్యములను గుఱించియు, వడ్డీలను గుఱించియు, పొలిమేర

---

1. (మను. ౭-౯౦-౯౩ వఱకు) 2. (౭-౨౦౧-౨౦౨-౨౦౩)
3. (మను ౮-౧-౨). 4. (౮-౯-౧౦-౧౧). 5. (౮-౧౩౯) 6. (౮-౩౯౦-౭౯).

తగాదాలను గుఱించియు, మఱి యెన్నియో విషయములను గుఱించియు ననేకనియమములు చేయఁబడినవి. ఏ యే యపరాధముల కెట్టి శిక్షల విధింపవల యునో తెలిపెడి శిక్షాస్మృతి (Penal Code) సంబంధమైన నియమ ములుకూడ బహు వివరముగాఁ జేయఁబడెను. 1

సాంఘికస్థితి.

ఇఁక నప్పటి సాంఘికస్థితిని విచారింతము. అప్పటి స్త్రీలు వేదాధ్యయన మును మీమాంసాశాస్త్రమునుగూడ నభ్యసించుచుండిరి. బహుపత్నీత్వమ నఁగా నొక్కభార్య బ్రతికియుండఁగనే రెండవభార్యను జేసికొను నాచార మప్పుడుండెను. కాని కేవల సంతానప్రాప్తికొఱకే యట్టి వివాహ మంగీక రింపఁబడియె; ఇతర సమయములందు నిషేధింపఁ బడియె. 'తన ధర్మకృత్య ములఁజేయుటకు నిష్టమును సామర్థ్యమును గలిగిన పుత్రవతి యగు భార్య కలవాఁడు రెండవభార్యను జేసికొనఁగూడదు.' అని యాపస్తంబుఁడు వ్రాసి యున్నాఁడు. అన్యాయముగ భార్యను వదలువాని కీ క్రిందిశిక్ష విధింపఁబడి యున్నది. 'అన్యాయముగ భార్యను వదలిపెట్టినవాఁడు, గాడిదతోలు కప్పు కొని, తలవిరియఁబోసికొని, యేడిండ్లలో భిక్షమెత్తవలయును.' (అపస్తంబ ధర్మ ౧-౧౦-౨౮-౧౯).

అతిబాల్యవివాహ మీకాలమునఁ దిన్నఁగాఁ బ్రారంభ మాయెను. గాని 'రజస్వలయైన కన్య మూఁడుసంవత్సరములవఱకు నెదురు చూడవలయు' ననిన వసిష్ఠ వచనమునుబట్టి ప్రౌఢావివాహము లింకను బూర్తిగఁ బోలేదని యెంచవలసి యున్నది.

జాతిభేదము.

ఈ కాలమునందు జాతిబంధనములు మిక్కిలి దృఢము కాఁజొచ్చె. బ్రాహ్మణుల మాహాత్మ్య మెక్కువయ్యె. బ్రాహ్మణులకు దానము చేయుట,

1. (౯-౨33). 9. మను. ౭-౯. అధ్యాయములు చూడనగు).

బ్రాహ్మణులకు భోజనము పెట్టుట, పుణ్యప్రద మనితలంపఁజొచ్చిరి. సంకరజాతు లభివృద్ధి కాఁ దొడఁగె. a యజ్ఞయాగాది క్రతువులు చేయవలవని జనులకు బోధించు మస్కరు లనఁబడు పరివ్రాజకు లప్పు డుండిరి (మహాభాష్యము ౬-౧-౫౪). శూద్రుని మిక్కిలి నీచముగఁ జూడసాగిరి. శూద్రుఁడు వేద ముచ్చరించినయెడల నాలుక కోయవలసినదనియు, వేదము విన్న యెడల సీసము కరగించి చెవిలోఁబోయవలసిన దనియు, వాఁడు వేదము జ్ఞాపకముంచుకొన్న యెడల వాని దేహమును రెండుతునుకలు చేయవలసినదనియు శాసించిరి. 1 బ్రాహ్మణ క్షత్రియ వైశ్యులలోను గ్రిందివారికంటెఁ బైవారు శ్రేష్ఠు లనిస్పష్టముగాఁ జెప్పసాగిరి. 2 బ్రాహ్మణుఁ డనువాఁ డెట్టి తప్పుచేసినను వానికి శారీరదండన ము వలదనిరి. 3 బ్రాహ్మణుఁడువచ్చి సభలో సాక్ష్యమీయ నక్కఱలేదు. 4 బంధువులుపోయినపుడు బ్రాహ్మణుఁడు పదిదినములును, క్షత్రియుఁడు పదునొకొండుదినములును, వైశ్యుఁడు పండ్రెండుదినములును, శూద్రుఁడు నెలదినములును ఆశౌచ ముండవలె నని విధించిరి. 5 తనరాజ్యములో నే బ్రాహ్మణుఁడును భోజనము లేక యుండకుండఁజూచుట రాజునకుఁ గర్తవ్యమని వ్రాసిరి. 6 రాజ్యమును రక్షించుటకుఁ బైమూఁడుజాతులవారే నేమింపఁ బడవలెను. కాని శూద్రులు పనికి రాకపోయిరి. 7 బ్రాహ్మణులకు పన్ను కట్టుట తప్పు. 8 ఈప్రకారముగా జాతిమత్సరము విశేషముగా వృద్ధినొందెను.

ప్రతిమాపూజ.

ఈకాలంబున జనులు ప్రతిమాపూజకులయిరి. వెనుకటి రెండు యుగంబులలో నార్యులు ప్రతిమలను బూజించినట్లుగా గానరాదు. ఈయుగమునందుఁ బ్రతిమలఁ బూజించుచు నూరేగించుచు వచ్చిరి. బ్రహ్మ, ప్రజాపతి,

---

a. (వసిష్ఠధర్మసూత్రములు ౧౮ అధ్యాయము). 1. (గౌతమధర్మశాస్త్రము ౧౨-౪-౫-౬). 2. (ఆపస్తంబధర్మశాస్త్రము ౧-౧-౧-౪). 3. (గౌతమ ౧౨-౪౬). 4. (గౌత. ౧౩-౪). 5. (గౌతమ ౧౪-౧-౨-౩-౫) 6. (ఆపస్తంబధర్మ. ౨-౧౦-౨౫-౧౧). 7. (ఆప. ౨-౧-౨౬-౪). 8. (ఆప. ౨-౧౦-౨౬-౧౦).

శివుఁడు, వైశ్వానరుఁడు, స్కందుఁడు, విశాఖుఁడు అను దేవతల ప్రతిమలఁ బూజించుచుండిరి. మౌర్య లను ధనకాంక్షగలవా రిట్టి ప్రతిమలఁ జేసి యమ్ముచుండిరి (మహాభాష్య ౫-౩౭).

రేఖాగణితము.

ఈ కాలమందు నార్యు లనేకవిద్యల నభివృద్ధిఁ జేసి రని వెనుక వ్రాసి యున్నారము. రేఖాగణిత (Geometry) మందు ననేక సూక్ష్మసిద్ధాంతములఁ (Propositions) గనిపెట్టిరి. యజ్ఞసంబంధమైన వేదులు వేయునపుడు కొన్ని త్రిభుజాకృతిగను, గొన్ని చతుష్కోణములుగను, గొన్ని పరిమండలములుగను నిర్మింపవలసి వచ్చెను. ఇంతియకాదు. త్రిభుజవేదితో సమాన పరిమాణము గల పరిమండలవేది యుండవలసి వచ్చె; పరిమండల వేదిలో నాల్గవవంతు పరిమాణముగల చతుష్కోణవేదిక కావలసి వచ్చె. ఇట్లు యజ్ఞసంబంధమైన వేదులును, కుండములును నియమితాకారప్రమాణములు గలవిగ చేయవలసివచ్చినందున నప్పటి యార్యులకు రేఖాగణిత సంబంధమైన సిద్ధాంతములను గనిపెట్టుట యావశ్యక మయ్యె. ఈ సిద్ధాంతములు ఆపస్తంబకృతసుల్వసూత్రములలో వర్ణింపఁబడినవి. అంకగణితాంతర్గతమైన దశాంశ(Decimal) గణితమును ఈకాలమునందలి యార్యులే కనిపట్టిరి. వీరివద్దనుండి అరబ్బీవారును వారియొద్దనుండి యూరోపువారును నేర్చికొనిరి.

జ్యోతిశ్శాస్త్రము.

ఈయుగమునందు జ్యోతిశ్శాస్త్రి మధికముగా నభివృద్ధి యైనదని చెప్పవచ్చును. పౌలిశ, రోమక, వాసిష్ఠ, సౌర, పితామహ సిద్ధాంతము లనఁబడు గణితపద్ధతు లీకాలముననే యుదయించిన వని తోఁచెడిని. కాని, యప్పటి సిద్ధాంతగ్రంథము లిప్పుడులేవు. ఈపేళ్లతో నిప్పుడు కానవచ్చెడి గ్రంథములిటీవలివి. ఆ కాలములో గ్రహధూమకేతు నక్షత్రాదుల యస్తిత్వమును, గతివిశేషములను ఆకాశవేధ (Astronomical observation) మార్గమున నాచార్యులు కనుఁగొనుచుండిరనియు,ఎవరెవరు కనుఁగొనిన నక్షత్రగోళములకు

వారివారిపేళ్లు పెట్టఁబడుచుండెడి యనియుఁ గానవచ్చెడిని. వరాహమిహిరుఁడు తనబృహత్సంహితలోఁ గేతుచార మను అధ్యాయమందు అనేకధూమకేతువులను వర్ణించి యున్నాఁడు. అతఁ డచ్చటఁ దాను గర్గ, పరాశర, అసిత, దేవలులను ఋషులవర్ణనల ననుసరించి వ్రాయుచున్నటుల చెప్పినాఁడు. ఇందున్నై టీక వ్రాయుచు భట్టోత్పలుఁ డనునతఁడు పరాశరాదుల వాక్యము లనేకము లిచ్చియున్నాఁడు. అందుఁ గొన్నిటి నిట నుదాహరించెదను. 'పైతామహకేతు వైదువందల సంవత్సరములు తిరిగితిరిగి యుదయించును. ఉద్దాలక శ్వేతకేతువు నూటపదిసంవత్సరములు పరిభ్రమించి యుదయించును. శూలాగ్రము వంటి శిఖను ధరించు కాశ్యపశ్వేతకేతువు పదిహేనువందల సంవత్సరములవఱకుఁ బ్రవాసముచేసి పద్మకేతువను తోఁకచుక్క వచ్చిపోయినతరువాత పూర్వదిక్కున నుదయించి, బ్రాహ్మ (అభిజిత్) నక్షత్రమును, ధ్రువనక్షత్రమును, బ్రహ్మరాశిని, సప్తర్షిని స్పృశించి, ఆకాశముయొక్క మూఁడవవంతుభాగమును ఆక్రమించి అపసవ్యమార్గమునఁ బోవును. అర్ధవర్తులాకారమైన జటలుగల యీ ధూమకేతు వెన్నినెలలు కానవచ్చునో యన్నిసంవత్సరములు సుభిక్షకాలమగును. నూఱేండ్లుచుట్టి 'విభావసుజరశ్మికేతువు' అనునది ఆవర్తకేతువు వచ్చిపోయినతరువాతఁ గృత్తికానక్షత్రమందునుదయించును. దానికిధూమశిఖకలదు" * ఇందు నుద్దాలక, కశ్యపేత్యాద్యనేక నామములు ఋషులవి. అనఁగా నాయా కేతువులను గుఱించి యెక్కుడుఁగఁ గనుఁగొని లోకులకుఁ దెలిపినఋషుల నామములు వానికిఁ బెట్టిరి. ప్రస్తుతకాలమందు హాలే ధూమకేతువు, ఎన్కీయొక్క

* "పైతామహశ్చలకేతుః పంచవర్ష శతం ప్రోష్యోదితః......అథోద్దాలకః శ్వేతకేతుర్దశోత్తరం వర్షశతం ప్రోష్య......దృశ్యః. శూలాగ్రాకారాం శిఖాం దర్శయన్ బ్రాహ్మనక్షత్ర ముపసృత్య మనాక్ ధ్రువం బ్రహ్మరాశిం సప్తర్షీన్ సంస్పృశ్య...కాశ్యపః శ్వేతకేతుః పంచదశం వర్షశతం ప్రోష్యైంద్ర్యాం పద్మకేతోశ్చారాన్తే...నభస్త్రిభాగ మాక్రమ్యాపసవ్యం నివృత్యార్ధప్రదక్షిణ జటాకారశిఖః సయావన్తోమాసాన్ దృశ్యతే తావద్వర్షాణి సుభిక్షమావహతి...అథ రశ్మికేతు ర్విభావసుజః ప్రోష్య శత మావర్తకేతో రుదిత శ్చారాన్తే కృత్తికాసు ధూమశిఖః."

మునకును ఉపనిషత్తులలోని యనేక వాక్యములతో సంబంధముండును. ఇట్టి వాక్యములను ఉపబృంహిత వాక్యము లనియెదరు. ఇందు ననేకయుక్తిప్రయుక్తులతో జీవబ్రహ్మసంబంధమును ఆత్మానాత్మవివేకమును వర్ణింపఁబడినవి. ఈ సూత్రములయొక్క యర్థమునుగుఱించి పెక్కు వివాదములు గలవు. ఈ సూత్రముల కనేకు లనేకభాష్యములు వ్రాసిరి. మొట్టమొదటి భాష్యము వ్రాసినవాఁడు నీలకంఠశైవాచార్యుఁడు; దీనిని నీలకంఠభాష్య మనియెదరు. ఇందు శివపరముగ నర్థము చేయఁబడినది. లోకవిఖ్యాతు లగు శంకరాచార్యులవారీ సూత్రములపై వ్రాసిన భాష్యము శాంకర శారీరకభాష్య మని జగత్ప్రసిద్ధము. యుక్తివాదమున నీగ్రంథమును మించినగ్రంథము వేఱొకటి యుండఁబోదు. ఇందు బ్రహ్మము సత్యమనియు, జగత్తు మిథ్యయనియు, జీవుఁడే బ్రహ్మమనియుఁ జెప్పఁబడి యున్నది. రామానుజకృతమైన విశిష్టాద్వైతభాష్యము మూఁడవది. దీనికి శ్రీభాష్య మని పేరు. వీరు గాక, మధ్వాచార్యులవారు ద్వైతపరముగను, వల్లభాచార్యులవారు శుద్ధాద్వైతపరముగను భాష్యము లిటీవల వ్రాసి యున్నారు.

ఈ షడ్దర్శనము లన్నియు సూత్రకాలములోనే వ్రాయఁబడినవి కావు. ఇందలి విషయ చర్చయుఁ గొన్ని సూత్రములు నీ యుగంబున నేర్పడెఁగాని, ప్రస్తుతము గానిపించెడి గ్రంథరూపము వానికి బౌద్ధకాలమునఁ గలిగి యుండవచ్చు నని విద్వాంసుల యభిప్రాయము.

ఇతర సూత్రములు.

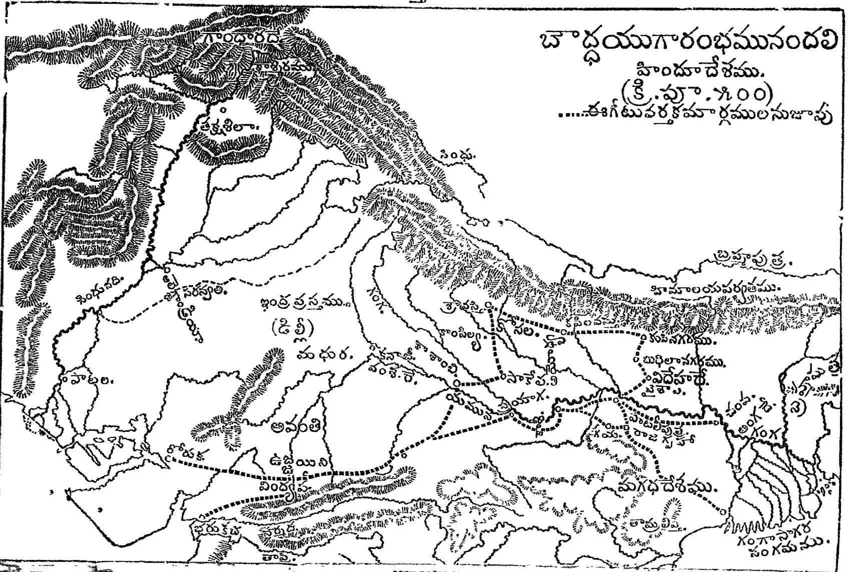
పైని వర్ణింపఁబడిన సూత్రగ్రంథములుగాక వాత్స్యాయనకృత కామసూత్రములును, పింగళాచార్యకృత ఛందస్సూత్రములును గలవు. ఇటీవలి వారిచే వ్రాయఁబడు కామశాస్త్రాది గ్రంథములకు నీ కామసూత్రములే మూలాధారములు. ఇటీవలి ఛందశ్శాస్త్రముల కన్నిటికిని పింగళసూత్రములే యాదిమాతృకలు

ఇవిగాక యనుక్రమణు లను గ్రంథములు గలవు. ఒక్కొక వేదమునకు నొక్కటిగాని పెక్కులుగాని యనుక్రమణు లుండును. ఇందు నాయావేదములలోని సూక్తములు, ఋషులు, ఛందములు, దేవతలు మొదలయినవాని వివర ముండును. ఆయా సంహితలలోఁ బిమ్మట నెవ్వరును క్రొత్తమంత్రములు కలుపకుండ, ఇం దిన్ని మంత్రములు, ఇన్ని పదములు, ఇన్ని యక్షరములు ఉన్నవని వ్రాయఁబడును. ఋగ్వేదములో ౧౦౧౭ సూత్రములును, ౧౦౫౮౦ ఋక్కులును, ౧౫౩౮౨౬ పదములు (శబ్దములు) ను, ౪౩౨౦౦౦ అక్షరములును గలవని ఋగ్వేదానుక్రమణిలోఁ జెప్పఁబడి యున్నది! అనఁగా నాకాలమందు వేదములను నంతసూక్ష్మనిరీక్షణతో నభ్యసించి రని యర్థము. ఈ యనుక్రమణులు గొన్ని పద్యరూపముగను, కొన్ని గద్యరూపముగను ఉండును.

తూర్పు.

ఉత్తరము.

పశ్చిమము.

అయిదవ ప్రకరణము.

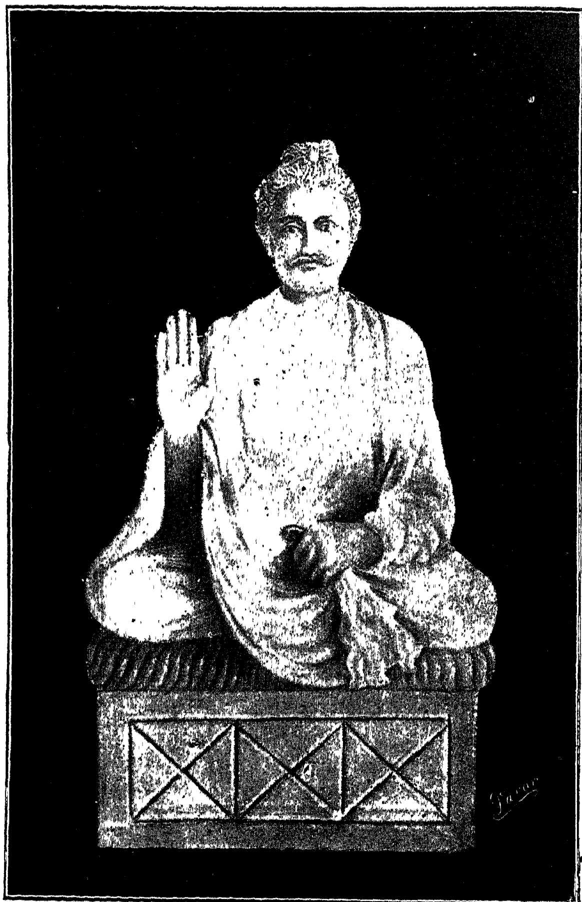
బౌద్ధయుగము.

(క్రీ. పూ. ౫౦౦—క్రీ. శ. ౫౦౦).

క్రిందటిప్రకరణములోఁ జెప్పినట్లు బ్రాహ్మణుల యాధిక్య మెక్కువ కాఁజొచ్చె. బ్రాహ్మణులు తప్ప నితరులకు అధ్యయనాధ్యాపన (చదువుకొనుట, చదువుచెప్పుట) సంబంధ మైన యధికారములు లేవనియు, యజ్ఞయాగాదికములఁ జేయించుటకు బ్రాహ్మణేతరు లనర్హులనియు వారు వాదింపఁ జొచ్చిరి. అనార్యులను, శూద్రులను మిక్కిలి యసూయతోను దిరస్కారభావముతోను జూచుచుండిరి. అందువలన శూద్రులకు మిక్కిలి బాధ గలుగుచుండె. బ్రాహ్మణుఁ డెట్టియపరాధము చేసినను వానికి శిక్షలేదు. శూద్రుఁడు కొలఁది తప్పు చేసినను వానికిఁ గఠినశిక్ష విధింపఁబడుచుండెను. వేదమంత్రములు వినినంత మాత్రమున శూద్రుని చెవిలో సీసము కరఁగించిపోయు మనిరి. ఇట్లు క్రింది జాతివారణఁగఁద్రొక్కఁబడుచున్నందున బ్రాహ్మణులు చేయు స్వార్థపరధర్మబోధలు జనసామాన్యమునకు గ్రాహ్యములు కావయ్యె. కాన జాతివిభేదము లేక యందఱు జనులను సమానముగాఁ జూచి యందఱకు సాధ్యమగు నీతి సిద్ధాంతములే తత్త్వములుగాఁ గలిగిన యొక క్రొత్తధర్మమును స్థాపించి సంఘ సంస్కారణముచేయ నప్పటి సంస్కర్త లనేకులు యత్నించిరి. వారిలో మహావీరుఁ డనువాఁడును, బుద్ధుఁ డనువాఁడును ముఖ్యులు. మహావీరుఁడు జైనమతస్థాపకుఁడు. బుద్ధుఁడు బౌద్ధమతస్థాపకుఁడు. వీరిని గుఱించియు వీరిక్రొత్త మతముల గుఱించియు మన మిప్పుడుఁ గొంత కనుఁగొందుము.

మహావీరుఁడు.

ఈతఁడు బుద్ధునకు సమకాలీనుఁడనియు నతనికి బంధుఁ డనియుఁ జెప్పెదరు. ఈతఁడు వైశాలీపురమునందు క్రీ. పూ. ౫౫౫-వ సంవత్సర ప్రాంతమున జన్మించెను. వైశాలి యనుపట్టణము, ప్రస్తుతము బేహారులోని పాట్నా పట్టణమునకు నుత్తరమున నిరువదియేడు మైళ్లదూరమున నున్న బిసర్ అను పల్లెకు సమీపమం దుండె నఁట. అచ్చట రాజ్యముచేయువాఁ డొక రాజుగాక, యనేక క్షత్త్రియ కుటుంబములలోని నాయకులందఱుఁ గలిసి రాజ్యము చేయుచుండిరి. దీనిని నాయక సత్తాకరాజ్యము (Oligarchical Republic) అనియెదరు. అట్టి క్షత్త్రియనాయకులలో 'నతి' వంశజుఁ డగు నొకనాయకుని చిన్నకుమారుఁ డీమహావీరుఁడు. ఈతఁడు ముప్పదేండ్లవయస్సున సర్వసంగపరిత్యాగము చేసి పారసనాథులను సన్న్యాసులలోఁ గలసి రెండుసంవత్సరము లుండెను. తరువాత నాతఁడు స్వతంత్ర మతమును స్థాపించి నలువదియేండ్లవఱకు ధర్మోపదేశము చేయుచు నుత్తర దక్షిణబేహారుదేశములందే కొన్ని మఠము లేర్పాటుచేసి క్రీ. పూ. ౪౭౦ లోఁ బరమపదము నొందెను. ఈ మతమువారిని మొదట నిగ్రంథు లనిరి. వేదాదికము లయిన యేగ్రంథములను నమ్మనివా రని యందుల కర్థము. మహావీరుని, ఇంక నితర మతస్థాపకులను ఈ మతమువారు 'జినులు' లని యన్నందున నీ మతమునకుఁ దరువాత జైనమతమని పేరువచ్చెను. కొంతకాలమునకు వీరిలో దిగంబరు లనియు, శ్వేతాంబరు లనియు రెండుతెగ లేర్పడెను. ఈ మతము క్రమక్రమముగా దక్షిణమునందును ప్రసరించె. క్రీ. శ. తొమ్మిదవ శతాబ్దంబున నీ ధర్మము, పశ్చిమతీరమునను, మధుర మైసూరు రాజ్యములందును ప్రబలినటులు గానవచ్చెడిని. కాంచీపట్టణములో అకలంకుఁ డను జైనాచార్యుఁడు బౌద్ధుల నోడించి వెడలఁగొట్టించె నఁట. అఱవములోను కన్నడములోను జైనులు చక్కని గ్రంథములు వ్రాసియున్నారు. క్రీ. శ. పండ్రెండవ శతాబ్దంబున శైవమతస్థులును, వైష్ణవమత

గౌతమబుద్ధుఁడు.

స్థులును ప్రబలి దక్షిణమునందలి జైనమతమును రూపుమాపిరి. ప్రస్తుతము హిందూదేశమున పదుమూఁడులక్షల జైనులుమాత్ర మున్నారు.

జైన సిద్ధాంతములు.

౧. వేదము లపౌరుషేయములు కావు. ౨. అరూపగుణుఁ డను సర్వేశ్వరుఁ డొకఁడు కలఁడు. వాఁడు సర్వశక్తిమంతుఁ డయ్యును తటస్థునివలె నుండును. ౩. ఈశ్వరుఁడు మనలను నిష్టమువచ్చినట్లు రక్షింపఁడు; శిక్షింపఁడు. మన సదాచరణ దురాచరణములే మనలను రక్షించును, శిక్షించును. ౪. సృష్టియు, జీవులును అనాదులు; అవినాశులు, వినాశము చెందనసికావు. ౫. ఈ భూలోకమునకుఁ గ్రింద నేడునరకములును, పైని బదునాఱు దేవలోకములును గలవు. అన్నిటికిఁ బైని బదునేడవది సిద్ధశిలాలోకము కలదు. అందు సర్వేశ్వరుఁ డుండును. పుణ్యాత్ము లచ్చటికిఁ బోయెదరు. పాపాత్ములు నరకమునకుఁ బోయెదరు. ౬. ఇదివఱకు నిరువదినలుగురు తీర్థంకరు లను గురువులు వచ్చి వెళ్లిరి. వారిని దేవతలకంటె నెక్కుడుగ భావించి వారి ప్రతిమలను జైనులు పూజించెదరు. ౭. అహింస యనునది వీరి యన్ని వ్రతములలో గొప్పది. రాత్రి భోజనము సేసినఁ జీఁకటిలో జీవకోటికి హింస కలుగునేమో యని వీరు సాయంకాలముననే భోజనము చేయుదురు. వడియఁబోయనినీరు త్రాగరు. మొదట వీరిలో జాతిభేదము లేకపోయినను నేటికాలపు జైనులు జాతిభేదమును బాటించుచు శివవిష్ణ్వాదిదేవతలఁ బూజింతురఁట.

గౌతమ బుద్ధుఁడు.

ఆకాలమునందలి సంస్కర్తలలోనే గాక భూమిపై నేఁటివఱకును బుట్టిన యందఱు సంస్కర్తలలోను, విరాగులలోను, మహానుభావులలోను గౌతముఁ డగ్రగణ్యుఁ డనుటకు సందేహము లేదు. కావున నిచ్చట నాతనిచరిత్రి కొంచెము వివరముగ వ్రాసెదను.

కోసలదేశమునకు నీశాన్యమున శాక్యవంశపురాజులయొక్క చిన్న రాజ్య

ముండెను. దానికి రాజధాని, రోహిణీనది యొడ్డుననున్న కపిలవస్తునగరము. * ఈ నగరము కాశికి నుత్తరమున నూఱుమైళ్లమీఁద, హిమాలయప్రాంతమం దుండె. అప్పటి నాకాలంబున శాక్యవంశజుఁడును, గౌతమగోత్రుఁడును అగు శుద్ధోదనుఁ డను రాజు తన వంశజు లైన యితరనాయకులతోఁ గలసి రాజ్యము చేయుచుండెను. ఆతనికి మాయాదేవి యను భార్య గలదు. ఈ దంపతులకుఁ గ్రీ. పూ. ౫౫౭ - వ సంవత్సరమునందు నొక కుమారుఁడు కలిగెను. కపిలవస్తునగరమునకు నాఱుమైళ్ల మీఁదనుండు లుంబినీవన మనఁబడు తోఁటలో బుద్ధుఁడు జన్మించినస్థలంబునఁ దరువాతికాలమున అశోకమహారాజొక శిలాశాసనము వేయించెను. అది యిప్పటికి నచ్చటనే యున్నది.

బుద్ధునికిఁ జిన్నతనమునం దేమి పేరుపెట్టిరో తెలియదు. కాని తరువాత నాతనికిఁ గౌతమగోత్రుఁ డగుటచే గౌతముఁ డనియు, శాక్యవంశజుఁ డగుటచే 'శాక్యముని' లేక 'శాక్యసింహుఁ' డనియుఁ, బరతత్త్వబోధకలిగినవాఁ డగుటచే బుద్ధుఁ డనియు, వచ్చినకార్యమును సాధించినవాఁడుగాన సిద్ధార్థుఁ డనియు నామములు గలిగె. ఈ సిద్ధార్థుఁడు చిన్న నాఁటనుండియు, సమస్త భూతములయందును నత్యంత దయ గలవాఁడయి సంసారసుఖము నొల్లక యెప్పుడును నేకాంతంబునఁ జింతాక్రాంతుఁడై యుండె. అది చూచి యతని తండ్రి,తనకుమారుఁడు రాజులకు సహజమైన శౌర్యము నొల్లక,సన్న్యాసులకుఁ దగిన సత్త్వగుణమును స్వీకరించియుండుటకుఁ జింతించి, యతనిని సంసారబంధములోఁ బడవైచిన నతఁడు వైరాగ్యవృత్తిని మానునని తలఁచి 'యశోధర' యను రాజకుమారికను దెచ్చి, సిద్ధార్థున కిరువదవయేట వివాహము

---

* ప్రస్తుతము యునైటెడ్ ప్రావిన్సెస్ ఆఫ్ ఆగ్రా అండ్ ఔధ్ అనఁబడు పరగణాలలోని, బస్తీ అను జిల్లాలో ఈశాన్యమూల నుండు 'పిప్రహావా' యనుపల్లె యున్న స్థలముననే కపిలవస్తు నగర ముండెనని యిటీవలి శోధకులచే నిశ్చయింపఁబడిరి.

చేసెను. వివాహానంతరము కొన్నిదినములవఱకు సిద్ధార్థుఁడు సంసారములోఁ గొంచెము మునిఁగియుండె. కాని యొకదినమున నాతఁడు పట్టణముఁ జూడఁ బోవఁగా నాతనికి నొకరోగియు నొక ముదుసలివాఁడును నొక పీనుఁగును ద్రోవను బోవుచుండఁ గానవచ్చెను. అందుపై సంసారములోనుండు మానవుల కందఱకును, రోగజరామరణములు సహజము లనియు, వీనిని దప్పించుకొన నిర్వాణమార్గమును గనిపట్టవలయు ననియు నాతనికిఁ దోఁచి వైరాగ్య మును మడించెను. ఇంతలో నతనికి రాహులుఁ డను ముద్దులబిడ్డఁడు పుట్టె. ఇఁక నింటి నుండినయెడల సంసారమోహ మెక్కువై జననమరణములులేని నిర్వాణోపాయముఁ గనిపట్టుట దుర్లభ మని తలఁచి సిద్ధార్థుఁ డిలువిడిచిపోవఁ దలఁచెను. ఎవరికిఁ దెలియకుండఁ దనరథము మధ్యరాత్రి సిద్ధపఱిచి యుంపవలసినదని విశ్వసనీయుఁ డగు తన సారథితోఁ జెప్పి, యిలువెడలునప్పు డొకసారి తన ముద్దులకొమరుని ముద్దాడి వెళ్లెద నని యాతఁడు కుమారుని యుయ్యాల యొద్దకుఁబోయెను. అచ్చట నాతనిభార్య యగు 'యశోధర' యప్సరసలఁబోలిన సఖీజనంబుచేఁ బరివేష్టితయై నిదురించుచుండె. జాజ్వల్యమానముగా వెలుఁగుచున్న దీపంబుల ప్రకాశంబు ముఖముపైఁబడ నాతరుణీలలామ రతీదేవివలె శోభిల్లె. అట్లు నిద్రావశలయిన యాజవ్వనుల ముఖకమలంబులచే నిండియున్న యా యంతఃపురకాసారంబు తన్నుముంచునేమో యని సిద్ధార్థుఁ డించుక భయమందెను. కాని మనోనిగ్రహముగల మహానుభావుఁడు గాన గ్రక్కున మనస్సును ద్రిప్పుకొని, కుమారుని ముద్దాడినయెడల వాఁ డేడ్చుననియు, నదికారణముగాఁ దనభార్యయు నితరస్త్రీలును లేచి తన ప్రయాణకార్యమునకు భంగము గలిగించెదరనియుఁ దలఁచి తనపట్టిని ముద్దయిన నాడక, మనస్సును రాయిచేసికొని పరిపూర్ణవైరాగ్యవంతుఁడై, తన గొప్పరాజ్యమును, చక్కనిభార్యను, ముద్దులకుమారుని, సకలైహికసౌఖ్యములను వదలి సిద్ధార్థుఁ డెవరికిఁ జెప్పక ముక్తిమార్గమును సాధించుటకు ముప్పదవయేట బయలు దేఱెను! అనన్యసామాన్య వైరాగ్య మన నిట్టిదకదా!

ఇట్లు వెడలినవాఁడు కొంత దూరమువఱకు రథముమీఁదఁబోయి, రథము డిగ్గి, తన రాజవేషమంతయు సారథి కిచ్చి, సారథి వేషముఁ దానుధరించి, తన కురులన్నియుఁ గత్తిరించి వైచి సన్న్యాసిరూపము ధరించెను. సారథినిఁ దిరిగి తనపట్టణమునకుఁ బంపివైచెను. కొంతదూరము పోఁగా నాతనికి శిష్యులచేఁ బరివృతుఁడై తత్త్వవిచారము చేయుచున్న ఆరాదకాలపుఁ డను ఆచార్యుఁడు గానవచ్చెను. అతనియొద్దఁ గొన్నిదినములుండి సిద్ధార్థుఁడు శాస్త్రములలోని ముక్తిమార్గము నభ్యసించెను. తరువాత రుద్రకుఁ డనువానియొద్దఁ బ్రాణాయామాది సమాధిసాధనంబుల నేర్చెను. కాని యందువలన నతనికి మనస్సమాధానము కాలేదు. అటుతర్వాత బుద్ధుఁడు మగధదేశమునకు రాజధానియగు రాజగృహమునకుఁ బోయెను. శరీరమును గష్టపెట్టి తపస్సుచేయక ముక్తి దొరకదని యచ్చట బోధింపఁబడినందున గయ యను పట్టణమునొద్ద నరణ్యములో నాఱు సంవత్సరములవఱకును నైదుగురు శిష్యులతోఁగూడ నాహారముమాని తపస్సొనరించెను. అన్నాహారములులేక శరీరమును గృశింపఁజేసియు, బంచాగ్నిమధ్యమునఁ దనువును దపింపఁజేసియుఁ దపస్సొనరించినను నందువలన నతనికి నేమియు లాభము గానరాక యొకపరి నాతఁడు మూర్ఛవచ్చి పడిపోయెను. తర్వాత శరీరశోషణమువలన లాభము లేదనిచూచి యాతఁడు దానిని వదలివేసెను. అందుపై శిష్యు లాతనియందు భక్తితగ్గినవారై యాతనిని వదలివెళ్లిరి. పిదప గయయొద్ద నొక రావిచెట్టుక్రిందఁ గూర్చుండి శాంతమనస్సుతోఁ దత్త్వమును విచారింపఁగా నాతనికి నిర్వాణసాధకం బగు తత్త్వము బోధపడి యాతఁడు బుద్ధుఁ డయ్యెను. ఆతఁడు బుద్ధత్వముఁ జెందినస్థలమే బుద్ధగయ. అతఁ డశ్వత్థవృక్షముక్రింద బుద్ధత్వముఁ జెందెఁ గాన నదియ యత్యంతపవిత్ర మైన వృక్ష మనిబౌద్ధుల విశ్వాసము.

సిద్ధార్థుఁ డిట్లు తత్త్వమునుగాంచి బుద్ధత్వముఁజెంది తనమతము నితరులకు బోధించునిమిత్తము మప్పదియాఱవయేట వెడలెను. మొట్టమొదట కాశీపట్టణ

మునకుఁ బోయి యచ్చట సకలజనులకుఁ దన నూతన సిద్ధాంతముల బోధిం పఁజొచ్చెను. మూఁడు నెలలలో నఱువది శిష్యులాతని మతమును స్వీకరించిరి.

తన మతమును దశదిశలఁ బ్రసరింపఁజేయుటకై యాతఁడా యఱువది శిష్యుల దేశదేశములకుఁ బంపి "ఈ యుత్తమధర్మము నందఱకు బోధింపుఁ" డని యాజ్ఞాపించెను. ఈ భూగోళము మీఁది మొట్టమొదటి మతప్రబోధక సంఘ (Religious Mission) మిదియ. ఇటీవలి క్రైస్తవ మతప్రబోధక సంఘములన్నియు బౌద్ధసంఘముల యనుకరణంబులే.

కాశీపట్టణమున మఱికొందఱు శిష్యులసంపాదించి మగధదేశమునకు రాజధాని యగు రాజగృహమునకుఁబోయి యచ్చట బింబసారుఁ డను రాజునకును మఱి యనేక జనులకును నూతన ధర్మదీక్ష నొసంగెను. సంవత్సరమునకు నెనిమిది నెలలు నానాదేశములు తిరిగి ధర్మబోధఁజేయుచు, శాక్యమహాముని యగు బుద్ధుఁడు వర్షాకాలపు నాలుగు నెలలును రాజగృహము నొద్దనున్న వేణువనమునఁ గడపుచుండెను. అనేక రాజులును విద్వాంసులును బ్రహ్మవేత్తలును వేణువనమునకు వచ్చి యాతని మతమును స్వీకరించిరి.

బౌద్ధసన్న్యాసులకు భిక్షువు లనిపేరు. వీరినే ప్రాకృతమున భిఖ్ఖులని యెదరు. అట్టి యనేక భిక్షులతోడ బుద్ధుఁడు తనరాజధాని యగు కపిలవస్తుపురంబునకు భిక్షువేషముతో వెళ్లి తనముదుసలి తండ్రికిని గుమారునకును భార్యకును దీక్ష యొసంగెను. బౌద్ధమతములోఁ బురుషులకుఁబోలె స్త్రీలకును సన్న్యాసము కలదు. అట్టిస్త్రీని భిక్షుని అనియెదరు. బుద్ధునిభార్య యగు యశోధర మొదటి భిక్షుని యయ్యె. ఇట్లు బౌద్ధమతము బుద్ధుని జీవితకాలమునందే కాశీ కోసల మగధదేశంబులఁ బ్రసరించెను. బుద్ధుఁడు నూతనమతాభివృద్ధికై నలువదినాలు గేండ్లు పాటుపడి క్రీ. పూ. ౪౭౭-వ సంవత్సరములో, ప్రస్తుతము గోరక్‌పూర్ జిల్లాలో కాశియా యని పిలువఁబడు కుశినగరమునందు తన యెనుబదవయేట నిర్వాణము చెందెను.

బౌద్ధమతాభివృద్ధి.

బుద్ధుఁడు నిర్వాణముచెందిన సంవత్సరమున రాజగృహము నొద్ద పర్వత

విజ్ఞానము, వేదన, సంజ్ఞ, సంస్కారము, రూపము అను పంచస్కంధముల పరిణామము. ఇప్పుడాలోచించు నాత్మ యింకొక క్షణమున నుండదు. క్రొత్తది వచ్చును, ముఖ్యముగా నిది విజ్ఞానమయము. పూర్వవిజ్ఞాన ముత్తరవిజ్ఞానమును అవలంబించి తాను అంతరించును. ఇట్లు విజ్ఞానధార యెప్పుడును ప్రవహించుచుండును. అనఁగా నిది యొక నదివంటిది. ఎప్పటికప్పటికిఁ గ్రొత్తనీరు వచ్చుచుఁ బాతనీరు పోవుచున్నప్పటికి నదిమాత్ర మొక్కపేరటనే పరఁగుచుండునటు లాత్మయొక్కటియే యని చెప్పుట వ్యావహారికము. ౩. 'సర్వం స్వలక్షణం స్వలక్షణమ్' అనఁగా సృష్టిలోని యొక వస్తువుతో నింకొకదానినిఁ బోల్చుటకు వీలులేదు. ఈవస్తు వావస్తువువలె నున్న దనుట తప్పు. కావున నేవస్తువులక్షణము దానికి చెల్లు. ఇతర వస్తువునకుఁ జెల్లదు. ౪. 'సర్వం శూన్యం శూన్యమ్'. అనఁగా నంతయు సున్నయని యర్థము. ఈ చతుర్విధ భావనల యథార్థజ్ఞానమువలన ముక్తి కలుగును. 'సర్వం శూన్యమ్' అను భావనయొక్క యర్థమును గుఱించి బౌద్ధులలో నాలుగు శాఖాభేదములు గలిగె. మాధ్యమికులనువారు సర్వశూన్యత్వము నొప్పిరి. యోగాచారు లను బౌద్ధులు బాహ్యశూన్యత్వమును మాత్ర మంగీకరించిరి. విజ్ఞానము సత్యమే యని వారి యభిప్రాయము. సౌత్రాంతికు లను వారు బాహ్యార్థములు కేవల మనుమేయములు; ప్రత్యక్షములు కావనిరి. వైభాషికులు బాహ్యార్థములే ప్రత్యక్షములనియు, విజ్ఞానమే యనుమేయ మనియు గ్రహించిరి. బౌద్ధసిద్ధాంతమునఁ గర్మమాహాత్మ్య మెక్కువ. ఇచ్చటఁ గర్మ యన యజ్ఞయాగాదిక వైదిక కర్మ కాదు. మానవుఁడు చేయు ప్రతిపనియుఁ గర్మ యనియే యర్థము. చేసిన చెడుపనికిని మంచిపనికిని బ్రతిఫల మనుభవించి తీరవలయును. తప్పించుకొనుట యెవరికిని నశక్యము. కావునఁ జెడ్డపనిచేయకయే యుండవలయును. చేసినయెడల దానిఫల మనుభవింపక తప్పదు. దేవునికిఁ గొబ్బెరకాయ కొట్టిన లాభము లేదు. మంచిచెడ్డపనుల ఫలము లనుభవించుటకుఁ బునర్జన్మంబుల నెత్తుచుండవలయును. కాని జన్మ రాహిత్యముం గోరువారు కర్మసన్న్యాసమును బుచ్చుకొనవలయును.

(ii) నీతిబోధ.—తత్త్వవిచారము జనసామాన్యమునకుఁ దెలియదు. కావున బుద్ధుఁడు నీతివర్తనమే యందఱకు ముఖ్యమని శాసించెను. పరిశుద్ధాలోచన, పరిశుద్ధవాక్కు, పరిశుద్ధాచరణయు నిర్వాణమునకు ముఖ్యసాధనములు. పరోపకారము, భూతదయ ధర్మముయొక్క ముఖ్యాంగములు. ఇవి యందఱకు సాధ్యములు. బ్రాహ్మణునికి నాధిక్యము లేదు; శూద్రునికి నీచత లేదు. సత్ప్రవర్తనగలవా రెవరయినను బూజ్యులే. ఇట్లందఱకు సాధ్యమయి నట్టియు నందఱకుఁ దెలియునట్టియు నీతితత్త్వములను బోధించినందున నీధర్మము బహుశీఘ్రకాలములోనే నానాదేశములు వ్యాపించెను.

అప్పటి రాజ్యములు.

ఇట్లు బౌద్ధకాలంబునఁ బ్రబలిన నూతనధర్మముయొక్క చరిత్ర కనుఁగొనిన పిదప నాకాలమందుఁ బ్రసిద్ధికెక్కిన రాజ్యములనుగుఱించియు, రాజకీయ వ్యవహారములను గుఱించియు విచారింతము. బౌద్ధగ్రంథముల వెదకిచూచిన యెడల నాకాలమందు నుత్తర హిందూదేశంబున '౧. అంగ, ౨. మగధ, ౩. కాశి, ౪. కోసల, ౫. వంశ, ౬. కురు, ౭. పాంచాల, ౮. మత్స్య, ౯. శూరసేన, ౧౦. అస్సకా (అశ్వక), ౧౧. అవంతి, ౧౨. గాంధార, ౧౩. కాంభోజము' లను నీ పదుమూఁడు రాజ్యములు బుద్ధునకుఁ బూర్వము కొంతకాలమును దరువాత కొంతకాలమును బ్రసిద్ధి వహించినట్లు కానవచ్చెడిని. ఇవిగాక యొక్కరాజుచేఁ బరిపాలింపఁబడక పెక్కుక్షత్త్రియనాయకులచే నేలఁబడు నాయకసత్తాకరాజ్యములు కొన్ని యుండెను. అందు. ౧౪. శాక్య, ౧౫. మల్ల, ౧౬. వజ్జి యను నాయకదేశంబులు ముఖ్యమైనవి. ఈ రాజ్యము లన్నిటినిగుఱించి కొంచె మిచ్చట వ్రాసెదము.

౧. అంగరాజ్యము.— ఇది మగధదేశమునకుఁ దూర్పున నుండెను. చంపానగరము దీనికి రాజధాని. ప్రస్తుతము భాగల్‌పూరు అనఁబడుపట్టణము

నొద్ద చంపానగర ముండెను. బుద్ధునికాలమందు నీరాజ్యము మగధదేశమునకు లోఁబడి యుండెను.

౨. మగధరాజ్యము. ప్రస్తుతము బేహారనఁబడు దేశము పూర్వపు మగధ మని చదువరులకుఁ దెలిసియే యున్నది. బౌద్ధకాలమందు మొదట నీరాజ్యమునకు నుత్తరమున గంగానదియు, దక్షిణమున వింధ్యమును, దూర్పున చంపానదియుఁ, బశ్చిమమున శోణనదమును ఎల్లలుగా నుండినట్లు గానవచ్చెడిని. బుద్ధునికాలమందు నీరాజ్య మంగరాజ్యముతోఁ గలిసి రెండువేల మూఁడువందల మైళ్లు చుట్టుకొలత కలదియు, నెనిమిదివేలగ్రామములు గలదియునై యుండె.

అప్పటి యన్నిరాజ్యములలోను మగధరాజ్యము గొప్పదియై సార్వభౌమత్వమును గలిగియుండెను. మహాభారతయుద్ధకాలమునుండి క్రీ. పూ. ఏడవ శతాబ్దమువఱకును నిందు నిరువదియేడుగురు రాజులు రాజ్యము చేసిరి. ఏడవ శతాబ్దంబున శిశునాగుఁడనువాఁ డీరాజ్యమును గెలిచెను. ఈ వంశమునందు నైదవవాఁ డగు బింబసారుఁ డనురాజు రాజ్యముచేయుచుండఁగనే గౌతమబుద్ధుఁడు తనధర్మమును లోకులకు బోధించి యీతనికిని దీక్ష యొసంగెను. ఈతఁడు శాంతస్వభావముగలరాజు. ఇతని కుమారుఁ డగు అజాతుశత్రుఁ డీతనిఁ జంపించి రాజయ్యె. ఈ యజాతశత్రుఁడు మొదట దేవదత్తుఁ డనువాని దుర్బోధలచే దుర్మార్గవర్తనుఁడై, తరువాత పశ్చాత్తాపము కలవాఁడై బౌద్ధదీక్షను గ్రహించె నఁట. బుద్ధుఁడు నిర్వాణముఁ జెందిన సంవత్సరముననే (క్రీ. పూ. ౪౭౭ లో రాజగృహము నొద్ద జరిగిన ప్రథమబౌద్ధాచార్య పరిషత్తు నిమిత్తమై యీరాజు సప్తపర్ణిగుహలోఁ గొప్పమండపముఁ గట్టించె నఁట.

ఈ యజాతశత్రువునకును, గోసలదేశపు రాజునకును జరిగిన యుద్ధమువిషయమై యొకవింతకథ కలదు. అప్పటి కోసలాధీశ్వరుని పేరు పసేనది (ప్రసేనధి). ఈ తని యక్కయగు కోసలాదేవి బింబసారుని భార్య; అనఁగా అజాత

శత్రునకు సవతితల్లి. తన సవతికొమారుఁడగు నజాతశత్రుఁడు తనభర్తను జంపఁగాఁ గోసలాదేవి యాదుఃఖముతో మరణమందెను. కోసలరాజులు కాశీరాజ్యములోని కొన్నిగ్రామములు కోసలాదేవికి నరణ మిచ్చియుండిరి. ఆమె పోఁగానే యాగ్రామములు గోసలరాజయిన పసేనదిచే నాక్రమింపఁబడినవి. అందుపై ముసలివాఁడగు పసేనదికిని నతని సవతిమేనల్లుఁడగు నజాతశత్రువునకును యుద్ధము ప్రారంభమాయెను. మొదట నజాతశత్రునకుఁ గొంచెము జయము కలిగెఁగాని నాల్గవసారి అతఁడు దాడివెడలినప్పుడు పసేనదిచేఁ జెఱఁబెట్టఁబడియె. కాశీదేశపు గ్రామములపై నజాతశత్రునకు నేమియు హక్కులేదని యనిపించుకొని యాతనిని గోసలేశ్వరుఁడు విడిచిపెట్టెను. కాని చెఱలో నున్న కాలమందు నాతనికిని గోసలేశ్వరుని కూఁతునకును బ్రేమ యంకురించినందునఁ గోసలేశ్వరుఁడు తనకూఁతురగు వజిరా (వజ్రా) దేవిని అజాతశత్రువునకిచ్చి వివాహముచేసి వివాదగ్రామములే యామె కరణ మిచ్చెను.

అజాతశత్రునితరువాత నలుగురు రాజులతో నీవంశ మంతరించె. అటుమీఁద నందుఁడును అతని పుత్త్రు లెనమండుగురును రాజ్యముచేసిరి. ఈ వంశములోని కడపటిరాజును సంహరించి చంద్రగుప్తుఁడనురాజు మగధాధీశ్వరుఁడయ్యెను. ఈతనినిగుఱించి ముందు మౌర్యవంశమును వర్ణించునపుడు విశేషముగా వ్రాయఁబడును.

3. కాశీ రాజ్యము.—ఈ రాజ్యము పూర్వము స్వతంత్రముగానున్నను బుద్ధునికాలమందు గోసలరాజ్యములోఁ గలిసియుండెను. దీని చుట్టుకొలత రెండువేలమైళ్లుండెను.

౪. కోసల రాజ్యము.—క్షాత్త్రియుగమునుండి విఖ్యాతిఁగాంచిన యీరాజ్యమునకు బుద్ధకాలమునసావత్తి (శ్రావస్తి) యనుపట్టణము రాజధానిగ నుండెను. గోరఖ్ పురమునకు వాయవ్యమున డెబ్బదిమైళ్లమీఁద నీపట్టణముండె నఁట. ఈరాజ్యమునకు దక్షిణపశ్చిమముల గంగానదియుఁ, దూర్పున

గండకీనదియు, నుత్తరమున హిమవత్పర్వతమును ఎల్లలు. బుద్ధుని కాలమున నీరాజ్యము మిక్కిలి ప్రబలి మగధరాజ్యమునకుఁ బ్రబలప్రతిస్పర్ధి యయ్యె. అంతకుఁబూర్వము మగధములోఁ జేరిన కాశీపట్టణమును బట్టుకొనుటకు, దబ్బసేన (దర్భసేన) కంసు లను కోసలరాజులు మగధరాజులతో యుద్ధముచేసిరి. కంసుఁ డనువాఁడు తుదకు దానిని స్వాధీనపఱచుకొనెను. ఇది బుద్ధజన్మమునకుఁ బూర్వము జరిగిన వృత్తాంతము.

బుద్ధునికి సమకాలీనుఁ డగు నీదేశపురాజు పసేనది (ప్రసన్నధీ) యనువాఁడు. ఈతనికిని మగధాధీశ్వరుఁ డగు నజాతశత్రునకును జరిగిన యుద్ధసమాచారము పైని వ్రాసి యున్నారము. ఈతఁడు తక్షశిలానగరమందలి పాఠశాలయందు విద్యలన్నిటిని సంపాదించిన విద్వాంసుఁడు. విద్వాంసులకును తత్త్వవేత్తలకును నాశ్రయదాత. సత్సహవాసమునందే యతనికి నెక్కువశ్రద్ధ యుండెను. అన్ని మతముల యాచార్యులకును నాశ్రయదాతయై విద్యాగోష్ఠితోఁ గాలముఁ గడపుచుండెను. ఈతఁడు బుద్ధుని బోధవలన బుద్ధధర్మమునందు నధికశ్రద్ధకలవాఁ డయ్యె. ఈతని మేనత్త యగు మహాకోసలాదేవి బుద్ధభిక్షుని యయ్యెను.

బుద్ధుని వంశముతో సంబంధము చేయవలయునని యిచ్ఛకలవాఁ డయి యీ రాజు తన కొకపిల్ల నిమ్మని శాక్యవంశజుల నడిగెనఁట. కాని కోసలాధీశ్వరునకంటెఁ దాము శ్రేష్ఠమైన వంశపువార మని తలంచి, శాక్యులు తమ బిడ్డనియ్యక తమ దాసీపుత్త్రికను దమపుత్త్రికయనియే పంపిరి. ఈదంపతులకు విదూతభుఁడు పుట్టె. ఈతఁడు రాజ్యముచేయునప్పుడు శాక్యులు చేసిన పైమోసము వెల్లడి యయ్యెను. అందుపై రాజునకు మిక్కిలి కోపమువచ్చి యాతఁడు శాక్యులపై దండెత్తివెళ్లి వారిలో ననేకుల సంహరించెను. ఇది బుద్ధుని మరణానంతరము కొలఁదికాలములో జరిగిన సమాచారము.

౫. వంశరాజ్యము.—ఇది యవంతి కుత్తరమున యమునానదియొడ్డున నుండెను. దీనిరాజధాని కౌశాంబిపట్టణము. బుద్ధునకుఁ బూర్వ మచ్చటఁ

బరంతపుఁ డను రాజు రాజ్యముచేసెను. అతని కుమారుఁ డగు ఉదయనుఁడు బుద్ధునికాలమం దచ్చట రాజుగా నుండి యుజ్జయిని రాజధానిగాఁ గల యవంతి రాజ్యమునకు నేలిక యగు ప్ద్యోతు (ప్రద్యోతు) ని కొమార్తెను వివాహమాడెను. ఆకథ యెంతయు వింతగనున్నది.

అవంతిరాజగు ప్ద్యోతుఁడు తనకంటె నధికు లెవరైన నున్నారా యని యడుగఁగాఁ గౌశాంబీరాజగు ఉదయనుఁడు వైభవమునందు మీకంటె నధికుఁ డని యొద్దనుండువారు చెప్పిరి. అందుపై నాతని గెలువవలయు నని ప్రద్యోతునికిఁ గోర్కెపుట్టె. కాని బహిరంగముగా యుద్ధము చేసినయెడల నుదయనుఁడు తనకు వశుఁడు గాఁడని తలఁచి, యొకమోసము పన్నెను. కఱ్ఱతో మాయాగజమును జేయించి యందు శస్త్రధరులగు భటులను ఉంచి యద్దాని నరణ్యంబున నిలిపెను. ఏనుఁగులను వేటాడు వ్యసనముగల యుదయనుఁ డొంటిగా నాయేనుఁగును వేటాడ వెళ్లినప్పుడు లోనిభటు లాతనిఁ జెఱఁ బెట్టిరి. ఉదయనుఁడు గజహృదయ మను శాస్త్రమును నేర్చినవాఁడు గాన నాశాస్త్రము తనకుఁ జెప్పిన నిన్ను వదలివేయుదు నని ప్ద్యోతుఁ డుదయనునికిఁ జెప్పె. ఆచార్యులకుఁ జేయు విధిప్రకారము వందనము లాచరించి శిష్యత్వముఁ జేసిన నేర్పెద నని యుదయనుఁడు బదులు చెప్పెను. వందన మాచరించుటకుఁ బ్ద్యోతుఁడు సమ్మతింపఁ డయ్యె. కాని యాతఁ డావిద్యను నేర్చుకొనుటకై తన కొమార్తెను నేమించెను. ఆమె గూనిగల యొక క్షుద్రస్త్రీ యని యుదయనునికిని, ఉదయనుఁడు మఱుగుజ్జువాఁ డని యామెకును జెప్పి, తెరవెనుక నుండి యామె వందనముచేసి విద్య నభ్యసించునట్టు లేర్పాటు చేసెను. కాని యామె తిన్నగా నభ్యసింపనందున నొకనాఁడు కోపమువచ్చి గురువులవారు 'గూనిపోరీ' యని సంబోధించిరి. 'అబ్లేల యనియెదవు మఱుగుజ్జువాఁడా' యని యామె నూఱు పలికెను. అందుపై నిద్దఱకును ప్ద్యోతరాజు చేసినమోసము తెలిసి, వా రొకరినొకరు చూచుకొని పరస్పరానురాగబద్ధు లయిరి. అచ్చటినుండి వెడలుట కొక యుక్తిపన్నిరి. పెద్దయేనుఁగు పైనెక్కి రాత్రి యొకానొకమూలికఁ గోసినఁ గాని విద్య ఫలింప దని చెప్పి

యామె తనతండ్రియొక్క భద్రగజమును దీసికొనియెను. బంగారునాణెముల సంచులు కొన్ని తీసికొని యామెయు నుదయనుఁడును గజముపై నెక్కి కౌశాంబికి బయలుదేఱిరి. కొంతసేపటికి నీమోసము తెలిసికొని ప్రద్యోతుఁడు వారిని బట్టుకొని వచ్చుటకుఁ గొందఱను బంపెను. కాని యుదయనుఁడు వెంటఁ దీసికొనిన సంచులలో నొక్కసంచిలోని మాడల వారియెదుట వెద చల్లెను. వారవి యేరుకొనుచుండఁగా దంపతులు ముందఱికి దాఁటిరి. భటులు మాడ లేరుకొని వెంబడింపఁగా మరల నొకసంచి పాఱవైచిరి. ఇట్లు వారు కౌశాంబికిఁ జేరి యామె ఉదయనునకుఁ బట్టమహిషి యయ్యెను. ఈమె పేరు వాసవదత్త.

౬. కురురాజ్యము.—ఇది క్షాత్రకాలమునందు మిక్కిలి విఖ్యాతిఁ జెందియుండెను. కాని యీకాలమునందు దాని కంతగా విఖ్యాతిలేక యుండెను. ఈకాలమునందు దానికి నింద్రప్రస్థము రాజధాని; ఇది డిల్లీపట్టణమునకు సమీపమం దుండెను. దీనికిఁ దూర్పునఁ బాంచాలదేశమును, దక్షిణమున మత్స్యదేశమును నుండెను. దీని చుట్టుకొలత రెండువేలమైళ్లు. బుద్ధుఁ డీకురుదేశమున ననేక బోధలు చేసెను. ఆబోధలే ధర్మగ్రంథము లయ్యె. ఈదేశమునకు అప్పటిరాజు రటపాలుఁడు (రాష్ట్రపాలుఁడు).

౭. పాంచాలరాజ్యము.—కురుదేశమునకు దక్షిణమున రెండు పాంచాలరాజ్యము లుండెను. తూర్పున గంగానదియుఁ, బశ్చిమమున ఆరావలి పర్వతములును, నీపాంచాలములకు నెల్లలు. కాంపిల్య, కనౌజ్ అను పట్టణములు వీనికి రాజధానులు.

౮. మచ్చ (మత్స్య) రాజ్యము.—ఇది కురుదేశమునకు దక్షిణమునను, యమునకుఁ బశ్చిమమునను నుండెను. దక్షిణపాంచాలమునకును దీనికిని యమునానది మధ్య నుండును.

౯. శూరసేనరాజ్యము.— మత్స్యదేశమునకు నిది నైరృతదిశ నుండెను. దీనికి రాజధాని మథురానగరము.

౧౦. అస్సికా (అశ్వక) రాజ్యము.—ఈ దేశము పేరు బుద్ధ గ్రంథములలో నుండుటయకాని యిది యీదేశమని విద్వాంసులు నిశ్చయింప లేదు. బుద్ధునికాలమున గోదావరి యొడ్డున నశ్వకు లుండిరి. 'పాటలి' అను నది వారి రాజధాని.

౧౧. అవంతిరాజ్యము.—దీనికి రాజధాని ఉజ్జయిని. ఈ రాజ్యమున కే తరువాత మాళవదేశ మను పేరుగలిగెను. ఆకాలమం దిచ్చట ప్రజ్ఞోతుఁడు రాజ్యము చేయుచుండెను. ఈతఁడు భయంకరుఁ డగుటచే నీతనిఁ జండప్రజ్ఞోతుఁ డనుచుండిరి.

౧౨. గాంధారరాజ్యము.—ప్రస్తుత కందహారునకుఁ బూర్వము గాంధార మని పేరు. ఈదేశమందు ఆఫ్ఘానిస్థానములోని పూర్వభాగమును, పంజాబులోని వాయవ్యభాగంబును నిమిడియుండెను. దీనికి తక్షశిలానగరము రాజధాని. దీనినే ప్రాకృతములో 'తక్కసిలా' అనియు, గ్రీక్ దేశమువారు ట్యాక్సిలా (Taxila) అనియు వ్రాయుదురు. బుద్ధునికి సమకాలీనుఁ డగు నీదేశపురాజు పేరు 'పుక్కుసాతి'. ఈతఁడు బింబసారుని యొద్దకు రాయబారులఁ బంపెనఁట.

౧౩. కాంభోజరాజ్యము.—ఇది ద్వారక రాజధానిగాఁ గల రాజ్యము.

౧౪. శాక్యనాయకులు.—కపిలవస్తునగరము రాజధానిగా ఈ నాయకులు రాజ్యము చేయుచుండిరి. బుద్ధునితండ్రి యగు శుద్ధోదనుఁ డీనాయకులలోనివాఁడు. శాక్య వంశమునం దెన్ని కుటుంబము లుండెనో యం దఱు నాయకులు కలిసి రాజ్యము చేయుచుండిరి. కపిలవస్తుపట్టణములో నుంబోలె నితరగ్రామములలోను బల్లెలలోను గ్రామములలోని మహాజనులే యచ్చటి వ్యవహారములఁ జూచుకొనుచుండిరి. కపిలవస్తుపురంబున శాంతాగార మను సెక్కభవన ముండెను. అచ్చట నాయకులందఱును గలిసి రాజ్య సంబంధమైన వ్యవహారములఁ జేయుచుండిరి. ఈనాయకులలో నొక్కని

న్యాయాసనాధిపతిగా నియమించుచుండిరి. ఈతఁడు 'రాజు' అనుబిరుదు వహించుచుండెను. బుద్ధుని తండ్రియు,నతని జ్ఞాతియు నగు భద్రియుఁ డనువాఁడును 'రాజ' శబ్దము ధరించినట్లు గానవచ్చెడిని. బుద్ధుఁడు న్యగ్రోధారామమందున్నప్పుడు కపిలవస్తునగరంబున నింకొక శాంతాగారముకట్టిరి. అందు నన్ని మతముల భిక్షువులుండ వీలుచేసిరి. ఈ శాంతాగారముయొక్క గృహప్రవేశోత్సవము గౌతమబుద్ధుని యాధిపత్యము క్రిందనే జరిగెను. అందు బుద్ధుఁడును నతనివిఖ్యాతశిష్యు లగు ఆనందుఁడును, మొగ్గల్లన యను నతఁడును ప్రథమమున రాత్రిసమయములందు ధర్మోపన్యాసంబు లిచ్చిరి. ఆబోధలన్నియు బౌద్ధులు తమధర్మగ్రంథములలో సంగ్రహించి యున్నారు.

ఇప్పటి పోలీసువారివలె నప్పుడు రాజులయొద్ద భటు లుండిరి. వీరందఱును నొక్కరీతి విచిత్రమైన దుస్తులను ధరించుచుండిరి. లోకులను నన్యాయముగా బాధపెట్టి వారియొద్దనుండి లంచములు లాఁగుదు రని వీరిపై నపవాద కలిగెను. ఈ శాక్యులు కోసలరాజుచేఁ జంపఁబడిరని ఇదివఱకే వ్రాసి యున్నారము.

౧౫.—మల్లనాయకులు.—వీరును శాక్యులవలెనే యందఱు కలిసిప్రభుత్వముచేయుచుండిరి. కుశీనర యనుపట్టణము వీరికి రాజధాని. చీనా బాటసారుల వ్రాఁతలు చూడఁగా శాక్యనాయకుల దేశమునకుఁ దూర్పునను, వజ్జియననాయకుల దేశమునకు నుత్తరమునను బర్వతప్రాంతమున వీరిరాజ్యముండినట్లు గానవచ్చెడిని. కాని కొందఱీదేశ మాశాక్యులకు దక్షిణమునను, వజ్జ్యులకుఁ దూర్పునను నుండె ననియెదరు.

౧౬. వజ్జియననాయకులు.—వీ రెనిమిది గోత్రములవా రుండిరి. వారిలో 'లిచ్ఛవి' అనువారును 'విదేహు' లనువారును ముఖ్యులు. పూర్వము జనకుని రాజధాని యగు విదేహరాజ్యము బౌద్ధకాలమందు నాయకులసంఘముచేఁ బరిపాలింపఁబడు రాజ్యముగా మాఱుట చూడ వింతగా నున్నది. విదేహమునకు రాజధాని మిథిలా నగరము. ఇది ప్రస్తుతము తిర్‌హూట్ జిల్లాలో

నున్నది. దీని చుట్టుకొలత యిప్పుడేఁబది మైళ్లుండెనఁట. 'లిచ్ఛవి' నాయకుల రాజధాని 'వైశాలి' పట్టణము. అచ్చట నుండిన నాయకులు, అప్పటి మగధ రాజులకును, తరువాత వచ్చిన మౌర్యులకును, గుప్తరాజులకును, ప్రస్తుతపు నేపాళ రాజులకును రక్తసంబంధులు. అప్పుడు స్వతంత్రముగా నుండిన నాయక రాజ్యము లన్నింటిలో నిది మిక్కిలి గొప్పపట్టణమయి యుండెను. ఈ పట్టణ మెచ్చటనుండెనో నిశ్చయముగాఁ దెలియదుగాని, యిది తిర్‌హూట్ జిల్లాలో, గంగ కుత్తరమున నిరువదిరెండుమైళ్లమీఁదను, రాజగృహమునుండి ముప్పదియెనిమిదిమైళ్లమీఁదను నుండెనని తెలియుచున్నది. దానికి నుత్తరమున 'మహావన' మను గొప్పయరణ్యము హిమాలయము వఱకుఁ బ్రసరించి యుండెను. ఈయరణ్యములో బుద్ధునికొఱకు నొక యాశ్రమము కట్టఁబడియె. అందు నాతఁ డెన్నియో ధర్మబోధ లొనరించెను. ఈపట్టణమునకు సమీపమందె జైనమతాచార్యుఁడగు మహావీరుఁడు పుట్టెను. ఆపట్టణమునందు ౭౭౦౭రు క్షత్రియులును, దానిచుట్టు మూఁడుప్రాకారంబులును నుండెనఁట.

ఈ వజ్జియనులు శాక్యులవలెనే శాంతాగారమునందుఁజేరి రాజ్యవ్యవహారములను బరిష్కరించు చుండిరి. 'న్యాయాధీశులు' 'న్యాయవాదులు' 'ధర్మశాస్త్రప్రవచనపాఠకులు' ఎనిమిదిగోత్రముల ప్రతినిధుల సభ, సైన్యాధిపతి, యువరాజు, రాజు, ఇంద ఱచ్చటి యధికారులు. వీరందఱును అపరాధులకు శిక్ష విధించు నధికారులయి యుండిరి. నిరపరాధుఁడని తలఁపబడినవానిని వదలిపెట్టు నధికార మందఱకు నుండెను. కాని యిందొక రెవని నైన నపరాధి యని శిక్ష విధించిరేని, యాతీర్పు పైవారికిఁ బంపి వారిసమ్మతిఁ గైకొనవలసి యుండె. ఇట్లపరాధికి శిక్షవిధించు చరమాధికారము రాజునం దుండెను.

అజాతశత్రుఁడు వైశాలిలోని క్షత్రియులలో నంతఃకలహములు పుట్టించి, యొకబ్రాహ్మణుని విశ్వాసఘాతమును సాయముగఁ దీసికొని యాక్షత్రియ రాజుల నాశ మొందించెను.

ఇట్లప్పటి ముఖ్యరాజ్యములను వర్ణించి కొన్ని ముఖ్య పట్టణములను గుఱించి వ్రాసెదము.

తక్షశిలా.—ఈ పట్టణము గాంధారదేశమునకును రాజధానిగా నుండె నని కొందఱును, స్వతంత్రమైన చిన్నరాజ్యముగా నుండె నని కొందఱును వ్రాసియున్నారు. ఇచ్చటి జనులను తక్షు లనియెదరు. ఇట్టిజాతివారు ప్రస్తుతముకూడ తక్కులను పేరిట నున్నారఁట. తక్షశిలానగరము పంజాబు దేశములో రావల్‌పిండి యనుజిల్లాలో రావల్‌పిండి పట్టణమునకు వాయవ్యమునను, హసన్ అబ్దుల్ అను మైదానమునకు నాగ్నేయమునను నుండెను. ఇది బౌద్ధకాలములో మిక్కిలి గొప్పపట్టణముగను విఖ్యాతవిద్యాపీఠముగను నుండెను. అలెగ్జాండరు వచ్చినపుడు (క్రీ. పూ. ౩౨౭.) ఇచ్చట ఆంభి యను రాజు రాజ్యముచేయుచుండెను. తరువాతికాలమున నిది మౌర్యులచే గెలువఁబడెను.

వారాణసి.—ప్రస్తుతము కాశీ, బనారస్, అనఁబడు పట్టణము మునుపటి కాశీదేశమునకు రాజధానిగ నుండెను. ఈదేశ మున్నతదశయందుండునప్పుడు పట్టణ మెనుబదిమైళ్లు చుట్టుకొలత కలిగియుండె. అచ్చట నొక విశాలమైన సభాభవన ముండెను. అందు రాజ్యసంబంధ మైన చర్చలు జరుగుచుండెను. కాశీరాజ్యము కోసలరాజ్యములోఁ గలిసినతరువాత బుద్ధునికాలమున నీసభయందు ధర్మసంబంధమైన చర్చలు జరిగెను.

చంప.—అంగదేశమున కిది రాజధాని. ఇచ్చట నొక చక్కని కోనేటుండెను. అది గగ్గరా యను రాజ్ఞిచే నిర్మింపఁబడియె. ఈకోనేటికి సమీపమునఁ జంపకవనము గలదు. ఈవనము పేరును బట్టియే యీపట్టణమునకు 'చంపా' యను నామము గలిగెను. ఈచంపకారణ్యములో బుద్ధునికాలమందు ధర్మోపదేశకులు బసచేయుచుండిరి.

కాంపిల్యపట్టణము.—దీనిని పాలీగ్రంథకారులు కాంపిల్ల అని వ్రాసిరి. ఇది యుత్తరపాంచాలదేశమునకు ముఖ్యపట్టణము.

కౌశాంబి.—'వత్స' లేక 'వంశ' అను పేరుగల దేశమున కిది రాజధాని. ఇది నదీమార్గమునఁ గాశికి రెండువందల ముప్పదిమైళ్లదూరమున

యమునాతీరమున నుండెను. ఆకాలమునందు దక్షిణమునుండియుఁ బశ్చిమము నుండియు వచ్చి కోసల మగధదేశములకుఁ బోయెడి బాటసారులకును వర్తకపు [illegible]రకులకును నిది కూడలి[illegible]వు. బుద్ధు[illegible] పట్టణము చుట్టుపట్టు 'బదరిక' 'కుక్కుట' [illegible] లుగు బౌద్ధ[illegible]ల యాశ్రమము లేర్పడియె. బౌద్ధుల ముఖ్యధర్మగ్రంథము లలో నున్న యనేకబోధ లీయాశ్రమములోనే బుద్ధమునిచేఁ జెప్పఁబడినవి.

మథురానగరి.—ఇది శూరసేనదేశపు రాజధాని. బుద్ధునికాలమం దచ్చటనున్న రాజునకు 'అవంతిపుత్తో' (అవంతిపుత్త్రుఁడు) అను పేరు గలిగి యుండె. అందువలన నాతఁ డుజ్జయినీ రాజపుత్త్రిక కుమారుఁ డేమోయని యూహింపవలసి యున్నది. బుద్ధుఁడీగ్రామమును నెన్నియోసారులు తన యాగమనముచేఁ బవిత్రముచేసెను. అతని ముఖ్యశిష్యులలో నొక్కఁడును, పాలీ భాషకు వ్యాకరణము మొట్టమొదట రచించినవాఁడును నగు మహాకచ్చా-యనుఁడను వాని కీనగరమే నివాసస్థలమై యుండెను.

రాజగృహము.—ఇది మగధరాజధాని. దీనినే పాలీ గ్రంథకారులు 'రాజగహ' అనియెదరు. ఈపేరుగల పట్టణములు రెండున్నట్లు గానవచ్చెడిని. ప్రాఁతపట్టణము పర్వతదుర్గమై గిరిబజ్జ (గిరివ్రజ) మను నామాంతరము గలిగియుండెను. ఇది మహాగోవిందుఁ డను శిల్పిచేఁ గట్టఁబడియెనఁట. క్రొత్త పట్టణము పర్వతముక్రింద బుద్ధుని సమకాలీనుఁ డగు బింబసారునిచేఁ గట్టింపఁ బడియె. ఇదియే నిజమైన 'రాజగృహము' బుద్ధుని సమయమందును, తరువాత కొంతకాలమువఱకును నీపట్టణము మిక్కిలి వైభవ మనుభవించెను. కాని శిశునాగుఁ డనురా జచ్చటినుండి రాజధానిని వైశాలికి మార్చెను. అతనిపుత్త్రుఁ డగు కాలాశోకుఁడు దానిని పాటలీపుత్త్రమునకు మార్చెను. గిరివ్రజమునకు చుట్టుకొలత నాలుగుపరమైళ్లును, రాజగృహమునకు చుట్టుకొలత మూఁడుమైళ్లును. గిరివ్రజపు జాతిగోడలే ప్రస్తుతము మనకుఁ దెలిసినంతవఱకు, నేఁడు గానవచ్చెడి మిక్కిలి పురాతనపు శిల్పసంబంధమైన పనులు.

రోరుక.—దీనికి రోరువ అనియుఁ బేరు కలదు. ఇది సౌవీరమునకు రాజధాని. ప్రస్తుతపు 'సూరత్' (Surat) పట్టణ మిందు లోనిదియే. ఇది సముద్రతీరమునందలి విఖ్యాతవర్తకస్థలముగా నుండెను. ఇచ్చటినుండి హిందూదేశములోని యన్ని రేవులకేగాక, సింహళము, ప్యాలెస్టైన్ మొదలయిన దేశములకును సరకులు వెళ్లుచుండెను. ఇది ప్రస్తుతపు గల్ఫ్ఆఫ్ కచ్ఛ్ వద్ద నుండెను. దీనిఖ్యాతి తగ్గినతరువాత భరుకచ్ఛ మనఁబడు భరోచ్ పట్టణ మొక గొప్ప రేవయ్యెను.

శ్రావస్తి.—పాలిభాషలో దీనిని 'సావిత్థి' అనియెదరు. బౌద్ధకాలములో నిది యుత్తరకోసలమునకు రాజధానిగా నుండెను. ఇచ్చటనే పసేనది యను రాజు రాజ్యముచేసెను. బుద్ధుని గౌరవించిన మహాపట్టణములలో నిది యొక్కటి. ఇది యచిరావతి యను నదియొడ్డున నుండెను. ఇది యెచ్చట నుండెనో మనకు నిశ్చయముగఁ దెలియదుగాని సాకేతమున కుత్తరమున రమారమి పండ్రెండు మైళ్లమీఁదను, రాజగృహమునకు వాయవ్యమున మూఁడువందల పదియైదు మైళ్లమీఁదను నుండెనని బౌద్ధగ్రంథములవలనఁ దెలియుచున్నది.

ఉజ్జయిని.—దీనికి నవంతి రాజధాని. కక్కాయనుఁ డను బుద్ధుని ప్రియశిష్యుఁడును, అశోకమహారాజుకుమారుఁడు నగు మహేంద్రుఁడును నిచ్చటనే జన్మించిరి. మొదట నీదేశమునకు మాహిష్మతి రాజధానిగ నుండెను.

పైని వర్ణించిన పట్టణములుగాక అయోధ్య, విదేహరాజధాని యగు మిథిల, వైశాలి మొదలగు పట్టణంబులును ఆకాలమునఁ బ్రసిద్ధిఁ జెంది యుండెను.

ఆకాలమున జనులు ప్రవాసముకొఱకును, వర్తకులు తమసరకు లొక్కదేశమునుండి యొకదేశమునకుఁ దీసికొనిపోవు నిమిత్తమును, హిందూదేశమందు త్రోవ లుండినట్లు గానవచ్చెడిని. ఆత్రోవలు ప్రస్తుతపు రోడ్లవలె శ్రేష్ఠ

మైనవి కాకపోయినను ఆకాలంబున యూరోపులోనుండిన త్రోవలకంటె నేయిరెట్లు శ్రేష్ఠమైనవిగా నుండెను. అందు ముఖ్యమైనవి యీక్రిందివి.

౧. ఉత్తరమునుండి నైరృత (దక్షిణపశ్చిమ) పుద్రోవ—ఈ త్రోవను శ్రావస్తినుండి పాటిథాన (ప్రతిష్ఠాన, పైఠణ్) పట్టణమునకుఁ బోవుచుండిరి. పైఠణ్ గోదావరి యొడ్డున మహారాష్ట్రమునం దున్నది. ఈత్రోవమీఁద మాహిష్మతి, ఉజ్జయిని, గోనర్ధ, వేదిశ, కౌశాంబి, సాకేతము, శ్రావస్తి అను పట్టణము లుండెను.

౨. ఉత్తరమునుండి యాగ్నేయమునకు(దక్షిణపూర్వమునకు) త్రోవ—ఈత్రోవను జనులు శ్రావస్తినుండి రాజగృహమునకుఁ బోవుచుండిరి.ఈత్రోవ వెంట శ్రావస్తి, సేతవ్య, కపిలవస్తు, కుశీనర, పావా, హస్తిగ్రామము, భండగ్రామము, వైశాలి, పాటలిపుత్రము (పాట్నా), నాలంద, రాజగృహముల నునవి మకాముచోటులయి యుండెను. ఈ త్రోవయే గయ వఱకుఁ బోయినటులు గానవచ్చెడిని.

౩. తూర్పునుండి పడమటి త్రోవ- గంగలో సహజాతి గ్రామమువఱకుఁ బశ్చిమమునను, యమునలోఁ బశ్చిమమునఁ గౌశాంబివఱకును పడవలమీఁదఁ బ్రయాణము చేయుచుండిరి.

౪. పశ్చిమమునుండి తూర్పునకుత్రోవ—గంగానదిలో ఆనదీముఖమువఱకును, అచ్చటినుండి సముద్రపుటొడ్డున బర్మాదేశమునకును వెళ్లుచుండిరి.

మొట్టమొదట గంగానదీమార్గమునఁ బైనుండి చంప వఱకే సరకులువచ్చుచుండెను. అచ్చటినుండి కౌశాంబికిఁ బోయి పైవర్ణించిన మొదటిత్రోవను దక్షిణమునుండి వచ్చిన సరకులఁ గలసికొని యచ్చటినుండి నైరృతవాయవ్య దిక్కులకుఁ బైవర్ణించిన మార్గములఁ బోవుచుండెను.

ఈమార్గములు గాక విదేహమునుండి గాంధారమునకును, మగధమునుండి సౌవీరమునకును, భరుకచ్ఛము (భరోచ్) నుండి పశ్చిమ సముద్రమును తూర్పుసముద్రమ్ము నంటి సముద్రముమీఁద బర్మావఱకును, వర్తకులు వెళ్లుచున్న

టులు గానవచ్చెడిని. రాజపుత్రస్థానములోని యెడారిలోనుండి వెళ్లు నపుడు వర్తకులు బాట చూపువాని వెంట నుంచుకొను చుండిరి. బవేర రనఁబడు బ్యాబిలోనునకుఁ గూడ సముద్రముమీఁద వెళ్లుచుండిరి.

అలెగ్జాండరు దండయాత్ర.

అలెగ్జాండ రను ఘనతవహించిన గ్రీసుదేశపురాజు, క్రీ. పూ. 322 లో హిందూదేశము జయించుటకై గొప్పసైన్యముతో హిమాలయపర్వతపుఁ గను మలమార్గమున ఈదేశమునకువచ్చెను. ఈతఁడు వీరాగ్రేసరుఁడు, మహాయో ధుఁడు. భూమినంతను జయింపవలెనన్న తృష్ణచే, నెంతయో రాజ్యము కల వాఁడయ్యెను, ఈదేశముపై దండెత్తివచ్చి సింధునదమును దాఁటి తక్షశిలా (రావల్ పిండి) ప్రదేశమునందు విడిసెను. అప్పుడు పంజాబుదేశములో ననే కములైన చిన్న చిన్న రాజ్యము లుండె. వారైకమత్యములేక, యొకరితో నొకరు పోరాడుచుఁ బరస్పర మత్సరగ్రస్తులై పరదేశీయుఁ డగు నలెగ్జాండ రు నెదిరింపక యనేకు లతనికి సహాయులై తమకుఁదామ విషముపోసికొనిరి. ఇట్లు స్వదేశాభిమానశూన్యులై కొందఱు నృపులు పరరాజునకుఁ దోడై నందున నతనికి విజయమే సంప్రాప్త మయ్యె. జేలం, చీనాబ్ నదులనడుమ పౌరవులనుపౌరుషప్రధానులగురాజు లప్పుడు రాజ్యముచేయుచుండిరి. అప్పటి రాజుపేరు పురుషోత్తముఁడు. ఈతఁడు స్వాభిమానమును (self respect), స్వదేశాభిమానమును, స్వాతంత్ర్యాభిరుచియుఁ, గలవాఁ డగుటచే నన్య దేశీయుఁడును హూణుఁడు నగు నలెగ్జాండరును జేలంనదియొద్ద తన చతురంగసేనతో నెదిరించెను. ప్రస్తుతము చిలియాన్‌వాలా యనఁబడు మైదానమునకుఁ బశ్చిమమునఁ బదునాల్గుమైళ్లదూరమున నదియొద్దను ఘోర మైన పోరు గలిగె. ఇంటిగుట్టు లంకకుఁ జేటన్నటు లీయుద్ధములోఁ దక్ష శిలారాజులు తమ స్వదేశస్థుఁ డగు పురుషోత్తమునికి సాహాయ్యముచేయుటకు మాఱుగా తమసైన్యముతో నలెగ్జాండరు పక్షమునఁ బోరిరి. అందువలనను, బురుషోత్తముని రథంబులు నదియొద్దు బురదలో దిగఁబడినందునను, అతని యేనుంగులు తిరుగఁబడి యతని సైన్యమునే నాశనముచేసినందునను అలెగ్జాండరు

సైన్యములు పురుషోత్తముని సైన్యములకంటె నెక్కుడుగా నున్నందునను అతనికిఁ బరాభవము గలిగి యలెగ్జాండరునకే జయము గలిగెను.

౨౨౩౪-సంవత్సరముల క్రిందట నిట్లు హిందూదేశముమీఁదికి వచ్చిన యలెగ్జాండరు కాలమునుండియు నేఁటివఱకును మన హిందువు లైకమత్యము లేనివారై, సామర్థ్యము గలవారయ్యును బరస్పర ద్వేషములచే నాసామర్థ్యంబును వ్యర్థపుచ్చుకొనుచుఁ, బరులవారికి సాయముచేయుటకు మాఱుగా దమవారిని దామే గెలుచుచుఁ దుదకుఁ దామును నాశ మొందుచుండిరి.

అలెగ్జాండరు పంజాబుదేశములోను, సింధుదేశములోను, రెండుసంవత్సరములవఱకు నుండెను. ఇంతకాలములో నుత్తరపంజాబులోను, తక్షశిల (డేరిషహోన్), నికాయా (మాంగ్); దక్షిణపంజాబులోని అలెగ్జాండ్రియా, (వుచ్), సింధుదేశములో పాటల (హైదరాబాద్), అను స్థలములరాజులను దనకు నాశ్రితులఁ జేసికొనియె. తన సైన్యములోఁ గొంతభాగ మచ్చటచ్చట నుంచెను.

అతనికి హిందూదేశమంతయు జయింపవలయు నను కోర్కెయుండెను. గాని గంగానదియొడ్డున మిక్కిలి ప్రచండ సైన్య మున్నదని వినినందునను ఈదేశపు వేడిమికిఁ దాళలేనందునను, ఆతని సైన్యములు తిరుగఁబడియె. అందువలనను, స్వదేశాభిమానులగు నీదేశములోని కొందఱు దొరలు తిరుగఁబడినందునను, సట్లజ్ నదినిగాని యమునానదినిగాని దాఁటకయే యాతఁడు తన సైన్యములతో క్రీ. పూ. ౩౨౫ లోఁ దిరిగిపోవలసినవాఁడాయెను. ఈతఁడు క్రీ.పూ. ౩౨౩ లో మృతుఁడయ్యె. అప్పు డాతఁడు హిందూదేశములో సంపాదించిన రాజ్యము సెల్యూకస్ అనువానికి వచ్చెను.

మగధదేశము; మౌర్యవంశము.

చంద్రగుప్తుఁడు (క్రీ. పూ. ౩౨౨-౨౯౭.)

పైని వర్ణించినట్లు పరదేశీయుఁ డగు నలెగ్జాండరు హిందూదేశంబునఁ గొంతరాజ్యము, సంపాదించి, దాని రక్షణార్థమై కొందఱు సైనికుల నీదేశమం

దుంచి, వెడలిన తరువాత, ఆ పరదేశీయు లగు గ్రీకువారిని వెడలఁగొట్టి దేశము యొక్క దైన్యమును దొలఁగింపవలెనని యప్పటి కొందఱు దేశాభిమానులకుఁ దోఁచెను. అట్టివారిలో విశేషవిఖ్యాతిఁ జెందినవాఁడు చంద్రగుప్తుఁడు. ఈ శూరాగ్రేసరుఁ డప్పు డిరువదిసంవత్సరములకంటె మించని వయస్సుకలవాఁడయి యుండెను. ఈతఁడు మగధరాజునకును శూద్రస్త్రీకిని బుట్టినవాఁడని చెప్పెదరు. ఆతనిజన్మ మెట్టిదయినను ఆతనియందు శౌర్యము, స్వాభిమానము, స్వదేశాభిమానము అను సద్గుణములు నెలకొనియుండెను.

అప్పుడు మగధదేశములో మహాపద్మనందుఁడు రాజ్యముఁ జేయుచుండెను. చంద్రగుప్తుఁడు ప్రబలి తన్ను పదభ్రష్టునిఁ జేయునేమోయని భయపడి నందుఁడు చంద్రగుప్తుని తనరాజ్యమునుండి వెడలఁగొట్టెను. ఇట్లీతఁ డజ్ఞాతవాసమునం దున్న కాలమునందే యలెగ్జాండరు పంజాబుదేశమునకు వచ్చెను. చంద్రగుప్తుఁ డలెగ్జాండరును స్వయముగాఁ జూచెననియు వదంతికలదు. కాని యప్పుడాతఁ డజ్ఞాతవాసమందును, నేకాకిగాను నున్నందున నేమియుఁ జేయలేకపోయెను. తరువాతఁ గొన్ని దినముల కాతఁడు తిన్నతిన్నగా సైన్యముల సమకూర్పఁ జొచ్చె. వాయవ్యప్రాంతమందలి యుద్ధప్రియు లగు భటులను జేర్చి యొక గొప్పసైన్యము సిద్ధపఱచుకొని పంజాబుదేశమునుండి గ్రీకువారి నెల్ల వెడలఁగొట్టి పంజాబును స్వాధీనపఱచుకొనియె. (క్రీ. పూ. ౩౨౨). తరువాతఁ దన శత్రుఁడును దాయాదియుఁ దుష్ప్రవర్తనవలన జనులకు నహితుఁడును నయిన మహాపద్మనందునిఁ దెగటార్చి చంద్రగుప్తుఁడు మగధసింహాసనమును నాక్రమించి మౌర్యవంశమునకు మూలపురుషుఁ డయ్యె. ఈతని తల్లిపేరు ముర గాన నిది మౌర్యవంశ మయ్యె. నందుని, నందవంశజులను అంతమందించుటలో నితనికిఁ జాణక్యుఁడను బ్రాహ్మణుఁడు మిక్కిలి సహాయుఁడుగా నుండెను. ఈ కథయంతయు ముద్రారాక్షస నాటకమునందుఁ జక్కఁగ వర్ణింపఁబడినది.

సైన్యము నభివృద్ధి పఱచుట.

చంద్రగుప్తుఁ డిట్లు మగధరాజ్యమును సంపాదించి, హిందూదేశమంతటను నేకచ్ఛత్రాధిపత్యము సంపాదింపఁదలఁచి తన సైన్యముల మిక్కిలి యభివృద్ధి చేసెను. అతనియొద్ద నాలుగులక్షల కాల్బలమును, ముప్పదివేలస్వారులును, తొమ్మిది వేల గజంబులును నుండెను. ఈ ప్రచండసైన్యంబుతో నాతఁ డుత్తర హిందూదేశ మందలి యన్ని రాజ్యములను గెలిచి, నర్మదాహిమాలయములు దక్షిణోత్తరముల యెల్లలుగను, బూర్వపశ్చిమ సముద్రంబు లాయాదిక్కుల యెల్లలుగనుగల యా రాజ్య వస్తంబున కంతటికిని ప్రథమచక్రవర్తి యయ్యెను.

గ్రీకురాజు నోడించుట.

అటు వెడలఁగొట్టఁబడిన గ్రీసువారి యప్పటి రాజగు శెల్యూకస్ అను వాఁ డు,పోయిన పంజాబురాజ్యమును మరల గెలువవలెనని యిచ్ఛకలవాఁ డయి క్రీ. పూ. 305 లోఁ జంద్రగుప్తుని మీఁదికి దండెత్తి వచ్చెను. చంద్రగుప్తుఁ డీతని నెదిరించి సంపూర్తిగా నోడించెను. ఇటు లీదేశపు స్వాతంత్ర్యంబు నపహరింపవచ్చిన గ్రీకురాజు, హిందూదేశపు సత్పుత్రుఁ డగు చంద్రగుప్తునిచేఁ బరాజితుఁ డయి, యాతని శరణుఁజొచ్చి, తా నాసపడి వచ్చిన రాజ్యమును వదలుకొనుటయేకాక, సింధునదమునకుఁ బశ్చిమమున నున్న కాబూల్ రాజధాని గాఁగల 'పరోపనిసదాయ' (Parapanisadai), హీరట్ రాజధానిగాఁ గల ఏరియా (Aria), కందహారు రాజధానిగాఁగల అరకోషియా, గడ్రో శియా (Godrosia), యను నీనాలుగు క్షేత్రపీ (Satrapies) లనఁబడు రాజ్యములను, దన కొమార్తను చంద్రగుప్తచక్రవర్తికి నిచ్చి యతనితో సంధిచేసి కొని, బ్రతుకు జీవుఁడా యుని వచ్చినమార్గమునఁ దిరిగి వెళ్లెను (క్రీ. పూ. 303.)! ఇట్లు చంద్రగుప్తుని రాజ్యపు టుత్తరసీమ పోయిపోయి హిందూకుశపర్వతముల నంటుకొనియె. ఇట్లు, మనదేశము సాధింపవచ్చిన యన్యదేశీయుల వెడలఁ గొట్టి వారిదేశము నే స్వాధీనపఱచుకొనిన చంద్రగుప్తుని గొనియాడఁ దగును.

పదునాఱు సంవత్సరములలో నింత విశాలరాజ్యము నిర్మించి, దానిని మిక్కిలి జాగ్రత్తతోఁ గాపాడిన యీరాజును, భూమండలములో మిక్కిలి ఘనతవహించిన ఫిలిఫ్, అలెగ్జాండర్, హ్యానిబల్, నెపోలియన్ మొదలయిన శూరాగ్రేసరులలో నొక్కనిఁగా నెంచవలెనని యొకానొక పాశ్చాత్యుఁడు వ్రాసియున్నాఁడు.

రాయబారి మెగస్థనీస్.

సంధిచేసికొనినతరువాత సెల్యూకస్ అనురాజు, మెగస్థనీస్ అనువానిని పాటలీపుత్త్రమందే చంద్రగుప్తునియొద్ద రాయబారిగ నుంచెను. (క్రీ.శ.౩౦౨) ఈ రాయబారి యప్పటి రాజ్యవ్యవస్థనుగుఱించియు, దేశస్థితినిగుఱించియు వ్రాసి యున్నాఁడు.క్రింది యంశము లాతని వ్రాఁతలవలనే మనకుఁదెలిసెను.

పాటలి పుత్త్రము.

రాజధాని యగు పాటలీపుత్త్రము, గంగాశోణ సంగమము వలనఁగలిగిన యంతర్వేదిలో, శోణకుత్తరమునఁ దొమ్మిదిమైళ్లు పొడవును రెండుమైళ్లు వెడల్పును గలదియై యుండెను. దానిచుట్టును దారుప్రాకారంబును, జలమయ పరిఖయు (కందకము), అయిదువందల డెబ్బది బురుజులును, అఱువదినాల్గు ద్వారంబులును గలవు. చుట్టునున్న కందకము శోణనదముయొక్క యుదకముతో నింపఁబడుచుండెను. ఒక యుద్యానవనములో నచ్చటి రాజమందిర ముండెను. అయ్యది బంగారపు స్తంభములచేతను, వానిపైఁ జెక్కఁబడిన వెండితీఁగెలచేతను, బంగారపు పిచ్చుకలచేతను, రత్నమయపుష్పములచేతను సుశోభితంబయి, పూర్వకాలమున విఖ్యాతిఁజెందిన సూసా, ఎగ్బటానా పట్టణములలోని రాజమందిరములను బరిహసించుచుండెను.

గ్రామరక్షక సంఘము(Municipal Corporation)

ఇట్టి రాజధానియు రాజమమదిరంబును గాపాడుటకు ముప్పదుగురు ఉద్యోగస్థుల సంఘ మొకటి యేర్పఱుపఁబడియె. ఇది యప్పటి మునిసిపాలిటి యన

వచ్చును. ఇందుండు ముప్పదిమందియు నాలుపంచాయతులుగా విభజింపఁబడిరి. ఒక్కొక పంచాయతిలో నైదుగు రుద్యోగస్థులుండిరి. అందు మొదటి పంచాయతివారు పట్టణములోని కలాకౌశల్యాభివృద్ధికి నుత్తరవాదు లయియుండిరి. అనఁగా నిప్పుడు మన దేశాభిమానులు కొందఱుచేయుచున్న స్వదేశోద్యమము వంటి యుద్యమ మీ యుద్యోగస్థు లప్పుడు చేయుచుండిరి. రెండవ పంచాయతివారు పాటలీపుత్రమునకు వచ్చెడి యన్యదేశీయులఁ గాపాడుచుండిరి. అన్యదేశీయులు రాజ్యము గుట్టు కనుఁగొనవచ్చిన మోసగాండ్రో లేక నిజముగా నేదో యన్యకార్యముమీఁద వచ్చినవారో కనుఁగొనుట, అన్యకార్యముమీఁద వచ్చినవారిని గౌరవించుట, వారికి నేమియు నిబ్బంది లేకుండఁ గాపాడుట, వారికిఁ గావలయు భోజనపదార్థము లిప్పించుట, జబ్బుగ నున్నవారికి నౌషధము లొసంగుట, మృతిఁ జెందినవారికి నంత్యసంస్కారములు చేయించి వారి సొత్తేమైన నున్నయెడల వారి వారసులకుఁ బంపుట, వీరిపనులయి యుండెను. ఇందువలన నాకాలమందు ననేక పరదేశీయు లీదేశమునకు వచ్చుచుండిరనియుఁ జంద్రగుప్తునకు ననేకపరరాజులు స్నేహితులుగ నుండిరనియుఁ గానవచ్చుచున్నది. మూఁడవ పంచాయతివారు గ్రామములోని జననమరణముల లెక్కలను జూచుచుండిరి. రెండువేలేండ్ల క్రిందఁ జంద్రగుప్తుఁడు ప్రజాక్షేమము తెలియుకొఱకును, పన్ను వేయుటకు వీలుగనుండుకొఱకును ఈలెక్కల వ్రాయించుట చూడ నతని బుద్ధివైభవమునకు నెవ్వ రాశ్చర్యపడకుందురు? నాల్గవపంచాయతీవారు వాణిజ్యాధికారము గలవారయి యుండిరి. తూనికలు కొలతలు తప్పవి కాకుండను, అమ్మెడువస్తువులలో మోసము లేకుండను జూచుట వీరిపని. అయిదవ పంచాయతీవారు చేతిపనులమీఁది యధికారులు. వారు వర్తకులమ్మిన సరకుల మీఁదఁ బన్నులు పోగుచేయువారు. ఈవిడివిడిపనులు గాక వీరందఱును

గ్రామములోని యితరవ్యవహారము లన్నిటిని జూచుచు, గుఱ్ఱు, ఆవులు, అంగళ్లు, మొదలయినవానిఁ గాపాడుచుండిరి.

ఇది పాటలీపుత్రరక్షణవిషయము. ఇటులే యితరపురంబులన్నియు రక్షింపఁబడుచుండెను.

సైన్యవ్యవస్థ.

చంద్రగుప్తునియొద్దఁ గొప్పసైన్య ముండెనని యిదివఱకే వ్రాసియున్నారము. అప్పుడు రాజునొద్ద నాలుగులక్షల పదాతిసైన్యంబును, ముప్పదివేల కాల్బలమును, తొమ్మిదివేల యేనుంగులును, ఎనిమిదివేల రథంబులును ఉండెనని తెలియుచున్నది. కాల్బలములోని ప్రతిసైనికునియొద్దను ముఖ్యముగ నొక కత్తియు విల్లమ్ములును నుండె. మనుష్యునంతపొడవుగల విల్లెక్కుపెట్టి బాణము విడిచిన నది యెట్టిపలకనైనను (Shield) ఎట్టికవచమునైనను భేదించుచుండెను. అశ్వసైనికుఁడు రెండుబల్లెములును డాలును యుద్ధమునకుఁ గొంపోవుచుండె; రథము రెండుగుఱ్ఱములచేఁగాని నాల్గుగుఱ్ఱములచేఁగాని యీడ్వఁబడుచుండె. సారథి కాక ప్రతిరథముమీఁదను ఇద్దఱు రథికులుందురు. అందుచే నెనిమిదివేల రథము లనఁగా నిరువదినాలుగువేల భటు లని యర్థము. ప్రతియేనుఁగుపై మావటీవాఁడు గాక ముగ్గురు యుద్ధభటు లెక్కుచుండిరి. కాన తొమ్మిదివేల గజము లనఁగా ౩౬౦౦౦ జనులని యర్థము. ఇట్లు వీరి నందఱను లెక్కవేయఁగా రమారమి యేడులక్షలజను లగుచున్నారు.

ఇంత గొప్పసైన్యమునందు వ్యవస్థ యేర్పఱచి, యెవ్వరిపని వారు క్రమముగాఁ జేయుచుండుటఁ గనుపెట్టి, యేక్షణమునందుఁ గావలయుననిన నాక్షణమునందు సైన్యము యుద్ధమునకు సిద్ధముగా నుండునట్లు సూత్రములన్నియుఁ దనచేతిలో నుంచుకొనిన చంద్రగుప్తుని వ్యవస్థాప్రతిభను మన మెంతయుఁ గొనియాడవలసియున్నది. సైన్యవ్యవస్థకై యీచక్రవర్తి ముప్పది యధికారుల సంఘ మేర్పఱచి దానినిఁగూడ నాఱుపంచాయతులుగ విభజించె. మొదటి

వారు సముద్రసైన్యమునకును (Admiralty), రెండవవారు రస్తుసామగ్రి (Commissariat), ప్రయాణప్రత్నము (Transport), సైన్యమునకుఁ గావలసిన నఫరువాండ్రను గడ్డికోయువారు మొదలగు క్షుద్రసేవకుల సంపాదించుట మొదలగువానికిని, మూఁడవవారు కాల్బలమునకును, నాల్గవవారశ్వసైన్యంబునకును, అయిదవవారు రథసైన్యంబునకును, ఆఱవవారేనుఁగు సిబ్బందికిని నధికారులయి యుండిరి.

రాజ్యవ్యవస్థ.

దూరపు దేశములఁ బాలించుటకుఁ బ్రాంతాధికారు లంపఁబడుచుండిరి. వ్యవసాయము, కాలువలు, అరణ్యములు, మొదలగువానిని రక్షించుట, పన్నుల రాఁబట్టుట, బాటలనిర్మించుట, గ్రామాదులలోని కలాకౌశల్యములఁ జేతిపనుల నభివృద్ధిచేయుట, యీ ప్రాంతాధికారుల కర్తవ్యములయి యుండెను.

వ్యవసాయాభివృద్ధి.

రాజ్యంబునందుఁ గాలువలు త్రవ్వించి, జలసమృద్ధి కలుగఁజేసి ప్రజలవ్యవసాయము నభివృద్ధిసేయుట కీయద్వితీయ చక్రవర్తి మిగుల శ్రద్ధవహించెను. చెఱువులు వేయించి, యానకట్టలు కట్టించి, కాలువలుత్రవ్వించి, వానిలోనుండి పిల్లకాలువలు తీయించి, వానికిఁ దూములు పెట్టించి, యందునుండి కొందఱకుమాత్రము నీరుపోయి కొందఱకుఁ బోకుండునేమోయని యాతూములమీఁద నధికారుల నియమించి, యందఱభూములకును సరిపోవునట్లు నిష్పక్షపాతబుద్ధితో నీరు పంచిపెట్టుఁడని శాసించెను. ఈవిషయమునఁ దన రాజధానియొద్దనున్న ప్రజలనెట్లు కాపాడెనో యట్లే దూరముననున్న వారినిఁగూడ రక్షించుచుండెను. పాటలీపుత్రమునకు వేయిమైళ్లమీఁదనున్న గిరనారులోఁగూడ నొక నదికి ఆనకట్టవేయించెను.

సస్యసమృద్ధి ; కఱవులు లేకపోవుట.

నెని వర్ణించినట్లు దేశములోని వ్యవసాయము మిగుల శ్రద్ధతోఁ గాపాడఁబడినందున 'భూములన్నియు సమగకమై, జలసమృద్ధి కలిగి సంవత్సరమునకు రెండుపంట లిచ్చుచుండె...అందువలననే హిందూ దేశమునందుఁ గఱవులు లేవనియు, జీవనాధారమగు నాహారము ప్రజలకందఱకు దొరకుచుండెననియుఁ జెప్పఁబడును.'

ప్రజలసత్యసంధత్వము.

అప్పటి జనసామాన్యమునుగుఱించి మెగస్థనీ సిట్లు వ్రాసియున్నాఁడు. 'హిందూదేశస్థులు ఆహారవ్యవహారములయందుఁ గించిత్తయినను డంబములేనివారును, మితవ్యయులునై సుఖజీవనము చేయుచుందురు...వారి లౌకిక వ్యవహారంబులును, వారిచట్టంబులును ఎక్కువ చిక్కులు కలిగినవి కావు. అందుచే వారు సాధారణముగా దివాణ మెక్కరు. అప్పులనుగుఱించిగాని, కుదువ పెట్టిన ధనమునుగుఱించిగాని, వారిలో నెన్నడును కలఁతలు కలుగవు. అందును గుఱించి వారు రాజసభకుఁబోవు నిమిత్తముండదు. అప్పిచ్చుటకును బుచ్చుకొనుటకును వారికిఁ బత్రములతోను, ముద్రలతోను, సాక్షులతోను, బనిలేదు. అవి యేమియులేకయే యొకరినొకరు నమ్మి యప్పిత్తురు. తమయిండ్లను, సొత్తును వారు భయములేక విడిచియుందురు. కాపుదల చేయక పోయినను వానిని నెవ్వరును దొంగిలింపరు...సత్యమును సత్ప్రవర్తనయు వారికిఁ బరమదైవతములు.'!

వార్తలఁ దెలుపు చారులు.

తన రాజ్యమునందును, నితరరాజ్యములలోను జరుగుచున్న వృత్తాంతములు తెలుపుటకై యీరాజు సకలదేశంబులందును దనచారుల (news men)

నియమించియుండెను. ఈచారులు మిక్కిలి సూక్ష్మబుద్ధిగలవారుగను, చతురులుగను, సత్యప్రియులుగను ఉండిరి. వీరు పంపు వార్తలలో నెన్నఁడును నసత్యము వచ్చుట లేదనియు, అసత్యమనెడి ఘోరపాతకమును హిందువు లెవ్వరెఱుఁగరనియు ఏరియన్ (Arian) వ్రాసియున్నాఁడు.

రాజవినోదములు.

గొఱ్ఱెపొట్టేళ్లు, ఆఁబోతులు, ఏనుఁగులు, ఖడ్గమృగములు మొదలయిన పశువులపందెములు రాజునకు వినోదకరము లయియుండెను. ఒక్కొకబండికి నడుమ గుఱ్ఱము, దానికి రెండువైపుల రెండెడ్లుకట్టి వానిని బరుగెత్తించి పందెము లాడుచుండిరి. వేఁటాడుట రాజునకు మిక్కిలి మోదకరమైయుండెను. మృగయావినోదార్థమై రాజు మిగుల డంబముతో నరణ్యమునకుఁ బోయి, యెత్తగుస్థలమునందుఁగాని యేనుఁగుమీఁదఁగాని కూర్చుండి మృగముల సంహరించును. రాజు పోయెడి త్రోవయంతయు త్రాళ్లతోఁ గనఁబడుపఁబడును. అమార్గమున నితరు లెవ్వరును బోఁగూడదు. పోయిన మరణదండనకుఁ బాత్రులయ్యెడివారు. ఈ మృగయకుఁగాని యితరస్థలములకుఁ గాని వెళ్లినపుడు రాజులవెంట యవనస్త్రీలు వచ్చుచుండిరి. అప్పటిరాజులు గ్రీస్ బాక్ట్రియా మొదలయిన దేశములనుండి యవనస్త్రీలను గొనితెచ్చి, తమకు సంగరక్షికలగా నుంచుకొనుచుండినట్లు గానవచ్చుచున్నది. శాకుంతలనాటకములో దుష్యంతునివెంట యవనకన్యక లున్నట్లు వర్ణింపఁబడియున్నది. కొన్ని ప్రతులలో వీరు కిరాతకన్యలని యున్నది. చంద్రగుప్తునివెంట 'శోణోత్తరా' యను యవనస్త్రీ యున్నట్లు ముద్రారాక్షస నాటకంబునం దున్నది.

రాజు సాధారణముగా స్త్రీభటులచే రక్షితంబయిన యంతఃపురమునందు నివసించుచుండెను. నందాదులను జంపి రాజ్యమునకు వచ్చినవాఁడుగాన వారి స్నేహితు లనేకులు చంద్రగుప్తునిఁ జంప నెన్నియో మాయోపాయంబులు పన్నుచుండిరి. అందువలన నాత్మరక్షణమునకై రాజు నేఁడు శయనించినమంది

రమున రేపు శయనింపకయుండె. ప్రతిదినము సభాభవనమునకు నొకసారి వచ్చి, స్వయముగాఁ బ్రజల విన్నపములు వినుచుండెను.

క్రీ. పూ. ౨౯౭ లో నీమహాచక్రవర్తియగు చంద్రగుప్తుఁడు మృతినొందెను.

బిందుసారుఁడు.

(క్రీ. పూ. ౨౯౭-౨౭౨.)

చంద్రగుప్తుఁడు కాలధర్మమునొందఁగా నాతనికుమారుఁ డగు బిందుసారుఁడు రాజయ్యె. ఈతఁడిరువదియైదుసంవత్సరములు రాజ్యముచేసి, నర్మదకు దక్షిణమునఁ గృష్ణానదివఱకు నుండిన యనేకరాజ్యముల గెలిచి 'అమిత్రఘాతుఁ' డను బిరుదు వహించెను.

ఈతనిరాజ్యకాలములో గ్రీకువారీతనితో మిగుల స్నేహభావముతో నుండిరి. మేగస్థనీసునకు బదులుగా డీమెకాసనువాఁడు పాటలీపుత్రములో గ్రీకు రాయబారిగా నంపఁబడియె. ఈరాయబారియు నీదేశమునుగుఱించి గ్రంథము వ్రాసియుంచెను. కాని యాగ్రంథ మిప్పుడు ఖిలమై పోయినది. క్రీ. పూ. ౨౮౦ లోఁ జంద్రగుప్తుని మామయగు సెల్యూకస్ మృతుఁడయి యతని కుమారుఁడగు ఆంటియోకస్ సోటర్ రాజయ్యెను. ఈ యాంటియోకసు రాజును, ఈజిప్టు రాజగు టాలమీఫిలాడెల్ఫస్ (క్రీ. పూ. ౨౮౫-౨౪౭) అనువాఁడును బిందుసారునికి స్నేహితులుగానుండి యాతని యొద్దకుఁ దమ రాయబారులఁ బంపుచుండిరి.

ఈరాజు క్రీ. పూ. ౨౭౨-లోఁ బరలోకగతుఁ డయ్యెను.

అశోకవర్ధనుఁడు.

(క్రీ. పూ. ౨౭౨-౨౩౧)

బిందుసారుని తరువాత నాతని కుమారుఁడగు నశోకవర్ధనుఁడు చక్రవర్తియయ్యె. ఈతనిని సాధారణముగా నశోకుఁ డనియెదరు. ఈ యశోకమహా

రాజు భూమండలములో మిక్కిలి విఖ్యాతిచెందిన రాజులలో నొక్కఁడు. ఈతని ఖ్యాతి హిందూదేశములోనే గాక యీభూమండలములోని యనేక దేశములలోఁ బ్రసరించి యున్నది.

అశోకుఁడు తండ్రికాలములో యువరాజుగానుండి, తక్షశిలోజ్జయినీప్రాంతములకు రాజప్రతినిధి (Viceroy) గాఁ బంపఁబడెను. ఆప్రాంతముల లోను దండ్రియొద్దను నీతఁడు రాజ్యపరిపాలనక్రమము నేర్చెను. ఈతఁడు క్రీ. పూ. ౨౭౩-లో రాజ్యమునకు వచ్చినను, మూఁడుసంవత్సరములతరువాత (క్రీ. పూ. ౨౬౯ లో) నితనికి రాజ్యాభిషేకము జరిగెను. ఈతని యన్నదమ్ము లనేకులుండి వా రీతనితో రాజ్యమునకై పోరాడుచుండిరనియు, నందువలన నీమూఁడేండ్లవఱకుఁ బట్టాభిషేకము చేసికొనక యంతఃకలహములు తీరినతరువాత నశోకుఁడు పట్టాభిషిక్తుఁ డయ్యెననియుఁ జరిత్రకారు లూహించుచున్నారు.

క్రీ. పూ. ౨౬౧-లో ననఁగా దాను రాజ్యమునకు వచ్చిన పండ్రెండవ యేట నీతఁడు కళింగదేశముపై దండువెడలెను. కళింగదేశ మనఁగా గోదావరీ మహానదులకు నడుమనున్న సముద్రతీరప్రాంతము. అప్పటికిఁ గాళింగులు బలవంతు లయి యుండిరి. అఱువదివేల కాల్బలమును, వేయి స్వారులును, ఏడువందల యేనుఁగులును గలిగియుండిరి. కావున వారు తమ స్వాతంత్ర్యమునకై ఘోరముగాఁ బోరాడిరి. తుదకు నశోకుఁడే కాళింగుల గెల్చెను. కాని యీయుద్ధమందు నుభయసైన్యములలోను గలసి, లక్షజనులకంటె నధికముగా హతులయిరి; లక్ష యేఁబదివేలజనము శత్రువులచేఁ జెఱపట్టఁబడియె; ఇంక నెందఱో యుద్ధమువలనఁ గలిగిన రోగదుర్భిక్షాదులవలన నశించిరి! ఇట్టి యసంఖ్య నిరపరాధజనవినాశంబుఁజూచి హృదయము కరఁగినవాఁడయి, తన రాజ్యతృష్ణయే దీనికంతకును గారణమని తలఁచి యాదయానిధియగు నశోకుఁడటుతరువాతఁ దానయి యితరుల రాజ్యములమీఁదికి దండువెడల నని ప్రతిజ్ఞ

చేసికొని, తన నలువదిసంవత్సరముల ప్రభుత్వకాలములోఁ దత్ప్రతిజ్ఞాను వర్తియై యుండెను.

ఇంతియగాక యీరాజు బౌద్ధధర్మమునందు మిక్కిలి శ్రద్ధగలవాఁడయి 'యితరరాజులను శస్త్రములతో గెలుచుటయే తమధర్మమని రాజులు తలఁచుట తప్పు. ధర్మమువలన సంపాదించిన జయమే నిజమైనజయము.' అనిశాసించెను. † తాను క్రొత్తగా సంపాదించిన కళింగదేశములోని ప్రజలకు నేమియు నిబ్బంది లేకుండఁ బాలించుటకు నధికారుల నియమించి, ప్రజలను బీడించు నధికారులకుఁ గఠినముగా దండనలు విధించుచుండెను.

ఈరాజు మొదట హిందూ ధర్మమునందు శ్రద్ధగలవాఁడయి తరువాత నుపగుప్తుఁ డనుబౌద్ధాచార్యుని బోధవలన బౌద్ధమతావలంబియయ్యె. అప్పటి నుంచియు నారాజు రాజసవృత్తిని బూర్తిగాఁ బరిత్యజించి సాత్వికుఁడయి తనరాజ్యమునందును, నితరదేశములందును, ధర్మాభివృద్ధిచేయుటయే తనపరమ కర్తవ్యమని నిశ్చయించెను.

తాను రాజ్యమునకు వచ్చిన పదునాఱవ పదునేడవ యేండ్లలో (క్రీ. పూ-౨౫౭-౨౫౬) నశోకుఁడు తనధర్మమతముల లోకులకుఁ దెలుపుటకునై దేశమందంతటను బదునాల్గు శిలాశాసనములఁ జెక్కించెను.

ఇరువదిమూఁడేండ్లు రాజ్యము చేసినతరువాత నశోకుఁడు క్రి. పూ. ౨౪౯ లో బౌద్ధులకుఁ బవిత్రమైనస్థలముల సందర్శించుటకు యాత్రవెడలెను. ఉత్తర దిశను ప్రస్తుతము ముజఫర్ పూర్, చంపారణ్ అనఁబడు జిల్లాలలోనుండి హిమాలయముయొక్క వెలుపలి దక్షిణప్రాంతమునకుఁ బోయెను. అచ్చటినుండి పశ్చిమమునకుఁ దిరిగి నేపాల్ టెరాయియొద్ద బుద్ధుని జననస్థానమగు లంబినీవనము చూచి యచ్చట నొకశాసనము వేయించెను. అది యిప్పటికిని నచ్చటఁ గానవచ్చుచున్నది. ఇదిగాక, బుద్ధుని తండ్రియొక్క రాజధానియగు కపిలవస్తునగరము, కాశియొద్ద బుద్ధుఁడు ప్రథమమున బోధచేసిన స్థలమగు సార

† (శిలాశాసనము ౧౩)

నాథము, బుద్ధుఁ డనేక సంవత్సరములు నివసించియున్న శ్రావస్తి, బుద్ధుఁడు బుద్ధత్వమును బొందిన గయలోని బోధివృక్షము, బుద్ధుఁడు నిర్వాణముఁ బొందిన కుశినగరము మొదలయిన బౌద్ధపవిత్రక్షేత్రములఁ జూచి యచ్చట దానధర్మములు చేసి శాసనముల వేయించెను.

రాజు నేపాళదేశమునకు (క్రీ. పూ. ౨౪౯-లో) యాత్ర వెడలినపుడు అచ్చట లలితపట్టణమను నొక రాజధానిని గట్టించెను. ఇది ప్రస్తుతపు రాజధానియగు ఖట్ మండూనగరమునకు నాగ్నేయమున మూఁడుమైళ్లమీఁదనున్నది. ఈ లలితపట్టణమునకే బౌద్ధగ్రంథములందు లలితపాటన్, పాటన్, లలితపుర్ అను నామాంతరములు కలవు. ఈ లలితపట్టణమును మిక్కిలి పవిత్రమైనస్థలముగా భావించి యశోకుఁ డచ్చట నైదుస్తూపములఁ గట్టించె. ఇందుఁ బట్టణమునకు మధ్యను నొక్కటియుఁ, బట్టణముయొక్క నాలుగువైపుల నాలుగును, నిర్మింపఁబడియె. ఇవి యిప్పుడును గానవచ్చుచున్నవి.

అశోకుఁడు నేపాళదేశమునకు వెళ్లినపు డాతని కొమార్తెయగు చారుమతీదేవి యాతనివెంటవెళ్లి నేపాళములోనే యుండిపోయెను. ఈమె గతభర్తృకగాఁ గానవచ్చుచున్నది. ఈమె పెనిమిటిపేరు దేవపాలక్షత్రియుఁడు. ఆతనిపేరట నామె యచ్చట దేవపట్టణమను నొకనగరము కట్టించెను. పశుపతినాథ్ అను గ్రామములో నుత్తరపువైపున నొక భిక్షుకాశ్రమము (Nunnery) కట్టించి యందుననే యుండి యామె దేహము సార్థకపఱుచుకొనెను.

క్రీ. పూ. ౨౪౨-లో అశోకమహారాజు సప్తస్తంభశాసనముల వేయించి యందుఁ దాను ధర్మాభివృద్ధికై చేసిన ప్రయత్నముల సింహావలోకనము (Review)చేయుచుఁ బశువధ చేయఁగూడ దని శాసించెను.

క్రీ. పూ. ౨౪౦-లో నశోకుఁడు సన్న్యాసి యయ్యె. భిక్షువయినఁగాని ముక్తిలేదని బౌద్ధసిద్ధాంత మయినందున నీతఁడు వైరాగ్యము గలవాఁ డగుటచే భిక్షువయి రాజ్యముయొక్క పాలనాంశముల యువరాజునకును మంత్రుల

తను వదలెను. కాని రాజ్యములోని ముఖ్యవిషయములఁ దానే విచారించుచు నుండెను. శాసనము లన్నియు నితనిపేరటనే వ్రాయుచుండిరి.

ఈతని రాజ్యకాలమందు నీతని రాజధానిలో నొక బౌద్ధభిక్షువులపరిషత్తు జరిగినదని యిదివఱకే వ్రాసియున్నాము. ఈ పరిషత్తు రాజు సన్న్యసించిన తరువాత జరిగియుండును.

అశోకునిరాజ్యవిస్తారము.

వాయవ్యదిక్కున హిందూకుశపర్వతమునఱ కీతని రాజ్యము వ్యాపించి యుండెను. అనఁగా ప్రస్తుతపు ఆఫ్గానిస్థాన్ రాజ్యమంతయు, బలుచిస్థాన్, సింధ్ ప్రాంతములును, ఆరాజ్యములోని వేమైయుండెను. సవాత్, బాజార్ అను కొండకనుమలప్రదేశమును, కాశ్మీర నేపాళదేశములును అశోకునికి లోఁబడియుండెను. కాశ్మీరమున నీతఁడు శ్రీనగరమను పట్టణము కట్టించెను. అది యిప్పుడు రాజధానియై యొప్పుచున్నది.

తూర్పున గంగానదిముఖమునొద్దనున్న తామ్రలిప్తి (ప్రస్తుతపు తాంలూక్) వఱకు బంగాళమంతయు నీతని తాతకాలముననే స్వాధీనపడెను. క్రీ. పూ. ౨౬౧-లో నీతఁడు కళింగమును జయించెను. ఆంధ్రదేశము స్వతంత్ర రాజులచేఁ బరిపాలింపఁబడుచు నశోకునికి సామంతరాజ్యము గానున్నట్లుఁ గాన వచ్చెడిని.

దక్షిణమున మైసూరురాజ్యమువఱకును నశోకుని రాజ్య మున్నట్టు లచ్చటి యాతని శాసనములవలనఁ దోఁచుచున్నది. అంతకు దక్షిణమున నున్న పాండ్య, చేర, చోళ, కేరళ దేశములు స్వతంత్రములయి యుండె. వానిపై నశోకునికి నేమియు నధికారము లేకయుండెనని చెప్పవచ్చును.

ఇట్లశోకునిరాజ్యవిస్తారమంతయు లెక్కచేయఁగా దక్షిణములోని కొన్ని చిన్నిరాజ్యములు తప్ప ప్రస్తుత మింగ్లీషువారి స్వాధీనమందున్న హిందూదేశ మంతయును, బలుచిస్థానమును, ఆఫ్గానిస్థాన్ నేపాళదేశములును అశోకచక్రవర్తికి లోఁబడియుండి యాతని 'చక్రవర్తి' బిరుదును సార్థక[illegible]నని చెప్పవచ్చును.

పాటలీపుత్ర రాజధానియందుండి మధ్యదేశమును రాజే స్వయముగాఁ బాలించుచుండె. పూరప్రదేశముల నేలుటకై రాజవంశపువారు రాజప్రతినిధులుగాఁ బంపఁబడుచుండిరి. అశోకునికాలమున నిట్టిరాజప్రతినిధులు నలుగురుండిరి. వాయవ్యప్రాంతములఁ బాలించు రాజప్రతినిధికి తక్షశిల రాజధానిగానుండెను. పంజాబు, సింధ్, కాశ్మీరము, సింధునదమునకు నావలిదేశములును, ఈప్రతినిధిసత్తాలోనివి. పూర్వప్రాంతము నేలుటకొక ప్రతినిధి తోశలిలోనుండె. తోశలి యెచ్చటనుండెనో యిప్పుడు నిశ్చయముగాఁ జెప్పుటకు వీలులేదు. ఈ తోశల్యధిపతియే కళింగదేశమును గూడఁ బాలించుచుండెను. పశ్చిమప్రాంతములగు మాలవ, గుజరాత్, కాఠియవాడ్ దేశములఁ బాలింప నొకప్రతినిధి యుజ్జయినిలో నుండెను. నర్మదానదికి దక్షిణమునందుండు ప్రాంతములఁ బరిపాలింప నొక ప్రతినిధి యుండె. ఇట్లు నలుగురు రాజప్రతినిధు లుండిరి.

శిలాశాసనములు.

అశోకమహారాజు తనప్రజలను రాజువలెఁ బాలింపక ధర్మగురువువలెఁ బాలించెను. ప్రజలధర్మాభివృద్ధికై యాతఁడు ధర్మశాసనములఁ జెక్కించి తనరాజ్యమునం దంతటను, ప్రజలబాటలలోను, సంతలనిమిత్తమైకాని యాత్రలనిమిత్తమైకాని ప్రజలు విశేషముగా గుంపులుకూడుచోట్లను వేయించెను. అశోకునిశాసనము లీదేశములోని మిక్కిలి పురాతనశాసనములు. ఇంతకంటెఁ బురాతన శాసనములు మఱియేవియు లేవు. ఈశాసనములవలన నశోకునిచరిత్ర మనకుఁ దెలియుచున్నది. ఈశాసనము లతనిరాజ్యమం దంతటను అనఁగా హిమాలయము మొదలుకొని మైసూరువఱకును పూర్వసముద్రము మొదలుకొని పశ్చిమసముద్రమువఱకును వ్యాపించియున్నవి.

ఈశాసనములు ప్రాకృతభాష ననఁగా నప్పటిజనులు మాటలాడెడుభాషలో వ్రాయఁబడినవి. ఇందలి యక్షరములు రెండువిధము లయినవి హిందూదేశముయొక్క వాయవ్యపు సరిహద్దుమీఁది శాసనము లన్నియు ఖరోష్ఠి

లిపిలో వ్రాయఁబడినవి. ప్రస్తుతపు అరబ్బీ, పారసీ భాషల కీలిపియే మూలము. ఇది కుడివైపునుండి యెడమవైపునకు నడఁగా నపసవ్యముగా వ్రాయఁబడును. కడమశాసనములన్నియు బ్రాహ్మలిపిలో వ్రాయఁబడినవి. ఇది యెడమవైపునుండి కుడివైపునకు వ్రాయఁబడును. ప్రస్తుతపు దేవనాగరియక్షరములకును, తెలుఁగు కన్నడముల యక్షరములకును ఈబ్రాహ్మీలిపియే మాతృక. అశోకుని శాసనములోని లిపి సామాన్యజనుల కిప్పుడు తెలియదు. పాశ్చాత్య పండితు లెంతో శ్రమపడి యాయక్షరముల నన్నిటిని గనుఁగొనిరి. అశోకునిచే వేయింపఁబడిన శాసనముల నన్నిటిని మనకుఁ దెలిసినంతవఱకు నీక్రింది యెనిమిదివిధములుగా విభజింపవచ్చును.

౧. పదునాల్గు శిలాశాసనములు.—ఇవి క్రీ. పూ. ౨౫౭, ౨౫౬-లో వేయింపఁబడియె. ఇందు ధర్మసిద్ధాంతములు బోధింపఁబడినవి. ఈ పదునాలుగు శాసనములు నేడుస్థలములలో నున్నవి.

౨. రెండు కళింగశాసనములు. క్రొత్తఁగా జయింపఁబడిన కళింగదేశములోనివి. క్రీ. పూ. ౨౫౬-లో వేయింపఁబడియె.

౩. మూఁడు గుహాశాసనములు.—ఇవి గయయొద్ద బరాబరు అనుచోట, క్రీ. పూ. ౨౫౭-లోను, క్రీ. పూ. ౨౫౦-లోను, అజీవికులను జైనమతస్థులకొఱకుఁ గట్టఁబడిన మహావిహారములోఁ జెక్కఁబడినవి. ఈశాసనములు రాజుయొక్క దానమును వర్ణించును.

౪. రెండు టెరాయిస్తంభ శాసనములు.—ఇవి క్రీ. పూ. ౨౪౯ లో రాజు నేపాళమునకు వెళ్లినపుడు వేయించినవి.

౫. ఏడుస్తంభశాసనములు.—ఇవి రాతిస్తంభముల మీఁద జెక్కఁబడినందున వీనికి నీపేరు పెట్టఁబడియె. ఈశాసనములు క్రీ. పూ. ౨౪౩, ౨౪౨ లో వేయింపఁబడి యాఱుచోట్ల వీని ప్రతులు గలవు. మొదటి పదునాల్గుశాసనములలో వర్ణించిన ధర్మమునే యీశాసనములతో విపులముగా విశదీకరించి యేడవశాసనములో ధర్మాభివృద్ధికై యశోకుఁడు చేసిన ప్రయత్నములన్నియు వర్ణింపఁబడినవి.

౬. పరిశిష్ట స్తంభశాసనములు—ఇవి క్రీ. పూ. ౨౮౦-లో వేయింపఁబడియె.

౭. లఘు శిలాశాసనములు—ఇవి క్రీ. పూ. ౨౩౨-లోనో ౨౩౧-లోనో యనఁగా నశోకుఁడు రాజ్యమునకు వచ్చినతరువాత నలువదియొక్క సంవత్సరములకు వేయింపఁబడియె. ఇవి యశోకుని యంతిమసంవత్సరమునఁ జెక్కింపఁబడియెఁ గాఁబోలును.

౮. భాభ్రాశాసనము—ఇదియుఁ పైశాసనములు చెక్కించిన సంవత్సరముననే వేయింపఁబడియె. ఇందు సన్న్యాసియైన రాజు, బుద్ధభిక్షులకును భిక్షుకీజనమునకును, నితరజనులకును, బుద్ధుని భాషణములన్నియు సుభాషితము లయినప్పటికి నందు నేడువచనముల విశేషశ్రద్ధతోఁ జదువుటకును ననుష్ఠించుటకును బోధించెను.

ఇట్లశోకమహారాజుచే జనోపయోగమునకై క్రీ. పూ. ౨౫౭-నుండి క్రీ. పూ. ౨౩౧ వఱకును శాసనములు చెక్కింపఁబడినట్లు గానవచ్చుచున్నది.

ఈశాసనములలో ధర్మముయొక్క స్వరూపమును, ధర్మప్రచారమును గుఱించి చేసినయేర్పాటులును వర్ణింపఁబడినవి. తర్కవితర్కములుగాని యుక్తివాదముగాని చేయక ధర్మస్వరూపము స్పష్టముగా వర్ణింపఁబడినది. సత్ప్రవర్తనయు భూతదయయు ముఖ్యముగా ధర్మస్వరూపమని చెప్పఁబడినది.

భూతదయ.

పిపీలికాది సకలభూతములను దయతోఁ జూడవలయుననియు, నేజీవమును జంపఁగూడదనియు నమ్మిక కలవాఁడు గావునఁ దన సువారములో నంతకుఁబూర్వము భోజనమునకై జరుగుచున్న పశువధను నాపివేసెను.[1] అశోకుని తాతయైన చంద్రగుప్తుని కాలమునుండియు మృగయావినోదము రాజుల కత్యంతప్రియమై యుండెను. కాని యన్యాయముగా నిరపరాధములగు నరణ్యమృగములఁ జంపుట తగదని యశోకుఁడు వేఁటాడుట చాలించెను. వేఁటకు బదు

1. ౧-వ శిలాశాసనము.

లుగా రాజ్యములోని ప్రజల కష్టములఁగనుఁగొనుటకును, పవిత్రమైన స్థలములను జనులను చూచుటకును, ధర్మబోధచేయుటకును దేశయాత్రచేయుట మంచిదని శాసించెను. 2 తన రాజ్యములోని ప్రజలు కొన్ని మృగముల నెన్నఁడును జంపనేకూడదనియు, మాంసాహారులయిన శూద్రాదులుగూడ సంవత్సరములో నేఁబదియాఱు విశిష్టదినములందు నెట్టి ప్రాణులను జంపఁగూడదనియు నాజ్ఞాపించెను.3 (క్రీ. పూ. ౨౪౩). దయామయుఁడగు నీరాజు పశువుల రోగచికిత్సకై పశువైద్యశాలల నిర్మించెను.4 భూతదయ యింతకు మించ నేరదుగదా ?

తలిదండ్రుల గౌరవించుట.

అశోకుఁడు చేసిన రెండవబోధ, కొమారులు తమతలిదండ్రులను గురువులను పెద్దలను మిక్కిలి గౌరవముతోఁ జూడవలసినదని. అట్లే పెద్దవారును తమ కుమారులను సేవకులను, దయతోను వారికిఁ దగిన మర్యాదతోను జూడవలెనని యాజ్ఞాపించెను. బంధువులను, భిక్షువులను (సన్న్యాసులను), బ్రాహ్మణులను గౌరవముతోఁ జూచి వారివిషయమై యౌదార్యముఁ గనఁబఱుపవలెను.

సత్యప్రియత్వము.

అశోకుఁడు బోధించిన మూఁడవధర్మము సత్యము. ఈ మూఁడుతత్త్వములును నీక్రింది ౨-వ శిలాశాసనమునందు సంగ్రహముగాఁ జెప్పఁబడినవి. ఆ శాసనముయొక్క భాషాంతర మిందు నిచ్చుచున్నారము:

“ పియదశి 5 యిట్లుశాసించె : తలిదండ్రులమాట వినవలయును. అట్లే భూతదయను బాటింపవలయును ; సత్యము మాటలాడవలయును. ఇవి యనుష్ఠింపవలసిన ధర్మముయొక్క లక్షణములు. గురువును గౌరవింపవలెను. బంధువుల మన్నింపవలెను. ఇది దీర్ఘాయుఃప్రదమగు పురాతనధర్మమర్యాద. మానవులు దీని ననుష్ఠింపవలయు.”

2. ౮వ శిలాశాసనము. 3. ౫వ స్తంభశాసనము. 4. ౨వ శిలాశాసనము.
5. పియదశి (ప్రియదర్శి) యనునది యశోకుని బిరుదునామము.

పరమతసహిష్ణుత.

తాను బౌద్ధధర్మాభిమాని యయ్యును అశోకుఁడు పరమతములయెడ ద్వేషము లేనివాఁడయి యన్నిటిని సమభావముతోఁ జూచుచుండెను. బౌద్ధభిక్షువులకు నాశ్రమములు కట్టియిచ్చినట్లే యాజీవుకు లనఁబడు జైనులకును గట్టించి యిచ్చెను. బౌద్ధాచార్యుల గౌరవించినట్లే బ్రాహ్మణుల గౌరవించుచుండెను. ఇది యీ మహాత్మునియందుండిన గొప్పగుణములలోని గొప్ప గుణము. తాను జన్మిన ధర్మము నాచరింపవలసినదే కాని యితరుల మతములను నింద చేయఁ గూడదనియు, నన్ని ధర్మములలోను నింద్రియ నిగ్రహము, పవిత్రాచరణము ముఖ్యములని చెప్పఁబడినందున నన్ని ధర్మముల ముఖ్యసిద్ధాంతము లొకటియే యనియు, భేద మముఖ్యమైన విషయములను గురించిన దని తెలిసికొనవలయు ననియు, మతసంబంధమైన చర్చలలోఁ బరస్పర నిందావ్యంజకశబ్దముల నుపయోగింపఁ గూడదనియు శాసించెను. [2] ఇప్పుడు మామత మెక్కువ మామత మెక్కువ యని పోరాడువా రశోకుని శాసనములు చదివినయెడల బరమతసహిష్ణుత (Religious toleration) నేర్చికొనియెదరు గాత.

బాటసారులకు వసతులు.

ఒకదేశమునుండి మఱియొక దేశమునకు నడిచి వెళ్లెడి బాటసారులకు వీలుగా నుండుటకు నచ్చటచ్చట స్తంభములు వేయించి వానిపైఁ గ్రోశములసంఖ్య వేయించు నాచారము అశోకుని తాతయగు చంద్రగుప్తునికాలమునుండియుఁ గలదు. అశోకుని ప్రభుత్వమున మనుష్యులకును పశువులకును నీడనిమిత్తమై త్రోవపొడుగున మఱ్ఱిచెట్లును మామిడితోఁపులును వేయింపఁబడియెను; క్రోశ క్రోశమునకును బావి యొకటి త్రవ్వింపఁబడియె! క్రింపఁబడియెను; జలస్థానప్రదేశములు మనుజులకొఱకును బశువులకొఱకును నిర్మింపబడియెను. [3]

2. ౪-వ శిలాశాసనమును, ౧౨-వ శిలాశాసనమును జూడనగు.
3. ౭-వ స్తంభశాసనమును; ౨-వ శిలాశాసనము.

ఔషధ శాలలు.

రోగార్తు లెవ్వరైనను వారికి నౌషధంబు లిచ్చుటకు నీయద్వితీయకరుణామూర్తియగు నశోకచక్రవర్తి, తనరాజ్యమంతటను ఔషధాలయముల నేర్పఱిచెను. సర్వజీవులయందును గరుణగలవాఁడు గావున నీవైద్యశాలలోఁ బశువులకుఁ గూడ నౌషధంబు లిచ్చున ట్లేర్పాటు చేసెను. అంతటితోఁ దృప్తిఁ జెందక తనకు స్నేహితులుగానున్న యితర రాజుల రాజ్యములలోను దన ధనము పెట్టి యట్టి యౌషధశాలలఁ గట్టించెను. ఉత్తరమున హెలెనిస్టిక్ ఏశియా (Hellenistic Asia) యనఁబడు దేశములలోఁ గూడ నశోకునియౌషధశాల లుండెను! ఈ శాలలకుఁ గావలసిన యౌషధులఁ దోఁటలలో వేయించుచు, నితర స్థలములనుండి తెప్పించుచు నౌషధసంగ్రహము చేయుచుండిరి. 4

ధర్మాధికారులు.

తన శాసనముల ననుసరించి ప్రజలు ప్రవర్తించుచున్నారో లేదో కనుఁగొనుటకును, నపరాధుల దండించుటకును నీరాజు ధర్మాధికారుల నేర్పఱిచెను ప్రజల నీతిని గాపాడుటయు వీరిలోఁ గొందఱి పని యై యుండెను. 5 వీరుగాక సాధారణ రాజకీయాధికారు లనఁగాఁ బ్రస్తుతము గవర్నర్, కమిష్నర్, కలెక్టర్ అనఁబడు వారివంటి యధికారులు సంచారమునకు వెడలినపుడు జనులను గుంపులుగాఁ జేర్చి వారికి ధర్మోపదేశము చేయుచుండవలెనని రాజు శాసించెను. 6

పరరాజ్యములకు ధర్మోపదేశకుల నంపుట.

తన రాజ్యములో ధర్మాభివృద్ధి పైని వర్ణించినప్రకారము చేసి యంతటితోఁ దృప్తినొందక, తాను నమ్మినమతమును నీతికల్పనలును జగత్తంతయుఁ బ్రసరించునట్లు చేయుటకు ననన్యసామాన్యుఁడగు నశోకుఁడు యత్నింపసాగెను. అందుకై ధర్మోపదేశకుల నేమించి, తనకు లోఁబడిన సామంతరా

---

4. ౪-వ శిలాశాసనము. 5. ౫-వ ౧౨ శిలాశాసనములు; ౭-వ స్తంభశాసనము. 6. ౩-వ శిలాశాసనము. కళింగశాసనము.

జుల రాజ్యములకును, తనకు లోఁబడక పోయినను స్నేహితులుగా నుండు రాజుల దేశములకును వారిని బోధ నిమిత్తమై పంపెను. ఈ బౌద్ధధర్మోపదేశకులు (అనఁగా పాద్రీలు లేక మిషనరీలు) ఏయే దేశములకుఁ బంపఁబడిరో మన మశోకుని శాసనములవలనఁ దెలిసికొనవచ్చును.

క్రీ. పూ. ౨౫౬-కుఁ బూర్వమనఁగా శిలాశాసనములు వేయునపుడు టిబ్బేతు దేశములోని కాంభోజుల దేశము, హిమాలయప్రాంతమందలి రాజ్యములు, కాబూలు కనుమలలోని గాంధార యవనదేశములు, వింధ్యపర్వతములోను పడమటి కనుమలలోను ఉన్న పుళింద పిఠేనికలను అనాగరికుల ప్రాంతములు, కృష్ణా గోదావరీ మధ్యనున్న యాంధ్రదేశము, అను నీ సామంత రాజుల రాజ్యములలోనికి నీరాజుయొక్క ధర్మోపదేశకులు వెళ్లియుండిరి.

మిక్కిలి దక్షిణమునందలి చోళ పాండ్య కేరళ సత్యపుత్రరాజ్యములు స్వతంత్రముగా నుండెను. ఆరాజ్యములలోనికి నశోకుని ధర్మోపదేశకులు పంపఁబడిరి. సత్యపుత్ర దేశమనఁగా మంగళూరు మధ్యగా గలిగియున్న తుళువ భాష మాటలాడు దేశమని కొందఱయభిప్రాయమై యున్నది.

మహేంద్రుఁడను తనకుమారుని, సంఘమిత్ర యను తనకూఁతును నశోకుఁడు సింహళమునకు ధర్మోపదేశార్థము పంపెను. వారచ్చట నాటిన ధర్మబీజమే నేఁటికిని అచ్చటఁ బ్రబలియున్నది. ఈకథ మహావంశమను సింహళచరిత్రలో నున్నది. కాని మహేంద్రుఁడనువాఁడు అశోకుని కుమారుఁడు కాఁడనియుఁ, దమ్ముఁడనియుఁ గొందఱు వ్రాసియున్నారు.

బర్మాదేశములోని పెగుప్రాంతమునకును ధర్మోపదేశకులు పోయినట్లు మహావంశకారుఁడు వ్రాసియున్నాఁడు. కాని యీయంశము శాసనములలోఁ జెప్పఁబడ్డలేదు.

పైని వర్ణించిన దేశములన్నియు హిందూదేశమునకుఁ జుట్టుప్రక్కవి. ఇవిగాక అప్పుడు ఆంటియోకస్ థియోస్ రాజుచేఁ బాలింపఁబడుచున్న సిరియా

టాలెమీ ఫిలాడెల్ఫాసుచే నేలఁబడుచున్న యీజిప్టు (మిసర్), మాగ్యాసుచేఁ బరిపాలింపఁబడుచున్న సిరీన్, ఆంటిగోనోస్‌గొనాటస్‌చే దొరతనము చేయఁబడుచున్న మ్యాసిడోనియా, అలెగ్జాండరుచేఁ బ్రభుత్వము చేయఁబడుచున్న యెపిరస్, అనుదేశముల కన్నిటికి హిందూదేశమునుండి మతాచార్యులు ధర్మోపదేశమునకై వెళ్లియుండిరి. ఈదేశములందు నశోకునిచేఁ బశువుల యుపయోగార్థమును, మనుష్యుల యుపయోగార్థమును జికిత్సాశాల లేర్పఱుపఁబడియె! అనఁగా నశోకునిబోధకులు (మిషనరీలు) ఏశియా, యూరోప్, ఆఫ్రికాఖండములలోని గొప్పగొప్ప రాజ్యములలో ధర్మోపదేశము చేయుచుండిరి.

ఇట్లు బౌద్ధధర్మమును జగత్తంతయు వ్యాపింపఁజేయ నశోకుఁడన్ని దేశములకును ధర్మోపదేశకులఁ బంపినందున బౌద్ధధర్మమత్యంతముగా నభివృద్ధియై క్రమక్రమముగా నితరమతముల మ్రింగివేసెను. తరువాత రెండువందల సంవత్సరములకుఁ బుట్టిన క్రైస్తవధర్మము రాజాశ్రయముచేతను, బ్రజల యాశ్రయముచేతను నభివృద్ధిఁ జెందినను నేఁటివఱకును జగత్తులో బౌద్ధమతమును మించలేకయున్నది. నేఁడుక్రైస్తవుల సంఖ్యకంటె బౌద్ధులసంఖ్యయే యెక్కుడుగానున్నది. దీనికంతకును అశోకుని మతబోధకసంఘమే ముఖ్యకారణము. కావున నశోకుఁడు జగత్తునకంతకు నవీన ధర్మము నేర్పిన మహానుభావుఁడని చెప్పవలసియున్నది.

ప్రస్తుతము క్రైస్తవ ధర్మ బోధనిమిత్తమై అమెరికా యూరోపు దేశములనుండి బోధకులు వచ్చుట మనము చూచుచున్నారము. ఇటులు మతబోధనిమిత్తము పరదేశములకు బోధకులఁ బంపు పద్ధతి జగత్తునకు మొదట నేర్పినవాఁడు బుద్ధుఁడు. తరువాత నుదాహరణ పూర్వకముగా నభివృద్ధిపఱిచినవాఁడు ఆశోకుఁడు. బుద్ధుని యుపదేశకు లీదేశముననే బోధచేసిరి. అశోకుని యుపదేశకులు జగత్తంతయుఁ బ్రసరించిరి. ఇట్లు పరదేశమునకు నుపదేశకులఁ బంపియు, నౌషధశాలాదులఁ గట్టించి లోకులకు నుపకారముచేసియు, ధర్మమభి

వృద్ధిచేయు మార్గములను బౌద్ధులవలననే క్రైస్తవులు నేర్చికొని రనుటకుసం దేహము లేదు. ఇదియుఁగాక బౌద్ధధర్మతత్త్వము లనేకములు తీసికొని పురాతన క్రైస్తవులు తమ ధర్మగ్రంథముల నిర్మించుకొనిరని కొందఱయభిప్రాయమైయున్నది. కాని యీవిషయ మింకను విచారణీయము.

అశోకుని స్వభావము.

పరమసాధువుయొక్క సాత్త్విక సద్గుణములును, అసాధారణ చక్రవర్తియొక్క రాజ్యధురంధరత్వమును నొక్కచోటఁ గలిపి యీ యశోకుఁడు చేయఁబడినట్లు గానవచ్చెడిని. అహింసామాహాత్మ్య మెఱిఁగినతోడనే మాంసాహారమును మానుటయు, మృగయావినోదమును వదలుకొనుటయు, యుద్ధములవలనఁ బ్రజాక్షయ మగునని పరరాజ్యములఁ గెలుచుటమాని 'కళింగ యుద్ధములో జరిగిన ప్రజాక్షయములో వేయవపాలు ప్రజాక్షయ మయినను నేను సహింపలేన'ని శాసించుటయుఁ జూడ నీతని సాధుత్వము పదునాఱు వన్నెలది యని చెప్పకతప్పదు. రాజ్యతృష్ణచే లక్షలకొలఁది జనులను నాశమందించెడి ప్రస్తుతపు రాజు లీ యశోకునిచరిత్ర చదివినైనను బ్రజాక్షయకర కృత్యముల మానుదురుగాక. 'పరులెంత యపకారముచేసినను పియదసి శాంతముగా సహించు' నని చెప్పెడి రాజుయొక్క సత్త్వగుణము మనమువినుచున్న సాక్రటీస్ తుకారాము వేమన మొదలగు సాధువులగుణమును బోలినదియని చెప్పుట కేమి సందేహము? అశోకునిప్రభుత్వములో నున్న రాజ్యముయొక్క సువ్యవస్థయే యాతని రాజ్యధురంధరత్వమును వేనోళ్లఁ గొనియాడుచున్నది. ఆతఁడు తనప్రజల కష్టములను వినుటకునెప్పుడును సిద్ధముగా నుండెను. శేయుంబవళ్లిట్లు ప్రజాసుఖమునకై పాటుపడుచు నంతటితో సంతుష్టి చెందక తాను సోమరినని నిందించుకొనును. ఇట్లు తనరాజ్యమును రక్షించుకొనుచు దూర దూరదేశములందుండు విఖ్యాతరాజులతో స్నేహముచేయుచు వారి రాజ్యములలోనికిఁ దనధర్మోపదేశకులను బంపుటచూడఁగా నశోకుఁడు, ప్రస్తుతము ఇంగ్లండ్, జర్మనీ, అమెరికాదేశములోనిప్రభుత్వము వారికిఁ గల సామ

ర్థ్యంబును, దూరదృష్టియు, రాజకార్యధురంధరత్వమును గలిగియుండెనని చెప్పుటకు సందేహములేదు.

ఇట్టి యద్వితీయ చక్రవర్తియగు నశోకమహారాజు క్రీ. పూ. ౨౩౧-లో నిర్వాణము చెందినట్లు గానవచ్చుచున్నది.

మౌర్యవంశావసానము.

అశోకుని మరణానంతరము మౌర్యవంశపురాజుల ప్రతాపము తగ్గఁజొచ్చి యది కొలఁదికాలములోనే (క్రీ. పూ. ౧౮౪-లో) యంతరించెను. ఆకథ నిచ్చట గొంచెములో ముగించెదము.

అశోకుని పుత్త్రులనుగుఱించి మనకు విశేషమేమియుఁ దెలియదు. అతనికి కారూవకీయను రాణియు తీవరుఁడను కుమారుఁడు నుండినటు లొకశాసనము వలనఁ దెలియుచున్నది. అశోకునికి మొదట అసంధిమిత్రయను భార్యయొక తెకలదనియు, నామెకు కునాలుఁడను కుమారుఁడుండెననియు, నామె మరణానంతరము అశోకుఁడు తిష్యరక్షిత యను నామెను వివాహమాడెననియు నొకవదంతికలదు. ఈ కునాలునిగుఱించియు, నాతనిసవతితల్లియగు తిష్యరక్షితనుగుఱించియు మనదేశమున సారంగధరచిత్రాంగులనుగుఱించి చెప్పుకథ వంటి కథయొకటి చెప్పెదరు. అందువలనఁ గునాలుని కన్నులు తీయింపఁ బడెనఁట. కానియీచిత్రకథనమ్మఁదగినదిగాదు. అశోకునికి జలౌకుఁడను నొక కుమారుఁడుండెననియు, నీతఁడు కాశ్మీరమునకు రాజయ్యెననియు నచ్చటినుండి యీతఁడు పరదేశీయులఁ గొందఱ వెడలఁగొట్టించి కనౌజ్ వఱకును రాజ్యమును గెలిచెననియు, బౌద్ధధర్మమునకు శత్రువుగానుండి యీతఁడును ఆతని భార్యయగు నీశాన్యాదేవియు ననేక శివాలయములఁ గట్టించిరనియుఁగాశ్మీరమున వాడుకకలదు. కాని శాసనమునందు చేర్కొనఁబడిన తీవరుఁడుతప్ప నితరు లుండిరా లేదాయని మనము సంశయింపవలసియున్నది. ఈ తీవరుని గుఱించి మనకెక్కువగా నేమియుఁ దెలియదు.

అశోకుని మరణకాలమువఱకు నొక కుమారుఁడయిన జీవించి యుండనందున నాతనిమనుమఁడగు దశరథుఁడు రాజయినట్లు గానవచ్చుచున్నది. (క్రీ.

పూ. ౨౭౧.) ఈతనితండ్రిపేరు సుయశుఁడని విష్ణుపురాణమునందుఁ జెప్పఁబడి యున్నది. ఈ దశరథుఁడు నాగార్జునపర్వతమునొద్దఁ దాతగారు కట్టించిన యజీవిక జైనుల మఠములో నొకశాసనము చెక్కించెను. దశరథునికాలము నకో తరువాతఁ గొంతకాలమునకో కళింగులును, ఆంధ్రులును స్వతంత్రులైరి. దశరథుని తరువాత నలుగురు రాజులైరి. మౌర్యవంశపు కడపటిరాజుపేరు బృహద్రథుఁడు. ఈతఁడు మిక్కిలి దుర్బలుఁడు. ఈతనికిఁ బుష్యమిత్రుఁ డను వాఁడు సేనాపతి యై యుండెను. పుష్యమిత్రుఁడొకనాఁడు తనప్రభువునకు సైన్యమంతయుఁ జూపుమిషను తనబలములన్నియు నిల్పియుంచి, చూడవచ్చిన రాజుపైఁ దిరుగఁబడి యాతనిఁ జంపెను. 1

ఇట్లు మగధరాజులగు మౌర్యు లింతటితో నంతరించిరి. కాని తరువాత నీ వంశమువా రనేకశతాబ్దములవఱకుఁ జిన్నచిన్న మండలాధీశులుగా నున్నట్లు తోఁచుచున్నది.

శుంగవంశపురాజులు.

బృహద్రథ మౌర్యుని సైన్యాధీశ్వరుఁడగు పుష్పమిత్రుఁడు 2 తనరాజును జంపి మౌర్యరాజ్యమున కంతకును క్రీ. పూ. ౧౮౪-వ సంవత్సరమున రాజయ్యెను. ఈ వంశమునకు శుంగవంశమని పేరు. వీరు పాటలీపుత్రము రాజధానిగాఁగలిగి నర్మదానదివఱకు రాజ్యముచేసిరి. పశ్చిమమునఁ బంజాబుదేశమును, నర్మదానదికిదక్షిణమునందలి దేశములును, వీరికి లోఁబడక స్వతంత్రములయ్యెను.

పుష్యమిత్రుని రాజ్యముయొక్క యుత్తరార్ధములో బాక్ట్రియా రాజునకు బంధువగు మేనాండరు అను యవనుఁడు హిందూదేశముపై దండెత్తివచ్చి సాకేతమును మాధ్యమిక దేశములును (రాజపుత్రస్థానములోని చిత్తూరియొద్ద దేశమును) ముట్టడించెను; మథురానగరమును సౌరాష్ట్రమును (కాథియవాడ్) ఆక్రమించెను. కాని తుదకుఁ బుష్యమిత్రుని సైన్యము లీపరరాజును దమవిక్రమముచే నీదేశమునుండి వెడలఁగొట్టెను (క్రీ. పూ. ౧౫౩). భూ

1. బాణకృత హర్షచరితము. 2. ఈతనినే పుష్యమిత్రుఁ డందురు.

మార్గమున హిందూదేశమునకు వచ్చిన యూరోపియ రాజులలో నీతఁడు కడ పటివాఁడు. అటుపిమ్మటవచ్చిన యూరోపియ రాజులు జలమార్గమున వచ్చిరి. ఇట్లు అలెగ్జాండరు, శెల్యూకస్, మెనాండరు అను యూరోపురాజు లీదేశమునకు వచ్చి, మొదటఁ గొంతజయమును రాజ్యమును సంపాదించిరి. కాని యీదేశపురాజుల శౌర్యసాహసముల నెదిరించి శాశ్వతముగ నిచ్చట నిలువ లేక తుదకీదేశమునుండి వెడలిపోవలసినవారయిరి. ఇది యప్పటి హిందువుల పౌరుషమునకు వన్నె గదా!

కళింగదేశాధీశ్వరుఁడగు ఖారవేలుఁడు ఈ కాలమునందునో, యింతకుఁ గొంత పూర్వమో పుష్యమిత్రునితోఁబోరాడి యాతనిని గొన్ని యుద్ధములలో నోడించెను. కాని పుష్పమిత్రుఁడు త్వరలోనే బలములఁ గూర్చుకొని తనరాజ్యమును వృద్ధిపఱిచినట్లు కానవచ్చెడిని.

ఈతనికి అగ్నిమిత్రుఁ డనుకుమారుఁ డుండెను. మాళవికాగ్నిమిత్రమను కాళిదాసకృతమైన నాటకములోని నాయకుఁ డీయగ్నిమిత్రుఁడే. తండ్రిజీవితకాలమునందీతఁడు విదిశాపట్టణమందుఁ బుష్పమిత్రునికి దక్షిణమున నర్మదానదివఱకుండు రాజ్యమునకుఁ బ్రతినిధిగా (Viceroy) రాజ్యము చేయుచుండె. ఈతఁడు విదర్భరాజునోడించి యాతనిరాజ్యములో సగమాతని పినతండ్రికిప్పించెను, వీరి యిద్దఱరాజ్యములకు వరదానదియేపొలిమేరగా నేర్పఱుపఁబడియె. అగ్నిమిత్రుని పట్టపుదేవిపేరు ధారణి. ఈ దంపతులకు వసుమిత్రుఁడను కొమారుఁడు గలిగెను. ఈవసుమిత్రుఁడు తనతాతగారగు పుష్పమిత్రునిసేనానిగ నుండెను.

ఇట్లు శూరాగ్రేసరుఁడగు కుమారుఁడును మనుమఁడును గల యారాజు, అశ్వమేధయాగముఁ జేయ నిశ్చయించి యశ్వమును వదలి, దానిరక్షణార్థమై వెంటఁ దనమనుమని సైన్యములతోఁబంపెను. వసుమిత్రుఁ డాగుఱ్ఱము వెంటఁ బోయి యడ్డమువచ్చినవారినిజయించుచుముఖ్యముగా సింధునదపుటొడ్డునగుఱ్ఱమును బట్టుకొనిన యవనాశ్వికుల జయించి, గుఱ్ఱమును విడిపించుకొని తాతయొద్దికి జయజయధ్వనులతో వచ్చెను. తరువాతఁ బుష్పమిత్రుఁ డశ్వమేధ

యాగమును వైభవముతోఁ జేసెను. ఈ విషయములన్నియుఁ గాళిదాసుని యీ క్రిందివాక్యములవలనఁ దేటపడఁగలవు:

'శ్రీరస్తు. విదిశానగరమందున్న చిరంజీవియైన మాపుత్త్రుఁడగు నగ్నిమిత్రునకు సేనాపతియైన పుష్పమిత్రుఁడు ప్రేమపూర్వకముగా నాలింగనముచేసికొని యజ్ఞశాలనుండి పుత్తెంచిన పత్త్రిక. నేను రాజయజ్ఞదీక్షితుఁడ నయియుండి నూఱువురు రాజపుత్త్రులను దోడిచ్చి మన వసుమిత్రునిఁ దురంగరక్షణార్థము సంవత్సరముక్రిందట నియోగించి తనమనసువచ్చినట్లుగా సంచరించుటకయి గుఱ్ఱమును విడిచిపెట్టితిని. అది సింధునదదక్షిణతీరమునఁ దిరుగుచుండఁగా దాని నశ్వసేనాధిపతియైన యొక యవనుఁడు పట్టుకొనియె. అప్పుడుంభయసేనలకు ఘోరయుద్ధము సంభవించె. అతులధన్వియగు వసుమిత్రుఁడు నాగుఱ్ఱమును తీసికొనిపోవ యత్నించిన యాశత్రువుల నోడించి నాయుత్తమాశ్వమును మఱలించెను. అంశుమంతుఁడు సగరున కశ్వమునుదెచ్చి యిచ్చినట్లుగా నాపౌత్త్రుఁడు నాకు యజ్ఞాశ్వమును దీసికొనిరాఁగా నేనిప్పుడు చేయఁగలిగిన యీ యజ్ఞమునకు నీవు రోషముమాని వధూజనసహితముగా యుక్తసమయమునకు రావలయును.' 1

మహాభాష్యములోని కొన్నివాక్యములనుబట్టి పతంజలి యీయశ్వమేధయాగ మప్పుడుండెననియు, అతఁడు పుష్యమిత్రునికి సమకాలీనుఁడనియుఁ గొందఱు పాశ్చాత్యు లూహించియున్నారు. కాని వారి యూహలు సరియైనవికావు. పతంజలి యింతకుఁబూర్వ మాఱువందలయేండ్లక్రిందనే యుండెననుట కాధారము లున్నవి. 2

ఈరాజు బ్రాహ్మణధర్మమునం దభిమానము గలవాఁడయి యజ్ఞయాగాది క్రతువులు విశేషముగాఁ జేసెను. కాని కొందఱు వ్రాసినటులు బౌద్ధులఁ బీడించెననుటకు నేమియు నాధారము లేదు.

---

1. (మాళవికాగ్నిమిత్రము. ౫-వ యంకము.) 2. Vide Kunte's Vicissitudes of Aryan Civilization in India.

పుష్యమిత్రుఁడు క్రీ. పూ. ౧౪౮-లో మృతిచెందెను. అంతవఱకు యువరాజుగను దక్షిణరాజ్యమునకు రాజప్రతినిధిగను ఉన్న యగ్నిమిత్రుఁడు రాజయ్యె. ఈతని తరువాత సుజ్యేష్ఠుఁడనువాఁడు రాజ్యమునకు వచ్చె. ఈతఁడు పుష్యమిత్రుని రెండవకుమారుఁడు కాఁబోలును. ఈతఁ డేడుసంవత్సరములు రాజ్యముచేసెను. సుజ్యేష్ఠుని తరువాత వసుమిత్రుఁడు పట్టాభిషిక్తుఁడయ్యె. ఈతనితరువాత నీతని తమ్ముఁడగు సుమిత్రుఁడు రాజ్యమునకు వచ్చెను. ఈతఁడు విషయాసక్తుఁడు. ఎప్పుడును నటులతో సహవాసము చేయుచు నాటకములఁ జూచుటయందే కాలము గడపును. ఒకనాఁ డీతఁడు నాటకములో నిమగ్నుఁడయి యుండ మిత్రదేవుఁడనువాఁ డీతని తలద్రుంచివేసెను. తరువాతఁ గొన్ని దినములవఱకు నీతని వంశజులు రాజ్యముచేసిరి. కాని యనామధేయులయి తమమంత్రులచేతులలోని కీలుబొమ్మలుగ నుండిరి. తుదకు నీ వంశములోని పదియవరాజగు దేవభూతి యనువానిని నాతని మంత్రియగు వసుదేవుఁడు చంపి రాజ్యమును దా నాక్రమించుకొనియె. (క్రీ. పూ. ౭౩.).

కాణ్వవంశము.

ఈ వసుదేవుఁడు బ్రాహ్మణుఁడు; కణ్వగోత్రజుఁడు. కావున వీరిది కాణ్వవంశమయ్యె. ఈవంశమునుగుఱించి మన కంతగా నేమియుఁ దెలియదు. ఈ వంశమున నలుగురు రాజులు నలుబదియైదేండ్లు రాజ్యముచేసినట్లును (క్రీ. పూ. ౭౩-౨౮), కడపటిరాజు క్రీ. పూ. ౨౮-లో నాంధ్రరాజుచేఁ జంపఁబడినందున ఈవంశ మంతమందినట్లును వాయుమత్స్యపురాణములవలనఁ గానవచ్చుచున్నది. మగధరాజ్య మంతటితో నడుఁగంటెను.

ఆంధ్రరాజులు.

మగధరాజ్యము తరువాత హిందూదేశములో మిక్కిలి యున్నతదశ ననుభవించినది యాంధ్రరాజ్యము.

పురాతనగ్రంథములన్నియు వెదకిచూడఁగా నాంధ్రజనులపేరు మొట్టమొదట నైతరేయ బ్రాహ్మణములోఁ గానవచ్చుచున్నది. [1] ఐతరేయబ్రాహ్మణము

1. (౭-౧౮.)

క్రీ.పూ.౧౦౦౦సంవత్సరప్రాంతమున రచింపఁబడినదని విద్వాంసులు నిర్ణయించియున్నందున నిప్పటికి మూఁడువేల సంవత్సరములక్రింద నాంధ్రులను జను లున్నట్టు నిశ్చయింపవచ్చును. ఐతరేయబ్రాహ్మణములోని వర్ణన చూడఁగా నప్పటి యాంధ్రులు ఉత్తరదేశములోని యార్యులతోఁబోరాడిలేచివచ్చి దండకారణ్యములోని యనార్యజనమధ్యంబున నివసించెడి యొకతెగవారగు నార్యులని తోఁచుచున్నది. వాల్మీకిరామాయణమందును, భారతమందును నాంధ్రదేశవర్ణనలు కలవు. కాని యందువలన మనకు విశేషాంశము లేమియుఁ దెలియవు. తరువాత క్రీ. పూ. ౩౦౦ సంవత్సరప్రాంతమున నాంధ్రరాజ్యము మహోన్నతదశయం దున్నట్లు చంద్రగుప్తుని యాస్థానమందున్న మేగాస్థనీసను రాయబారి వ్రాసియున్నాఁడు. హిందూదేశమునందు నాకాలమునఁ జంద్రగుప్తునిరాజ్యముతప్ప ఆంధ్రరాజ్యమునుమించిన మఱియొకరాజ్యము లేకయుండెను. ఆంధ్రరాజ్యమునం దప్పుడు ముప్పదిదుర్గములును, లక్షకాల్బలమును, రెండువేల గుఱ్ఱపుసైన్యంబును, వేయి యేనుఁగులును ఉండెను. ఆంధ్రదేశపురాజులు అశోకునిసమయమున (క్రీ. పూ. ౨౫౦) నాతనికి సామంతులయియుండినటు లాతని శాసనమువలనఁ గానవచ్చుచున్నది.[1] కాని యశోకుని మరణానంతరము (క్రీ.పూ.౨౩౧) ఈయాంధ్రరాజులు మగధేశ్వరులను లక్ష్యపెట్టక పూర్తిగా స్వతంత్రు లయిరి.

ఇట్లు స్వతంత్రులయిన రాజులవంశము పురాణాదులలోను, శాసనాదులలోను ఆంధ్రవంశమనియు, శాతకర్ణవంశమనియు వర్ణింపఁబడియున్నది. ఈ వంశపురాజులు మొట్టమొదటఁ గృష్ణాగోదావరీ నదుల ముఖముల నడుమననఁగాఁ దూర్పుసముద్రమునంటిన ప్రదేశమునఁ దమరాజ్యము గలవారయి, క్రమక్రమముగాఁ గృష్ణాగోదావరీ నదుల మూలమునకును, మగధదేశము వఱకును రాజ్యమును నాక్రమించుకొనిరి. పౌరాణిక యుగములోఁ జాళుక్యరాజులు పశ్చిమమునుండి తూర్పునకుఁ బ్రసరించినటు లీయాంధ్రులు తూర్పునుండి పశ్చిమమువఱకు జయించుచుఁ బోయిరి. అందువలన వీరికిఁ దూర్పున

1. ౧౩-వ శిలాశాసనముఁ జూడుఁడు.

నొక రాజధానియుఁ, బశ్చిమమున నొక రాజధానియుఁ గావలసివచ్చెను. మొట్టమొదట నీరాజులకు శ్రీకాకుళము రాజధానిగా నుండెను. ఈశ్రీకాకుళము కృష్ణానదిముఖమునొద్ద కృష్ణాజిల్లాలోని చల్లపల్లి జమీన్దారిలో నున్నది. ఇచ్చట నాంధ్రవిష్ణుదేవాలయముఁ గలదు. ఒకానొక రాజు విష్ణ్వంశమున నిచ్చటఁ బుట్టెననియు, నాతని ద్యోతకముగనే యీదేవాలయముని ర్మింపఁబడియె ననియుఁ జెప్పుదురు. క్రీ.శ.౧౫౧౫-లోఁ గృష్ణదేవరాయలవారు "కళింగదేశ విజిగీషామనీషం దండెత్తిపోయి విజయవాటిం గొన్ని వాసరంబులుండి శ్రీకాకుళనికేతనుఁడగు నాంధ్రమధుమథను సేవింపఁబోయి' నప్పుడు విష్ణుచిత్తీయమను గ్రంథము తెనుఁగునరచింప నాతనిఁ బురికొల్పి:—

'గీ. తెలుఁ గదేలయన్న దేశంబు తెలుఁగేను
దెలుఁగువల్లభుండఁ దెలుఁగొకండ
యెల్లనృపులుఁగొలువ నెఱుఁగవే బాసాడి
దేశభాషలందుఁ దెలుఁగులెస్స.'

అని చెప్పినది యీ యాంధ్రవిష్ణువే; ఇది యటుండె. ఈశ్రీకాకుళముకాక యాంధ్రులకుఁ గొంతకాలము అమరావతియు ధరణికోటయు రాజధానులుగానుండెనని కొందఱు వ్రాసి యున్నారు. రాజ్య మభివృద్ధియైనతరువాత వీరికిఁ బ్రస్తుతము పైఠణ్ అనఁబడు ప్రతిష్ఠానపురము పశ్చిమరాజధానిగా నుండెను. రాజ్య మభివృద్ధియైనతరువాతఁ జళుక్యులవలెనే యాంధ్రరాజులును పూర్వాంధ్రులు పశ్చిమాంధ్రులని రెండుతెగలవారలు వేఱువేఱుగ రాజ్యముచేయుచుండిరని కొందఱు పండితులయభిప్రాయము[1] కాని యందులకుఁ బ్రబలమైన నిదర్శనములు లేవు. ఒక్కవంశమువారె యుభయత్ర రాజ్యముఁ జేసినట్టు గావచ్చుచున్నది.

పురాణములలోని వర్ణనలు చూడఁగా నీవంశములో ముప్పదుగురు రాజులు నాలుగువందల యేఁబదియాఱు సంవత్సరములవఱకు రాజ్యముచేసినటులేర్పడు

1. ఇది ముఖ్యముగా డాక్టరు భాండార్కర్ గారి యభిప్రాయము.

చున్నది. వారందఱపే ర్లిచ్చుట నుదాహరించుట యనావశ్యకము. అందు ముఖ్యమైనవారిని వర్ణించినఁజాలును.

మగధరాజుల ధిక్కరించి స్వతంత్రులయిన రాజులలో మొదటివాఁడు శ్రీముఖుఁడు (క్రీ. పూ. ౨౨౦); రెండవవాఁడు 'కన్హ' అనఁబడు కృష్ణుఁడు. వీరు మహాశూరాగ్రేసరులయి యనేకరాజులను జయించి యాంధ్రరాజ్యపుఁబొలిమేరను గోదావరి మూలస్థానమగు నాసికాత్ర్యంబకేశ్వరముదనుకను జరిపిరి.

మూఁడవవాఁడో నాల్గవవాఁడో యగు నాంధ్రరాజు తనసఖుఁడగుఖారవేలుఁ డనుకళింగరాజుయొక్క సాహాయ్యార్థమైయొక ప్రచండ చతురంగ సేనను బంపెను (క్రీ. పూ. ౧౬౮). ఈకాలమునుండి రమారమి నూటయేఁబది సంవత్సరములవఱకు నీయాంధ్రరాజుల చరిత్ర మనకంతగాఁ దెలియదు. అప్పటి శాసనములు కానవచ్చుట లేదు.

క్రీ. పూ. ౨౭-వ సంవత్సరమున నాంధ్రవంశపురాజొకఁడు కాణ్వవంశజుఁడగు మగధరాజును జంపి మగధరాజ్యమును ఆక్రమించుకొనియె నని యిదివఱకే వ్రాయఁబడినది. ఇట్లు గాణ్వరాజును జంపినవాఁడు ఆంధ్రరాజులలో మొదటివాఁడగు శ్రీముఖుఁడే యని పురాణకారులువ్రాసిరి. కాని యీ యుభయులకాల మొక్కటికానందున నీమాటనమ్ముటకు వీలులేదు. కాణ్వరాజగు సుశర్మను జంపినవాఁడు, ఆంధ్రరాజులలోఁ బండ్రెండవవాఁడగు కుంతలశాతకర్ణి, పదుమూఁడవవాఁడగు శాతకర్ణి, పదునాల్గవవాఁడగు ప్రథమపులుమాయి యను నీముగ్గురిలో నెవ్వఁడోయొక్కఁడై యుండును. అట్టివాఁడు వీఁడే యని నిశ్చయముగాఁ జెప్పుటకు వీలులేదు.

ఈ వంశములోని పదునేడవరాజగు హాలుఁడనువాఁడు విక్రమార్క, భోజ, కృష్ణరాయ సదృశుఁడయి, విద్వాంసులను గవులను నాదరించుచుఁ దానును విద్వాంసుఁడును గవియునయి యుండెను. (క్రీ. శ. ౬౮). ఈతఁడు 'సప్తశతి' యను గ్రంథంబొకటి ప్రాకృతంబున రచించెను. ఇతని మంత్రులు కాతంత్ర వ్యాకరణమును, పైశాచీభాషయందు 'బృహత్కథా' యను గ్రంథ

మును, రచించిరి. పైశాచి యనునది ప్రాకృతభాషలో నొకభేదము. ఇట్టిరాజు దేశభాషాభివృద్ధికై మిక్కిలి పాటుపడినట్లు గానవచ్చుచున్నది. ఇట్టిరాజ చంద్రు లేరికిఁ బూజ్యులు కారు?

తరువాత నాంధ్రవంశవృక్షములోని నిరువదియొకటవవాఁడగు మొదటి విలివాయకురుఁ డనువాఁడాఱునెలలుమాత్రము రాజ్యముచేసెను. (క్రీ. శ. ౮౪.) ఈ తనికి 'చకోరుఁడు' 'రాజతశాతకర్ణి' యనుబిరుదునామము లుండెను. ఈతఁడు వాసిష్ఠీ పుత్త్రుఁడు. అనఁగా నీతని తల్లి వసిష్ఠగోత్రమువారి యింటి యాఁడుబడుచు. ఈ రాజునొద్ద నుండి తరువాతి రాజులందఱును దమతల్లుల పేళ్లు శాసనాదులలోఁ జెప్పినందున వీరితల్లులు విఖ్యాతవంశజ లనియు, లేక విద్యాదిగుణములచేఁ బ్రఖ్యాతలనియు మన మూహింపవలసియున్నది.

ఈతని కుమారుఁడగు శివాలకురుఁ డిరువదియెనిమిది సంవత్సరములు (క్రీ. శ. ౮౫-౧౧౩) రాజ్యముచేసెను. ఈతనికి మాధరీపుత్త్రుఁ డనియు, శివశాతకర్ణుఁడనియు, శకసేనుఁడనియు బిరుదులు కలవు. ఇందువలన నీతఁడు శకవంశపు పరరాజుల నోడించినట్లు గానవచ్చెడిని.

ఈతని కుమారుఁడగు రెండవ విలవాయకురుఁ డిరువదియైదేండ్లు (క్రీ. శ. ౧౧౪-౧౩౮) రాజ్యము చేసెను. ఈతఁడు గౌతమీపుత్త్రుఁడు. ఆంధ్రరాజులలో నందఱిలో నీతఁడు మిక్కిలి పరాక్రమవంతుఁడును స్వదేశాభిమాన పూరితుఁడును నగునని చెప్పుటకు సందేహము లేదు. శక, పహ్లవ, యవనులు అను విదేశీయులనేకు లీరాజు రాజ్యమునకు వచ్చుటకుఁబూర్వమే బలుచిస్థాన్ మొదలయిన పశ్చిమదిక్కులనుండి హిందూదేశములోఁ జొరఁబడి యచ్చటివారిని గెలిచి, యింకను ముందుకువచ్చి యాంధ్రరాజ్యములోఁ గొంతభాగముఁగూడ నాక్రమించుకొనిరి. ఆంధ్రరాజాగ్రగణ్యుఁడగు రెండవ విలివాయకురుని కాలమున నాంధ్రరాజ్యములోని పశ్చిమభాగమును ఆక్రమించుకొనియున్న పరరాజు 'నహపానుఁడు' అను క్షేత్రపుఁడు (Satrap). ఈతఁడు క్షహరాట వంశజుఁడు ఈతఁడు పరదేశీయుఁ డయినందున హిందువులయందును వారిశాస్త్రములయందును నసూయగలవాఁడయి వారినిమిక్కిలి

బాధపెట్టుచుండెను. ఇట్టి శత్రువుతోఁ బోరాడి, విలివాయకురుఁ డాతనిని క్రీ. శ. ౧౨౬-లోఁ బూర్తిగ నోడించెను. ఇటులే యన్యదేశీయులగు రాజుల ననేకులనాశమొందించి దేశమును బారతంత్ర్యమునుండితొలఁగించి, స్వరాజ్యమును స్వధర్మమును నిలిపెను. ఈరాజుతల్లియు గౌతమసగోత్రోద్భవయు నగు బలశ్రీయను వీరమాత క్రీ. శ. ౧౪౪-లో వేయించిన జయశాసనమందు 'శక పహ్లవ యవనుల నాశమొందించి చాతుర్వర్ణ్యసంకరము గాకుండఁ జేసినట్టియు, ధర్మశాస్త్రానుసారముగఁ బ్రజలయొద్దనుండి గైకొనిన పన్నుల యుక్తముగునటుల వెచ్చించినట్టియు' వీరాగ్రేసరునకుఁ దాను తల్లియైనటుల గౌరవపూర్వకముగా శిలాక్షరములఁ జెక్కించెను. 1

ఈరాజు నహపానునిఁ గెలిచినతరువాత నచ్చటఁ దన ప్రతినిధిగా చష్టనుఁడనువాని నుంచెను. ఈతఁడు శకవంశజుఁడగు క్షేత్రపుఁడు. చష్టనుఁడు ఉజ్జయిని రాజధానిగా రాజ్యమేలె. నాల్గవ శతాబ్దమున గుప్తవంశజుఁ డగు విక్రమార్కుఁడు ప్రబలి యీ రాజ్యమును ఆక్రమించుకొనువఱకు నీతనివంశజులే యచ్చట రాజ్యముచేయుచుండిరి.

క్రీ. శ. ౧౩౭-లో రెండవ పులుమాయి రాజ్యమునకు వచ్చెను. ఈతఁ డాంధ్రరాజుల వంశవృక్షమునందు నిరువదినాల్గవవాఁడు. వాసిష్ఠీ పుత్త్రుఁడు. ఈతని తండ్రియగు రెండవ విలవాయకురునిచే నుజ్జయినికి క్షేత్రపునిగా నేమింపఁబడిన చష్టనుని మనుమఁడగు రుద్రమాన్ క్షేత్రపుఁ డప్పుడు ఉజ్జయినిని బాలించుచుండెను. ఈ రుద్రమానుని కూఁతురగు 'దక్షమిత్ర' యనునామెను ఈపులుమాయి వివాహమాడెను. కాని రాజ్యసంబంధమైన మామకును నల్లునకును బోరాటంబయి యందు రుద్రమానుఁడే విజయుఁడయ్యె. అందువలన నాతఁడు ఆంధ్రుల రాజ్యములోని సౌరాష్ట్రము (కాథియవాడ్), మాళవము, కచ్ఛము, సింధుదేశము, కొంకణము అను రాజ్యములను ఆక్రమించుకొని స్వతంత్రుఁడయ్యె (క్రీ. శ. ౧౪౫). ఈ రెండవపులుమాయి తన రాజధానిని ప్రతి

1. ౪౭-వకార్లిశాసనముఁ జూడదగు.

స్థానపుర మనఁబడు పైఠణ్ పట్టణమునకు మార్చెను. ఈతఁడు ముప్పదిరెండు సంవత్సరములు రాజ్యముచేసి మృతుఁడయ్యె (క్రీ. శ. ౧౩౮-౧౭౦).

ఈ రాజుకాలమునుండియే యాంధ్రవంశపు రాజుల వైభవదశ తగ్గఁజొచ్చెనని చెప్పవచ్చును. తరువాత రాజ్యముచేసిన రాజులలో యజ్ఞశ్రీయను రాజుమాత్రము పేర్కొనఁదగినవాఁడుగ నున్నాఁడు. ఈతఁడు గౌతమీపుత్త్రుఁడు; క్రీ. శ. ౧౭౮ మొదలు ౨౦౧-వఱకు నఱువదితొమ్మిదేండ్లు రాజ్యముచేసెను. ఉజ్జయినీ క్షేత్రపులచే నాక్రమింపఁబడిన రాజ్యములలోఁ గొన్నిటిని గెలిచి, యచ్చటఁ జెల్లుబడినిమిత్తము వెండినాణెములఁ జేయించెను. ఓడయొక్క ముద్రగలనాణెము లీరాజు పేరు గలవి. అందువలన నీతనిరాజ్యములో సముద్ర వర్తకము విశేషముగా నున్నట్టు మన మూహింపవచ్చును.

ఈరాజుతరువాత ముగ్గురురాజులు రాజ్యముచేసినట్టును దరువాత నీవంశ మంతరించినట్టును బురాణములవలనఁ గానవచ్చుచున్నది. క్రీ. శ. మూఁడవశతాబ్దమునందలి హిందూదేశచరిత్ర యంధకారబంధురమైయున్నందున నీయాంధ్ర వంశ మెట్లంతరించినదియు వీరి రాజ్య మెవరాక్రమించుకొనినదియు స్పష్టముగా దెలియ. అయినను ఈరాజ్యమంతయు ననేకరాజులచే నాక్రమింపఁబడి చిన్న చిన్న రాజ్యములుగా మారె నని తోఁచుచున్నది. పశ్చిమరాజ్యమంతయు ఉజ్జయినివా రాక్రమించిరి. ఉత్తరమున రాష్ట్రకూటులును కాలచురి రాజులును ప్రబలిరి. క్రీ. శ. ౨౪౯-లో కాలచుర్యులాంధ్రులను ఓడించిరి. అప్పటినుండియే కాలచుర్యశకము ప్రారంభమయ్యె. దీనినే చేదిశక మనియెదరు. దక్షిణమున కాదంబులు, పల్లవులు, వేఁగిరాజులు ఆంధ్రరాజ్యమును ఆక్రమించుకొనిరి ఈలాగున నీమహత్తరమైన యాంధ్రరాజ్యము మూఁడవ శతాబ్దమందుఁ దునుకలు తునుకలయ్యెను.

ఈ యాంధ్రరాజులు మొట్టమొదట బౌద్ధమతస్థులుగానుండి కృష్ణా గుంటూరు మండలములలోని అమరావతి జగ్గయ్యపేట మొదలగుస్థలములలో

బౌద్ధస్తూపముల గట్టించిరనియుఁ దరువాత వారు బ్రాహ్మణమతస్థులుగ మారి-రనియుఁ దోఁచుచున్నది. అయినను నీవిషయ మింకను విచారణీయము.

శక, పహ్లావ, యవన, బ్యాక్ట్రియన్ కుశను లను పరదేశీయులు.

అలెగ్జాండరునకు దరువాతి గ్రీకురాజులు హిందూదేశమునకుఁ దగిలియున్న బ్యాక్ట్రియా యను దేశమును ఏలుచుండిరి. ఆంధ్రరాజులు మహావైభవమునం దున్న కాలమున హిందూదేశపు ఉత్తర పశ్చిమములనుండి యీబ్యాక్ట్రియను లనేకులు మన దేశములోనికి వచ్చిరి. క్రీ. పూ. ౧౩౦-లో నీబ్యాక్ట్రియను లను ట్యుకేరేనియను లనువారు గెలిచిరి. అట్లోడిన బ్యాక్ట్రియను లనేకు లీదే శమునకు విశేషముగా వచ్చి యచ్చటచ్చట రాజ్యముల నేర్పఱుచుకొని కొన్ని దినంబులకు హిందువులలోఁ గలిసిపోయిరి.

పశ్చిమ ప్రాంతమగు మాళ్వాదేశమున నున్న శకరాజుల నచ్చటి దేశస్థులం దఱును గలసి క్రీ. పూ. ౫౭- లోఁబంజాబులోని కారూరునొద్ద నోడిం చిరి. అప్పటినుండియే విక్రమసంవత్సరము ప్రారంభమాయెను. క్రీ. శ. ౧౨౬- లో నాంధ్రరాజగు రెండవవిలవాయకురుఁడు నహపానుఁడనువాని నోడించిన సమాచార మప్పటివఱకే వ్రాయఁబడినది.

కనిష్కమహారాజు.

ఈ శాకులను దరువాత పల్లవు లనఁబడు పార్థియనులు జయించిరి. వారిని కుశనవంశజులు జయించిరి. ఈ వంశమునఁ గనిష్కుఁడను రాజు క్రీ. శ. రెం డవశతాబ్దారంభమునందు విఖ్యాతిఁ జెందెను. అశోకుని తరువాత బౌద్ధధర్మ మునందు మిక్కిలి శ్రద్ధగలిగి దాని యభివృద్ధికై పాటుపడినవాఁ డితఁడే. ఈ తని ఖ్యాతి హిందూదేశమునందే గాక చీనా, టిబ్బేట్, మంగోలియా మొద లయిన దేశములందును ఇప్పటికిని వ్యాపించియున్నది. ఈతఁడు క్రీ. శ. ౧౨౦వ- సంవత్సరముననో, లేక, ౧౨౫-వ సంవస్సరముననో రాజ్యారూఢుఁ డయ్యెను. ఈతనిరాజ్య ముత్తరమున కాబూల్ వఱకును, దక్షిణమున వింధ్య పర్వతమువఱకును వ్యాపించియుండెను.

కనిష్కుఁడు కాశ్మీరదేశము గెలిచి యచ్చటఁ గనిష్కపురమును నిర్మించెను. ప్రస్తుతము దీనిని కానిస్పూరు అనియెదరు. కనిష్కుని కాలమునుండియు నక్బరుకాలమువఱకును గల గాశ్మీరదేశచరిత్ర కహ్లణకృతమైన రాజతరంగిణీ[1] గ్రంథమునందు వర్ణింపఁబడినది. ఈరాజు పాటలీపుత్రము వఱకును జయించి, యచ్చట నున్న యశ్వఘోషుఁ డనుబౌద్ధాచార్యునిఁ దనవెంటఁ గొనిపోయెనఁట.

ఈతని రాజధాని పురుషపుర మనఁబడు ప్రస్తుతపు పేషావర్ పట్టణము. అచ్చట నీతఁ డొకగొప్ప గోపురము కట్టించెను. అది పదుమూఁడంతస్థులు గలిగి నాలుగువందల యడుగులకంటె నెత్తుగ నుండెను. అది చిత్రవిచిత్రముగాఁ జెక్కఁబడినకఱ్ఱతోఁ జేయఁబడియె. తరువాతికాలమున నిది రెండు మూఁడు పర్యాయములు కాలిపోయెను. కాని నప్పటిరాజులు మరలఁగట్టించిరి. ఈగోపురమునొద్దనే యొక గొప్పవిహారమనఁగాఁ బౌద్ధసన్యాసుల యాశ్రమ ముండెను. ఈయాశ్రమము తరువాత నెక్కువందల సంవత్సరముల వఱకును విద్యాపీఠమని ప్రఖ్యాతిఁ జెందియుండెను. ఈ యాశ్రమము గజ్నీమహమ్మదుచేత నాశమందింపఁబడినట్టు గానవచ్చెడిని.

పరరాజుల జయించుట.

ఈ కనిష్కమహారాజు పార్థియనుల నెదిరించి యోడించెను. హిందూదేశములోని రాజ్యములతోఁ దృప్తిఁజెందక యీతఁడు టిబ్బేటుదేశమునకుత్తరమునందును పామీర్ నకుఁదూర్పునను ఉన్న కాష్గర్, యార్కండ్, ఖోటాన్ అను దేశముల జయించెను. ప్రస్తుతమువలెనే యప్పుడును నీదేశములు చీనారాజునకు లోఁబడి యుండెను.

చీనారాజ్యములోనియీభాగమును జయించి చీనావారితో సంధిచేసికొని, యాసంధిలోని యంశములను దప్పక వారు నడుపుటకై జామీనుగాఁ

1. మిక్కిలి మనోహరమైన యీ చరిత్ర కాకినాడలో సరస్వత్యాధిపతులచేఁ దెనిఁగింపఁబడినది.

జీనాదేశపు సరదారులను వెంటఁదీసికొని వచ్చెను. అందుఁ జీనారాజు పుత్త్రుఁడును ఒకఁడుండె. కనిష్కుఁడీచీనావారిని మిక్కిలిగౌరవముతోఁ జూచుచు వారు ఉష్ణకాలము వర్షాకాలము శీతకాలములం దుండుటకు వేఱువేఱుస్థలముల నేర్పఱిచెను. కాబూలునకవతలనుండు కపిశి యనుచోటునున్న యాశ్రమముష్ణకాలమున మిక్కిలి చల్లగా నుండుటవలన నది చీనారాజపుత్త్రుని యుష్ణకాలపు నివాసస్థల మయ్యెను. ఈరాజపుత్త్రుఁడు తాను చీనాదేశమునకుఁ బోకమునుపు అసంఖ్యధన మాయాశ్రమమునకు నిచ్చెను. అందువలన నేడవ శతాబ్దమున హుయెన్‌స్యాంగు వెళ్లి చూచువఱకును నీరాజపుత్త్రుని పేరచ్చటి సన్న్యాసులు మిక్కిలి గౌరవముతోఁ దలఁచుకొనుచుండిరి.

ఈ చీనా రాజపుత్త్రుఁడు చలికాలమునఁ బంజాబు దేశములోఁ గాపురముంచుచు వచ్చెను. అతఁడు గాపురముండెటిచోటికిఁ ‘ జీనాపతి ’ యని పేరు పడెను. ఇచ్చటను నొక బౌద్ధాశ్రమ ముండెను. దీనికి నీరాజపుత్త్రుఁ డనేక లక్షలు వెలగల బంగారపు కణికలును, రత్న మాణిక్యములును నిచ్చె. ఈధనముపై యక్షరాజగు వైశ్రవణుఁడు కాపుగానుండి యెవ్వరిని దానివద్దకు రానీయకయుండెననియు, హుయెన్‌స్యాంగు వచ్చినప్పుడు ఆవిహారము బాగు చేయుటకు ధనము కావలసివచ్చినందున, నాతఁడు ధూపదీపాదికములచే వైశ్రవణుని సంతృప్తునిఁజేసి యాశ్రమము బాగు చేయుటకుఁ గావలసిన ధనముమాత్రము తీయించి తక్కినధనంబును మరలఁ బాతివేయించెననియు నొక వింతయైన కథ కలదు.

కనిష్కుఁడు మొదట నన్యమతస్థుడుగానుండి తరువాత బౌద్ధమతస్థుఁ డయ్యెనని చెప్పెదరు. అశోకునివలెనే యితని పూర్వచరిత్రనుగుఱించి యనఁగా బుద్ధమతమును స్వీకరించుటకుఁ బూర్వపుఁ జరిత్రను గుఱించి యనేక కథలు కలవు. కాని వాని నన్నిటిని మనము నమ్ముటకు వీలులేదు. ఈతని నాణెములవలన నీతని మతము క్రమముగా మాఱుచు వచ్చినట్టు మాత్రము గానవచ్చుచున్నది. ఈతని మొదటి నాణెముల మీఁద సూర్యచంద్రుల ప్రతిమలు గ్రీకు

పేళ్లతో (హేలియస్ Helis; సెలీనే Selene) వేయఁబడినవి. ఈనా ణెములలో గ్రీకుభాషయు, గ్రీకక్షరములును వాడఁబడినవి. తరువాతి నాణెములమీఁద గ్రీకు పారసీక- హిందూ దేశములలోని దేవతల ప్రతిమలు వేయఁ

బడినవి. భాష పురాతన పారసీక భాష ; లిపి గ్రీకు. కడపటి నాణెములమీఁద బుద్ధుని ప్రతిమయు, గ్రీకక్షరములతో నాతని పేరును వేయఁబడినవి. అట్టిబంగారునాణె మొకటి యీప్రక్కఁ గనఁబఱుపఁబడినది.

ఇందు నాణెముయొక్క రెండువైపులనున్న ప్రతిమలు చూపఁబడినవి. కుడివైపుది బుద్ధుని ప్రతిమ.

ఈరాజు కాలమునందు బౌద్ధాచార్యుల నాల్గవపరిషత్తు జరిగెనని యిదివఱకే వ్రాసియున్నాము. ఈపరిషత్తునకు వసుమిత్రుఁ డనువాఁ డగ్రాసనాధిపతిగా నుండెనఁట. 'వైభాషికులు' 'సర్వాస్తివాదు' లనఁబడు బౌద్ధసంప్రదాయములవారి భాష్యము లిచ్చుట నంగీకరింపఁబడిన వఁట.

కనిష్కరా జిరువదియైదుసంవత్సరములో ముప్పదిసంవత్సరములో రాజ్యముచేసి క్రీ. శ. ౧౬౨ ప్రాంతమున మృతుఁ డయ్యెను.

కనిష్కుని తరువాత హవిష్క వాసుదేవు లనువారు రాజ్యముచేసిరి. తరువాత క్రీ. శ. ౨౨౬ వఱకు నీవంశము క్రమక్రమముగా నంతరించెను. వీరిని ప్రథమమున పారసీకులగు సెసానియన్ వారును దరువాత గుప్తవంశము వారును జయించిరి.

గుప్తవంశము.

నాల్గవయైదవ శతాబ్దంబులలో శ్వేతహూణు (White Huns) లను దేశదిమ్మరులయిన యల్లరి మూఁకలు (Nomadic Hords) పారసీక హిందూ దేశములందుఁ జొరఁబడసాగెను. అప్పుడు కనౌజ్ దేశమును గుప్తవంశజులగు

రాజులు పరిపాలించుచుండిరి. ఆంధ్రరాజుల ప్రభ తగ్గిన యొక శతాబ్దమునకు నీవంశపురాజులు తలయెత్తసాగిరి.

క్రీ. శ. ౨౭౦-వ సంవత్సర ప్రాంతమున మగధదేశములో గుప్తుఁడను వాఁడొకఁడుండెను. వాఁడు శూద్రుఁడు. ఎటులో వీఁడు మహారాజ బిరుదును సంపాదించెను. ఈతని మనుమండగు మొదటి చంద్రగుప్తుఁడను వాఁడు లిచ్ఛవి వంశపువారియింటి యాఁడుఁబడుచును వివాహమాడెను. లిచ్ఛవివంశపువారు బౌద్ధయుగమున విఖ్యాతిఁజెందిన రాజులని చదువరులెఱింగియే యున్నారు. వారిసాయమునను, తన శౌర్యముచేతను నీతఁడు క్రీ. శ. ౩౨౦ లోఁ బ్రయాగవఱకు రాజ్యమునునాక్రమించుకొనెను, ఇదియే గుప్తసామ్రాజ్యమునకుఁ బ్రారంభము. ఈతని కుమారుఁడు సముద్రగుప్తుఁడు.

సముద్రగుప్తుఁడు.

(రమారమి క్రీ. శ. ౩౨౬-౩౭౫.)

ఈతఁ డుత్తర హిందూదేశములోని యనేక రాజ్యములను దక్షిణమున రామేశ్వరమువఱకునున్న రాజ్యములను గెలిచి యనేకరాజులవలన గప్పము లందుకొనియె. ఈతని దిగ్విజయములను గుఱించి యొకశాసనము ప్రయాగలో నున్నది. ఇందలి పద్యాదికములు హరిసేనుఁ డనురాజకవిచే వ్రాయఁబడి యశోకునిచే వేయింపఁబడిన శాసనముగల స్తంభముమీఁదనే చెక్కఁబడినవి. ఇందు సముద్రగుప్తుఁడు నాలుగుసారులు దండయాత్రలకుఁ బోయి, యొకసారి దక్షిణములోని పదునొకండుమందిరాజులను, రెండవసారి ఆర్యావర్తములోనితొమ్మండుగురు రాజులను, మూఁడవసారి ఆరణ్యకనాయకులను, నాల్గవసారి సరిహద్దుమీఁది రాజులను గెలిచినటు లున్నది. ఈతఁడు మౌర్యచంద్రగుప్తుని రాజ్యమంతవిస్తారముగల రాజ్యమును సంపాదించె ననుటకు సంది

యము లేదు. తనవిజయములను జగత్తునకుఁదెల్పుటకై యీరాజు అశ్వమేధ యాగముచేసెను. అప్పు డాతఁడు తన యశ్వమేధ సూచకమగు నాణెముల వేయించెను. అట్టి నాణెమొకటి యీక్రింద గనఁబఱుపఁ బడినది. అశోకుని వలెనే యీతఁడును దూరదూర దేశపుఁబరరాజులతో స్నేహముచేసి వారియొద్దకు రాయబారులఁ బంపుచుండెను. ఈతని ప్రభుత్వసమయమునందు నీతని యనుజ్ఞవడసి సింహళదేశపురాజగు మేఘవర్ణుఁడు బుద్ధగయలో బోధవృక్షమునొద్దఁ దన దేశమునుండి వచ్చెడి బౌద్ధయాత్రికులకుఁ గాను ఒక భవ్యమయిన విహారముఁ గట్టించెను. ఇందు మూఁడంతస్తులును, ఆఱు విస్తీర్ణమైన చతుశ్శాలలును (Halls), చక్కని చెక్కడపుఁబనియు, వెండిబంగారములతోఁ జేయఁబడి రత్నములు చెక్కఁబడిన బుద్ధప్రతిమయు నుండెను. ఏడవ శతాబ్దంబున నిందు వేయిమంది బౌద్ధసన్న్యాసు లుండిరి. ఈరాజు సంగీత సాహిత్యములందును మిక్కిలి ప్రవీణత గలిగి 'కవిరాజు' అను బిరుదును వహించెను.

రెండవ చంద్రగుప్తుఁడు.

(క్రీ. శ. 3౭౫-౪౧3.)

స్కంధగుప్తుని కుమారుఁడగు చంద్రగుప్తుఁడు, అప్పటివఱకుఁ దమకు లోఁబడని పంజాబు, గుజరాత్, బెంగాల్ దేశముల గెలిచెను. ఢిల్లీపట్టణములో నొక లోహస్తంభముమీఁద నీ జయములనుగుఱించి వ్రాయఁబడినది. పశ్చిమక్షత్రపులని (Western Satraps) పేరొందిన యుజ్జయినీ రాజులగు శకనృపతుల నీతఁడు క్రీ. శ. 3౯౫-లో గెలిచెను. ఇందుచే నీతనికి విక్రమాదిత్యుఁడను బిరుదనామము వచ్చెను. ఈతని కాలముననే ఫాహియన్ అను చీనా బాటసారి యీదేశమునకు వచ్చెను.

కుమారగుప్తుఁడు.

(క్రీ. శ. ౪౧౩-౪౫౫.)

ఈతఁడును తాతవలెనే పరాక్రమవంతుఁడయి యశ్వమేధ మొనరించెను. ఈతని యవసానకాలమున శ్వేతహూణులు వచ్చి యీతని రాజ్యమునకు మిక్కిలి బాధ కలుగఁజేసిరి. వీరిద్దుగాక పుష్యమిత్రమను రాజ్యపు రాజుతో నీతనికి యుద్ధము సంభవించెను. అందు నీతనికిఁ బ్రథమమున గొప్పపరాజ యము సంభవించెఁగాని యీతని కుమారుఁడగు స్కంధగుప్తుఁ డనువాఁడు మిక్కిలికష్టపడి రాత్రి భూశయ్యాసయితము చేసి శత్రుని జయించెను.

రెండవ స్కంధగుప్తుఁడు.

(౪౫౫-౪౮౦.)

ఈరాజు మిక్కిలి పరాక్రమవంతుఁడు. మిడుతల్లా మందలవలె వచ్చెడి శ్వేతహూణు (White Huns) లఁడదాను రాజ్యమునకువచ్చిన మొకసంవత్సరములోనే మాళవములో నోడించి, వారిని నీదేశమునుండి పాఱఁదోలి యవనదేశమునందును దన పరాక్రమముఁ గనఁబఱచెను. పరరాజుల నోడించి, దేశమునకు స్వాతంత్ర్యము నొసఁగి యీతఁడు తన తల్లియొద్దికి వెళ్లి వందే మాతరమ్మని నమస్కారము చేసెను. ఆప్పు డాకూరమాతకుఁ గల్గిన యానంది మును నెవ్వరైనను వర్ణింపఁగలరా ?

ఈతని వృద్ధావస్థలో మరల హూణు లీతని రాజ్యముపైకి వచ్చినటులును, కొంతభాగ మాక్రమించుకొనినట్లును గానవచ్చెడిని. ఈ స్కంధగుప్తుఁడు క్రీ. శ. ౪౮౦ ప్రాంతమునఁ బరలోకగతుఁడయ్యె. ఈ గుప్తవంశముయొక్క వైభవ మంతటితో సమాప్తమయ్యె నని చెప్పవచ్చును. తరువాత త్వరలోనే రాజ్యమంతయు ఛిన్నవిచ్ఛిన్నమై 'గుప్త' రాజులు చిన్నమాండలిక రాజు లయ్యిరి.

దేశస్థితి.

ఇంతవఱకు నాకాలమందలి రాజులను, రాజవంశములను గుఱించి వ్రాయఁబడినది. ఇఁక నప్పటి దేశస్థితియు, సామాన్యజనాచారములను, వారి నాగరికతయు మొదలగువానిని గుఱించి విచారింతము. మనవారు చరిత్రలుఁ వ్రాయనందున మన కీయంశములు తెలియుట దుర్లభము. అయినను మనదేశమున కప్పుడప్పుడు వచ్చిన యన్యదేశీయు లీదేశమును గుఱించి వ్రాసియుంచిన యంశములనుబట్టి మన కప్పటిస్థితి కొంతవఱకుఁ దెలియుచున్నది. క్రీ. పూ. మూఁడవశతాబ్దమునఁ జంద్రగుప్త మౌర్యునికాలమున మెగస్థనీస్ అను రాయబారి వ్రాసియుంచిన యంశము లీవఱకే వర్ణింపఁబడినవి. తరువాత రమారమి యేడుఁవందల యేండ్లకు 'గుప్త' వంశజుఁడయిన రెండవ చంద్రగుప్తుని రాజ్యసమయమున ఫాహియన్ అను నొక చీనాదేశస్థుఁ డగు బౌద్ధయాత్రికుఁడు బౌద్ధక్షేత్రములఁ జూచునిమిత్తమును, బౌద్ధధర్మగ్రంథముల నభ్యసించు నిమిత్తమును హిందూదేశమునకు వచ్చెను. ఈతఁ డీదేశమున నాఱు సంవత్సరము (క్రీ. శ. ౪౦౫ - ౪౧౧) లుండి యప్పటిస్థితినిగుఱించి కొంత వ్రాసియుంచినాఁడు. ఆ వ్రాతఁజూడఁగా నప్పుడు రామరాజ్యమయి యున్నటులు గానవచ్చెడిని. ఉత్తర హిందూస్థానములోని మథురానగరము మొదలు బేహార్ వఱకును నప్పుడు మధ్యదేశ మనిపేరు. ఆదేశమును గుఱించి యాబాటసారి యిట్లు వ్రాసియున్నాఁడు:—

'పన్నులవలనఁగాని రాజకీయోద్యోగస్థులవలనఁగాని బాధలులేక ప్రజలు సుఖముగ నున్నారు. కమతపు భూములవ్యవసాయము చేయువారు మాత్రము పంటలోని కొంతభాగము రాజున కియ్యవలెను. వీరయినను ఇష్టమున్న వ్యవసాయము చేయవచ్చును; లేనియెడల భూమిని విడిచి వెళ్లవచ్చును. అపరాధులకు శరీరశిక్షలు విధింపకయే రాజులు రాజ్యముచేయుచున్నారు! అపరాధులకు వారివారి యపరాధముల ననుసరించి కొలఁదిగనో గొప్పగనో దండుగలు విధింపఁబడును. రాజుపై మరలమరలఁ దిరుగఁబడువారి కుడిచేయి తెగవేయు

చుందురు...చండాలుర తప్ప రాజ్యమం దెవ్వరును జీవహింసచేయరు; కల్లు ద్రాగరు; ఉల్లిపాయగాని వెల్లిపాయగాని తినరు...కసాయి దుకాణములు గాని, సారాబట్టీలుగాని లేవు'!

ఈతఁడు పాటలిపుత్రములో నప్పటివఱకు నిలిచియుండిన యశోకమహారాజుయొక్క మందిరాదికములను గుఱించి యిట్లు వ్రాసియున్నాఁడు; 'ఈ ప్రాకారంబులును, రాజద్వారంబులును, చెక్కడపు రాతిపనియు మనుష్య నిర్మితములు కావు.' ఈపట్టణమునొద్ద రెండు బౌద్ధవిహారము లుండెను. అందు నప్పుడు ఆఱువందల బౌద్ధసన్న్యాసు లుండిరి. అది యొక గొప్ప విద్యాపీఠమై నందున నన్ని దేశములనుండియు విద్యార్థు లచ్చటికి విద్య నేర్చుకొనుటకు వచ్చుచుండిరి. అచ్చట మూఁడుసంవత్సరము లుండి ఫాహియాన్, తన మతసంబంధమైన యనేకాంశముల నభ్యసించెను.

మధ్యదేశములో మిక్కిలి పెద్దపట్టణములుండెను; లోకులు ధనవంతులుగనుండిరి. దానధర్మములు విశేషముగానుండెను. బాటపొడుగున ననేకసత్రములుండెను. లోకోపకార పారీణులును, విద్యావంతులును నగు పౌరులు పాటలిపుత్రమునందు నొక ధర్మౌషధశాలఁ బెట్టించిరి. దానినిగుఱించి యాయాత్రికుఁడిట్లు వ్రాయుచున్నాఁడు: 'రోగముగల బీదలందఱును ఇచ్చటికి వచ్చెదరు. ఈ యౌషధశాలలో వారినిఁజేర్చుకొని వైద్యుఁడెట్టిరోగమునకయినను మందిచ్చును; వారికి నన్నపానాదులన్నియు నచ్చటనే యీయఁబడును. అచ్చట వారు రోగము కుదురువఱకు నుండి బాగైనతోడనే వెళ్లుదురు.' ఇట్లు మనపూర్వులు ధర్మౌషధశాలల మహిమను జగత్తునందందఱకంటె, బూర్వమే కనుఁగొనిరి. ఇదియంతయు నశోకునిబోధయొక్క ఫలమని చదువరులు జ్ఞాపకముంచుకొనియెదరుగాక. ఇట్టి యౌషధశాల లాకాలమున హిందూదేశమునందుఁ దప్ప భూభాగమునం దెచ్చటను లేకయుండెను! పదవ శతాబ్దంబునఁ గాఁబోలు మొట్టమొదట యూరోపుదేశమున నిట్టియౌషధశాలనిర్మింపఁబడియె!

సింధునదతీరమునుండి మథురాపురమువఱకుఁ గల యైదువందల మైళ్లలో వేలకొలఁది బౌద్ధసన్న్యాసులు గల యనేక విహారము లీబాటసారికిఁ గానవచ్చెను. మథురాపురియొద్ద మూఁడువేల భిక్షువులకు నాశ్రయస్థానములయిన యిరువది విహారము లుండెను. అందువలన నాకాలమున బౌద్ధమత ముత్తరమున విజృంభించి యుండెనని చెప్పవలసి యున్నది.

ఈబాటసారి పాటలిపుత్త్రమునుండి రాజగృహము, గయ, కాశి, చంప మొదలయిన బౌద్ధక్షేత్రములఁజూచి తామ్రలిప్తి (టామ్‌లాక్) జేరెను. ఇది గంగానది ముఖమునొద్ద నున్నది. ఆకాలమున నిది యొక గొప్పరేవై యెగుమతి దిగుమతులు విశేషముగాఁ గలిగియుండెను. ఇచ్చట రెండు సంవత్సరములుండి యాబాటసారి యొక గొప్పవర్తక నౌక నెక్కి సింహళమునకుఁ బోయెను. అచ్చట రెండేండ్లుండి మఱియొక వర్తకనౌక నెక్కి యనేక హిందువులతోఁ గూడి, తొంబది దినములకు 'జావా' యను యవద్వీపముఁ జేరెను. అప్పు డచ్చట ననేక బ్రాహ్మణు లుండిరి. హిందువులు వర్తకముఁజేయుట కచ్చటికి వెళ్లుచుండిరి. హిందూ ధర్మ మచ్చట నభివృద్ధిఁ జెందుచుండె. ఫాహియాన్ అచ్చటనుండి మఱియొక పడవలో బయలుదేఱి యెనుబదిరెండు దినములకు స్వదేశమగు చీనాకుఁబోయి చేరెను.

ఈ వృత్తాంతమునుబట్టి యాకాలమందు బ్రాహ్మణులుగూడ సముద్రముమీఁద వర్తకమునకై దూరదేశములకుఁ బోవుచుండిరనియుఁ దామ్రలిప్తినుండి సింహళమునకును, సింహళమునుండి జావా సుమాత్రా ద్వీపములకును, అచ్చటనుండి చీనాదేశమునకును హిందువుల వర్తకనౌకలు తిరుగుచుండె ననియు, ౧౫౦౦-సంవత్సరములక్రిందట జావా సుమాత్రా ద్వీపములలో హిందూబ్రాహ్మణులు కాపురము చేయుచుండిరనియు మనము నిశ్చయముగాఁ దెలిసికొనవచ్చును. పదునైదువందల సంవత్సరములకు బూర్వ మెనుబది తొంబది దినములు సముద్రయాత్ర చేయు నార్యుల సంతతివారు నేఁడు పదునైదుదినముల సముద్రయాత్ర కూడదని వాదించుట చూడఁగా గార్యకారణసంబంధమును

గనుఁగొను తెలివిగలవా రందఱకును నప్పటి మనయున్నతస్థితికిని, ఇప్పటి యవనతస్థితికిని గల కారణము తప్పక గోచరముకాఁగలదు. సముద్రయానము వలదని వాదించు ప్రస్తుతపు మహనీయులు తమ పూర్వుల వృత్తాంతమును జదివినైనను విజ్ఞానవంతులయి తమ దురాగ్రహమును వదలి దేశాభివృద్ధినిమిత్తమై పరదేశములకుఁ బోయివచ్చినవారిని బాధింపకుందురుగాత.

శాస్త్రజ్ఞానాభివృద్ధి.

ఈకాలములో ముఖ్యముగా నభివృద్ధి చెందినది జ్యోతిషము. ఋగ్వేద కాలములోనే యార్యులు జ్యోతిషమును నభ్యసింపఁ బ్రారంభించిరి. సూత్ర యుగములో నక్షత్ర చక్రముఁ గనిపట్టి దానికిఁ బేళ్లు పెట్టి, అయన బిందువులఁ గనుఁగొనిరి; చంద్రునిగతి ననుసరించి తిథినిర్ణయము చేయునంత సామర్థ్యము సంపాదించిరి. కాని యాకాలపు గ్రంథంబు లేమియుఁ గానరావు. జ్యోతిష సిద్ధాంతములు పదునెనిమిది కలవని గ్రంథకారులు వ్రాసియున్నారు. అందుఁ గొన్నిమాత్ర మిప్పుడు గానవచ్చుచున్నవి. మిగిలినవి లోపించినవి. అందు మొదటిది పరాశర సిద్ధాంతము. పరాశరతంత్రమని ప్రస్తుత మొకగ్రంథము క్రలదు. అందు యవనులు పేర్కొనఁబడిరి. కాన నది క్రీ. పూ. రెండవ శతాబ్దంబున రచింపఁబడినది యని యూహింపవచ్చును. రెండవది గర్గసిద్ధాంతము. ఇందుఁ గౌసలాది దేశములపై దండెత్తివచ్చిన బ్యాక్ట్రియనులు మొదలగు శకవంశస్థులు పేర్కొనఁబడిరి. కావున నీ గ్రంథము క్రీ. పూ. ప్రథమ శతాబ్దంబునందు రచియింపఁబడియె ననవచ్చును. ఇటులే మఱి పదియాఱు సిద్ధాంత గ్రంథములు గలవు.

జ్యోతిషము గాక యితర శాస్త్రంబులును ఈకాలమున నభివృద్ధిఁ జెందెను. షడ్దర్శనములలోని సిద్ధాంతములకును బౌద్ధసిద్ధాంతములకును ఘర్షణ జరుగుచున్నందున ననేక తాత్త్విక గ్రంథములు హిందువులచేతను బౌద్ధులచేతను ఈకాలమున వ్రాయఁబడియె. షడ్దర్శనములలోనియూహాలును అనేక సూత్రములును సూత్రకాలమునందలివే యైనను వానికిఁ బ్రస్తుత పుస్తకస్వరూ

పము బౌద్ధకాలములోనే ప్రాప్తమయ్యె నని యనేక విద్వాంసుల యభిప్రాయమై యున్నది.

సూత్రకాలమునందుఁ జిన్నిచిన్ని సూత్రములుగా వ్రాయఁబడిన ధర్మగ్రంథము లీకాలమున శ్లోకరూపమున వివరముగా వ్రాయఁబడియె. మనుస్మృతి, యాజ్ఞవల్క్యస్మృతి మొదలయిన వన్నియు నీకాలముననే శ్లోకరూపముఁ దాల్చెను. అన్నిటికంటెఁ బూర్వము మనుస్మృతి రచింపఁబడినందున నన్నిటికంటె దానికి నెక్కుడు గౌరవము కలిగెను.

ఇవిగాక బౌద్ధులచే సంస్కృతంబునను, పాలీ యనఁబడు ప్రాకృతభాషయందును నసంఖ్య గ్రంథములు వ్రాయఁబడినవి! అట్టిగ్రంథము లప్పటి చరిత్రాదికములఁ గనుఁగొనుటకిప్పుడు సాధనములుగ నున్నవి. అనేక పాలీ గ్రంథములలో వర్ణింపఁబడిన యంశముల ననుసరించియే విద్వాంసులచే బౌద్ధయుగపుఁ జరిత్ర గూర్పఁబడినది, అయినను బౌద్ధగ్రంథము లనేకములు మన మింకను జక్కఁగఁ బరిశీలించి యనేక విషయములను గనుఁగొనవలసి యున్నది. నన్నయభట్టునకుఁ బూర్వము తెలుఁగుబాస యెట్టి స్థితిలోనుండెనో మనకుఁ దెలియు సుపాయ మేమియు లేదని యనేకు లనుకొనుచున్నారు. కాని యాంధ్రదేశమందలి బెజవాడ, ధరణికోట, అమరావతి, జగ్గయ్యపేట మొదలయిన స్థలములలోని స్తూపములలోను విహారములలోను ఉండిన బౌద్ధులచే వ్రాయఁబడిన పాలీగ్రంథము లెచ్చట నున్నవో కనుఁగొని మనము వానిని శ్రద్ధతోఁ బరిశీలించిన, నాంధ్రదేశమును గురించియు, నితరదేశములను గురించియు ననేక నూతనాంశములు తెలియఁ గలవని మాయొక్క నమ్మిక.

శిల్పశాస్త్రము, చిత్రవిద్య.

బౌద్ధకాలమునందు నీవిద్యలు మిగుల నభివృద్ధిఁ జెందె. బౌద్ధరాజు లనేక దేవాలయములను, స్తూపములను *, విహారములను, రాజమందిరములను గట్టించినందున శిల్పులకుఁ దమ నైపుణ్యముఁ జూపుటకు సమయము దొరకెను. నాగ్నజిత్తుఁ డనువాఁడు శిల్పశాస్త్రమును గురించి యొక గ్రంథము వ్రా

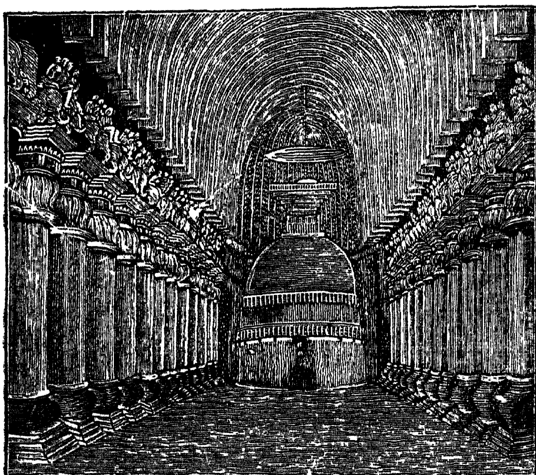
* స్తూపమనగా దిబ్బ, యెత్తయిన స్థలము.

సెను. ఈగ్రంథమునందు మందిరములు కట్టుటను గుఱించియు, విగ్రహములఁ జెక్కుటను గుఱించియుఁ జిత్రపటముల వ్రాయుటను గుఱించియుఁ జెప్పఁబడి యున్నది.

అశోకమహారాజుచే నిలుపఁబడిన ధర్మశాసన స్తంభములను గుఱించి యిదివఱకే వ్రాసియున్నారము. తరువాతి రాజులును నిట్టి స్తంభముల నిలిపియున్నారు. బౌద్ధులకుఁ బవిత్రమైన స్థలములందు స్తూపముల నిర్మించిరి. భోపాల్ దేశములోని శాంచియొద్ది స్తూపంబును, కాశియొద్ది సారనాథస్తూపంబును ముఖ్యమైనవి. ఈస్తూపముచుట్టు రాతి స్తంభములతోఁ గంచె కట్టఁబడినది. ఈ స్తంభములమీఁదఁ గనఁ బఱచిన పనితన మింతింత యని తెల్ప నలవికాదు. ఇచ్చట నేనుఁగులు, జింకలు, కోఁతులు మొదలయిన మృగముల ప్రతిమ లెంతచక్కఁగ జెక్కఁబడినవో యంతచక్కఁగఁ బృథ్వీయం దెచ్చటను జెక్కఁబడి యుండలేదు. వృక్షముల చెక్కడంబులును నద్వితీయముగ నున్నవి. విగ్రహముయొక్క ప్రత్యవయవము వివరముగను శిల్పలాలిత్యము మెఱయునటులును నత్యంత ప్రశంసనీయముగను జెక్కఁబడినది, అనిడాక్టరు ఫర్గ్యూసన్ దొరగారు వ్రాసియున్నారు. ఆంధ్రదేశములోని గుంటూరు మండలమందలి యమరావతి స్తూపమందుఁ గానవచ్చెడి శిల్పనైపుణ్యము గూడ మిక్కిలి ప్రశంసనీయము. దీనిని గుఱించి యింగ్లీషులో నొక పెద్ద గ్రంథము వ్రాయఁబడినది.

విడివిడి రాళ్లతోఁ గట్టఁబడక, గుట్టలను బర్వతములను దొలిచినిర్మింపఁబడిన బౌద్ధదేవాలయము లాకాలమందలి యద్వితీయ శిల్పకలానైపుణ్యంబును వెల్లడిచేయుచున్నవి. ఇట్టి మందిరములకు వెలుపలనంతయుఁ గొండమైనందున నంతగా శోభ యుండదు. కాని లోనికిఁ బోయిచూచిన నింద్రభవనమువలె నుండును. ఇట్టి దొకటి బొంబాయిపూనాలకు మధ్య కార్లీ యనుచోటఁగలదు. దాని పొడవు ౧౨౬ అడుగులును, వెడల్పు ౪౬ అడుగులును అయియున్నది. లోన దివ్యమైన చెక్కడపుఁ బనులచే సుశోభితములగు ముప్పదితొమ్మిది స్తంభములు కలవు.

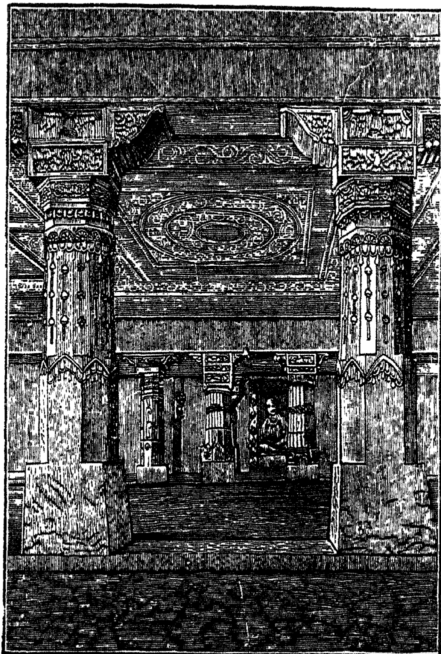
ఇవిగాక బౌద్ధకాలమునందుఁ గొండలలో గుహలు తొలువఁబడి విహారం బులు నిర్మింపఁబడియె. విహారములనఁగా బౌద్ధభిక్షువు లుండు మఠము లని యర్థము. ఇట్టివానిలో అజంటా విహారమునది గొప్పది. ఇట్టి విహారములలో

కార్లీపర్వతములోని చెక్కడపుఁబని.

ముఖ్యముగా, మధ్య నొక్క విశాలమైన కూటమి (hall)యు, నం దుఁ జక్కఁగ జెక్కఁబడిన స్తంభములును, వానికి వెనుక భిక్షునివాసమునకై చిన్న గుహలును నుండును. అజంటా విహారములలో గోడలపై, బుద్ధుని జీవి తములోని కొన్ని ప్రసంగములను, బౌద్ధాచార్యుల చరిత్రలను, సూచించునట్టి చిత్రపటములును జెక్కఁబడి యున్నవి. అందలి స్త్రీపురుషుల ప్రతిమల

యొక్క ముఖవికాసములు సత్త్వవృత్తిని సూచించుచు, సాహ్లాదకరంబులుగ నుండును.

అజంటావిహారములోని చెక్కడపుఁ బని.

ఆఱవ ప్రకరణము.

పౌరాణిక యుగము.

(క్రీ. శ. ౫౦౦-౧౨౦౦).

ఇది హిందూమహాయుగములోని కడపటి యుగము. ఈయుగమునందు హిందువులు మొదట మహోన్నతదశయం దుండినను క్రమక్రమముగా వారి వైభవమును, బలమును, స్వదేశాభిమానమును తగ్గుచుఁబోయి తుదకు వారు తురుష్కులచేతులలోఁ దమరాజ్యమును, యశస్సును, ప్రాణంబుకంటె మించిన స్వాతంత్ర్యంబును గోలుపోయిరి. ఈకథాభాగ మనఁగాఁ దురుష్కులు మన దేశమునకు వచ్చువఱకుఁ జరిగిన వృత్తాంత మంతయు నిందు వర్ణింపఁబడును. ఈయుగమున రచింపఁబడినగ్రంథములలోఁ బురాణములు ముఖ్యమైనవి గనుక దీనికిఁ బౌరాణికయుగమని పేరు పెట్టఁబడియె.

క్రీ. శ. ప్రారంభమునుండి నాల్గవ యైదవ శతాబ్దంబులవఱకుఁ బశ్చిమమునుండియు వాయవ్యదిక్కునుండియు శకహూణాదిపరదేశీయులగు తురేనియనులు హిందూదేశమందుఁ జొరఁబడిరని యీవఱకే చదువరు లెఱుఁగుదురు. కొన్నిదినములవఱకు వారు తమ్ము నెదురించువారు లేక యచ్చటచ్చటి హిందూరాజులను గెలిచి విజృంభించి యుండిరి. కాని యిట్టి పరరాజుల నందఱనుఁ జెండాడి పాఱఁదోలి దేశమునకు స్వాస్థ్యంబును, స్వాతంత్ర్యంబును నిచ్చిన యార్యభూసుపుత్త్రుఁ డొక్కఁడు విక్రమార్కనాముఁ డుద్భవించె. ఈతనికే, విక్రమాదిత్యుఁ డని పేరు. ఈతని రాజధాని యుజ్జయిని. ఈతఁ డుత్తర హిందూదేశము నందంతటను దన రాజ్యము వ్యాపింపఁజేసి ముల్తానునద్ది

కుహోరూరుప్రాంతమునఁ బరదేశీయులగు శకరాజుల క్రీ. శ. ౫౪౫-లో నోడించి శకకర్త యయ్యెను. †

---

† ప్రస్తుతము విక్రమశకమని వాఁడబడునది క్రీ. పూ. ౫౭-వ సంవత్సరమునుండి ప్రారంభమైనటులు గానవచ్చుచున్నది. ఈ విక్రముఁడు శకరాజుల జయించినది క్రీ. శ. ౫౪౫-లో నని శాసనమువలనఁ గానవచ్చుచున్నది. కాఁబట్టి విక్రమాదిత్యుని విజయమే విక్రమశకారంభకాల మయిన యెడల రెండింటికిని గాలవ్యత్యాసము కలుగుచున్నది. ఇందుపై ననేక వాదవివాదములు జరిగి విద్వాంసులు తేల్చుకొనిన యంశ మేమన, క్రీ. పూ. ౫౭-లో హిందువులు శకరాజుల నోడించి క్రొత్తశక మొకటి ప్రారంభించిరి. కాని శకనృపతులు ప్రబలినందున నది యడుగంటెను. విక్రమార్కుఁడు క్రీ. శ. ౫౪౫-లో మరల నాపరదేశీయుల నోడించి పూర్వపుశకమునే నిలిపెను. కావున నది క్రీ. పూ. ౫౭ నుండి ప్రారంభమయినను ఈప్రతాపశాలిపేరట దానికి విక్రమశక మని పేరు వచ్చెను. విక్రమశకము క్రీ. పూ. ౫౭-వ సంవత్సరమునఁ బ్రారంభమైనది గనుక విక్రముఁడు గూడ నప్పుడున్నవాఁడే యని యనుకొనఁగూడదు. ఇదియుఁ గాక విక్రమనామము బిరుదుగాఁ గలవా రనేకు లయిరి. శకయవనాది పరరాజు లనేకపర్యాయము లోడింపఁబడిరి. క్రీ. పూ. ౫౭-లో వా రోడింపఁబడి రని యీవఱకె వ్రాయఁబడినది. క్రీ. శ. ౧౪౬-లో వీరిని ఆంధ్రరాజు లోడించిరి. క్రీ. శ. ౩౬-లో గుప్తరాజగు రెండవచంద్రగుప్తుఁడు వీరిని జయించెను. ఈతనికి విక్రమాదిత్యుఁడను బిరుదుగలదు. క్రీ. శ. ౫౪౫-లో యశోవర్మ యనునాతఁడు శకవంశపువారిని జయించి విక్రమనామమును బిరుదుగ సంపాదించెను. కాళిదాసుని యాశ్రయదాతయగు విక్రముఁడు గుప్తవంశమువాఁడని కొందఱును చివరవర్ణించిన యశోవర్మయే యని కొందఱును వ్రాసియున్నారు. కాని యశోవర్మయే విక్రముం డని యనేక విద్వాంసుల యభిప్రాయమైనందున నిందు వానినే గ్రహింపనైనది.

విక్రమాదిత్యుఁడు.

ఈతనికి మాళవదేశములోని ఉజ్జయినీపట్టణము రాజధానిగా నుండెను. దీనినే అవంతి దేశమనుచుండిరి. ఈమాళవరాజ్యము మొదట గుప్తరాజులకు లోఁబడియుండెను. కాని యశోవర్మ యను నామాంతరముగల విక్రమాదిత్యుఁ డయిదవ శతాబ్దారంభమున గుప్తరాజుల నోడించి స్వతంత్రుఁ డయ్యెను. ఇంతియకాదు మఱి యనేక రాజుల గెలిచి విక్రముఁడు చక్రవర్తియయ్యె. ఈతఁడు మందసారలో వేయించిన జయ స్తంభమువలన నీతఁడు హూణశక నృపతులను జయించుటయేగాక అసాము నొద్దనుండి పశ్చిమసముద్రమువఱకుఁ గలదేశముల నెల్ల జయించి రాజాధిరాజు అనుబిరుదును వహించినటులు గానవచ్చుచున్నది. శకరాజుల నోడించిన వాఁడనియుఁ, గవులను మన్నించి విద్యాభివృద్ధి చేసినవాఁడనియు నీతఁడు ముఖ్యముగ నందఱచేఁ గొనియాడఁబడుచున్నాఁడు.

ఈతనిచే నోడింపఁబడిన హూణశకరాజులలో ముఖ్యుఁడు మిహిర్కులుఁ డనువాఁడు. వానిని వానితోవచ్చిన యితరరాజులను క్రీ. శ. ౫౨౫-లో నోడించినందున శకరాజుల బలమంతయుఁ దగ్గి వారు పంజాబులో వాయవ్యసీమలోని చిన్న మాండలికులయి, విక్రమాదిత్యునికి లోఁబడిరి. జయింపఁబడిన హూణరాజును బట్టుకొని వచ్చి యీతఁడు తనరాజధానిలోఁ ద్రిప్పినటులు జ్యోతిర్విదాభరణమను గ్రంథమున వ్రాయఁబడియున్నది.—

శ్లో॥ యో రూమదేశాధిపతిం శకేశ్వరం
జిత్వా గృహీత్వోజ్జయినీం మహాహవే।
ఆనీయ సంభ్రామ్య ముమోచ తం త్వహో
శ్రీవిక్రమార్కః సమసహ్యవిక్రమః॥

ఈపద్యమువలన విక్రమార్కునిచే జయింపఁబడిన శకరాజులలోఁ గొందఱు రోమకదేశస్థులుగా నుండిరని తోఁచుచున్నది. ఈరాజు మిక్కిలి పరా

క్రమవంతుఁడును, యశస్వంతుఁడును నై తన్నెదిరించువారు లేక యేకచ్ఛ త్రాధిపత్యమున రాజ్యమేలెను. ఇతని కాలమందుఁ గాశ్మీరరాజులవంశమున శించిపోఁగా సార్వభౌమాధికారముగల యితఁడు తనస్నేహితుఁడును, ఆస్థానకవియు నగు మాతృగుప్తుఁ డనువానిని ఆరాజ్యముపై నిల్పెను.

ఇతఁడు మిక్కిలి విద్యాభిరుచి కలవాఁడై యనేక విద్వాంసుల మన్నించి తన యాస్థానపండితులుగను కవులుగను ఉంచుకొనియె. కవికులగురువగు కాళిదాసుం డీతని యాస్థానమునం దుండెను. ఈతని సభయందు నవరత్నములనఁబడు తొమ్మండ్రు పండితులుండి రని చెప్పుదురు:—

శ్లో॥ ధన్వన్తరిః క్షపణ కామరసింహ శఙ్కు-
వేతాలభట్ట ఘటఖర్పర కాలిదాసాః।
ఖ్యాతో వరాహమిహిరో నృపతేః సభాయాం
రత్నాని వై వరరుచి ర్నవ విక్రమస్య ॥

అనుశ్లోకము సుప్రసిద్ధము. ఇందు ధన్వంతరి వైద్యశాస్త్రవేత్తగను, క్షపణకుఁడు మహార్థవిదుఁడుగను, అమరసింహుఁడు శబ్దశాస్త్రవిశారదుఁడుగను, శంకుఁ డనువాఁడు శిల్పశాస్త్రనిపుణుఁడుగను, వేతాలభట్టు మంత్రశాస్త్రజ్ఞుఁడుగను, ఘటఖర్పరుం డనుఁవాడు భూగతద్రవ్యముల నెఱుంగువాఁడుగను, కాళిదాసుఁడు మహాకవిగను, వరాహమిహిరుఁడు జ్యోతిశ్శాస్త్రపారంగతుఁడుగను, వరరుచి ప్రాకృతభాషాశాసనుఁడుగను రాజసభను అలంకరించుచుండిరఁట. ఇందు క్షపణకుఁడు, అమరసింహుఁడు అన్యమతస్థులు. మొదటివాఁడు జైనుఁడు; రెండవవాఁడు బౌద్ధుఁడు.కడమవారందఱు బ్రాహ్మణులు. ఈ యనన్యసామాన్య ప్రతాపవంతుఁడును, స్వదేశాభిమానియు నగు రాజు క్రీ. శ. ౫౭౩-లో మృతుఁడయ్యెనని కొందఱూహించియున్నారు. అందువలన నాతఁ డేఁబదిసంవత్సరములు రాజ్యముచేసినటులు గానవచ్చుచున్నది. ఈరాజును గుఱించి మనకింతకంటె నెక్కుడేమియుఁ దెలియనందులకు మన మెంతయుఁ జింతిల్లవలసి యున్నది.

శిలాదిత్యుఁడు.

(క్రీ. శ. ౫౭౩..)

విక్రమార్కుని తరువాత విఖ్యాతిఁ జెందిన రాజులలో శిలాదిత్యుఁ డొకఁడు (రమారమి క్రీ. శ. ౫౭౩). ఈతఁడు బౌద్ధధర్మమునందు నత్యంతాభిమానము గలవాఁడై యుండెను. ఆదినంబులలో హిందూమతమునకును, బౌద్ధమతమునకును నంతగా వైరభావములేదు. రెండు ధర్మములును రాజులచేతను బ్రజలచేతను గౌరవింపఁబడుచుండెను. హిందువులును బౌద్ధులును, ఒకరితో నొకరు కలసిమెలసి యుండిరి. ఒకకుటుంబములో నొకఁడు హిందువుగను, మఱియొకఁడు బౌద్ధుఁడుగను నుండుట సంభవించుచుండెను. ఉభయమతముల విద్వాంసులును నొక్కచోటఁ గూడి యొకరి యాచారము నొకరు గౌరవించుచు స్నేహభావమున మతచర్చలు చేయుచుండిరి!

శిలాదిత్యుఁడు విక్రమార్కుని కుమారుఁడని కొందఱు వ్రాసియున్నారు. ఈతఁడు క్రీ. శ. ౫౭౩-లో రాజ్యమునకు వచ్చి, తనతండ్రి పద్ధతికి విరుద్ధముగా శకయవనాది పరరాజుల మిక్కిలి గౌరవించుచుండినందున నాతని సామంతరాజులందఱుఁ దిరుగఁబడిరి. ఈ తిరుగఁబడిన వారికందఱికి స్థానేశ్వరపు రాజగు ప్రభాకరవర్ధనుఁడు నాయకుఁడయి యుండెను. ఇతనికి గుప్తరాజులతోను మాళవరాజులతోను బంధుత్వముకలదు. ఇట్లు మాండలికులందఱుఁగూడి పరదేశపక్షపాతియగు శిలాదిత్యుని క్రీ. శ. ౫౭౩-లో నోడించి పదభ్రష్టునిఁ జేసిరి. కాని యీతఁడు కాశ్మీరదేశపు హూణరాజగు రెండవ ప్రవరసేనుని సాహాయ్యమున మరల రాజ్యమును సంపాదించెను. అందువైనితరహిందూరాజు లూరకుండలేదు. ప్రభాకరవర్ధనుని పెద్దకుమారుఁడగు రాజ్యవర్ధనుఁడనువాఁ డీరాజుతో ఘోరముగాఁబోరి క్రీ. శ. ౬౦౫-లో నీతనిఁ బూర్తిగ నోడించెను. అంతటితో మాళవవంశ మంతరించెను.

శిలాదిత్యుని నోడించి రాజ్యవర్ధనుఁడు కనోజపట్టణము జయజయధ్వనుల తోఁ బ్రవేశింపఁగా శత్రుపక్షమువారెవరో యాతనిఁ జంపిరి. అందుపై నాతని తమ్ముఁడగు శ్రీహర్షుఁడు రాజ్యమునకు వచ్చెను.

శ్రీహర్షుఁడు.

(క్రీ. శ. ౬౦౬-౬౪౮.)

క్రీ. శ. ౬౦౬-లో శ్రీహర్షుఁడను నామాంతరముగల రెండవ శిలాదిత్యుఁడు ఉజ్జయినికి రాజయ్యె. ఈతనినే హర్ష వర్ధనుఁ డనియెదరు. బాణభట్టకృతమైన హర్షచరితమను గ్రంథమునం దీతని చరిత్ర సవిస్తరముగా వర్ణింపఁబడినది

విక్రమమున నీతఁడు విక్రమార్కునియంతటివాఁడు. ఈతఁడు రాజ్యమునకు వచ్చినప్పు డీతని కెందఱో శత్రువులుండిరి. కాని యాతఁడు మొదట నైదువేల యేనుఁగులును, ఇరువదివేల గుఱ్ఱములును, ఏఁబదివేల పదాతులును గల సైన్యముతో బైలుదేఱి ఆఱు సంవత్సరములవఱకుఁ గట్టిన నడుమును నెట్టిన శిరస్త్రాణంబును విప్పకుండ నవ్యాహతముగఁ బోరి తూర్పునుండి పశ్చిమమువఱకు నుండు శత్రురాజుల నందఱి నోడించి సార్వభౌమత్వమును సంపాదించెను. అంతటితో విశ్రాంతిఁ జెందక అఱువదివేల యేనుఁగులును, లక్ష గుఱ్ఱములును గల సైన్యంబులం జేర్చుకొని ముప్పదియైదు సంవత్సరములవఱకు దిగ్విజయయాత్రలకు క్రీ. ౬౪౩-లో నీతఁడు కళింగదేశములోనిదియగు గంజాముమండలమువఱకు దాడి వెడలినటులు గానవచ్చుచున్నది. ఈతఁ డనేకరాజులను గెలిచినను మహారాష్ట్రదేశపు రాజైన రెండవపులకేశి అనువానిని గెలువలేకపోయెను. అందువలన క్రీ. శ. ౬౨౦-లో నాతనితో సంధిచేసికొని నర్మదానదియే తమరాజ్యముల కెల్లగా నేర్పఱచుకొనిరి. గుప్తరాజుల కాలమందుఁ బ్రఖ్యాతిఁగాంచిన కనౌజ్ పట్టణము నీతఁడు తన రాజధానిగఁ జేసికొనిరి. దక్షిణమున నర్మదానదివఱకే యీతని రాజ్యము వ్యాపించియున్నను ఉత్తరమున నేపాళరాజులును, తూర్పున కామ

రూపమనఁబడు ఆసామదేశపు రాజులును, పశ్చిమమునందలి వల్లభిరాజులును ఈతని కరదులై శరణుచొచ్చి యుండిరి.

ఈతఁడు దూరదూరపు రాజులతో స్నేహముచేసి తన రాయబారుల వారియొద్దకుఁ బంపుచు వారి రాయబారులు తనయొద్దకు వచ్చునట్లు చేయుచుండెను. ఈతఁ డొకబ్రాహ్మణుఁడైన రాయబారిని చీనాదేశమున కంపెను. అతఁడు చీనారాయబారులతోఁ గలిసి క్రీ. శ. ౬౪౩-లోఁ దిరిగి యీదేశమునకు వచ్చెను.

ఈరాజు గొప్పవిద్వాంసుఁడును విఖ్యాతకవియునై యున్నాఁడు. ఇతర కవులచేఁ గావ్యములను వ్రాయించుటయేగాక యీతఁడు స్వయముగా రత్నావళీ, ప్రియదర్శికా, నాగానందములను నాటకములను సంస్కృతమున రచియించెను. ఇవి కాళిదాసభవభూతికవుల నాటకంబులవలె మిక్కిలి ప్రౌఢములు గాకున్నను స్వాభావికవర్ణనలచే సంస్కృతభాషయందుఁ గొంత గౌరవమును గాంచియున్నవి. ఈ రాజుయొక్క స్వహస్తాక్షరి యీక్రిందఁ గనఁబఱుపఁబడినది.

స్వ హ స్తో మ మ మ హా రా జా ధి రా జ శ్రీ హ ర్ష స్య

ఈతఁడు రాజ్యముచేయునపుడు హుయెన్ స్యాంగు అను బౌద్ధపథికుఁ డాపట్టణమునకు వచ్చెను. అప్పు డచ్చట నీరాజు మహావైభవముతోఁ బాంచవర్షిక బౌద్ధసత్ర మొకటి చేయుచుండెను. ఆసత్రము క్రీ. శ. ౬౪౧-వ సంవత్సరమున ఫిబ్రవరి నెలలోనో, మార్చి నెలలోనో ప్రారంభమైయుండును. ఈయుత్సవమునకై యచ్చటికి నిరువదుగురు సామంతరాజులు వచ్చియుండిరి. ఈ సత్రము డెబ్బదియైదు దినములవఱకు జరిగి యిందు బౌద్ధులు, జైనులు, హిందువులు, మొదలగు నన్ని మతములవారును హిరణ్యాది దక్షిణలచే గౌర

ఖింపఁబడిరి. !! ఒక్క కాసైనను లేకుండ రాజు ' తంతయు దానము చేసెను.

మహాఘనతఁజెందిన యీరాజు క్రీ. శ. ౬౪౭-లోఁ బరలోకగతుఁ డయ్యెను.

ఇతనితరువాత రాజ్యమునకు వచ్చినవారి సంగతి మన కంతగాఁ దెలియదు. క్రీ. శ. ౭౧౦-లో అశోకవర్మ అనువాఁడు రాజ్యాధీశుఁడయ్యెను. క్రీ. శ. ౭౩౦-లోఁ గాశ్మీరరాజు ఆతని నోడించి యాతని యాస్థానకవీశ్వరుఁ డగు భవభూతిమహాకవిని గాశ్మీరమునకుఁ దీసికొని వెళ్లెనఁట.

ఈ కాలమునకుఁ దరువాతి ఉత్తరహిందూదేశచరిత్ర తెలిసికొనుటకు మన కంతగా సాధనంబులు లేవు.

పురాణరచన.

ఈ కాలమందుఁ గ్రమక్రమముగా బురాణములు రచియింపఁబడియె. పురాణములు పదునెనిమిది యని యందఱకుఁ దెలిసిన విషయమే. ఇవన్నియు నొక్కసారి వ్రాయఁబడలేదు. కాని యందుముఖ్యమైనవి యీకాలమునందు వ్రాయఁబడె నని చెప్పవచ్చును. వేదములో రూపకాలంకారముగ వర్ణింపఁబడిన సృష్టిలోని దృశ్యములను నిజమైన కథలుగాఁ బురాణకారులు వ్రాసిరి. ఇందులకొక యుదాహరణము. సూర్యునివలనఁ గలిగిన యుషస్సు మొదటఁ గాన్పించుటయుఁ బిదప సూర్యుం డుదయించుటయుఁ జూచి సూర్యుఁడు తన బిడ్డవెంటఁ దగిలెనని వైదిక ఋషులు రూపకము చెప్పిరి. పురాణకారులు దానిని నిజమైన చరిత్రగాఁ గైకొని బ్రహ్మదేవుఁడు తన బిడ్డవెనుకఁ దగులఁగా శివుఁడు వాని శిరస్సును ద్రుంచెనని యొక పౌరాణికకథను గల్పించిరి. ఇట్లు గాథలు పెరిఁగి పెరిఁగి పురాణము లయ్యె. జను లీ పురాణాదులలోని గాథలు నిజమైనవి యని నమ్మఁజొచ్చిరి. ఇంద్రుఁడు, వరుణుఁడు, రుద్రుఁడు మొదలయిన వైదిక దేవతలు మూలఁబడి శివుఁడు, విష్ణువు, గణపతి మొదలగు పౌరాణిక

దేవతల మాహాత్మ్య మెక్కుడయ్యె. ఈ పౌరాణిక దేవతల గౌరవ మెక్కుడ దైనకొలఁది జనులు కొంద ఱొక దేవతపక్షమువారయి యితర దేవతలను నిందిం చుచు, శైవ, వైష్ణవ, గాణపత్యాది సంప్రదాయములఁ బుట్టించిరి. పురాణ కారులు కొందఱు శివపక్షపాతులు; కొందఱు విష్ణుపక్షపాతులు. ఇట్లు ఈ యాధునిక సంప్రదాయములు పెరిఁగెను.

పారాశరాది కొన్ని స్మృతులు గూడ నీ కాలంబుననే రచింపఁబడియె నని యూహింపఁబడుచున్నది.

శాస్త్రజ్ఞానాభివృద్ధి.

ఆర్యభట్టుఁడను గొప్ప జ్యోతిషికుఁడు పాటలిపుత్రనగరమున క్రీ. శ. ౪౭౬-లోఁ బుట్టెను. ఈతఁడు జ్యోతిషశాస్త్రములలోని యనేక నూతనాం శములఁ గనుఁగొని యొక గ్రంథము వ్రాసెను. ఆతఁడు భూమి తనచుట్టుతిరు గుచున్నదనియు, సూర్యచంద్రగ్రహణములకుఁ జంద్రుఁడును భూచ్ఛాయయుఁ గారణంబు లనియుఁ గనిపెట్టెను. క్రీ. శ. ౫౦౫-లో నవంతిపురంబున వరా హమిహిరుఁడను నింకొక జ్యోతిషికుఁ డుదయించె. ఈతఁడు విక్రమాదిత్యుని సభయందలి నవరత్నములలో నొకఁడు. ఈతఁడు పూర్వ సిద్ధాంతముల నన్నిఁ టిని గలిపి పంచసిద్ధాంతికయను గ్రంథమును బృహత్సంహితయను నింకొక గ్రంథమును రచించెను. వరాహమిహిరుఁడు క్రీ. శ. ౫౮౭-లో మరణముఁ జెందెను.

చరక సుశ్రుతులనువారు వైద్యవిద్య నభివృద్ధి చేసిరి. వీరు బౌద్ధకాలము వారని కొందఱ యభిప్రాయము. చరకకృత గ్రంథమునందు నౌషధ వైద్యం బును గుఱించియు, సుశ్రుతకృత గ్రంథమునందు శస్త్రవైద్యమును గుఱించియుఁ జెప్పఁబడియున్నది. నానావిధ రాసాయనిక మిశ్రణములను (Chemical Compounds), అనేక రాసాయనిక పద్ధతులను (Chemical Processes) అప్పటి హిందువు లెఱింగియుండిరి. అసంఖ్యౌషధములను, వన స్పతిక్రియలను లోహభస్మములను వా రెఱిఁగి యుండిరి. అరబ్బీదేశస్థు లీ

విద్యలను హిందువులవద్దనుండి నేర్చుకొని యూరోపువారికి నేర్పిరి. శస్త్ర వైద్యమును గుఱించి ప్రాయుచో వైద్యగ్రంథములలో నూటయిరువదియేడు సూక్ష్మశస్త్రములు వర్ణింపఁబడినవి. ఈశస్త్రములు చకచకలాడుచును పదును గలవిగను, వెంట్రుకను నిలువుగ రెండుతునకలు చేయునంత సూక్ష్మముగను, తీక్ష్ణముగను, నుండవలెనని చెప్పఁబడియున్నది. అప్పుడు శస్త్రక్రియలు విశేషముగా జరుగుచుండెను. ప్రస్తుతము దుస్సాధ్యమని యనిపించుకొను వ్రణములనుగూడ నప్పుడు చీల్చి మాన్పుచుండిరి. కాని జాతిభేద మభివృద్ధియైన కొలఁది ఇట్టిపని గొప్పజాతివారు చేయుట మానినందున మంగలవాండ్రు మొదలగు తక్కువ జాతివారిపాలిటి నీవిద్య పడెను. అందువలన నీవిద్య మన దేశమందు నభివృద్ధి చెందుటకు మాఱుగా నశించినది. యూరోపుదేశమునందు విద్యాధికులు ఈ విద్యను చేపట్టినందున నది వారిలో మిక్కిలి ప్రబలి యున్నతదశకు వచ్చెను.

అంకగణితబీజగణితములు హిందూదేశమునందుఁ బుట్టి యితరదేశములలోఁ బ్రసరించెను. అనగా నీవిషయములో మనదేశ మన్నిదేశములవారికిని గురుస్థానమై యొప్పెను. దశాంశగణిత (Decimal) మిచ్చటఁ బుట్టెను. అరబ్బీవారు దానిని మనవలన గ్రహించి యూరోపియనులకు నేర్పిరి. బీజగణిత (Algebra) మిచ్చటనే యుద్భవించెను. అరేబియను లీశాస్త్రమును ఎనిమిదవ శతాబ్దంబునఁ దమభాషలోనికి భాషాంతరీకరించుకొనిరి. పీసా నివాసస్థుఁడగు లియనార్డో యనువాఁడు దీనిని యూరోపువారికి నేర్పెను. నాక్షత్రిక శోధనలకును (Astronomical investigations) రేఖాగణిత సిద్ధాంతములకును (Geometrical Demonstrations) బీజగణితమును ఉపయోగించు పద్ధతియు హిందువులే యందఱకు నేర్పిరి.

యజ్ఞయాగాదిక్రతువులు తగ్గుటవలన యజ్ఞకుండములనుగుఱించి యుద్భవించిన రేఖాగణితమును జనులు విశేషముగ నభ్యసింపరైరి. కాన నీవిద్యను హిందువులవలన నేర్చుకొనిన గ్రీకువారీశాస్త్రమునందు హిందువులకంటెనధిక

గలిగినవారైరి. హిందువులు జ్యోతిషమునందు రాశిచక్రమును ద్వాదశరాసుల నామములను గ్రీకువారియొద్దనుండి నేర్చిరని యనేక విద్వాంసుల యభిప్రాయమై యున్నది.

వాఙ్మయాభివృద్ధి.

కాళిదాసుఁడు.

ఈ కాలంబున సంస్కృతములో ననేక కావ్యంబులు నిర్మింపఁబడియె. అట్టికావ్యకర్తలలో నన్నివిధముల మొదటివాఁడు కాళిదాసుఁడు. ఈతఁడు రఘువంశము, కుమారసంభవము, మేఘసందేశము అనుకావ్యములను, శాకుంతలము, విక్రమోర్వశీయము, మాళవికాగ్నిమిత్రము అను నాటకములను రచించెను.

రఘువంశమునందు సూర్యవంశపు రాజుల చరితము లుండును. కుమారసంభవమునందు మన్మథదహనకథయును, శివపార్వతుల వివాహంబును వర్ణింపఁబడినవి. మేఘసందేశంబున, వింధ్యపర్వతప్రాంతమున నున్నయొక యక్షుఁడచ్చటనుండి హిమాలయమునకుఁ బోవు మేఘమునకు త్రోవ వర్ణించు నెపమున ఉత్తరహిందూదేశములోని యనేక పట్టణములను, దేశంబులను, జక్కఁగ వర్ణించెను. ఈకావ్యము లన్నియు సకల జనాహ్లాదకరంబు లయినను ఆతని శాకుంతలనాటకంబె యతని యద్వితీయకీర్తివైభవంబునకు ముఖ్యకారణము. పదునైదువందల సంవత్సరములనుండి యీనాటకము సకలజనులచే నాటకరాజమని కొనియాడఁ బడుచున్నది. గేటి (Goethe) యను జార్మన్యావిద్వాంసుఁడు దీనిని జదివి యానందంబును బట్టఁజాలక నాట్యము చేసెను! మహాభారతములోని దుష్యంతుని కథ ధీరోదాత్తనాయకునికిఁ దగినట్లు మార్పఁబడి యీనాటకమున వర్ణింపఁబడినది. విక్రమోర్వశీయ నాటకమునందు, పురూరవోరాజునకును, ఊర్వశియను నచ్చరకును గలిగిన ప్రేమాదికథలు వర్ణింపఁబడినవి. మాళవికాగ్నిమిత్రమునందు అగ్నిమిత్రుఁడను రాజపుత్త్రిన

సుకు, మాళవికయను రాజపుత్త్రికిని గలిగిన యనురాగమును గూర్చినకథ వర్ణింపఁబడినది. ఈ నాటకము కాళిదాసకృతమగునో కాదో యని విద్వాంసులు భిన్నాభిప్రాయులయి యున్నారు.

పైని వర్ణింపఁబడిన కుమారసంభవాది కావ్యములకర్తయగు కాళిదాసుఁడు గౌడబ్రాహ్మణుఁడు; విక్రముని సభలోనివాఁడు; వినయాదిసద్గుణసంపన్నుఁడు. భోజప్రబంధములో వర్ణింపఁబడి మనవారిచే నెక్కుడుగాఁ జెప్పుకొనఁబడు వాఁడు ఆంధ్రకాళిదాసుఁడు; భోజరాజుసభయం దున్నవాఁడు; అత్యంత విషయలంపటుఁడు; ఆత్మగౌరవములేనివాఁడు. సేతుకావ్యము, రామాయణ చంపు అనుకావ్యములఁ గాళిదాసుఁడు రచించినట్లు చెప్పెదరు. కాని యీ కావ్యములు శాకుంతలకర్తయగు కాళిదాసునకుఁ దగినవి కావు. కావున నవి యాంధ్రకాళిదాసునిచే రచింపఁబడెనేమో యని యూహింపవలసియున్నది.

భారవి.

కాళిదాసుని తరువాతఁ గొలఁదికాలములోనే భారవికవి యుదయించి కిరాతార్జునీయమను కావ్యమును రచించెను. ఇందుఁ గాళిదాసుని కావ్యములోని సహజములగు శబ్దసౌష్ఠవమును, అర్థగాంభీర్యమును ద్రాక్షాపాకమును లేవు. తెలుఁగులోని వసుచరిత్రవలెఁ బరిశ్రమసూచకంబులగు శబ్దముల జిగిబి యల్లికలును, పాండిత్యప్రదర్శకంబులగు శబ్దార్థాలంకారంబులును గలిగి యుండును.

పంచతంత్రము.

ఈ కాలంబుననే బాలుర నీతిబోధకై పంచతంత్రంబను వచనప్రబంధంబు వ్రాయఁబడియె. అందుఁ జిత్రవిచిత్రంబులగు నీతికథ లుండును. క్రీ. శ. ౫౩౭ మొదలు ౫౭౯ వఱకు రాజ్యంబు చేసిన నౌషర్వాన్ అను పారసీకరాజు కాలంబున నీగ్రంథము పారసీకభాషలో భాషాంతరీకరింపఁబడియె. అందుండి

అరబ్బీలోనికిని, అందునుండి గ్రీకులోనికిని, మార్పఁబడి క్రమక్రమముగా నీ గ్రంథము యూరోపులోని యన్ని భాషలలోనికి భాషాంతరీకరింపఁబడిరెు.

వచనకావ్యములు.

దండికవికృత దశకుమారచరిత్రంబును, బాణభట్టకృత కాదంబరియు, సుబంధుకృత వాసవదత్తయు నేడవశతాబ్దంబున వ్రాయఁబడినవి. ఇవి మూఁడును గద్య ప్రబంధములు. ఇందుఁ గాదంబరీ గ్రంథమునకు సంస్కృత వాఙ్మయంబున మిక్కిలి గౌరవము గలదు. 'బాణోచ్ఛిష్ట మిదం జగ' త్తనువచనము సుప్రసిద్ధము. ఈబాణుఁడు శ్రీహర్ష మహారాజునకు సమకాలీనుఁడు ; ఆతని యాస్థాన కవీశ్వరుఁడు. ఈతఁడు హర్షచరితమను నింకొక వచనకావ్యము వ్రాసెను. శ్రీహర్ష మహారాజు రత్నావళ్యాది నాటకములను ఈ శతాబ్దమునందే రచించెనని యీవఱకే చెప్పియున్నారము. భర్తృహరి యనునతఁడు నీతివైరాగ్యశృంగార శతకంబులను నీ కాలముననే రచించె నని కొంద ఱూహించు చున్నారు.

ఎనిమిదవ శతాబ్దంబున విఖ్యాతిఁ గాంచిన మహాకవి భవభూతియనువాఁడు. ఈతఁడు తెలుఁగుసీమలో జన్మించినవాఁడని డాక్టరు భాండార్ కర్ మొదలయిన విద్వాంసుల యభిప్రాయమై యున్నది. ఈమహాకవి మహావీర చరిత్రము, ఉత్తరరామచరిత్రము, మాలతీమాధవీయము అను మూఁడునాటక రత్నంబుల నిర్మించెను. జలస్థలారణ్యస్వాభావిక వర్ణనలయందును, కరుణ వీర రస పోషణమునందును నీతఁడు కాళిదాసుని మించినవాఁడని చెప్పవచ్చును. 'ఉత్తరే రామచరితే భవభూతి ర్విశిష్యతే' అనఁగా నుత్తరరామచరితమందు భవభూతి కాళిదాసుని మించెనని యొక్క వాక్యము కలదు. ఉత్తర రామ చరిత్రలోని సీతావియోగజన్యములయిన రాముని విలాపములను వర్ణించెడి పద్యములు రాతినైనను గరఁగింపఁ గలవు. ఈ మహాకవి కొన్నిదినములు

విదర్భదేశమునందును, కొన్నిదినములు మగధరాజు స్థానంబునను, కొన్ని దినములు కాశ్మీరరాజు స్థానంబునను ఉండెను. ఈతఁడు క్రీ. శ. ౭౫౦ ప్రాంతమునఁ గీర్తిశేషుఁడయ్యెనని యూహించెదిరు.

శిల్పకలాభివృద్ధి.

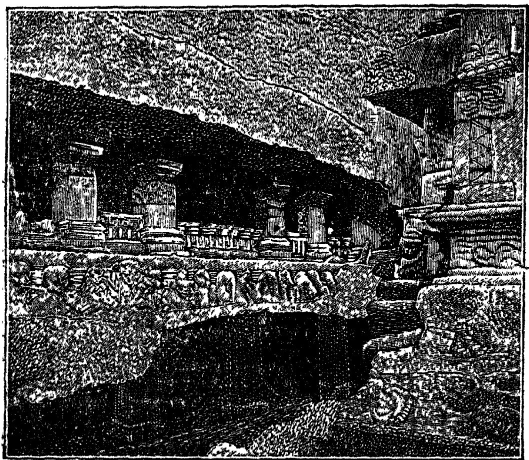
బుద్ధదేవాలయసంబంధమయిన శిల్పకల క్రీ. పూ. ౩-వ శతాబ్దమునుండి యభివృద్ధినొంది క్రీ. పూ. ౫-వ శతాబ్దములో నంతమందెనని యిదివఱకే వ్రాసియున్నారము. తరువాత నాఱవ శతాబ్దంబున హిందువులీవిద్యను అంతగా నభివృద్ధి చేయలేదు. కాని తరువాత జరిగిన హిందూమతాభివృద్ధితో నీశిల్పకలయు నభివృద్ధిఁజెందెను. మతాభివృద్ధికాలమున నసంఖ్యదేవాలయములు నిర్మింపఁబడియె.

ఉత్తరహిందూదేశమందలి హిందూశిల్పకళానైపుణ్యముఁ జూపునవి ఒరిస్సాప్రాంతములోని భువనేశ్వరదేవాలయములు. ఇవి క్రీ. శ. ౭౫౦ ప్రాంతమునఁ గట్టఁబడినవి. కార్నాక్‌లోని కృష్ణదేవాలయము తొమ్మిదవశతాబ్దంబునఁ గట్టియుండురని యూహింపవలసియున్నది. విశ్వవిఖ్యాతమైన జగన్నాథస్వామివారి ప్రస్తుతదేవాలయము ౧౧౭౪-లోఁ గట్టఁబడియె. బుందేల్‌ఖండ్, భోపాల్ మొదలయినదేశములందును మంచిదేవాలయములు గలవు. ఉత్తరహిందూదేశమందు నింక ననేక సుందరదేవాలయములు కట్టఁబడియుండెను. కాని వానిఁ దురుష్కులు నాశమందించినందున నిప్పుడు గనఁబడకున్నవి.

దక్షిణదేశములోని శిల్పనైపుణ్యమును జూపు దేవాలయములలో ఎల్లోరాగుహ యొక్కటియైయున్నది. ఇదిపర్వతములో నెంతయుసొగసుగఁజెక్కఁబడెను. ఎనిమిదవలేక తొమ్మిదవ శతాబ్దంబున నీ దేవాలయమును జెక్కియుండురు. ఎల్లోరానైజాము రాజ్యములోని యౌరంగాబాద్ జిల్లాలో దేవగిరియొద్దనున్నది. తంజావూరు, శ్రీరంగము, మధుర, రామేశ్వరము మొదలయిన స్థలములయందలి యత్యద్భుతదేవాలయంబు లాయాకాలముల శిల్పనైపుణ్యముఁ జూపుచున్నవి. ఇవి పదుమూఁడవ శతాబ్దానంతరము నిర్మింపఁబడినవి.

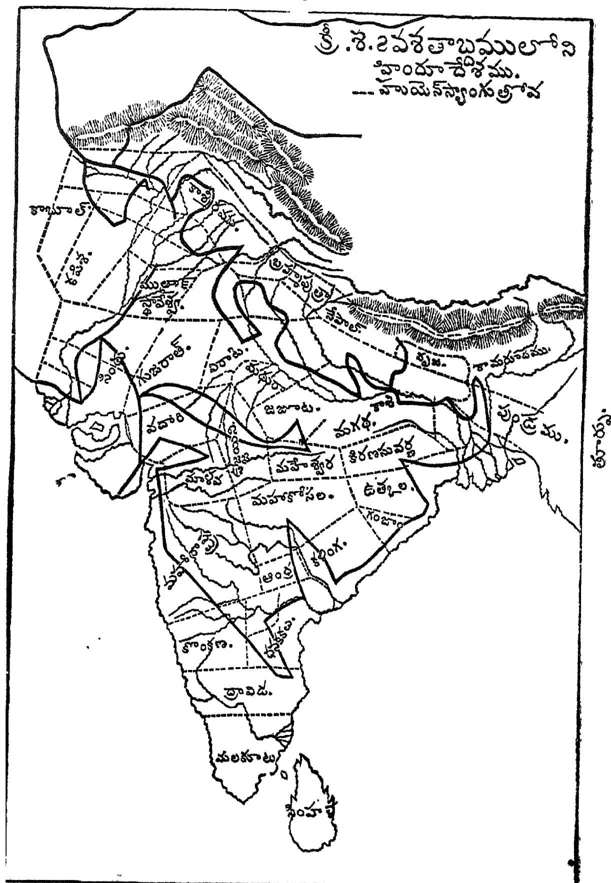
అప్పటిదేశస్థితి.

క్రీ. శ. ౬౩౦-వ సంవత్సరప్రాంతమున బౌద్ధసన్న్యాసియు, చైనాదేశస్థుఁడును నగుహుయన్ స్యాంగు అనుబాటసారి హిందూదేశముఁ జూడవచ్చె. అతఁడీదేశమునం దనేకసంవత్సరములుండి యిచ్చటి వేఱువేఱురాజ్యములనుగుఱించియు, నందలి ప్రజలనుగుఱించియు వర్ణనవ్రాసియున్నాఁడు. అందువలన మనకప్పటి యనేకాంశములు తెలియవచ్చుచున్నవి. అతఁడు కాశ్మీరము, మథుర,

ఎలోరాగుహాలోని కైలాసము.

కురుక్షేత్రము, హరిద్వారముఁ జూచెను. హరిద్వారక్షేత్రమునందు గంగానదిలో స్నానముచేయ వేలకొలఁదియాత్రికులు వచ్చియుండిరి. ఆకాలమునందు రెండవశిలాదిత్యుఁ డనురాజు కనౌజ్ రాజధానిలోఁ బాంచవర్షిక బౌద్ధసత్రమొకటి చేయుచుండెను. ఈతనికే శ్రీహర్షుఁడని మాఱుపేరుండెనని చదు

ఉత్తరము.
క్రీ.శ.౭వ శతాబ్దములోని
హిందూదేశము.
---హుయెన్ స్యాంగుత్రోవ
కాబూల్.
ముల్తాన్.
గుజరాత్.
నేపాల్.
కామరూపము.
పుండ్రము.
మగధ.
మహేశ్వర
కిరణసువర్ణ
మాళవ
మహాకోసలం.
గంజాం.
కళింగ.
ఆంధ్ర
కొంకణ.
ద్రావిడ.
మలకూట
సింహళ
తూర్పు.
దక్షిణము.

వరు లెటేఁగియే యున్నారు. ఈ బాటసారి అయోధ్యనుచూచి ప్రయాగకు వచ్చెను. అచ్చటికి నసంఖ్యహిందువులు ముక్తిసంపాదింప మరణముఁజెంద వలెనని వచ్చియుండిరి. అప్పుడు కాశీపట్టణమందు నిరువది దేవాలయములుం డెను. అచ్చట మహేశ్వరుఁడు ముఖ్యదేవతయై యుండెను. అచ్చట నప్పుడు రాగితోఁ జేయఁబడిన మహేశ్వరుని ప్రతిమ యొకటి నూఱడుగులెత్తుగలది కలదు. అది మిక్కిలి గంభీరముగను మహనీయముగను ఉండి ప్రాణము గల దివోలెఁ గానవచ్చుచుండెను. ఈబౌద్ధుఁడు తనధర్మమునకుఁ బవిత్రమైన మగ ధదేశమునందు ననేకదినములుండెను. అప్పటికి పాటలిపుత్రము నామశేష మయ్యెను. గయయొద్ద బౌద్ధభిక్షువుల యాశ్రమములును, నాలందలో బౌద్ధ విద్యాపీఠంబును నీతఁడు గాంచెను. ఈ విద్యాపీఠ మప్పుడు మిక్కిలి ఘన తనుజెంది, వేలకొలఁది విద్యార్థులకు విద్యాదానముఁ జేయుచుండె. అచ్చట గహనవిషయములనుగుఱించి యడుగఁబడు ప్రశ్నలకును, జెప్పఁబడు ప్రత్యుత్త రంబులకును దినమంతయుఁ జాలక యుండెను. కాన దూరదేశములనుండి యనే నేక విద్వాంసులు తమవాదశక్తిఁ జూపి ఖ్యాతిఁజెందుటకును, తమ సంశయం బులను బాపుకొనుటకును విద్యాపీఠమగువిహార మత్యంతవైశాల్యముగలదియై నలుగురు రాజుల ధనసాహాయ్యమున నిర్మింపఁబడియె. ఈభవ్యమందిరము పూర్తియైన తరువాత నందలి విద్వత్పరిషత్తును చూచుటకు రెండువేలమైళ్ల నుండియు జనులు వచ్చుచుండిరి.

మోంఘీరువద్ద హిరణ్యపర్వతమును, భాగల్‌పూరువద్దఁ జంపారణ్యమును జూచుచు నీబాటసారి బంగాళదేశమునకుఁ బోయెను. అప్పుడు బంగాళమున నైదు అంతరరాజ్యము లుండెను. అవి యేవియనః—పుండ్రము (ఉత్తరబంగాళ ము), కామరూపము (ఆసాం), సమాతటము (తూర్పుబంగాళము), కర్ణసువర్ణ ము (పశ్చిమబంగాళము), తామ్రలిప్తి(దక్షిణబంగాళము). పుండ్రదేశమునందు విశేషజనవాసంబును ధాన్యసమృద్ధియుఁ గలదు. కామరూపములోని జనులు

కపటము లేనివారుగను, విశ్వసనీయులుగను, పొట్టివారుగను, కృష్ణపీత వర్ణముగల వారుగను ఉండిరి. వారుత్తర హిందూదేశములోనిభాషకంటె న న్యభాష మాటలాడుచుండిరి. సమతలములోనివారు పొట్టివారుగను, నల్లగను, గష్టమును సహించువారుగను, విద్యాప్రియులుగను, ధీమంతులుగను నుండిరి. ఈవర్ణన పూర్వపుబంగాలీవారికింబోలెనే యిప్పటి వారికిని నన్వయించును. తామ్రలిప్తిలోని జనులు శ్రమకోర్చువారుగను, శూరులుగను, చుఱుకుఁదనము తొందఱపాటుకలవారుగను నుండిరి. కర్ణసువర్ణదేశము జనభూయిష్ఠమైనదిగ నుండెను. అచ్చటి జనులు విద్యాప్రియులు, విశ్వసనీయులు.

మన బాటసారి బంగాళమునుండి దక్షిణదిక్కుగా నోడ్రదేశంబునకుఁ బోయెను. అచ్చట నుత్తరదేశపు భాషకంటె వేఱుభాష మాటలాడుచుండిరి. అచ్చటినుండి యాతఁడు కళింగము దాఁటి మన యాంధ్రదేశంబునకు వచ్చెను. ఆదేశమందును ' పూర్వశిలా ' అపరశిలా ' యను రెండు పర్వతములమీఁది బౌద్ధాశ్రమములం జూచెను. అపరశిలయనునది ప్రస్తుతపు అమరావతిస్తూపమని కొందఱ యభిప్రాయమైయున్నది.

కృష్ణానదిదాఁటి దక్షిణమున నీ బాటసారి చోళ, ద్రవిడ, మాల్యకూట దేశంబులఁ గాంచెను. అచ్చటనుండి యుత్తరదిక్కునకుఁ దిరిగి యాతఁడు మహారాష్ట్రదేశము చేరెను. అప్పటివలెనే ఇప్పుడును నాదేశస్థులు మిక్కిలిశూరులు. "వారికి మేలుచేసినవారియెడ వారెంతయుఁ గృతజ్ఞులుగను, శత్రువుల యెడ దయారహితులుగను ఉందురు. వారిని నెవరైన నగౌరవపఱచిరేని ప్రాణము లర్పించియైనను వారట్టివానియెడఁ దప్పక కసితీర్చి కొనియెదరు. ఆర్తుఁడుసాహాయ్యముగోరెనేని వానికి సాహాయ్యమొనరించునెడఁ దమ మేలు కూడ మఱచెదరు. పగఁ దీర్చుకొనునెడ వీరు మొదటఁ దమ శత్రువునకు హెచ్చరిక చేయుదురు. అట్లిద్దఱును సిద్ధమైనతరువాత బల్లెములుతీసికొని పోరాడెదరు. సైన్యాధిపతి యుద్ధములో నోడిపోయిన యెడల వానికేమియు శిక్ష విధింపక వానికి నాఁడువారు కట్టుకొను చీరయిత్తురు. అందువలన నాతఁడు స్వయముగనే యాత్మహత్య చేసికొనును.''అని యీబాటసారి వ్రాసెను.మహా

రాష్ట్రదేశ పూర్వసీమయొద్ద హుయన్ స్యాంగు అజంటగుహాలను జూచెను. అచ్చటనుండి యాతఁడు మాళ్వాదేశముఁ జూచి సముద్రతీరమునఁ బ్రబలినవల్లభి వంశజుల రాజ్యముఁజేరె. సముద్రవర్తకమువలన నచ్చటిజనులు మిక్కిలి ధన వంతులయి యుండిరి. 'ఇచ్చట కోటీశ్వరుల కుటుంబములు నూఱు గలవు. దూరదేశములనుండి వచ్చిన మిక్కిలి వెలగల ద్రవ్యముల యమిత సంగ్రహ మిచ్చటఁ గలదు' అని యీబాటసారి వ్రాసెను. ఇప్పుడు హిందూదేశమంత యు వెదకినను పదిమందియైనను కోటీశ్వరులు గానవచ్చెదరా? గుజరాత్, ఉజ్జ యిని, సింధుదేశములఁజూచి హుయన్ స్యాంగ్ క్రీ. శ. ౬౪౫- లోఁ దన చీనాదేశమునకుఁ బోయెను.

ఈ బాటసారి చూచిన దేశములలో ముఖ్యమైనవిమాత్రము పైని పేర్కొనఁ బడినవి. ఆకాలమునందు నీదేశమునఁగల యన్ని దేశముల వివరమును, ఆతఁడు చూచినదేశముల వివరమును ఇందుతో జతపఱచిన పటమువలన స్పష్టముగాఁ దెలియఁగలవు.

హిందూధర్మమును, బౌద్ధధర్మమును, హిందూదేవాలయములును, బౌద్ధ దేవాలయములును, నిరుగుపొరుగున నన్నదమ్ములవలె నాకాలమం దుండెనని హుయన్ స్యాంగు వ్రాసియున్నాఁడు. ఇట్టి పరధర్మసహిష్ణుత ఈదేశమునఁ దప్ప నెచ్చటను గానరాదు. ఇదియుఁగాక గ్రీకుబాటసారులును, చీనాబాట సారులును ఈదేశపుఁ బూర్వజనులనుగుఱించి వ్రాయునెడ వాండ్రు సత్యవ్రతులనియు,నిష్కపటులనియు,విశ్వాసపాత్రులనియు, వ్రాసియుండుట యెంత యు గౌరవాస్పదంబుగదా! 'జనసామాన్య మంతగా నాలోచనగలది కాక పోయినను, న్యాయప్రవర్తనగలదియు గౌరవార్హమును అని చెప్పుటకు సందేహము లేదు. డబ్బునుగుఱించిన వ్యవహారములలో వారు జిత్తులెఱుఁగరు న్యాయవిచారణ చేయునెడ నాత్రపడరు. మోసముగాని, విశ్వాసఘాతముగాని వారెఱుఁగరు. ఆడినమాటగాని బాసగాని తప్పరు' అని హుయన్ స్యాంగ్ వ్రాసినాఁడు.

అప్పటి రాజ్యపద్ధతినిగుఱించి యీ బాటసారి యిట్లు వ్రాసెను. ‘ రాజునకు వచ్చు నాదాయము నాల్గుభాగములుగా విభజింపఁబడును. మొదటిభాగము రాజ్యవ్యవస్థకును, యజ్ఞయాగాది క్రతువులకును, రెండవభాగము మంత్రుల కును ముఖ్యులైన యితరయుద్యోగస్థుల యుపయోగార్థమును, మూఁడవభాగ ముగౌరవార్హులగు పురుషుల గౌరవించుటకును, నాల్గవది మతసంబంధమయిన దానధర్మములకును వెచ్చించుచుండిరి. ఇందుచే లోకులయొద్దనుండి తీసికొను పన్నులు బహుస్వల్పముగా నుండును. జనులు రాజుకొఱకు స్వయముగాఁ జే యవలసిన పనులు మిక్కిలి స్వల్పముగా నుండెను...... రాజునొక్కభూ ములు దున్నువారు రాజునకు షష్ఠాంశ మిచ్చెదరు. వర్తకముచేయువారు దానిని ఇష్టానుసారముగా సర్వదేశములు తిరుగుచుందురు. కొలఁది పన్నిచ్చినయెడల వారిని నదుల దాఁటించెదరు. మార్గమున నడువనిచ్చెదరు. దేశకార్యమువచ్చిన ప్పుడు వెట్టిచేయించుకొనియెదరు. కాని చేసిన పనికిఁ దగినకూలి యిచ్చెదరు. సైన్యము పొలిమేరఁ గాచియుండును; తిరుగఁబడినవారిని శిక్షించును. రాజ భవనముచుట్టు గుఱ్ఱపు రౌతులు రాత్రులందు పహరాయిచ్చెదరు. ప్రయోజ నానుసారముగా జనులను యుద్ధభటులుగాఁ గైకొనియెదరు. ఇట్లు భటులగు వారి (Volunteers) నామములు అధికారులుతమలెక్కలలోఁ జేర్చుకొని యెదరు. వీరికి జీతము లిచ్చెదరు. ప్రాంతాధికారులు, మంత్రులు, దండనాధి కారులు, మొదలయిన గొప్పరాజకీయోద్యోగస్థులకుఁ గొంతభూమి యియ్యఁ బడును.’

రాజ్యక్రాంతి.

క్రీ. శ. ౭౫౦ నుండి ౮౫౦ యేండ్లవఱకు నుత్తరహిందూదేశచరిత్రమం తగా మనకుఁ దెలియదు. అప్పటికి నుజ్జయిని, కనౌజ్, మగధరాజ్యములు నశిం చెను. గొప్పరాజు లెవ్వరు నుదయింపరైరి. విఖ్యాతగ్రంథంబులేవియు వ్రాయఁ బడలేదు. క్రొత్తవిద్యలేవియుఁ గనిపట్టఁబడలేదు. కావున దీనిని రాజకీయ నిశాకాల మనవచ్చును.

అయినను ఇట్లు పూర్వపు రాజ్యములన్నియు నాశము నొందిన యీకాలము రాజపుత్రు లనుజాతివారి యభ్యుదయమునకుఁ గారణమయ్యె. వీరియుత్పత్తి మనకంతగాఁ దెలియదు. కాని విక్రమాదిత్యాది రాజులచే నోడింపఁబడిన శకవంశపు పరదేశీయులు వీరి పూర్వులని విద్వాంసుల యభిప్రాయము. ఈశకవంశపువారు హిందూరాజులచే ననేకపర్యాయములోడింపఁబడియు మరల మరల నీదేశంబునకు వచ్చి, రాజపుతానా (రాజపుత్రస్థాన) దేశమందును, గుజరాత్ దేశమందును, మఱియు దక్షిణదేశములందును అనేకరాజ్యముల సంపాదించిరి. ఇట్లుప్రబలులైన వీరు పురాతనరాజవంశములన్నియు నశించిన యీకాలంబున ఉజ్జయిని డిల్లిమొదలయిన రాజ్యముల నాక్రమించుకొనిరి. పదవశతాబ్దాంతమువఱకు రాజపుత్రులు ఉత్తరహిందూదేశమంతయు స్వాధీనపఱుచుకొనిరి. వీరు మొదట పరదేశీయులగు శకవంశమువారయినను కొంతకాలముపోఁగా నీదేశపువారిలోఁ గలిసి యిచ్చటివారమేయనుకొని తాము హిందూదేశములోని క్షత్రియులమని చెప్పఁదొడఁగిరి. ఇటులీకాలంబునఁ బ్రాఁతరాజ్యములుపోయి క్రొత్తరాజులు వచ్చిరి. దీనిని రాజ్యక్రాంతి (Political Revolution) అనియెదరు.

హిందూమతోద్ధారణకాలము.

పైని వర్ణింపఁబడిన రాజ్యక్రాంతి సమయముననే ధర్మక్రాంతియు (Religious Revolution) నీదేశమున జరిగెను. శిలాదిత్యాదిరాజులకాలములో బౌద్ధధర్మ మీదేశమునఁ బ్రబలియుండెననియు, హిందూధర్మముతోఁ బోరాటములేక యుండెననియు నీవఱకు వ్రాసియున్నారము. కాని తరువాత బౌద్ధధర్మము క్రమక్రమముగా నశింపఁ జొచ్చె. ఆర్యక్షత్రియుల మనిపించుకొనఁగోరు రాజపుత్రులు హిందూమతమును, బ్రాహ్మణులను, పురోహితులను మిక్కిలి గౌరవించుచు వచ్చినందున హిందూమతముప్రబలి బౌద్ధమతము క్షీణించెను. పదవ శతాబ్దాంతమువఱకు నీ మతము ముక్కాలు మూఁడువీసము లీదేశమునుండి వెడలఁగొట్టఁబడియె. జైనమతమును తగ్గిపోయెను. ఇటులు బౌ

ద్ధజైనమతముల నడఁచిన శ్రేయస్సు కుమారిలభట్టు, శంకరాచార్యులు అను నీ యుభయులకు నియ్యవలయును.

కుమారిల భట్టు.

ఈతఁడు క్రీ. శ. ౭-వ శతాబ్దమునం దుదయించి జైన బౌద్ధమతములను ఖండించి కర్మమార్గప్రధానమైన వైదికధర్మమును ప్రబలఁజేసెను. ఈతనికే భట్టపాదుఁడను మాఱుపేరుగలదు. ఈతఁడు బంగాలీవాఁడని హంటరు మొదలగు వారు వ్రాసిరి. కాని జినవిజయమను జైనగ్రంథములోని యీ క్రిందిశ్లోకముల వలన నీతఁడు తెలుఁగువాఁడనియు, తైత్తిరీయశాఖవాఁడనియు, నీతని తండ్రి పేరు యజ్ఞేశ్వరభట్టనియుఁ, దల్లిపేరు చంద్రగుణ యనియు, ఈతఁడు ఆంధ్రోత్కలసంయోగప్రదేశమున అనఁగా ప్రస్తుతపు గంజాము జిల్లాలో జయమంగలమను గ్రామమునందుఁ బుట్టెననియు స్పష్టపడఁగలదు.

శ్లో॥ ఆన్ధ్రోత్కలానాం సంయోగే పవిత్రే జయమఙ్గలే ।
గ్రామే తస్మిన్ మహానద్యాం భట్టాచార్యః కుమారకః॥
ఆన్ధ్రజాతిస్త్రితికో మాతా చన్ద్రగుణాసతీ ।
యజ్ఞేశ్వరః పితా యస్య......................
సహోవాదీ మహాఘోరః శ్రుతీనాం చాభిమానవాన్ ।
జినానా మన్తకః సాక్షాత్ గురుద్వేష్టాఽతిపాపవాన్.

జైనులు తమ మతగ్రంథములను ఇతరులకుఁ జూపనందున నీ కుమారిలభట్టు జైనవేషమువేసికొని జినాచార్యులవద్ద నా ధర్మతత్త్వములను నేర్చుకొని తరువాత జైనమతఖండనముఁ జేసినందున జైనులీతనిని గురుద్రోహి యనియెదరు. ఈతఁడు మేదినీపురపు (మిడ్నాపూరు) రాజైన సుధన్వుఁడను వానిని శిష్యునిఁజేసికొని యతనివలన నసంఖ్యబౌద్ధజైనులను జంపించెనని కింవదంతికలదు. కాని యది యంతగా నమ్మఁదగినదికాదు. ఈసంగతి నిజమైనను, గాకపోయినను ఈదేశమునందు జైనబౌద్ధమతము లడుగంటుటకు నీతఁడు ముఖ్యకారకుఁడని చెప్పవలసియున్నది. తరువాత జన్మించిన శంకరాచార్యులవారి మార్గమీతఁడు బహుసుకరముచేసి యుంచెను. జైమినికృత పూర్వమీమాంసపై

నీతఁడు వ్రాసిన భాష్యమొకటి కానవచ్చుచున్నది. అందు వర్ణించిన సంప్రదాయమునకు భాట్టమతమని పేరు. ఇతఁడు కర్మమార్గవాది. వేదములో వర్ణింపఁబడిన యజ్ఞయాగాది కర్మలు చేయుటచే ముక్తికలుగునని యీతనిసిద్ధాంతము. పూర్వ మీమాంసపైఁ బ్రభాకరుఁడను వాఁడొకభాష్యము వ్రాసెను.

శంకరాచార్యులు.

విశ్వవిఖ్యాతుఁడగు నిమ్మహానుభావుఁడు శివుని యవతారమనియుఁ గుమారిలభట్టుయొక్క చరమదశయందు దుదయించెననియు మనహిందువుల యభిప్రాయమైయున్నది. ఇతఁడు క్రీ. శ. ౭-వ శతాబ్దంబున నుదయించియుండు. ఇతఁడు మళయాళబ్రాహ్మణుఁడు. ముప్పదిరెండు సంవత్సరములు మాత్రము జీవించియుండి బ్రహ్మచర్యమునుండియే సన్న్యాసియై ఆసేతు హిమాలయమంతయుఁ దిరిగి పరమతఖండనమును స్వమతమండనమును జేయుచు నీదేశములోని బౌద్ధమతమును బూర్తిగా నడుగంటఁజేసెను. విష్ణువు, గణపతి, మొదలగు దేవతలందఱను భేదములేక పూజింపవలయునని పౌరాణికమతమును బోధించెను. ఇతఁడు బౌద్ధదర్శనములోని యనేకసిద్ధాంతములను గ్రహించియు, బుద్ధుఁడు విష్ణువుయొక్క దశావతారములలో నొక్కయవతారమని వచించియు ననేకబౌద్ధులను హిందువులుగ మార్చె ననియెదరు.

వ్యాసకృత వేదాంతసూత్రములకును, దశోపనిషత్తులకును, భగవద్గీతకును శంకరుఁడు భాష్యములు వ్రాసెను. వీనికిఁ బ్రస్థానత్రయమని పేరు. యుక్తివాదమున నీప్రస్థానత్రయంబును మించిన మఱియొక గ్రంథ మీహిందూదేశమున లేదని చెప్పవచ్చును. శంకరాచార్యుఁడు హిమాలయములోనిబదరీకేదారములో మృతుఁడయ్యెను. ధర్మవ్యవస్థకై యీతఁడు హిందూదేశమునందు నాల్గుమతములను ఏర్పఱిచెను. ఉత్తరహిందూస్థానమునకై బదరీకేదారములోను,దక్షిణహిందూదేశమునకై శృంగేరిలోను, పూర్వహిందూస్థానమునకై జగన్నాథములోను, పశ్చిమహిందూస్థానమునకై ద్వారకలోను, శంకరపీఠములు నిర్మింపఁబడియె. ఆదిని నాలుగుమతములే యున్నను ప్రస్తుతము శంకరమతము లసం

ఖ్యములైనవి. శాంకరమతస్థులను అద్వైతులనియు స్మార్తులనియుఁ జెప్పుందురు. హిందువులలో నూటికి తొంబదిమంది స్మార్తమతస్థులైయున్నారు.

రామానుజాచార్యులు.

పదునొకండవ శతాబ్దాంతమునందు రామానుజుఁడు విష్ణుభక్తినిఁ బ్రబలఁ జేసెను. చెన్నపట్టణము నొద్ద పరమత్తూరిలో నీతఁడు జన్మించెను. కాంచీపట్టణమునందు విద్య నభ్యసించి శాంకరమతమును నిరాకరించుచు నచ్చటనే తనమతమును బోధింపఁజొచ్చెను. కాని యచ్చటి చోళరాజు శంకరభక్తుఁడయినందున నితని నచ్చటనుండి వెడలఁగొట్టెను. అందుపై నీతఁడు మైసూరు దేశమునకుఁ బోయి యచ్చట జైనరాజగు విల్లాలరాయని కొమార్తెయొక్క రోగమునివారించి యాతనికి వైష్ణవదీక్ష నొసంగెను. ఈతని సాహాయ్యమువలన రామానుజుఁడు తన వైష్ణవమతాభివృద్ధి చేసెను. అచ్చటచ్చట దిగ్విజయయాత్రలుచేసి యనేకుల జయించెను. ఆదివఱకు శివస్థలముగానున్న తిరుపతిదేవాలయము స్వాధీనపఱుచుకొని వైష్ణవుల గుడిగా మార్చెను. చోళరాజుపోయిన తరువాత రామానుజాచార్యుఁడు శ్రీరంగమునకుఁ బోయి యచ్చటనే సమాధిఁజెందెను. ఈతఁడు శంకరాచార్యునివలెనే ప్రస్థానత్రయమనఁగా భగవద్గీత, ఉపనిషత్తులు, బ్రహ్మసూత్రములు అను మూఁడుగ్రంథములపై భాష్యములు వ్రాసెను. ఈతని బ్రహ్మసూత్రభాష్యమును శ్రీభాష్య మనియెదరు. ఈతని సంప్రదాయమువారిని శ్రీవైష్ణవు లనియెదరు. ఈతని సంప్రదాయమును విశిష్టాద్వైత మనియెదరు. శంకరాచార్యుఁడు జ్ఞానమువలననే ముక్తియనిచెప్పెను కాని భక్తిప్రపత్తులులేనిది ముక్తిలేదని రామానుజుఁడు బోధించెను. ప్రపంచము మిథ్యకాదనియు, ముక్తిసమయమున జీవుఁ డీశ్వరస్వరూపముకలవాఁడయినను పూర్తిగా నాతనికి నీశ్వరస్వరూపము రాదనియు నీతనియభిప్రాయము. భక్తివిషయములో నీతఁడు, శంఖచక్రగదాధారియు గరుడవాహనుఁడును నగు లక్ష్మీపతియే సర్వేశ్వరుఁడని బోధించెను.

సన్న్యాసియగుటకుఁ బూర్వ మీతనికి ఎంబెరుమానార్ అను పేరుండెను. ఈతని తండ్రిపేరు కేశవభట్టు, తల్లిపేరు కాంతిమతి, మేనమామపేరు యాదవ

ప్రకాశులు. రామానుజుఁడు శా. శ. ౧౦౪౫-లో జన్మించెనని యొకచోట వ్రాసియున్నది.

మధ్వాచార్యులు.

ఈతఁడు ద్వైతమతస్థాపనాచార్యుఁడు. ఈతనికి మొదట ఆనందతీర్థులని పేరు. ఇతఁడు శా. శ. ౧౧౨౧-కి సరియైన క్రీ. శ. ౧౧౯౯-వ సంవత్సర మునఁ గర్ణాటములోని యుడిపి గ్రామమందుఁ బుట్టెను. ఇతని తండ్రి పేరు మధ్యగేహభట్టు; తల్లి వేదవేది; గురువు అచ్యుతప్రేక్షుఁడు. ఇతనిది శంకరా చార్యుని యద్వైతమతమునకు సంపూర్ణవిరోధియైన ద్వైతమతము. జీవేశ్వరుల కైక్య మెన్నఁడును లేదని వీరి సిద్ధాంతము. ఈయాచార్యుఁడుకూడ ప్రస్థాన త్రయమునకు భాష్యము వ్రాసినాఁడు. ఇవిగాక యీతఁ డనేకగ్రంథముల వ్రాసెనఁట. ప్రస్తుతము మాధ్వులనఁబడువా రీతని యనుయాయులు. ఈమత మునకుఁ గర్ణాటకమునందుఁ బ్రచార మెక్కువకలదు. ఉడిపిలో వీరిముఖ్యా చార్యుల పీఠ మున్నది.

బసవేశ్వరుఁడు.

ఈతఁడు క్రీ. శ. ౧౧౬౨ - లోఁ గల్యాణపురములో రాజ్యముఁజేసిన బిజ్జలరాజునకు మంత్రిగా నుండెను. ఈతఁడు మొదట బ్రాహ్మణుఁడయినను ఉపనయనముతోఁ బనిలేదని వాదించి యుపనయనముచేసికొనక శివునిభక్తియే ప్రధానమనియు, శివలింగమును ధరించినవాఁ డేజాతివాఁడయినను వానిని గౌర వింపవలయుననియు బోధించెను. ఈతని శిష్యులలో నొక్కఁడు చాకలవాఁడు గను, ఒక్కఁడు కుమ్మరవాఁడుగను నుండిరి. కావున అతఁ డాకాలములోని భక్తిప్రధానమతమును బోధించినయొక గొప్పసంస్కర్తయని చెప్పవలెను. బి జ్జలరాజు జైనుండైనందున నతనికిని రాజునకును మతవిషయమై చర్చగలిగి యీతనిశిష్యులు బిజ్జలునిఁ జంపిరి. బిజ్జలుని కుమారునిచే బసవఁడు హతుఁ డయ్యె. ఈతఁడు జంగమమతమునకు మూలాచార్యుఁడు. ఈతనిమహిమను వర్ణించునది బసవపురాణము.

రాజపుత్త్రుల యభివృద్ధి.

ఏడవశతాబ్దమునుండి పండ్రెండవ శతాబ్దమువఱకు రాజపుత్త్రుల యనేక కుటుంబములవారు హిందూదేశముయొక్క యనేకభాగములలో స్వతంత్రరాజ్యములను స్థాపించి రాజ్యముచేయసాగిరి. ఉత్తరహిందూదేశమందును దక్షిణదేశమందును నెక్కడఁజూచినను వీరి రాజ్యములే వ్యాపించియుండెను. కాని యిట్టి రాజ్యములన్నియు దేనికది స్వతంత్రముగానుండి, సార్వభౌమరాజ్యమొక్కటియు లేక యుండెను. ప్రతిమండలాధీశుఁడును తానే సార్వభౌముఁడని యితరరాజులతోఁ బోరాడుచుండెను. ఇటులు వీరంతఃకలహములు కలవారయినందున దేశముపైదండెత్తివచ్చిన తురుష్కులకు నీదేశము గెలుచుట సులభమయ్యె. ఆకాలంబున ననఁగా దురుష్కులీదేశమునకువచ్చువఱకుఁ బేరొందిన రజపూతరాజులలో మాళవదేశములోని ఘూర్జరరాజులును, అజమీర్ వారగు చహ్వాణ్ రాజులును, కనౌజ్ రాజులగు ఘూర్‌వార్ వంశజులును, మాళ్వదేశపు పార్‌మార్ వంశమువారును ముఖ్యులైనవారు. కాన వీరినిగుఱించి యిచ్చటఁ గొలఁదిగా వ్రాసెదను.

ఘూర్జర రాజ్యము.

జైనగ్రంథములను బట్టిచూడఁగా క్రీ. శ. ౭౮౩ లో రాజపుత్త్రులచేఁ బాలింపఁబడుచున్న కనౌజ్, ఉజ్జయిని యనురాజ్యములు రెండుప్రబలియున్నట్లు గానవచ్చెడిని. వీరికి యమునానదియే హద్దుగా నుండెను. ఆసమయమందలి యుజ్జయినీరాజు ఘూర్జరవంశజుఁడగు వత్సరాజు. క్రీ. శ. ౮౪౩ లో నీతని మనిమనుమఁడగు ప్రథమభోజుఁడు కనౌజ్ రాజ్యమును గెలిచి, తన రాజధానిని అచ్చటికి మార్చి చక్రవర్తియను బిరుదును వహించెను. ఈరాజు శూరుఁడుగాన నీతనికాలమందు ఘూర్జరరాజ్యము మిక్కిలి యభివృద్ధిఁజెందెను. ఈరాజ్యమునకును నప్పుడు తూర్పున బంగాళమును, ఆగ్నేయమున చేదిరాజ్యమును, నైరృతము వైపు అనల్‌వాడా రాజధానిగాఁగల గుజరాత్ రాజ్యమును ఉండెను. ఇంత విస్తారముగల రాజ్యము క్రమముగా తగ్గఁజొచ్చెను.

ప్రథమభోజుని మనుమఁడగు రెండవభోజుని కాలములో (క్రీ. శ. ౯౧౩), చండేల్ రజపూతుల నాయకుఁడగు యశోవర్మ, యీ రాజ్యములోని బుందెల్ ఖండ్ భాగమును దీసికొని స్వతంత్రుఁడై చక్రవర్తిబిరుదును వహించెను. ఇఁక ముందు నీచండేల్ వంశమువారికిని ఘూర్జరవంశమువారికిని సార్వభౌమత్వమును గుఱించి యెడతెగక జరుగుచున్న కలహములవలన వీరు బలహీనులును, ఐక్యములేనివారునునై, క్రీ. శ. ౧౦౧౯-లో గజ్నిమహమ్మదు వచ్చి కనోజ్ పట్టణమును గాల్చినప్పు డాతనిని నెదిరింప లేకపోయిరి. ద్వితీయభోజుని కుమారుఁడగు మహీపాలుఁడు క్రీ. శ. ౯౧౬-లో దక్షిణములోని రాష్ట్రకూట రాజగు ధ్రువుఁడనువానిచేతిలోఁ దనరాజ్యమంతయుఁ గోలుపోయెను. ఇతఁడు మరలఁ గొంతరాజ్యమును సంపాదించెను. కాని దక్షిణములోని మాళవ రాజ్యమును, పశ్చిమరాజపుతానా రాజ్యమును పార్ మార్, చౌహాణ్ రాజులు ఆక్రమించుకొనిరి. కావున ఈరాజునకు కనౌజ్ మాత్రము మిగిలెను. అటు తరువాత నీఘూర్జరరాజుల వంశమును తోమరవంశ మనుచు వచ్చిరి. ఈవంశమువారికిని నిఁకమీఁద పూర్వవైభవము రాలేదు. క్రీ. శ. ౧౦౧౯-లో గజ్నీ మహమ్మదువచ్చి కనౌజుపట్టణమును ముట్టడించిన వర్తమానము రెండవ భాగమునందు వివరముగా వర్ణింపఁబడును. మహమ్మదు పోయినతరువాతఁగూడ నీ రాజులు కొంతకాలము రాజ్యముచేసిరి. క్రీ. శ. ౧౦౪౦-లో త్రిలోచనపాలుఁ డనువానిని గహర్ వార్ వంశజుఁడయిన చంద్రదేవుఁడు జయించెను. ఘూర్జరులే లాల్ కోట్ అను పేరిట డిల్లికోటను గట్టిరి. ఈవంశములోఁ బురుష సంతానము లేనందున నిది ౧౧౬౦-లో అజమీర్ రాజులగు చౌహాణ్ రాజులకుఁ బోయెను.

పార్ మార్ వంశము.

ఘూర్జరవంశమువారి యొద్దనుండి క్రీ. శ. ౯౧౬ ప్రాంతమున పార్ మార్ వంశజులగు రజపూతరాజులు మాళ్వాదేశమును దీసికొని స్వతంత్రులైరి. వీరి మూలపురుషుఁడగు కృష్ణరాజు సార్వభౌమబిరుదుల ధరించెను. అందుచే

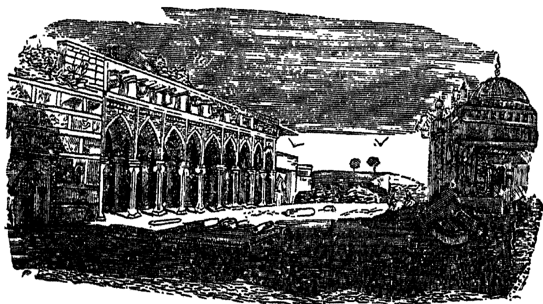
నీవంశపువారికిని ఇతరులకును సెప్పుడును యుద్ధములు జరుగుచుండెను. ఈవంశములో మూఁడవవాఁడగు హర్షదేవుఁడు దక్షిణమునకు దండయాత్రవెడలి మాల్ ఖెడ్ రాజధానిగాఁగల రాష్ట్రకూటుల ధనమును దోఁచుకొనెను.(౯౭౧) ఈవంశములో మిక్కిలి విఖ్యాతిఁ జెందినవాఁడు భోజరాజు. ఈతఁడు ౧౦౧౦ మొదలు ౧౦౫౫ వఱకు ధారాపట్టమునందు రాజ్యముచేసి యనేకవిద్వాంసులను కవులను గౌరవించి, భోజశబ్దమునకు విద్యాప్రియుత్వమని యర్థము కల్పించెను. భోజప్రబంధమునందు నీతని చరిత్ర వర్ణింపబడియున్నది. ఆంధ్రదేశములో 'భోజరాజు, కాళిదాసు' అని చెప్పుకొనియెడు కథలీభోజుని విషయమైనవియే. ఈభోజుని సభయందుండినవాఁడు ఆంధ్రకాళిదాసుఁడు. ఇతఁడాంధ్రుఁడయినందున నీతని యాశ్రయదాతయగు భోజునికీర్తి తెలుఁగుసీమలో మిక్కిలి వ్యాపించి, యాది కాళిదాసుని, అతని యాశ్రయదాతయగు విక్రమార్కుని ఆంధ్రజనులు మఱచినట్లు గానవచ్చెడిని. ఈరాజ్యమనేక మహమ్మదీయుల దాడికి నాఁగుచుఁ బదునాల్గవశతాబ్దారంభమువఱకుఁ బ్రాణముల రక్షించుకొనియె. కాని ఖిల్జీవంశజుఁడగు ప్రథమమహమ్మద్ ఈ రాజ్యము నంత మందించెను.

చౌహాణ్ రాజులు.

వీరినే చోహాఁన్, చవ్హాణ్ అనియెదరు. వీరికి మొదట అజమీర్ పట్టణము రాజధాని. ఇది యెనిమిదవ శతాబ్దాంతమున చౌహాణ్ రాజుల స్వాధీనమయ్యెను. ఈవంశములో నిరువదిముగ్గురు రాజులు మొదట నవ్యాహతముగ రాజ్యముచేసిరి. వారందఱును అరిభయంకరులని విఖ్యాతిఁ జెందిరి. వీరిలో సింహరాజనువాఁ డీరాజ్యమునకుఁ దన దిగ్విజయములచే మిక్కిలి వైభవమొసంగెనఁట, ఇరువదినాల్గవవాఁడగు సోమేశ్వరుఁడు తోమరవంశజుఁడును డిల్లీశ్వరుఁడునునగు రెండవ యనంగపాలుని కొమార్తను వివాహమాడెను. ఈ దంపతులకుఁ బుట్టినవాఁడే విఖ్యాతుఁడగు పృథ్వీరాజు. అనంగపాలునికిఁ బురుషసంతానము లేనందున డిల్లీకనోజ్ రాజ్యములు రెండిటికిని పృథ్వీరాజే యధిపతియయ్యెను. ఇతనిని ఘోరీమహమ్మదు స్థానేశ్వరములో నోడించిన సమాచారము రెండవభాగమునందు సవిస్తరముగా వర్ణింపఁబడును.

ఘూర్‌వార్‌ వంశము.

ఇది కనౌజ్‌లో రాజ్యము చేయుచు అజమీర్ చౌహాణులకుఁ బ్రబల ప్రతిస్పర్ధియైయుండెను. వీరిది గంగ కుత్తరమున ఇటావా కాశీపట్టణముల నడుమనున్న చిన్నిరాజ్యమే యైనను వీరు సార్వభౌమబిరుదము ధరించు చుండిరి. వీరి మూలపురుషుఁడు చంద్రదేవుఁ డనువాఁడు. కడమరాజుల సంగతి మనకంతగాఁ దెలియదు. కడపటిరాజు జయచంద్రుఁడు. ఇతనికిని పృథ్వీరాయలకును గల వైరమువలననే యీదేశము తురుష్కులపాలగుట సంభవించెను. ఈదుఃఖప్రద సమాచార మంతయు మహమ్మదీయ మహాయుగ ములో వర్ణింపఁబడును.

కనౌజ్‌లోని పురాతనమందిరము.

భాషాభివృద్ధి.

రజపూతులు ప్రభుత్వముచేసిన రెండుమూఁడు శతాబ్దంబులలో వాఙ్మయ మును (Literature), శాస్త్రంబును (Science) నభివృద్ధిఁజెందెను.

మాఘుకవి పదునొకండవ శతాబ్దంబున శిశుపాలవధ మనుకావ్యము రచించె. శ్రీహర్షుఁడు పండ్రెండవ శతాబ్దంబున నైషధకావ్యము వ్రాసెను. ఆ శతా బ్దంబుననే జయదేవుఁడు బెరోద్దేశమందు గీతగోవిందమను మనోహరకావ్య ముఁజెప్పె. పృథ్వీరాయని యాస్థాన కవీశ్వరుఁడు హిందీభాషలోఁ గవిత్వ

ముఁ జెప్పఁ దొడఁగె. భట్టనారాయణుఁడు వేణీసంహారమను నాటకమును నిర్మించెను.

పైని జెప్పినవారి యందఱకంటె నధికగౌరవమునకుఁ బాత్రుఁడైన భాస్కరాచార్యుఁ డీకాలపువాఁడు. జ్యోతిషశాస్త్రాభివృద్ధిని గుఱించి యాతని పేరీదేశంబున మిక్కిలికొనియాడఁబడును. ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౧౧౪-లో జన్మించె; సిద్ధాంతశిరోమణియను విశ్వవిఖ్యాత సిద్ధాంతగ్రంథమును౧౧౫౦-లో రచించెను. ఇందు అంకగణితము(Arithmetic),బీజగణితము(Algebra), ఖగోళగణితము (Astronomy) అను మూఁడు భాగములుగలవు. అంకగణిత భాగమునకు లీలావతియని పేరు. జ్యోతిషభాగమునకు గోలాధ్యాయమని పేరు. భూమి గుండ్రముగానున్నదనియు, భూచ్ఛాయ గ్రహణమునకుఁ గారణమనియు నీతఁడు తన జ్యోతిషగ్రంథములో వ్రాసియున్నాఁడు. పదునేను పదునెనిమిదవ శతాబ్దంబులలో యూరోపుదేశస్థులకుఁ దెలియని యనేక యంశములు తన బీజగణితమందుఁ బండ్రెండవ శతాబ్దంబునఁ బుట్టిన యీహిందూ జ్యోతిషికుఁడు వ్రాసియున్నాఁడు. భూమియందు నాకర్షణశక్తి కలదని యింగ్లీషువారికిఁ బదునెనిమిదవ శతాబ్దంబున న్యూటను అనువాఁడు తెలిపెను. కాని యంతకుఁ బూర్వమాఱువందల యేండ్ల క్రిందటనే భాస్కరాచార్యుల వారీ యంశమును తమగ్రంథములో వ్రాసియున్నారు.

ఇట్లు హిందూరాజ్యములును, హిందూధర్మంబును, హిందూవిజ్ఞానశాస్త్రంబులును, నభివృద్ధిఁజెంది, మరలఁ దలచూపఁ దొడంగె. ఈయభివృద్ధి నిరాఘాటముగాఁ గొన్నివందల సంవత్సరములు జరిగియున్న పక్షమున హిందూదేశమెంతయో వైభవదశఁ జెందియుండును. కాని హిందువుల దురదృష్టముచే వారు క్రీ. శ. ౧౧౯౩-లోఁ దమ స్వాతంత్ర్యంబును దురుష్కుల చేతిలోఁ గోలుపోయి శాశ్వతంబగు పారతంత్ర్యంబున మునిఁగిరి.

ఇటులు మనకథ తురుష్కుల ప్రభుత్వమువఱకు వచ్చినది కాని తురుష్క రాజ్య చరితమును బ్రారంభించుటకుఁ బూర్వము హిందూదేశములోని కొన్ని రాజ్యములను గుఱించి వ్రాయవలసి యున్నది. ఇదివఱకు వర్ణింపఁబడిన దం

తయు మగధము, ఉజ్జయిని, కనాజ్ మొదలయిన మధ్యదేశాంతర్గతములగు గొప్పరాజ్యములను గుఱించి. ఈ రాజ్యములుగాక పురాణ కాలంబునను, అంతకుఁ బూర్వంబునను విఖ్యాతిఁజెందిన చిన్న రాజ్యములుమఱికొన్ని కలవు. వానిని గుఱించి సంక్షేపముగా వ్రాసి ఈ ప్రకరణము ముగించెదము.

కాబూల్ దేశములోని బ్రాహ్మణరాజులు.

హిందూదేశము నంటుకొనియున్న కాబూల్ దేశము పూర్వకాలమందు హిందూదేశములోనిదిగనే భావింపఁబడుచుండెను. పంజాబులోని కొంత భాగమును, కాబూల్ దేశమును గలిసి యొకరాజ్యముగనే యుండెను. అచ్చట బ్రాహ్మణరాజులు రాజ్యముచేసిన సమాచారము మాత్ర మిదివఱకు నెవ్వరికిని దెలియదు. ఇటీవల దొరకిన అల్ బిరూనీయొక్క యొకగ్రంథము లో నిట్లు వ్రాయఁబడి యున్నది.

మొదట గాబూలురాజ్యము బౌద్ధరాజుల వశమం దుండెను. ఆవంశములోఁ దుదవాఁడు కతోర్మానుఁడు. వానియొద్దఁ గలారుఁడను బ్రాహ్మణుఁడు మంత్రిగానుండెను. ఇతనికి, నదృష్టవశమున భూమిలో ధనము దొరికెను. అందువలన నతనిసామర్థ్యము హెచ్చెను. కతోర్మాన్ రాజు దుర్మార్గుఁడు. అతని యాలోచనలును, ఆచరణమును మంచివికావు. అందుచేఁబ్రజలు విసివి మంత్రితో మొఱపెట్టిరి. అందుపై నాతఁడు మొదట రాజునకు బుద్ధి వచ్చుటకు నై యాతనిని జెఱఁబెట్టెను. కాని కొన్ని దినముల కాతనికి రాజు కావలయుననిన దుర్బుద్ధిపుట్టి యాతఁడు రాజయ్యెను. అతనియొద్ద ధనముండుటచే వచ్చిన యిక్కట్టులఁ దప్పించుకొని రాజ్యమునందు స్థిరమయ్యెను. ఇతఁడు క్రీ. శ. ౮౬౦-వ సంవత్సర ప్రాంతమునందు రాజయి యుండవచ్చును. ఇతనితరువాత సామంద్ అనువాఁడు రాజ్యముచేసెను. 'స్వాలాపతి' యను పేరిట నితని నాణెము లనేకములు కాబూల్ దేశములోను, పంజాబు దేశములోను గానవచ్చుచున్నవి. ఈతనితరువాత కమ్లువా యనువాఁడును, భీమదేనువాఁడును రాజ్యముచేసిరి. భీమునికాలములోఁ గాబూల్ పట్టణము మహమ్మదీయుల స్వాధీనమై యుండ నోపు. తరువాత జయపాలుఁడను వాఁడు

రాజ్యముచేసి ౧౦౦౨ లోఁ గీర్తిశేషుఁడయ్యెను. జయపాలుని కుమారుఁడు ఆనందపాలుఁడు. ఇతనినే అనంగపాలుఁడనియెదరు. ఇతఁడు గజ్నీమహమూదునకు సమకాలీనుఁడు. ఇతనికిని మహమూదునకును అనేకయుద్ధములు జరిగెను. అందు నితఁడు మహమూదును బూర్తిగఁ బరాభవించెను. ఇట్లుపరాభూతుఁడయిన తరువాత మహమూదుమీఁదికిఁ దురకదేశమునుండి తురుష్క (Turk) రాజు దండెత్తివచ్చెను. ఆసమాచారము తెలిసియీధర్మపరాయణుఁడగు ఆనందపాలుఁడు తనకు మహమూదు శత్రుఁడయినను వానికి సంకటసమయమున సాహాయ్యముచేయుట ధర్మమనియెంచి వాని కిట్లు ఉత్తరము వ్రాసెను. 'నీరాజ్యముమీఁదికిఁ దురకలు (Turk) దండెత్తివచ్చిరనియు, ఖురాసాన్ ప్రదేశమందంతటను బ్రసరించిరనియు విన్నాఁడను. వలయునెడ నైదువేలగుఱ్ఱములతోను, పదివేల సైనికులతోను, నూఱు ఏనుఁగులతోను నీకు సాహాయ్యముచేయుటకు వచ్చెదను; లేదా నీకిష్టమున్నయెడలఁ బైని చేర్కొన్నదానికంటె రెట్టింపుసైన్యములనిచ్చి నాకుమారునిఁబంపెదను, నీయనుగ్రహమునకై నే నిట్లువ్రాయలేదు. నేను నిన్నుఁ బూర్తిగఁ బరాభవించినను, అట్టి గౌరవము నాకుఁదప్ప నితరులకుండఁగూడదని నా యుద్దేశము.' శత్రువునకుఁ గూడ సంకటసమయమున నిట్లుసాయముచేయుదు ననియుత్తరమువ్రాసిన రాజుయొక్కయౌదార్యమును అల్‌బురునికూడఁ గొనియాడియున్నాఁడు. ఆ యుత్తర మితఁడే యుదాహరించినందున దీనిసత్యత్వమునుగుఱించిసంశయింప నక్కఱలేదు. అల్‌బురుని మహమూదుయొక్క యాస్థానపండితుఁడు. ఈ రాజు తురుష్కులను మిక్కిలి ద్వేషించుచుండెనఁట. ఆనందపాలుని తరువాత రెండవజయపాలుఁడు రాజ్యమునకువచ్చెను. ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౦౨౧లోఁ జంపఁబడియె. ఇతని కుమారుఁడు భీమపాలుఁడు. ఇతఁడు ౧౦౨౬లోఁ గాలధర్మమునొందెను. అంతటితో నీవంశ మంతరించెను. ఈవంశపు రాజులను గుఱించియల్బురూని యిట్లు వ్రాసియున్నాఁడు. ఈరాజులు మిక్కిలిరాజ్యవిస్తారముగలవా రయ్యును ఉత్తమ సద్గుణమండితులయి యుండిరి. ఆడిన మాట తప్పకుండుటయుఁ దమకంటెఁ దక్కువవాని దయతోఁజూచుటయు వీరి విశేషగుణములయి యుండెను.

కాశ్మీరము.

కల్హణపండితులచే వ్రాయఁబడిన రాజతరంగిణి యను గ్రంథమునందుఁ కాశ్మీరదేశచరిత్ర సాద్యంతముగాఁ గలదు. క్రీ. శ. ప్రథమ శతాబ్దంబునఁ గనిష్కుఁడను రాజు ఈరాజ్యమును గెలిచెనని చదువరు లిదివఱకే వినియున్నారు. ఈదేశమం దొకప్పుడు హిందూమతమును, ఒకప్పుడు బౌద్ధమతమును ప్రబలియుండెను. మూఁడవ శతాబ్దంబుననో, నాల్గవ శతాబ్దంబుననో మిహిరకులుఁడను కాశ్మీరరాజు విజయయాత్రవెడలి సింహళమువఱకుఁ బోయెను. ఆతఁడు హిందూమతమునందు నభిమానముగలవాఁడై బౌద్ధుల బాధపెట్టెనని చెప్పెదరు. అయిదవ శతాబ్దంబుననో లేక యాఱవ శతాబ్దంబుననో మేఘవాహనుండను కాశ్మీరరాజు మరల సింహళమువఱకు జయించెను. ఈతఁడు బౌద్ధమతమునందు నభిమానము కలవాఁడై తనరాజ్యమునందుఁ బశుహింస జరగఁగూడదని శాసించెను. ఈతని భార్యలు అనేక బౌద్ధాశ్రమములఁ గట్టించిరి. ఆఱవశతాబ్దమధ్యమున మాతృగుప్తుఁడనువాఁడు విక్రమాదిత్యునిచేఁ గాశ్మీరమునకు రాజుగా జేయఁబడి, విక్రమాదిత్యుని మరణమువఱకు రాజ్య మేలెను! ఈతనితరువాతి రాజు ఉజ్జయినీ నృపుఁడగు శిలాదిత్యునిగెలిచి యాదేశపురాచగద్దియను ఉజ్జయినిపట్టణమునుండి కాశ్మీరమునకుఁ దెచ్చెనఁట. ఎనిమిదవ శతాబ్దారంభమున లలితాదిత్యుఁడను కాశ్మీరరాజు కనోజ్ రాజ్యమును గెలిచి యచ్చటియాస్థానకవియగు భవభూతిని గాశ్మీరమునకుఁ గొనిపోయెనని యీవఱకే చెప్పియున్నారము. ఈరాజు కర్ణాటకమువఱకు జయించి వింధ్యపర్వతముదాఁటి యవంతిమార్గమునఁ దనదేశమునకు వెళ్లెను. హిమాలయపర్వతము దాఁటి యావలనున్న రాజ్యములు గెలువవలెనని బయలుదేఱి యీరాజు త్రోవలో మృతుఁడయ్యె. క్రీ. శ. ౭౪౯ నుండి ౭౭౬ వఱకు జయవీరుఁడను మహావిక్రమవంతుఁడగు రాజు రాజ్యముచేసెను. ఈతఁడు గౌడదేశపు రాచకన్నియయగు కల్యాణదేవిని వివాహమాడెను. పతంజలికృతమైనమహాభాష్యమప్పుడు శిథిలమై యొక్కచోట నంతయుఁ గానరానందున నీరాజు ఆమహాగ్రంథములోని భిన్నభాగములను జోటిచోటినుండి తెప్పించి విద్వాంసులచే

గ్రంథమునకుఁ బునర్జీవన మిప్పించెను. తొమ్మిదవ శతాబ్దమున అవంతివర్మ యను రాజు తనపేరిట అవంతిపురమను రాజధానిని గట్టించెను. ఈరాజు పోయిన తరువాత శౌర్యాదివిహీనులును దుర్మార్గావలంబులును నగు రాజులును రాణులును గొందఱు రాజ్యముచేసిరి. అంతఃకలహములు మెండై తుదకుఁ బదునాల్గవశతాబ్దంబున నీరాజ్యంబు తురుష్కుల చేతఁబడియెను.

పంజాబు.

ఇది ఋగ్వేదకాలమందు నార్యుల ప్రథమనివాసస్థలమని చదువరు లెఱింగియే యున్నారు. బ్రాహ్మణముల కాలములో నచ్చటినుండి వెడలి కొందఱార్యులు గంగా యమునల మధ్య, కురు, పాంచాల, కోసల, విదేహాదిరాజ్యముల నేర్పఱచుకొనిన సమాచారంబును మనమెఱుఁగుదుము. ఇట్లు గంగయొడ్డునకుఁ బోయిన యార్యులు యజ్ఞయాగాది క్రతుపద్ధతులును, జాతిభేదంబును నేర్పఱచుకొనిరి. ఈసంగతులు పంజాబులోని యార్యుల కంతగాఁ దెలియవు. ఇట్లు సింధునదమునొడ్డుననున్న యార్యులకును, గంగయొడ్డుననున్న యార్యులకును ఆచారభేదము గలిగెను. సింధునదమునకుఁ బశ్చిమముననున్న గాంధారాశ్వకులలోను, సింధునదమునకుఁ దూర్పుననుండు కైకేయ క్షత్రియులలోను వర్ణవ్యవస్థ పెరుఁగదయ్యె. ఈశూరజనులను గుఱించి గంగయొడ్డున నున్న యార్యులు 'వారిలో ఋత్విజుఁడు నాపితుఁడుగను నాపితుఁడు క్షత్రియుఁడుగను మారవచ్చును' అని పరిహాసముగాఁ జెప్పుకొనుచుండిరి. కాని క్రమక్రమముగ గంగయొడ్డు ఆర్యులు గాంధార కైకయదేశముల పిల్లలను జేసికొనసాగిరని భారతరామాయణాదులవలనఁ దెలియుచున్నది.

డేరియస్ అను పారసీక దేశపు రాజు క్రీ. పూ. ౫౦౭ లో సింధువుకుఁ బశ్చిమముననుండు దేశముల గెల్చెను. అలగ్జాండరు పంజాబునకు వచ్చినప్పుడు అశ్వకు లాతనితో ఘోరముగాఁబోరిరి. తుదకు మోసముచే నాతఁడు వారిని గెలిచెను. అలగ్జాండరుతరువాత చంద్రగుప్తుఁడు పంజాబును జయించి మగధములోఁ గలిపికొనియె. అశోకునితరువాత పరదేశీయుల సేనలు పంజాబుదేశమునకు వచ్చిరి. బ్యాక్ట్రియాదేశపు గ్రీకువారు సింధుపశ్చిమ ప్రదేశముల నాక్ర

మించుకొనిరి. తరువాత తురేనియను లనఁబడిన శకవంశపువారు వచ్చిరి. ఆఱ వ శతాబ్దమున విక్రమార్కుఁడు వీరల వెడలఁగొట్టెను. తరువాతఁ గొన్ని దినము లచ్చట నరాజకమై గజినిమహమ్మదు వచ్చువఱకు నారాజ్యమును రాజపుత్రు లాక్రమించుకొని యుండిరి.

గుజరాత్

దీనికి సౌరాష్ట్రమనిపేరు. ఇచ్చట బ్రాహ్మణముల కాలములోనే యార్యులు వచ్చి నివసించిరి. క్రీ. పూ. నాల్గవ మూఁడవ శతాబ్దంబులలోఁ జంద్రగుప్తాశోకరాజు లీరాజ్యమును బరిపాలించిరి. తరువాత నీరాజ్యము కనిష్కుని క్రిందికిఁ బోయె. కనిష్కుని యనంతరమున నచ్చటి సాహరాజులు స్వతంత్రులయిరి. సాహరాజుల యనంతరము వల్లభివంశజులు రాజులైరి. భట్టార్కుఁడను వీరి మూలపురుషుఁడు క్రీ. శ. ౪౬౦-లో రాజయ్యెను. ఈవంశజులు క్రీ. శ. ౭౭౦-వఱకు రాజ్యము చేసిరి. ఈవంశపువారు రాజ్యము చేయుచుండఁగనే హుయెన్‌స్యాంగు అనువాఁడు సౌరాష్ట్రముఁ జూచె. అప్పుడు వల్లభపురమున సముద్రవర్తకంబుకతన లక్ష్మి తాండవమాడుచుండెను. క్రీ. శ. ౭౭౦-సంవత్సర ప్రాంతమున చాళుక్యవంశజులయిన రాజపుత్రులు దక్షిణమునుండి వచ్చి వల్లభివంశమును నాశ మొందించిరి. వీరు అన్హల్ వాడా పటన్ అనుపట్టణమును రాజధాని చేసికొనిరి. ఇంకొక రాజపుత్రవంశజులు వచ్చి క్రీ. శ. ౯౭౦-లో నీ చాళుక్యులఁ దోలఁగించిరి. ఈ వంశపురాజే మహమ్మదు గజినీ వచ్చినపుడు రాజ్యము చేయుచుండెను.

దక్షిణములోని రాజ్యములు.

దక్షిణదేశమున ననేక రాజ్యము లుదయించి యనేకము లస్తమించెను. వాని నన్నిటి నిందు వర్ణించుట యనావశ్యకము. ఆంధ్రు లనఁబడు రాజులు దక్షిణమున నాల్గవ శతాబ్దమువఱకు సార్వభౌమత్వముఁ జేసిరని వెనుక బౌద్ధయుగములో వర్ణింపఁ బడియె. వారితరువాత పల్లవులును, పూర్వపశ్చిమచాళుక్యులును ప్రబలిరి. తరువాత దేవగిరియాదవులును, ఓరుగంటిగణపతి రాజులును, మహారాష్ట్రాంధ్రదేశములను వైభవముతో నేలిరి. మిక్కిలి దక్షిణమున పాం

డ్య, చేర, చోళ రాజులు రాజ్యము చేయుచుండిరి. ఇందు ముఖ్యరాజవంశ ములను ఇచ్చట సంగ్రహముగా వర్ణించెద.

పశ్చిమ చాళుక్యులు.

ఈ వంశమువారు ఆఱవ శతాబ్దమునఁ గల్యాణపట్టణము రాజధానిగాఁ గొంకణ, మహారాష్ట్ర, కన్నడ దేశంబుల నేలసాగిరి. ఈ వంశముయొక్క స్థాపకుఁడు పులకేశియనువాఁడని చెప్పెదరు. ఇతఁడు క్రీ. శ. ౫౫౦ ప్రాంత మున వాతాపియను పట్టణమును రాజధానిగా నేర్పఱుచుకొని యనేక రాజు లను గెలిచి యశ్వమేధ యాగమును జేసెనఁట.

ఈతని మనుమఁడగు రెండవపులకేశి క్రీ. శ. ౬౦౮-లో రాజ్యారూఢుఁడై శూరాగ్రేసరుఁ డని పేరొందెను. ఇతఁ డిరువది సంవత్సరములలో లాట, ఘూర్జర, కొంకణ, మాళవరాజులఁ గెల్చెను. క్రీ. శ. ౬౧౦-లో నీతఁడు వేఁగి దేశమునుండి పల్లవరాజుల వెడలఁగొట్టి దాని నాక్రమించుకొనెను. ఈతఁడు శ్రీహర్షునితో సమకాలీనుఁడు. క్రీ. శ. ౬౨౦-లో నీతఁడు శ్రీహర్షుని సైన్య ముల నోడించె నని యీవఱకే వ్రాసియున్నారము. ఇట్లీతని మరాటీసైన్య ములు తమస్వాతంత్ర్యమును రక్షించుకొనియె. ఈమరాటీవా రెప్పుడును ఇట్టి పట్టుదలయు, స్వదేశాభిమానమునుగలవారు. హిందూదేశమంతయు గెలిచిన ఔరంగజేబుచక్రవర్తి మరాటా రాజగు శ్రీశివాజిని గెలువలేక పోయె నని చదువరులు ముందుఁ జూడఁగలరు,

ఈ రెండవ పులకేశిమహారాజుయొక్క కీర్తి ఈదేశమునందే గాక పార సీకదేశంబునకును బ్రసరించెను. పారసీకరాజగు రెండవ ఖుస్రువద్ద కీరాజు క్రీ. శ. ౬౨౫-లోనో ౬౨౬-లోనో తనరాయబారులఁ బంపెను. ఆపారసీక రాజు తిరిగి తనరాయబారుల నీరాజునొద్దకుఁ బంపెను. అజంటాలోని మొద టిగుహలో ఈపారసీక రాయబారి వచ్చినప్పటి ప్రసంగమును జూపుప్రతి మలు చెక్కఁబడియున్నవి. ఈగుహ లీరాజుకాలములో క్రీ. శ. ౬౪౦ ప్రాం తమునఁ జెక్కింపఁబడియె. ఈరాజుచరమదశయం దీతని కాంచీదేశపు రాజులగు పల్లవులు జయించినట్లు గానఁబడుచున్నది.

ఈతని కుమారుఁడగు విక్రమాదిత్యుఁడు కాంచీపల్లవులఁ గెలిచి నష్టమయిన కీర్తిని మరల సంపాదించెను.

క్రీ. శ. ౮౧౫ మొదలు ౮౭౭ వఱకు రాజ్యముచేసిన యీవంశపురాజగు అమోఘవర్షుఁడు జైనమతమునం దభిమానముగలవాఁడై పూర్వచాళుక్యులతోఁ బోరాడుచుండెను.

విక్రమాంకదేవుఁ డనురాజు ౧౦౭౬ మొదలు ౧౧౨౬ వఱకు రాజ్యము చేసెను. ఈతనిని నాయకునిఁగా వర్ణించుచు బిల్హణుఁ డనుకవి విక్రమాంకదేవ చరిత మను కావ్యము రచించెను. ఇతఁడు కాంచీరాజులతోను ద్వారసముద్రపు రాజులతోను బోరాడి యనేక దిగ్విజయములఁ జెంది తనపేరట నొక శకము నేర్పఱిచెను. కల్యాణపట్టణ మీతని రాజధాని. ఇచ్చటనే మితాక్షరా ధర్మశాస్త్రమునకుఁ గర్తయైన విజ్ఞానేశ్వరుఁడు నివసించి యుండెను.

క్రీ. శ. ౧౧౫౬ నుండి ౧౧౬౨ వఱకు రాజ్యము చేసిన తైలుఁ డనురాజు కాలములో నాతని సైన్యాధిపతియగు బిజ్జలుఁడనువాఁడు తిరుగఁబడి, యజమానునిఁ జంపి తానే రాజయ్యెను. ఈబిజ్జలుఁడు జైనమతస్థుఁడు. ఈతఁడు కాలచుర్య వంశజుఁడు. ఈతని మంత్రియగు బసవఁ డనువాఁడు లింగాయత మతస్థాపకుఁడై జంగముల మతమునకు నాచార్యుఁ డయ్యెను. ఈ బసవఁడు బిజ్జలుని ౧౧౬౭-లోఁ జంపెను. ఈతని మరణానంతరము చాళుక్యవంశజుఁడు మరల రాజయ్యె. చాళుక్యవంశము ౧౧౮౨-లో నంతరించెను.

పల్లవులు.

మూఁడవ శతాబ్దములో నాంధ్రవంశ మడుగంటిన తరువాతఁ దెలుఁగు సీమలోని వేఁగిదేశము కాంచీపట్టణము రాజధానిగాఁ గల పల్లవుల చేతిలోఁ బడెను. ఈపల్లవులకుఁ గాంచీదేశములో నొక రాజ్యమును, వేఁగిదేశములో నొక రాజ్యమును నుండినట్లు గానవచ్చుచున్నది. మూఁడవ శతాబ్దాంతము వఱకు మాధవవర్మ, కులకేతనుఁడు, నీలకంఠుఁడు, ముక్కంటి యనురాజులు రాజ్యము సేసిరి. నాల్గవశతాబ్దాంతమువఱకు చంద్రవర్మ, విజయనంది వర్మ, విజయబుద్ధవర్మ, స్కంధవర్మ, త్రిలోచనపల్లవులనువారీవంశమున రాజులయిరి.

ఈ కాలములోనే పశ్చిమచాళుక్యరాజగు జయసింహవిజయాదిత్యుఁడు పల్లవులసై దండెత్తివచ్చి రణరంగములో హతుఁడయ్యెను. అతని కుమారుఁడగు విష్ణువర్ధనుఁడు పల్లవుల నోడించి వారికూఁతును వివాహమాడెను. అయిదవ యాఱవ శతాబ్దంబులలో నీ పల్లవులు మిక్కిలి ప్రబలి ఆంధ్ర ద్రావిడ కర్ణాట దేశములలోని యనేక రాజ్యముల సంపాదించిరి. కాని ౭-వ శతాబ్దప్రారంభమునఁ బశ్చిమచాళుక్యులు వీరిని నోడించి యాంధ్రదేశములోని వీరిరాజ్యమును స్వాధీనపఱుచుకొనిరి. ద్రవిడకర్ణాటదేశములలోని పల్లవరాజ్య మింకను బహుదినములవఱకు నుండెను.

వేఁగిదేశమునకుఁ బల్లవులు సార్వభౌములయినను సాలంకాయను లనువా రచ్చటి మాండలికరాజు లయినట్లు గానవచ్చెడిని. వీరు బ్రాహ్మమతస్థులు. చాళుక్యులు రాఁగానే యీ సాలంకాయన వంశ మంతరించెను.

తూర్పుచాళుక్యులు.

వీరు తెనుఁగు సీమలోనిది యగు వేఁగిదేశంబును నేడవ శతాబ్దమునుండి పదుమూఁడవ శతాబ్దారంభమువఱకుఁ బరిపాలించిన రాజులు. వేఁగినాడనఁబడు దేశము కృష్ణాగోదావరులకును, పూర్వసముద్ర మహేంద్రపర్వత(Eastern Ghats) ములకును నడుమ నున్న యెనిమిదివేల చదరపు మైళ్లు వైశాల్యము గల తెలుఁగుసీమ. ఏలూరున కుత్తరమున నేడుమైళ్ల దూరముననున్న వేఁగిపురము మొదట నీదేశమునకు రాజధానిగా నుండెను. ఇది పూర్వ మెటు చూచినను రెండు క్రోశముల పట్టణమై వైభవము ననుభవించినది యైనను ప్రస్తుతము నామావశిష్టమై యున్నది. నిజమయిన వేఁగినా డింత చిన్నదియైనను చళుక్యరాజు లీరాజ్యమును దమ శౌర్యముచే నుత్తరమున గంగవంశజుల దయిన కళింగ రాజ్యమువఱకును, దక్షిణమునఁ గాంచీనగరము రాజధానిగాఁ గల పల్లవులదైన చోళరాజ్యమువఱకును వ్యాపించునట్లు చేసిరి. రాజ్యము మిక్కిలి యభివృద్ధియైన తరువాత రాజధాని వేఁగిపురమునుండి రాజమహేంద్రవరంబునకు మార్పఁబడియె.

పశ్చిమచాళుక్యవంశములో మిక్కిలి విఖ్యాతిఁ జెందిన రెండవ పులకేశి వల్లభుఁడు దక్షిణదండయాత్రకు వెడలినపుడు చోళుల నోడించి ఆంధ్రదేశము నుస్వాధీనపఱుచుకొని క్రీ. శ. ౬౧౫-లోఁ దన తమ్ముఁడయిన కుబ్జవిష్ణువర్ధనుని వేఁగిదేశమునకుఁ బాలకునిఁగా నియమించెను. కాని యీతఁడు త్వరలోనే స్వతంత్రుఁడయి తూర్పుచాళుక్యవంశమువారికిమూలపురుషుఁడయ్యెను. పండ్రెండవ శతాబ్దమున ఈవంశమువారు వివాహసంబంబంధముచేఁ జోళులలోఁ గలియువఱకు రమారమి ముప్పదిమంది రాజులయిరి. వారిలో ముఖ్యులైన రాజులను గుఱించి యిందుఁ గొంచెము వ్రాసెదము.

కుబ్జవిష్ణువర్ధనుఁడు.—ఈతఁడు ౬౧౫-లో రాజ్యమునకువచ్చి ౬౩౩ వఱకుఁ బ్రభుత్వము చేసెను. ఈతఁడు కుంటివాఁడయినను మిక్కిలి శూరుఁడు. అన్నగారగు పులకేశివల్లభుఁడు దక్షిణరాజ్యములు గెలిచినపు డీతఁ డతని వెంటనుండి యాతనికి మిక్కిలి సాయము చేయుచుండెను. ఈతఁడు పిష్టపుర మనఁబడు పిఠాపురములోని దుస్సాధ్యమైన దుర్గమును సాధించెను. ఈతని శాసనములు దిమిలిసీమలోను గానవచ్చుచున్నందున నీతని రాజ్యము విశాఖపట్టణమండలములోని సర్వసిద్ధితాలూకావఱకు వ్యాపించియుండెనని చెప్పవచ్చును.

జయసింహుఁడు.—విష్ణువర్ధనుని జ్యేష్ఠపుత్త్రుఁడయిన (మొదటి)జయసింహుఁడు ౬౩౩-వ సంవత్సరము మొదలుకొని ౬౬౩-వ సంవత్సరము వఱకు ముప్పదియేండ్లు రాజ్యము చేసెను. ఇతనికి సర్వసిద్ధియను బిరుదనామముకలదు. ఇతఁడు గుడివాడతాలూకాలోని పెణుకపఱ్ఱుగ్రామము నొకబ్రాహ్మణునికిచ్చినట్లు దానశాసన మున్నందున, ఇతని రాజ్యము నెల్లూరుమండలము వఱకును వ్యాపించియుండెను!

మూఁడవవాఁడగు ఇంద్రభట్టారకుఁడును, తరువాత వచ్చిన విష్ణువర్ధనుఁడు, మంగియువరాజు, జయసింహుఁడు, కొక్కిలిరాజు, విష్ణువర్ధనుఁడు, విజ

(1. ఆంధ్రకవులచరిత్రను 1-వ భా.)

యాదిత్యుఁడు అను నేడుగురు రాజులును క్రీ. శ. ౭౬౪ వఱకు నన్నూఱేండ్లు రాజ్యముచేసిరి.

పదవవాఁడగు విష్ణువర్ధనుఁడు ౭౬౪ మొదలు ౭౯౯-వఱకు రాజ్యము చేసెను. ఈతఁడు నాల్గవ విష్ణువర్ధనుఁడు. ఈతని కుమారుఁడగు రెండవవిజయాదిత్యుఁడు ౭౯౯ మొదలు ౮౪౩ వఱకు భూమినేలి గాంగరాష్ట్రకూటులను రాజులతోఁ బోరాడి వారిని గెల్చి, తన రాజ్యమునం దనేక శివాలయములఁ గట్టించెను. ఈతని కొడుకు అయిదవవిష్ణువర్ధనుఁడు (౮౪౩-౮౪౪).

ఈ వంశములోని పదుమూఁడవవాఁడు మూఁడవవిజయాదిత్యుఁడు, ఇతనికి గణకవిజయాదిత్యుఁ డని పేరు. ఇందుచే నీతఁడు గణితశాస్త్రమునందు విశారదుఁడై యుండెనని తోఁచెడిని. ఈతఁడు రాష్ట్రకూటుల నెఱఁబడు రాజుల జయించి మంగిరాజుతలను ఖండించెను. ఈరాజు ౮౪౪ మొదలు ౮౮౮ వఱకు రాజ్యము చేసెను.

పదునాల్గవరాజగు చాళుక్యభీముఁడు రాష్ట్రకూట వంశజుఁడగు రెండవ కృష్ణుని జయించి యావఱకుం బరరాజుల స్వాధీనములోనున్న వేఁగిదేశముయొక్క కొంతభాగమును స్వాధీనపఱుచుకొనియె. ఇతఁడు ౮౮౮-లో రాజ్యమునకు వచ్చి ముప్పది యేండ్లు పరిపాలనముచేసెను. అతనికుమారుఁడగు విజయాదిత్యుఁడు కళింగుల జయించెను.

పదునాఱవవాఁడగు అమ్మరాజవిష్ణువర్ధనుఁడు ౯౧౮ నుండి ౯౨౫ వఱకు నేడేండ్లు రాజ్యముచేసి తన రాజధానిని రాజమహేంద్రవరమునకు మార్చెను. ఇతనికి రాజమహేంద్రుఁడను బిరుదనామ మున్నందున నాతని నూతనరాజధానికి రాజమహేంద్రవరమను పేరు వచ్చెనఁట.

౯౨౫ మొదలు ౯౪౫ వఱకు నీవంశపువారిలో జ్ఞాతివైరములు గలిగి యొకరి నొకరు పదభ్రష్టులఁ జేసికొనుచు నేడుగురు రాజులు రాజ్యముచేసిరి.

౯౪౫-లో చాళుక్యభీమ విష్ణువర్ధనుఁడు రాజయ్యె. ఈవంశములో నీతఁడిరువదిరెండవరాజు. గండమహేంద్రుఁడు, రాజమార్తాండుఁడు అనుబిరుదులు

కలవాఁడై చోళరాజును, రాష్ట్రకూటరాజైన మూడవ గోవిందరాజును జయించి పండ్రెండేండ్లు భూమి నేలెను. పదవశతాబ్దంబునఁ జోళులు వేఁగిదేశమునకు దండెత్తివచ్చి గెలిచినట్లును, గొంతకాల మీదేశమును పరిపాలించినట్లును గానవచ్చెడిని.

చాళుక్యవంశములోని యిరువదియాఱవ రాజగు విమలాదిత్యుఁడు ౧౦౧౧ మొదలు ౧౦౨౨ వఱకు రాజ్యముచేసి, రాజేంద్రచోళుని చెల్లెలును రాజకేసరివర్మయొక్క కూఁతురును నగు కుండమాంబాదేవిని వివాహమాడి యామెయందు నాంధ్రభారతకృతిపతియగు రాజరాజనరేంద్రునిఁ గనెను.

రాజరాజ నరేంద్రుఁడు.—ఈతఁడు తెలుఁగుబాసకు మహోపకారమొనర్చి యాచంద్రార్కము నాంధ్రదేశమునఁ బ్రతిదినము తన్ను ఆంధ్రులు తలఁచుకొనునట్లు చేసిన మహానుభావుఁడు. ఈతని ప్రేరణవలననే నన్నయభట్టు తెలుఁగున భారతము వ్రాయ నారంభించెను. నన్నయభట్టు తెలుఁగుబాసలోఁ గావ్యము చెప్పిన యాదికవి. ఈయనకుఁ బూర్వము తెలుఁగునఁ గవిత్వము చెప్పినవారు తప్పక యుందురు. కాని వారినామములుగాని, గ్రంథములుగాని, మన మెఱుఁగము. అందుచే నాదిమకవియు నాదిమకృతిపతియు నగు నన్నయభట్ట రాజరాజనరేంద్రులు మనభాషకు జనకులని చెప్పవలసియున్నది. ఈనన్నయభట్టు ఆంధ్రభారతములోని మొదటి రెండు పర్వములు పూర్తిగను, మూఁడవ పర్వము కొంతవఱకును రచించెను. ఇదియుఁగాక ఆంధ్రవ్యాకరణ మొకటి రచించి శబ్దశాసనుఁ డన్న బిరుదు వహించెను. నన్నయభట్టు వ్యాకరణము రచింపలేదనియు, భారతము రచించినందున నాతనికి నీపేరు వచ్చెననియు రావుబహదరు కందుకూరి వీరేశలింగముపంతులుగారి యభిప్రాయమై యున్నది. కాని తెలుఁగుబాసలోని రెండవ సీసపద్యమనఁ దగుభారతములోని రెండవ సీసపద్యములోనే నన్నయభట్టు తనకు శబ్దశాసనుఁ డన్న బిరు దున్నట్లు వ్రాసికొని యుండుటచే నాతనికి శబ్దశాసనుఁ డను బిరుదు భారతరచనమువలన వచ్చెనని చెప్పుట పొసఁగదు. ఆతఁడు భారత

మునకుఁ బూర్వమే వ్యాకరణము రచించెనని స్పష్టపడుచున్నది. సంస్కృతములో శబ్దానుశాసన మనఁగా వ్యాకరణ మని యర్థము. వ్యాకరణ మహాభాష్యము 'అథ శబ్దానుశాసనమ్' అనుసూత్రముతోఁ బ్రారంభమగుచున్నది. నన్నయభట్టు గాక ఈ రాజునాస్థానంబున నారాయణభట్టు, పావులూరి మల్లన యను నిద్దఱాంధ్రకవులున్నట్లు గానవచ్చెడిని. నారాయణభట్టు భారతముఁ దెనిఁగించుటలో నన్నయభట్టునకు సహాయుఁడుగా నుండెను. పావులూరుమల్లన యనునాతఁడు రాజనరేంద్రునివలన నగ్రహారము వడసి పావులూరిగణితమను గ్రంథము రచించెను. ఇటు లీరాజచంద్రుఁడు ఆంధ్రభాషావధూటిని నెంతయుఁ బ్రేమతోఁ బెంచి పెద్దదానిని జేసెను.

ఇమ్మహారాజు తన మేనమామయగు రాజేంద్రచోళుని కూఁతురయిన యమ్మంగదేవిని వివాహమాడి శాలివాహన శక ౯౪౪-వ సంవత్సరమందు భాద్రపద బహుళ ద్వితీయా గురువారము ఉత్తరభాద్రపదా నక్షత్రమున (ననఁగా క్రీ. శ. ౧౦౨౨ సంవత్సరము ఆగష్టునెల ౧౬-వ తేదిని) పట్టాభిషిక్తుఁడై క్రీ. శ. ౧౦౬౩ వఱకు ననఁగా నలుబదియొక్క సంవత్సరములు రాజ్యపరిపాలనము చేసెను. ఇతని తమ్ముఁడు విజయాదిత్యుఁడు. కుమారుఁడు కులోత్తుంగ చోళదేవుఁడు.

కులోత్తుంగ చోళదేవుఁడు.—ఇతఁడు రాజనరేంద్రుని ప్రథమపుత్త్రుఁడు. ఇతఁడే రాజేంద్రచోళుఁడు. ఇతని మొదటి పేరిదియే యయినను ఇతఁడు వేఁగిదేశ రాజ్యభారమును వహించిన మొదటిసంవత్సరములోనే చోళదేశముపై దండెత్తి దానిని జయించి స్వాధీనపఱుచుకొన్న తరువాత కులోత్తుంగ చోళదేవుఁడనఁబడుచు వచ్చెను. ఇతనికి రాజనారాయణుఁ డను బిరుదుండెను. ఇతనిని కరికాలచోళుఁ డనియుఁ బిలుచుచువచ్చిరి. మూఁడు తరములనుండి చోళరాజులకూఁతులను వివాహమాడుచువచ్చుటచేతఁ దమ తల్లులను బట్టియు, భార్యలనుబట్టియు చాళుక్యుల కంతకంతకు వేఁగిదేశమునకంటె చోళదేశముమీఁద నభిమాన మెక్కువగుచు వచ్చెను. విమలాదిత్యుఁడు రాజరాజుకూఁతురైన కుందమాంబాదేవిని వివాహమాడి తనకుమారునకు రాజరాజని

పేరు పెట్టెను ; రాజరాజు తన మేనమామయైన రాజేంద్రచోళుని కూఁతురైన అమ్మంగదేవిని పెండ్లియాడి తనపుత్త్రునకు రాజేంద్రచోళుఁడనియే నామకరణము చేసెను. తరువాత రాజేంద్రచోళుఁడును, రాజేంద్రచోళునికూఁతురైన మధురాంతకదేవిని పరిణయముచేసికొని చోళదేశముమీఁదనే యధికారము గలవాఁడై తానాదేశమును జయించినతోడనే తనరాజధానిని చోళదేశమునకు మార్చుకొని, వేఁగిదేశమును పాలించుటకై పాలకులను నియమించి రాజ్యాధికారమును వారికి విడిచిపెట్టెను. ౧౦౬౩-వ సంవత్సరమునందు వేఁగిదేశమును పాలించుటకై కులోత్తుంగచోళదేవుఁడు తనపినతండ్రియైన విజయాదిత్యుని నియమింపఁగా నతఁడు పదునేనుసంవత్సరములు రాజ్యపాలనముచేసి వార్ధకదశలో ౧౦౭౧-సంవత్సరమునందు చోళదేశమునకుఁ బోయిచేరెను ; అటు తరువాత ౧౦౭౮ - సంవత్సరములోనే వేఁగిదేశపాలనము నిమిత్తము తన రెండవకొడుకైన రాజరాజును బంప నతఁడక్కడ నుండనొల్లక మఱుసటి సంవత్సరములోనే తల్లితండ్రులయొద్దకు లేచిరాఁగా ౧౦౭౮-సంవత్సరమునందు శ్రావణమాసములోఁ దనమూఁడవకొడుకైన వీరచోళదేవుని వేఁగిదేశపాలకునిగాఁ బంపెను. ఈవీరచోళదేవుఁడు (తొమ్మిదవ) విష్ణువర్ధనుఁడను బిరుదుతో ౧౧౦౦-సంవత్సరమువఱకు వేఁగిదేశాధిపుఁడుగా నుండెను. కులోత్తుంగచోళదేవునికి విక్రమచోళుఁడు, రాజరాజు, వీరచోళదేవుఁడు మొదలుగాఁగల కొడుకులును, రాజసుందరి యనుకూఁతురును గలిగిరి. ఈ రాజసుందరి కళింగరాజైన రాజరాజునకు భార్య యయ్యెను. కులోత్తుంగచోళదేవుఁడు ౧౦౬౩ మొదలు ౧౧౧౨ వఱకు నలుబదితొమ్మిది సంవత్సరములు రాజ్యపాలనము చేసెను.

“ విక్రమచోళుఁడు.— ఇతఁడు కులోత్తుంగచోళుఁడనఁబడెడు రాజేంద్రచోళుని జ్యేష్ఠకుమారుఁడు. ఇతఁడు కొంతకాలము వేఁగిదేశ పాలకుఁడుగా నుండెను. ఇతఁడు తండ్రియొక్క మరణానంతరమున వేఁగిదేశమును విడిచి చోళరాజ్యమును వహించుటకుఁ బోయెనని యొకశాసనమున వ్రాయఁ

బడి యున్నది. ఇతఁడు ౧౧౧౨ మొదలు ౧౧౩౭-వఱకు బదునేనుసంవత్సరములు రాజ్యముచేసెను.

"కులోత్తుంగచోళదేవుఁడు.—ఈరెండవకులోత్తుంగుఁడు విక్రమచోళునికొడుకు. ఇతఁడు ౧౧౩౭-సంవత్సరమున రాజ్యమునకు వచ్చెను. ఇతఁడు చోళరాజ్యము ౧౧౫౪ సంవత్సరము వఱకును పాలించెను. ఇతని కొడుకు రాజేంద్రచోళుఁడు; పండ్రెండవ శతాబ్దాంతమువఱకును, రాజేంద్రచోళునికొడుకగు రాజరాజచోళుఁడు ౧౨౩౨-వ సంవత్సరమువఱకును, చోళరాజ్యమును పాలించినట్లు కనఁబడుచున్నది. ఈ రెండవ కులోత్తుంగచోళదేవుని కాలములోనే వేఁగిదేశ మితర చాళుక్యుల యధీన మయినట్లు స్పష్టముగాఁ గనఁబడుచున్నది. ౧౨౦౨-వ సంవత్సరమునందు మల్లి విష్ణువర్ధనుఁడు వేఁగిదేశ ప్రభువుగా నుండినట్లొక శాసనమునం దున్నది. ఆ శాసనమునందే యాతని తండ్రి విజయాదిత్యుఁడు చిరకాలము వేఁగిదేశమును పాలించినట్లును జెప్పఁబడియున్నది. దీనినిబట్టిచూడఁగా రెండవ కులోత్తుంగ చోళదేవుని కాలములోనే విజయాదిత్యుఁడు వేఁగిదేశరాజ్యమును వహించినట్లు తోఁచుచున్నది. ఈ విజయాదిత్యుఁడు పైని వివరింపఁబడిన పదునేడవ తూర్పు చాళుక్యరాజగు బేటవిజయాదిత్యుని కాఱవతరమువాఁడు. బేటవిజయాదిత్యుని కొడుకు సత్యాశ్రయుఁడు; సత్యాశ్రయునికొడుకు విజయాదిత్యుఁడు; విజయాదిత్యుని కొడుకు విష్ణువర్ధనుఁడు; విష్ణువర్ధనుని కొడుకు మల్లపదేవుఁడు; మల్లప్పదేవుని కొడుకు వేఁగిదేశ ప్రభువైన విజయాదిత్యుఁడు; ౧౨౭౮-వ సంవత్సరమునందు కృష్ణా గోదావరీ మధ్యమునందున్న వేఁగిదేశమంతయు గణపతిరాజుల యధీనమైనది. కులోత్తుంగ చోళదేవుని కాలమునుండియుఁ జాళుక్యరాజు లందఱును తాము వేఁగిదేశమును విడిచి చోళుల బిరుదావళులను వహించి తాము చోళులుగానే పరిగణింపఁబడుచు వచ్చుటచేత వారినిగూర్చి యిందు వివరించుట యనావశ్యకము. చాళుక్యులు చంద్రవంశపు రాజులు; చోళులు సూర్యవంశపు రాజులు."[1]

1. (ఆంధ్రకవుల.చరిత్రము; ప్రథమభాగము.)

దేవగిరి యాదవవంశము.

చరిత్రగ్రంథములలో యాదవవంశములు రెండు వర్ణింపఁబడినవి. ఉభయవంశములవారును తాము కృష్ణవంశజులమని చెప్పుకొనుచుండిరి. ఇందు నొకవంశమువారి రాజధాని దేవగిరి; రెండవవంశమువారిది ద్వారసముద్రము.

యాదవులు మొదట మథురలోనిరాజులు. కృష్ణునికాలమున వీరు ద్వారక ప్రవేశించిరి. సుబాహునికుమారుఁడైన దృఢప్రహారుఁడను వాఁడు మొదట మహారాష్ట్ర దేశమునకుఁబోయి యచ్చట రాజ్యమునుస్థాపించెను. శ్రీనగరమనుపట్టణ మీతని రాజధాని. అది ప్రస్తుతపు నాసికాపట్టణమునొద్ది చాందోరను గ్రామమేయని కొందఱు విద్వాంసుల యభిప్రాయము. దృఢప్రహారునికుమారుఁడు సేఉణచంద్రుఁడు. ఈతఁడు తనపేరట సేఉణపురమును గట్టించెను. అప్పటి నుండి యాదేశమునకుఁగూడ సేఉణదేశమనియే నామమువచ్చెను. ప్రస్తుతము బొంబాయి రాజధానిలోని ఖాన్ దేశ్ అనుజిల్లా యున్నప్రదేశమే పూర్వపు సేఉణదేశము. కాని ప్రస్తుతపు ఖాన్ దేశ మనుజిల్లాకంటె నప్పటిదేశపువైశాల్యము దక్షిణపూర్వదిక్కుల నధికముగా నుండెననుటకు సందేహములేదు.

సేఉణచంద్రుని తరువాత నాతనిపుత్త్రుఁడగు ధాడియప్పా, మనుమఁడగు భిల్లముఁడు రాజ్యముఁజేసిరి. తరువాత శ్రీరాజ, వడ్డిగ, ధాడియస, భిల్లములను రాజులును, మఱికొందఱు రాజులును రాజ్యమేలిరి. వీరిలో భిల్లముఁడు పరాక్రమవంతుఁడు. కొందఱు రాజులు పాలించిన తరువాత విక్రమశాలియగు మూఁడవభిల్లముఁడు రాజ్యమునకు వచ్చెను. ఈతఁడు చళుక్యవంశజుఁడైన జయసింహునికూఁతును వివాహమాడెను.తరువాత రెండవసేఉణచంద్రుఁడు రాజయి చళుక్యరాజయిన విక్రమాదిత్యునకు యుద్ధములో మిగుల సాయముచేసెను. కొన్ని తరములతరువాత నైదవభిల్లముఁ డుద్భవించి శౌర్యసాహసములకుఁ బ్రఖ్యాతిఁజెంది చళుక్యులగెలిచి, యాదవు లదివఱకుఁ జళుక్యులకునంకితులన్న యగౌరవముఁ బోఁగొట్టుకొని స్వతంత్రుఁడయ్యెను. ఈతఁడు క్రీ. శ. ౧౧౮౭ వ సంవత్సరప్రాంతమున దక్షిణములోని ద్వారసముద్రపుయాదవులను, చళుక్యులను పూర్తిగఁ బరాభవించి, చళుక్యరాజధానియగు కల్యాణపట్టణమును

స్వాధీనపఱచుకొనియె; కృష్ణానదికి నుత్తరముననున్న రాజ్యమంతయు నాక్రమించుకొనెను. కృష్ణకు దక్షిణమునందున్న మహారాష్ట్రదేశమున కప్పుడు కుంతలదేశ మని పేరు. వీరభల్లాలుఁడు కుంతలదేశము నాక్రమించుకొనియుండెను. భిల్లముఁడు వానిమీఁదికి దండెత్తిపోయెను. ఇద్దఱకును ధార్వాడ్ జిల్లాలోని లక్కుండియనుచోట ఘోరయుద్ధము జరిగి యందు భిల్లముఁ డోడింపఁబడెను. (౧౧౯౧) ఈకాలమునందు నుత్తరహిందూదేశములో మహమ్మద్ గోరీ పృథ్వీరాజుతోఁ బోరాడుచుండెను.

భిల్లముని తరువాత నతని కుమారుఁడైన జైత్రపాలుఁడు దేవగిరికి రాజయ్యెను. (౧౧౯౧). ఇతఁడును తండ్రివలెనే పరాక్రమవంతుఁడై రాజ్యాభివృద్ధిచేసెను. ఇతఁడు విద్వాంసుఁడు; విద్వత్ప్రియుఁడు. భాస్కరాచార్యులవారికుమారుఁడగు లక్ష్మీధరుఁ డీతని యాస్థానమునందు జ్యోతిర్విదుఁడుగా నుండెను.

సింగణయాదవుఁడు (౧౨౧౦-౧౨౪౭)— ఇతఁడు జైత్రపాలుని కుమారుఁడు. ఇతని ప్రభుత్వకాలమందు యాదవుల ప్రభుత్వ మహాధికముగా నభివృద్ధిఁ జెందెను. ఇతఁడు కుంతల, మాలవ, గుజరాత్, పన్హాళా, ఛత్తీస్, గఢము లను దేశములలోని రాజులను జయించెను. పన్హాళా యనుగ్రామములో నప్పుడు శిలాహారవంశజుఁడయిన భోజరాజు రాజ్యము చేయుచుండెను. శిలాహారవంశ మింతటితో నంతరించినట్లు గానవచ్చుచున్నది. సింఘణుఁడు గుజరాత్ దేశముమీఁదికి ననేకపర్యాయములు దండెత్తిపోయెను. ఈయుద్ధములలో నతనికి ముద్గలగోత్రజుఁడగు ఖోలేశ్వరుఁడను బ్రాహ్మణుఁడు సేనాధీశుఁడుగానుండెను. గుజరాత్ దేశమం దప్పుడు వాఘేల్ వంశజులు రాజ్యము చేయుచుండిరి. ఖోలేశ్వరుఁ డీరాజుల నెన్నియోసారులోడించెను. గుజరాత్ దేశపురాజయిన లవణప్రసాదుఁడును, అతని పుత్త్రుఁడైన వీరధవలుఁడును ఈతనితో సంధిచేసికొనిరి. ఒకయుద్ధములో ఖోలేశ్వరుని కుమారుఁడైనరాముఁడు వీసరదేవునితోఁ బోరాడుచు వీరశయనము నొందెను. ఖోలేశ్వరునికి బిచ్చణుఁడను మఱియొక పుత్త్రుఁడుండెను. ఇతఁడును సేనాధీశుఁడుగానుండి రాజుకొఱకు దక్షిణకొంకణ దక్షిణమహారాష్ట్రదేశములను జయించెను. సింఘణ

రాజు భూషణగడదుర్గమును, సింఘణాపురమును గట్టించెను. ఇతఁ డనేక దేవాలయములను నిర్మించెను. ఇతఁ డప్పటికాలపు రాజులలో శ్రేష్ఠుఁ డని విఖ్యాతిఁ గాంచెను. 'పృథ్వీవల్లభ' 'విష్ణువంశోద్భవ' అను బిరుదు లీతనికిఁ గలవు. ఈతనియొక్కయు, ఈతనికంటెఁ బూర్వము రాజ్యముచేసినయిద్దఱు రాజులయొక్కయు మంత్రులకు 'శ్రీకరణాధిప' అనుబిరుదుండెను. సోఢలుం డనువాఁ డీతనిమంత్రి. ఈతనికుమారుఁడగు శార్ఙ్గధరుఁడనువాఁడు సంగీత రత్నాకరమను గ్రంథమును ఈరాజు ప్రభుత్వకాలనములోనే రచించెను. భాస్కరాచార్యుని మనుమఁడగు చాంగదేవుఁ డీతనియాస్థానమందుండెను. భాస్కరాచార్యులవారికి శ్రీపతియను తమ్ముఁడుగలఁడు. అతనికుమారుఁడు గజపతి. అతని కుమారుఁ డనంతదేవుఁడు. వీరందఱును జ్యోతిషశాస్త్రమునందు నిపుణులు; యాదవుల రాజ్యములోనే యభివృద్ధిఁ జెందిరి. ఖానదేశమందలి చాలీస్‌గాంతాలూకాలోనున్న పాటణాయను గ్రామమందు భాస్కరాచార్యుల మనుమండగు చాంగదేవుఁడు సిద్ధాంతశిరోమణిగ్రంథమును నేర్పుటకై యొక పాఠశాలను స్థాపించెను. అనంతదేవుఁడొక భవానిదేవాలయముఁ గట్టించెను. (౧౨౨౨). విద్వాంసుఁడును పరాక్రమవంతుఁడును అగు జైత్రపాలుఁడను సింఘణుని పుత్త్రుఁడు తండ్రియెదుటనే స్వర్గస్థుఁ డయ్యెను.

కృష్ణుఁడు (౧౨౪౭-౧౨౬౦)—ఇతనికి కన్హార్, కంధార్ అని మాఱుపేళ్లు. ఇతఁడును క్షాత్త్రతేజముచే శోభించెను. ఇతఁడు గుజరాత్ దేశముపై దండెత్తిపోయెను. ఇతనికి లక్ష్మీదేవుఁ డనువాఁడు ముఖ్యమంత్రిగ నుండెను. ఈరాజు బహుయజ్ఞములఁజేసి బ్రాహ్మణులకు ననేకాగ్రహారములిచ్చెను. లక్ష్మీదేవుని తరువాత నతని జ్యేష్ఠపుత్త్రుఁడగు జల్హణుఁడు రాజునకు మంత్రిగానుండెను. అతఁడు విద్వాంసుఁడు; సూక్తిముక్తావళియను గ్రంథమును రచించెను. వేదాంతసూత్రభాష్యముమీఁద టీకవ్రాసిన అమలానందుఁ డనువాఁడు కృష్ణుని యాస్థానమందుండెను.

మహాదేవుఁడు (౧౨౬౦-౧౨౭౧)—మహాదేవుఁడు కృష్ణునితమ్ముఁడు, ఇతఁ డాంధ్ర, గుజరాత్, కొంకణదేశముల రాజులను నోడించెను. ఇతనికాల

ములకు యాదవుల దేశమునకు సేఉణదేశమని పేరుండెను. దేవగిరి సేఉణ్ దేశములో దండకారణ్యపుసీమమీఁదనుండెనని యప్పటివారిచే వ్రాయఁబడినది. ఈ రాజుచేతిక్రింద ననేకసామంతరాజు లున్నందున నితఁడు చక్రవర్తిబిరుదును వహించెను. కాశ్యపగోత్రజుఁడయిన కేశవుఁడను బ్రాహ్మణుఁడు బుత్విజుఁడుగానుండ నీరాజు అప్తోర్యామయజ్ఞమును చేసెను.

రామదేవుఁడు (౧౨౭౧-౧౩౦౯)—ఇతఁడు కృష్ణునికుమారుఁడు. ఈతనిని అన్నివిధములను ఓరుగంటి ప్రతాపరుద్రునితోఁ బోల్పవచ్చును. ఇద్దఱును మొదట గొప్పవైభవము ననుభవించిరి. ఇద్దఱను తుదకుఁ దురుష్కులు ఓడించి డిల్లికిఁ గొంపోయిరి. ఇద్దఱితోడనే వారివారివంశముల వైభవము లంతరించెను.

ఈ రాజునకు రామచంద్రుఁడనియుఁ బేరుండెను. ఇతఁడు ౧౨౭౧-లో నేఁబదియేడ్గురు బ్రాహ్మణులకు మూఁడు గ్రామము లగ్రహారములుగా నిచ్చెను. దానమిచ్చినపు డేర్పఱిచిన నిబంధనలందఱును గమనించుటకుఁ దగినవిగా నున్నవి. ఆబ్రాహ్మణులును, వారివంశజులును ఆగ్రామములోనే కాఁపుర ముండవలెను. తమయగ్రహారములఁ గుదువఁబెట్టరాదు; ఆగ్రామములో వేశ్యల నుంపఁగూడదు; ఆబ్రాహ్మణులు జూదమాడఁగూడదు; శస్త్రముల ధరింపఁగూడదు; అందఱును సత్కర్మమునందుఁ గాలముఁగడపవలయును.

ఈరాజునొద్ద హేమాద్రిబోపదేవులను ఇద్దఱు విద్వాంసులుండిరి. హేమాద్రి యనునాతఁడు మహాదేవరామచంద్రులకిద్దఱకును మంత్రిగానుండెను. ఇతనిది శ్రీవత్సగోత్రముఇతనికి శ్రీకంఠాధిపుఁడనియు, కరణాధిపుఁడనియు బిరుదులుండెను. కరణాధిపుఁడనఁగాఁ గరణముల కధికారియని యర్థము. ఈతఁడు ధర్మశాస్త్రములను గుఱించి గ్రంథము లనేకములువ్రాసెను. ఇతని గ్రంథములలోఁ జతుర్వర్గచింతామణియను నది మిక్కిలిపెద్దది. ఇందు వ్రతఖండము, దానఖండము, తీర్థఖండము, మోక్షఖండము, పరిశేషఖండము అను నైదుభాగములుకలవు. ఈతనిని మరాటిలో హేమాద్ పంత్ అనియెదరు. ఇతఁడు మరాటిలోను తరప్రత్యుత్తరములు త్వరగా వ్రాయుటకై 'మోడీ' యను నతుశ

ముల నిర్మించెను. ఈ మోడీ మనతెలుఁగునందలి గొలుసుకట్టువంటిది. ఇతఁ
డింగ్లీషుకట్టుడి నూతనవిధము నేర్పఱిచెను.

బోపదేవుఁడను మఱియొక విద్వాంసుఁ డీరాజునొద్ద నుండెనని ఇదివఱకే చెప్పియుంటిమి. ఇతఁడు ముక్తాఫల హరిలీల లను గ్రంథములను, ముగ్ధబోధమను సంస్కృత వ్యాకరణమును రచించెను. ఇవిగాక యీతఁడు కొన్ని వైద్య గ్రంథములను వ్రాసెనఁట.

మహారాష్ట్రదేశమునందు మిక్కిలి విఖ్యాతుఁడగు జ్ఞానేశ్వరుఁడను సాధువీ రాజు సమకాలీనుఁడు. ఇతఁ డొక గొప్పకవి. భగవద్గీతమీఁద మరాటీలో టీకవ్రాసెను. దానికి జ్ఞానేశ్వరియని పేరు. కావ్యముగను, వేదాంతగ్రంథముగను జ్ఞానేశ్వరిని ఇప్పటికిని మహారాష్ట్రులు భక్తితోఁ జదివెదరు. ఈగ్రంథము వ్రాయుట ౧౨౯౦ లో ముగిసెను.

రామదేవుఁడు స్వాతంత్ర్యమును వైభవమును కొంతకాలమువఱకు ననుభవించిన కడసారి మరాటిరాజు. మరల శివాజి యుదయించువఱకును(౧౬౭౪) మహారాష్ట్రదేశము పారతంత్ర్యమునందే యుండెను.

౧౨౯౪ లో అల్లాఉద్దీన్ ఖిల్జీయనువాఁడు దేవగిరిపైదండెత్తి రామదేవుని నోడించి యపారసంపత్తిని నపహరించెను. ౧౩౦౭ లో అల్లాఉద్దీన్ యొక్క సరదారుఁడగు మలిక్ కాఫుర్ అనువాఁడు వచ్చి రామదేవునిఁ జెఱఁబట్టి ఢిల్లీకిఁ దీసికొనిపోయెను. అచ్చట నాఱునెలలుండి చెఱవిడిపించుకొని, తన రాజ్యమునకువచ్చి ౧౩౦౯ లో గాలధర్మముఁ జెందెను. ఈకథాభాగమంతయు మహమ్మదీయ మహాయుగములో సవిస్తరముగా వర్ణింపఁబడినది.

ఓరుగంటి గణపతిరాజులు.

తూర్పుచళుక్యరాజుల తరువాత నాంధ్రదేశమును బరిపాలించి మిక్కిలి ఘనతఁజెందిన రాజు లీ గణపతి వంశజులు. వీరికి కాకతీయ వంశజులనియు మాఱుపేరు గలదు. వీరికి రాజధాని ఓరగల్లు. ప్రస్తుత మిది నయిజాముగారి రాజ్యములో వరంగల్ అనుపేరట వ్యవహరింపఁబడుచున్నది. ఈ యోరుగంటి వద్దనే అనుముకొండ యను గ్రామము కలదు. మొదటఁ గాకతీయరాజు

లచ్చటనే రాజ్యముచేయుచుండిరి. ఈకాకతీయరాజులు గంగవంశపువారని కొందఱును, చోళవంశపువారని కొందఱును, యాదవవంశపువారని గొంద ఱును వ్రాసియున్నారు. ఈరాజులు మొదట చిన్నసంస్థానాధిపతులుగా-నున్నను పండ్రెండవ పదుమూఁడవ శతాబ్దములలో వీరు మహాబలవంతులై తెనుఁగుదేశమంతయు నాక్రమించుకొనిరి. అందువలననే 'తెలంగాణా' అనఁగా ఓరుగంటిరాజ్యమని హిందూదేశ మంతటను వాడుకయయ్యెను.

ఈ వంశపువారి మూలపురుషుఁడు సోమదేవరాజుకుమారుఁడగు మాధవ వర్మయని చెప్పెదరు. ఈవంశములో నయిదవవాఁడగు సెంటిగుండమరాజు కటకవల్లభుని, గొందఱు తురుష్కులను, నోడించెను. ఏడవవాఁడగు ఎరుక దేవరాజు దేవగిరిపై దండెత్తివెడలి యప్పనము గైకొనిరి. ఎనిమిదవ వాఁడగు భువనైకమల్లునివఱకీరాజులు అనుముకొండలోనే వాసము చేయుచుండి రి. ఈరాజులచే అనుముకొండలో దివ్యమయిన శివమందిరములు నిర్మింపఁబడెను. అందు వేయిస్తంభములగుడి యనునది మిక్కిలి శిథిలమైపోయినను, దానిపనితనము ఇప్పటికిని చూచువారికి మిక్కిలి యానందమును గలుగఁజేయుచున్నది. పదియవవాఁడగు కాకతిప్రోలరాజు ౧౧౦౫ సంవత్సరమువఱకు రాజ్యముచేసి ఓరుగంటిదుర్గమును గట్టించెను. ఈదుర్గము పూర్వము మహా ఖ్యాతిని గన్నట్టి గొప్పదుర్గమై యున్నది. ప్రస్తుతము పాడుపడి నామావశిష్టమై పోయినను తనపూర్వవైభవమును సూచించుచున్నది. ఈ రాజు మిక్కిలి ప్రతాపవంతుఁడై పశ్చిమచాళుక్యరాజులను గెలిచెను. ఈతనిరాజ్యము ఉత్తరమున కటకమువఱకును, దక్షిణమున శ్రీశైలమువఱకును, తూర్పున సముద్రమువఱకును, పశ్చిమమున మాల్యవంతమను పర్వతమువఱకును వ్యాపించి యుండెనని యొక శ్లోకముకలదు.

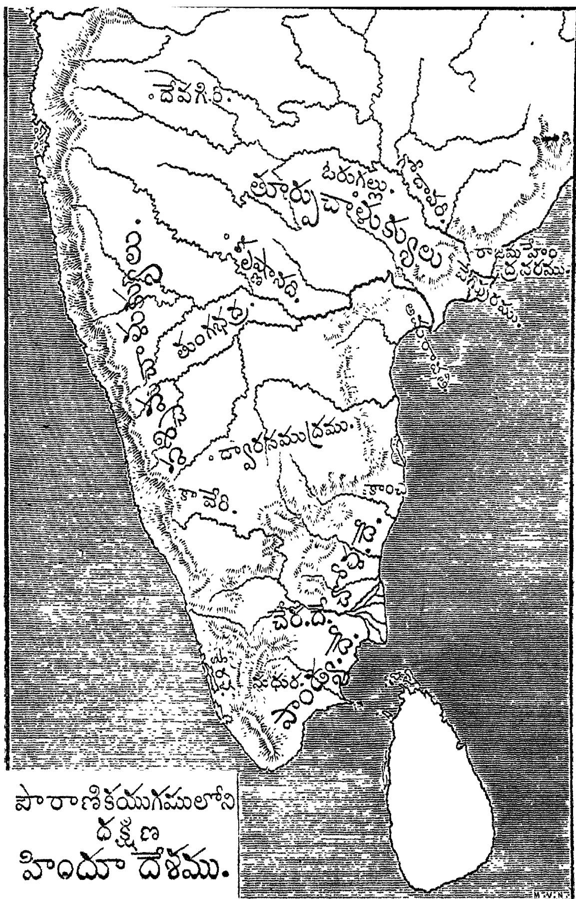
ప్రోలరాజుకుమారుఁడు మొదటి ప్రతాపరుద్రదేవుఁడు. ఇతఁడు ౧౧౭౬వ సంవత్సరమువఱకు రాజ్యముచేసెను. ఇతఁ డనేక శివాలయములను గట్టించి శైవమతాభివృద్ధిఁజేసెను. ఈతని తమ్ముఁడగు మహాదేవరా జీతనిఁజంపి రా

య్యె. కాని యాతఁడు ౧౧౯౦ సంవత్సరములో దేవగిరిమీఁదికి దండువెడలి పోయి యచ్చటి యుద్ధమున హతుఁడయ్యెను.

గణపతిరాజు:— ఇతఁడు మొదటి ప్రతాపరుద్రుని కుమారుఁడు. పిన తండ్రి మరణానంతర మితఁడు రాజ్యమునకువచ్చెను. తనపినతండ్రిని దేవగిరి రాజులుచంపినకసితీర్చుకొన నతఁడు దండుతోవెడలి దేవగిరికోటను ముట్టడించి ఘోరముగాఁ బోరెను. దేవగిరియాదవు లాతనిదాడికి నోర్వలేక యప్పనంబులును, రాజపుత్త్రికయగు రుద్రమదేవిని నాతనికిచ్చి సంధిచేసికొనిరి. ఈ దేవగిరిరాజులనేగాక చోళకటకరాజులను, మన్నెదొరలను గెలిచిన ట్లాతని శాసనములవలనఁ గానవచ్చుచున్నది. ఇతని శాసనములలో 'పరనారీ సహోదరా' అను బిరు దొక విశేషముగా నున్నది. ఇందువలన నీతఁడు మిక్కిలి పవిత్రాచరణము గలరాజని తోఁచుచున్నది.

ఇతఁ డనేక తటాకంబులను, గ్రామంబులను, దేవాలయంబులను దన పేరటఁ గట్టించి ధర్మాత్ముఁడని మిక్కిలి ఖ్యాతివహించెను. అందుఁ గొన్ని నేఁటివఱకును గాన్పించుచున్నవి. ఇతనికి శైవమతమునందుఁ బూర్ణాభిమానమును, జైనమతమునందు మిక్కిలి ద్వేషమును గలిగియుండెను. ఇతఁడు లింగధారులగు ఆరాధ్యబ్రాహ్మణులను గురువులుగాఁ జేసికొని వారిబోధలననుసరించి కాఁబోలు వేలకొలఁది జైనుల సంహరించెను. అప్పుడు ఓరుగంటిరాజ్యములో జైనమతముప్రబలియుండెను. అనుముకొండలో పద్మాక్షిదేవాలయమున్న కొండమీఁద నిప్పటికిని ననేక జైనశాసనములును, అనేక జైనప్రతిమలునుగానవచ్చు చున్నవి. ఇట్లు ప్రబలిన జైనులను జూచి శైవు లోర్వలేక పోయిరి. వారు తమ కనుకూలుఁడగు రాజుచే నీ నిరపరాధులఁ జంపించిరి. 'ముప్పదియాఱు జైనగ్రామములు నామములేకుండఁజేసిరి ; అనేకుల నతికి అసంఖ్యజైనులను దోమలవలెఁ జంపిరి ; మిగిలినవారిని దేశమునుండి వెడలఁగొట్టిరి' అని యొకగ్రంథకారుఁడు వ్రాసియున్నాఁడు. ఈపనిచేయించుటకుఁ దిక్కనసోమయాజియే ముఖ్యకారకుఁడని కొందఱు వ్రాసియున్నారు. ఇటులీరాజు

ఉత్తరము.

పౌరాణికయుగములోని దక్షిణ హిందూ దేశము.

తూర్పు

దక్షిణము.

ను, నీతని మనుమఁడగు రెండవప్రతాపరుద్రుఁడును, తమప్రజలగు జైనుల మతమునెడ సహిష్ణుత లేనివారై వారిని అపరిమితబాధలు పెట్టినందుననే యా రాజ్యమందలి జైనుల కందఱకు రాజునెడ నసూయ కలిగి వారు తురుష్కులకు ననుకూలురుగా నుండిరనియు, అందువలన నీరాజ్య మడుగంటె ననియుఁ గొందఱు విద్వాంసుల యభిప్రాయము. పరమతసహిష్ణుతయే పరమధర్మము గదా?

తిక్కన సోమయాజి.

ఆంధ్రభాషావిషయమునఁ గవిబ్రహ్మ యనఁబడు తిక్కనసోమయాజి యీ రాజునకు సమకాలీనుఁడు. ఆకాలమందు మనుమసిద్ధి యను నొక చిన్న రాజు నెల్లూరుమండలము నేలుచుండెను. అతఁడు సూర్యవంశపురాజు. అతనియొద్ద తిక్కనసోమయాజి మంత్రిగానుండెను. తిక్కనయింటిపేరు కొట్టరపువారు. వీరు నియోగిబ్రాహ్మణులు. పాకనాటి నియోగులని కొందఱు చెప్పెదరు. ఇతనిది గౌతమసగోత్రము. తండ్రి కొమ్మన, తల్లి అన్నమ్మ, మల్లన సిద్ధన లను వారు పెదతండ్రులు; భాస్కరమంత్రి యీతని తాత. ఇతని వంశమువారు రాజులయొద్ద గొప్ప నైయోగికులుగా నుండి రాజుల యాస్థానములయందు మంత్రిత్వకవిత్వములచే సమ్మానమును బొందుచుండిరి. తిక్కనతండ్రియగు కొమ్మన గుంటూరునకు దండనాథుఁడుగానుండెను; తాతయగు భాస్కరుఁడు గుంటూరున కధిపతిగానుండి కవిత్వవిభవంబుచే మంత్రిభాస్కరుఁడని విఖ్యాతుఁడయ్యెను. మొట్టమొదట వాల్మీకిరామాయణము నీతఁడే తెనిఁగించె ననిచెప్పుదరు. తిక్కన సోమయాజి యనేకయజ్ఞములఁ జేసి సోమయాజి యనుబిరుదును, సంస్కృతాంధ్రభాషలలో నిరుపమాన పాండిత్య కవిత్వసామర్థ్యము గలవాఁడై యుభయభాషాకవులను గౌరవించుటవలన ఉభయకవిమిత్రుఁడను

1. ప్రస్తుతము తిక్కన సోమయాజి వంశమువారు నెల్లూరి యొద్దనున్న పాటూరులోఁ గరణములుగా నున్నారు. వీరు పాకనాటినియోగులయినందున వీరిపూర్వుఁడగు సోమయాజిగూడ పాకనాటినియోగియై యుండవలెనని మామిత్రులును, తెలుఁగు ట్రాన్స్లేటరు కచ్చేరిలో హెడ్ మున్షీగారునగు

బిరుదము వహించియుండెను. ఈతని మేము వేఱుగఁబొగడుటకంటెను నాతని సమకాలీనుఁడగు కేతనకవిచేఁ జెప్పఁబడిన యత్యంతస్వభావోక్తియగు నీక్రిందిపద్యము నిచ్చట నుదాహరించుచున్నారము. అందువలన నాతని యనుపమానయోగ్యత తేటపడఁ గలదు.

సీ. సరసకవీంద్రుల సత్ప్రబంధము లొప్పఁ
  గొను ననుటధికకీర్తనకుఁ దెరువు
లలితనానాకావ్యములు చెప్పు నుభయభా
  షలయందు ననుట ప్రశంసత్రోవ
యర్థిమైఁ బెక్కండ్ర నగ్రహారంబులు
  గా నిచ్చు ననుట భాగద్త్రపాలము
మహితదక్షిణలైన బహువిధయాగంబు
  లొనరించు ననుట వర్ణనముదారి
పరుని కొక్కని కిన్నియుఁ బ్రకటవృత్తి
  నిజములై పెంపుసొంపారి నెగడునట్టి
కొమ్మనామాత్యుతిక్కనకోలఁదిసచివు
  లింక నొక్కరుఁ డెన్నంగ నెందుఁ గలఁడొ ?

ఈపద్యములోని ప్రతిమాటయు సత్యమైనది; యిందు నసత్యమేమియు లేదు. అతిశయోక్తి యని తలఁపఁగూడదు. ఈతఁడు కేతనకృతమైనదశకుమార చరిత్రమునకుఁ గృతిభర్త; నిర్వచనోత్తర రామాయణమునకును, మహాభారతములోని పదునైదుపర్వములకును కృతికర్త. ఇతనికిఁ గవిబ్రహ్మయనుకీర్తి మహా

మ-రా-రా-శ్రీ, దూబగుంట రాఘవయ్యగారియభిప్రాయమై యున్నది. కాని ఉత్తరసర్కారులలోని యాఱువేలనియోగులే పాకనాటికిఁ (నెల్లూరు మండలమునకుఁ) బోయి పాకనాటి నియోగులయినందున ఈవిభేద మనావశ్యకమనియు, తిక్కనకాలమున నిట్టిభేద మున్నదోలేదో సంశయింపవలసి యున్నదనియు, మాయభిప్రాయము.

భారతములోని పదునైదుపర్వములఁ దెనిఁగించుటవలన ముఖ్యముగ వచ్చెను. తిక్కనకృతమైన మహాభారతములోనిపద్యసంఖ్య యిరువదివేలు. ఈకావ్యము తెనుఁగుబాసలో నద్వితీయము. ఇన్ని నియమములఁబాటించుచు నింతచక్కఁగా నింతకావ్యము జగత్తులోని మఱియేకవియు వ్రాయలేదని చెప్పినఁ జెప్ప వచ్చును. ఒక్కయాంధ్రింబున నననేల? పృథివియందలి యన్నిభాషలలోను గలయుత్తమకావ్యములలో నిదియొక్కటి యని చెప్పక తప్పదు. ఇందలి శబ్ద స్వారస్యమును, అర్థసౌలభ్యమును, యతిప్రాసల సహజగతులును, వర్ణనవిష యములు ప్రత్యక్షములా యను సంశయముఁ గలిగించునట్టి ప్రసంగవర్ణనములు ను మొదలగు నీకవిగుణవిశేషంబు లత్యద్భుతములు. ఇతరుల కసాధ్యములు. తిక్కనకృతభారతము సంస్కృత మహాభారతమునకు భాషాంతరీకరణమని మనవారంద అనుకొనుచున్నారు; కాని యిది యొక గొప్పపొరఁబాటు. ఇట్ల నుకొనుట మనము తిక్కనయెడ నొకయపరాధము సేయుటయే. సంస్కృ తాంధ్రమహాభారతముల నొద్దఁ బెట్టుకొని సాంతముగఁ జదివి చూచినయెడల ఆంధ్రమహాభారతము సంస్కృత మహాభారతములోనుండి కథమాత్రము గ్ర హించి దానికంటె వేయిరెట్లు అధికమనోహరముగా రచించిన స్వతంత్ర మ హాకావ్యమని చెప్పక తప్పదు. మూలములోలేని యర్థాలంకారములును, రసభా వములును, మానవస్వభావవర్ణనలును, దెనుఁగుమహాభారతమునందెచ్చటఁజూచి నను విచ్చలవిడిగాఁ గానవచ్చును. మూలములోని విసుగుపుట్టించెడి యనేక దీర్ఘకథానకములును, వర్ణనలును, వేదాంతఘట్టములును, తెనుఁగునందు లేనే లేవు. తిక్కన నిజమైనకవి యగుటచే నిరంకుశుఁడై మూలములోని ముఖ్య కథనుమాత్రము తీసికొని కడమభాగము నిష్టమువచ్చినటులు తగ్గించి పెంచి, మార్చి వ్రాసెను. ఇట్లు చేయక సంస్కృతములోనున్న 'న' కుఁ దెనుఁగున 'ను' పడ్డదాలేదాయని యిప్పటి కొందఱు కవులవలెఁజూచుకొనుచుఁదిక్కన్న తెనిఁగించి యుండినచో నతనికావ్యము పృథివిలోని యుత్తమకావ్యములలో నొక్కటియై యుండదు. కావున తిక్కన కృతమహాభారతము స్వతంత్ర

కావ్యమనియే చెప్పవలసియున్నది. ఇట్లనుటవలన సంస్కృతమహాభారతము నుండి తిక్కన యేమియుఁ గైకొనియుండలేదని గాని యది మిక్కిలి తక్కువ యోగ్యత గలదని గాని చెప్పుట మాయుద్దేశము కాదు. సంస్కృతమహాభారతము మా కత్యంతపూజనీయమే. కావ్యముగను, ఇతిహాసముగను దానియోగ్యత గొప్పదని మే మెఱుంగుదుము. కాని మూలములోని ప్రతిశబ్దమునకుఁ జూచి నట్లు దెనుంగున నొకశబ్ద ముండినఁ గాని యది మంచికావ్యము గాకేరదని యనే కాంధ్రవిద్వాంసుల యభిప్రాయ మయినందున నది యసత్య మని చూపుటయే మాయుద్దేశ్యము. సంస్కృతభారతము బంగారపుముద్ద వంటిది ఆంధ్రభారతము ఆముద్దలోనుండి కావలయునంత బంగారమును దీసికొని స్వర్ణకారుని బుద్ధివైభవముతోఁ జేయఁబడిన చక్కని సువర్ణకమలము వంటిది. ఉభయభారతములలోని యీభేదముఁ జూపి స్వర్ణకారుని బుద్ధివైభవము వెల్లడిచేయుటయే మాయుద్దేశము. ఇదివఱకు మన తెనుఁగువా రాంధ్రభారత మును కథాశ్రవణలోలురై వినుచున్నారు. షేక్సుపియరు, మిల్టను, మొదలగు కవుల గ్రంథములను నింగ్లీషువారు చదివినటులు మనవారింక సంస్కృతాంధ్ర భారతములను కావ్యరసాస్వాదనలోలురై చదువుదురేని యాంధ్ర భారతము యొక్క నిజమైన వైభవము వారికిఁ గానవచ్చును.

ఇట్టి మహాకవీంద్రుఁడగు తిక్కనసోమయాజియొక్క ప్రభువగు మనుమ సిద్ధిని, అతనిజ్ఞాతులగు అక్కనబయ్యనలు రాజ్యపదచ్యుతునిఁ జేసిరి. అందు పై. సాహాయ్యము వేఁడుటకై ఓరుగంటి గణపతిరాజునొద్దకు సోమయాజి వెళ్లెను. ఆరాజు సోమయాజిని మిక్కిలిగౌరవించి యాతని కోరికప్రకారము గొప్పసైన్యముతో వెడలి అక్కన బయ్యనలను వెడలఁదోలి మనుమసిద్ధికి మరల రాజ్య మొసంగెను.

ఈ గణపతిరాజు క్రీ. శ. ౧౨౬౨లో మృతుఁడయ్యెను. ఈతనికిఁ గుమా రుఁడు లేఁడు. రుద్రమదేవియం దీతనికి ఉమ్మక్కయనుకూఁతురుమాత్రముండెను.

రుద్రమదేవి.—ఈమె గణపతిరాజుభార్య. దేవగిరియాదవులయింటి యాఁడుఁబడుచు. పతిమరణానంతర మీమె క్రీ. శ. ౧౨౫౭ మొదలు క్రీ. శ. ౧౨౯౫ సంవత్సరములవఱకు ముప్పదియెనిమిది సంవత్సరములు రాజ్యముచేసి తనయపరిమిత సద్గుణములచే మిక్కిలి విఖ్యాతిఁ జెందెను. శివదేవయ్యయను శైవబ్రాహ్మణుఁ డీమెకు మంత్రిగా నుండెను. గణపతిరాజు కాలమునందుఁగూడ నితఁడె మంత్రిగానుండినట్లు గానవచ్చుచున్నది. ఈమె ఓరుగంటికోటను మరలఁ గట్టించి శత్రులకు భేద్యము కానట్లు దృఢపఱిపించెను. దేవగిరిరాజులు తనరాజధానిపై దండెత్తిరాఁగా నీమెమిక్కిలి ధైర్యముతో వారి నెదిరించి పాఱఁదోలెను. ఈమె ప్రజలను తన బిడ్డలవలెఁ గాపాడినందున జను లీమె దేవియొక్క యవతారమని తలంచుచుండిరి. ఈమె రాజ్యము చేయుచున్నప్పుడు మార్కోపోలో యను యూరోపుదేశస్థుఁడు మనదేశమునకు వచ్చి యుండెను. అతఁ డీమెనుగుఱించి యిట్లు వ్రాసియున్నాఁడు: 'పూర్వ మొక రా జీరాజ్యమును బాలించుచుండెను. అతని మరణానంతరము రమారమి నలుబదిసంవత్సరములనుండి యాతనిభార్యచే నీరాజ్యము పాలింపఁబడుచున్నది. ఈమె మిక్కిలి వివేకవంతురాలు. పెనిమిటియెడఁ గల ప్రేమాశతియమువలన మరల వివాహ మాడినదికాదు. ఈనలుబది సంవత్సరములును నీమె పెనిమిటి కాలముకంటె నెక్కుడు బాగుగ రాజ్యమేలెను. ఈమె తనరాజ్యములో నెప్పుడును శాంతి, దయ, న్యాయము, మొదలగువానినే యభివృద్ధిపఱుచుచుండును. అందువలనఁ బ్రజలందఱును నీమెయెడ మిక్కిలి భక్తిగలవారై యుందురు. తక్కినయేరాజునెడలను, మఱి యేరాణియెడలను, ప్రజల కింత భక్తి లేదని నేను నిశ్చయముగాఁ జెప్పఁగలను.' ఈమెకుమాత్రయగు ఉమ్మక్కకు ప్రతాపరుద్రుఁడు, అన్నమదేవుఁడు అనునిద్దఱు పుత్త్రులుగలిగిరి. అందు ప్రతాపరుద్రుఁ డనువానికి రాజ్యమొసంగి రుద్రమదేవి ౧౨౯౫-వ సంవత్సరములో, గీర్తిశేషురా లాయెను.

ప్రతాపరుద్రుఁడు.—ఈతఁడు క్రీ. శ. ౧౨౯౫ మొదలుకొని ౧౩౨౩ – వఱకు రాజ్యముచేసెను. ఇతఁడు మహాశూరుఁడై యనేకరాజు

లను గెల్చి మహావైభవము ననుభవించెను. ఇతని తాతవలెనే యీతఁడును జైనమతస్థుల మిక్కిలి బాధపెట్టెను. ఈరాజు సంస్కృతవిద్యాభివృద్ధికి మిక్కిలి తోడ్పడినట్లు కనఁబడుచున్నది. విద్యానాథకవి యనువాఁడు ప్రతాపరుద్రీయమను సాహిత్యగ్రంథమును రచియించి యీతని కంకితము చేసెను. ఈరాజు స్వయముగా ప్రతాపమార్తాండమను గ్రంథమును రచించెనఁట. ఇతఁడు వెలమవారికిని రెడ్డివారికిని తనసైన్యములో నాయకత్వము లొసంగి యీ తెగవారలు రణశూరులగునట్లు చేసెను. ఇతఁ డనేకతటాకములును దేవాలయములును నిర్మించినటులు శాసనములవలనఁ గానవచ్చుచున్నవి. నైజాంరాజ్యములో పాకాలచెఱువు అను పేరుగల సముద్రమును బోలిన యొకచెఱువు గలదు. అది యీరాజుచే వేయింపఁబడినదని వాడుక గలదు. రెండుపర్వతముల నడుమనున్న యంతరము రాతితోఁ బూడ్వఁబడి యీచెఱువు బహువిచిత్రముగ నిర్మింపఁబడినది.

క్రీ. శ. ౧౩౦౩-లో ఢిల్లీశ్వరుని సేనానాయకుఁడగు మాలిక్ కాఫర్ అను తురుష్కుఁడు ఓరుగంటిపై దండెత్తివచ్చెను. అప్పుడా మ్లేచ్ఛుఁడు సంపూర్ణపరాభూతుఁడై వచ్చినమార్గమునఁ దిరిగి వెళ్లవలసినవాఁ డాయెను. కాని ౧౩౦౯-వ సంవత్సరములోఁ దిరిగి గొప్పసైన్యమును గూర్చుకొని యా తురకవాఁడు ఓరుగంటికోటను ముట్టడించెను. కోటలోనివా రనేకదినములవఱకు ఘోరముగాఁ బోరాడిరి. కాని దేశద్రోహియైన కటకరాజు తురుష్కులకు సాహాయ్యము చేసినందువలనను, మాతృద్రోహులగు కోటలోని కొందఱు నాయకులు ధనాశచేఁ దురుష్కులకు ననుకూలురైనందువలను, అదివఱకు బాధ చెందియున్న జైనులు రాజ్యములోని గుట్టును తురుష్కులకుఁ జెప్పినందువలనను, ప్రతాపరుద్రుఁడు ఢిల్లీశ్వరునకుఁ గప్పము కట్టునట్లు సంధి చేసికొనవలసినవాఁ డాయెను. తరువాత హిందూరాజులంద ఱొక్కటై పరదేశీయులను మనదేశమునుండి వెడలఁగొట్టఁ దలంచిరి. ప్రతాపరుద్రుఁడు దేవగిరిరాజుతో మైత్రిచేసికొని తురకలతోఁ బోరు ప్రారంభించెను. అందుపై ఢిల్లినుండి ౧౩౨౦-లో తురుష్కసైన్యము దక్షిణమునకువచ్చి వుల్లూఖాన్ అను వాని

యాధిపత్యముక్రింద ఓరంగల్లును ముట్టడించెను. కాని యాసైన్యము లన్నియుఁ బ్రతాపరుద్రుని శౌర్యమును సహింపలేక పూర్తిగా నాశముఁజెందెను. క్రీ. శ. ౧౩౨౩-లో మఱియొక గొప్పసైన్యము డిల్లినుండి పంపఁబడియె. అప్పటివఱకు అంతఃకలహములు మెండైనందున ప్రతాపరుద్రునికిఁ బరాభవము కలిగె. ఆతనిఁ జెఱఁబట్టి డిల్లికిఁ గొనిపోయిరి. తరువాత నీతనిమంత్రీశ్వరుఁడగు యుగంధరుఁడనువాఁడు తనయుక్తిప్రభావముచేఁ బ్రతాపరుద్రుని మరలఁ దీసికొనివచ్చెనఁట. ప్రతాపరుద్రుని చెఱతోనే యీవంశముయొక్క వైభవ మంతరించెనని చెప్పవచ్చును. తరువాత ప్రతాపరుద్రుని కుమారుఁడగు కృష్ణుఁడనువాఁడు ఓరుగంటిలోఁ గొన్ని దినములు రాజ్యముచేసి కొందఱు హిందూ రాజులను గల్పుకొని తురుష్కులను వెడలఁగొట్టెను. కాని తిరిగిపూర్వవైభవ మారాజ్యమునకు రాలేదు. ఒకటి రెండుతరములకుఁ దరువాత నారాజ్యము బహమని రాజ్యములోఁ గలసి పోయెను.

పాండ్య చోళ చేర రాజ్యములు.

హిందూదేశమునకు మిక్కిలి దక్షిణమున నీ మూఁడు రాజ్యములు బహు పురాతనకాలమునుండియుఁ బ్రఖ్యాతిఁ జెందియున్నవి. ఈ రాజ్యములలోని ప్రజలు ముఖ్యముగా నఱవబాస మాటలాడుచుండిరి. చేరరాజ్యాంతర్గతమైన కేరళదేశములో మాత్రము మళయాళము మాటలాడుచుండిరి. పాండ్యదేశ మన్నిటికంటె దక్షిణమున నుండెను. ప్రస్తుతపుఁ దిరునల్వేలి మధురజిల్లా లందులోనివి. పాండ్యదేశమునకు నుత్తరమునను తూర్పుసముద్రమునంటియుఁ జోళరాజ్య ముండెను. కావేరీనదీప్రాంతరమును, దానికి నుత్తరప్రదేశంబును నీ రాజ్యములోనివి. దీనికి గాంచీపట్టణము రాజధానియైయొప్పెను. చేరదేశము పశ్చిమసముద్రము నంటియుండెను; మలబారు, ట్రావన్కూరు దేశము లిందలివియె. ఈ మూఁడు దేశముల సీమ లనేకకాలములందు ననేకవిధముల మారెను. కానఁ బైని మిక్కిలి తక్కువసంఖ్యగలసీమలే ఉదాహరింపఁబడినవి.

పాండ్యరాజ్యము.

పై మూఁడురాజ్యములలోను పాండ్యరాజ్యము కడు పురాతనమైనది యు మిక్కిలి పేరుపడసినదియునై యున్నది. పాండవవంశజులగు కొందఱు రాజు లుత్తరదేశమునుండివచ్చి యీరాజ్యమును స్థాపించినందున దీనికిఁ బాండ్యదేశమని పేరు వచ్చెనని కొందఱు చెప్పెదరు. అగస్త్యఋషియుత్తరమునుండి వచ్చి యీ పాండ్యమండలములో నాశ్రమము కట్టుకొని యుండెనని చెప్పెడి కథనుబట్టి చూచినను ఉత్తరమునుండి వచ్చిన యార్యుల మాహాత్మ్యమే యీ దేశమున నెక్కుడుగ నుండినట్లు గానవచ్చుచున్నది. అగస్త్యుఁడు మొదటఁ గాశిలో నుండెను. తరువాత రామాయణకాలమున నాఋషియొక్క యాశ్రమము గోదావరినదికి నుత్తరమున నుండెనని చదువరులు శాస్త్రియుగవర్ణనలోఁ జేయఁబడిన రామాయణీయ స్థలనిర్ణయములోఁ జదివి యున్నారు. తరువాత సూత్రయుగములోనో నార్థయుగములోనో యీ యగస్త్య వంశమువారు పాండ్యదేశమునకుఁ బోయియుందురు. ఇదియే యగస్త్యుఁడు పాండ్యదేశమునకుఁబోయినవాఁ డనుటకు నర్థమని తోఁచెడిని.

మహావంశమను సింహళచరిత్రలో సింహళరాజగు విజయుఁడు పాండ్యరాజుకూఁతును వివాహమాడి యేడువందలచెలికత్తెలతో నామెను దన రాజ్యమునకుఁ దీసికొని పోయినట్లు వ్రాయఁబడియున్నది. ఈ సమాచారము నిజమైనయెడల ఈ రాజ్యము క్రీ. పూ. ౫౪౩-లో నుండెనని చెప్పవచ్చును. క్రీ. పూ. ౩౦౨-లోఁ జంద్రగుప్తునియొద్ద రాయబారిగానున్న మెగస్థనీసను వాఁడు దక్షిణాపథమునఁ బాండ్యరాజ్య మున్నట్లువ్రాసియున్నాఁడు. కావున నప్పటి కీరాజ్య మున్నదని నిస్సందేహముగాఁ జెప్పవచ్చును. క్రీ. పూ. ౨౭ నుండి క్రీ. శ. ౧౪ వఱకు రాజ్యముచేసినవాఁడును, క్రైస్తవమతస్థాపనాచార్యుఁడగు జీసెస్ క్రైస్తువునకు సమకాలీనుఁడునుఅగునగస్టస్ అనువిఖ్యాత రోమకచక్రవర్తియొద్దకుఁ బాండ్యరాజు రాయబారులఁ బంపినట్లు స్ట్రాబో యనునాకాలపు గ్రంథకర్తయొకఁడువ్రాసియున్నాఁడు. ఈచక్రవర్తియొక్క

నాణెములును, టైబేరియస్ (క్రీ. శ. ౧౪-౩౭), థియడోషియస్ (క్రీ. శ. ౩౯౩) మొదలయిన యితరరాజుల బంగారు నాణెములును, పాండ్యమండల ములో ననేకము దొరకినందున క్రీ. శ. పూర్వమును, తరువాత నాలుగైదు వందల సంవత్సరములవఱకు పాండ్యదేశమువారు రోమకరాజ్యముతో వర్త కము చేయుచుండిరని విద్వాంసులు నిశ్చయించియున్నారు. గొప్పదైన యీ వర్తకమును బట్టిచూచినను పాండ్యదేశము మిక్కిలి వైభవదశలో నున్నట్లు గానవచ్చుచున్నది.

మధురజిల్లాలో నిప్పుడు చిన్నపల్లెగానున్న కొరయ యను గ్రామ మీ మండలమునకు రాజధానియై యుండెను. కాని తరువాత మధుర ముఖ్యపట్టణ మయ్యెను.

చరిత్రవ్రాయు నాచారము మనదేశమునందు లేనందున నింత ఘనతచెం దిన రాజ్యమును గుఱించి మనము విశేషాంశము లేమియుఁ దెలియవు. కొన్ని సంగతులే తెలియును. పాండ్యదేశమును రెండు వంశములవా రేలి నటులును, అందు మొదటి వంశములో డెబ్బదిముగ్గురు, రెండవ వంశము లో నలుబదియొకరు రాజు లుండినటులును, స్థలపురాణములలో వ్రాయఁబడి యున్నది.

మొదటి వంశములోని మొట్టమొదటి రాజు కులశేఖరుఁడు. ఈ తఁ డీ రాజ్యమును స్థాపించి, భూముల నమరకపఱిచి, కొందఱకు గ్రామాదులిచ్చి వారిని దన దండనాయకులుగా నేర్పఱుచుకొని, బలసమేతుఁడయి యొ ప్పెను. ఈతఁడు శివభక్తుఁడు. మధురలోని దేవాలయముఁ గట్టించెను

మూఁడవ రాజు సుందరేశుఁడు, ఈతఁడు మీనాక్షియను భార్యతోఁ గలిసి రాజ్యముచేసెను. అప్పటినుండి యచ్చటి శివునికి సుందరేశుఁడనియుఁ బార్వతికి మీనాక్షి యనియుఁ బేళ్లువచ్చెను.

నాల్గవరాజు ఉగ్రపాండ్యుఁ డనువాఁడు చోళకన్యకను వివాహమ్మా డెను. ఏడవరాజగు రాజశేఖరుఁడు చోళరాజుల నోడించెను. ఎనిమిదవ

వాఁడగు అనంతగుణుఁడు, తనరాజ్యముపై దండెత్తివచ్చిన చోళుల నోడించి పాఱఁదోలెను.

పదుమూఁడవవాఁడగు వరగుణుఁడు విద్వాంసుఁడును విద్వత్ప్రియుఁడును అయి యుండెను. ఈతని భార్యయు గొప్ప విదుషి. ఈ లక్ష్మీసరస్వతీ ప్రియులగు నద్వితీయ దంపతులు దూరదూరదేశములనుండి విద్వాంసులను రప్పించి వారియోగ్యతానుసారముగ వారిని సత్కరించుచుండిరి. బాణపద్రిరజ్ అనువాఁడు వీరి యాస్థాన కవీశ్వరుఁడు.

ఈవంశములోఁ బదునాల్గవవాఁడు వంశశేఖరుఁడు. ఈతఁ డనేకవిధములఁ దనరాజ్యమును అభివృద్ధిచేసి మిక్కిలి విఖ్యాతుఁ డయ్యెను. మధురాపురమును సుదీర్ఘమయినదిగను చక్కనిదిగను గట్టించి చుట్టు నభేద్యమైన దుర్గమును నిర్మించెను. ఇవిగాక భవ్యమైన రాజమందిరమును, ఎన్నియో దేవాలయములను గట్టించెను. విగ్రహములను రథముపై నెక్కించి జనులు లాగుచుఁ దీసికొనిపోవు పద్ధతి యీతని రాజ్యకాలములోఁ బ్రారంభమయ్యెనఁట. ఈరాజు చేసిన యన్ని పనులకంటె మిక్కిలి గొప్పదియు ద్రావిడభాషాభివృద్ధికి నత్యంతసహకారియైనదియు నగు నొకపని గలదు. అది ద్రావిడ కవుల సంఘ మేర్పఱుచుటయే. అసామాన్యకవియైనఁగాని యీసంఘములోఁ జేరుటకు వీలులేకయుండెను. ఈసంఘములోనివా రందఱును ద్రావిడభాషాలలామభూతులయినందున ఆసంఘములోని సభాసదులగుట, ఇప్పటి ఎల్. ఎల్.డీ., పదవి సంపాదించుటకంటెను, ఇప్పటిరాయల్ సొసైటీలో సభాసదు లగుటకంటెను నధిక గౌరవాస్పదముగా నెంచఁబడుచుండెను. ఎవ్వఁడయినఁ గ్రొత్తకావ్యము చేసి తెచ్చినతోడనే యీసంఘములోని సభాసదులు దానిని బరిశీలించి, యోగ్యమైనది యగునేని యాకవిని తమ సంఘములోఁ జేర్చుకొనుచుండిరి. ఇందువలన అఱవములోఁ బురాతనకాలముననే యనేకములైన చక్కని కబ్బములు వ్రాయఁబడినవి. తరువాతి రాజులుగూడ నీసంఘమును బోషించిరి. ఇట్టి సంఘ మంతరించిపోఁగా దానిని మరల రెండుపర్యాయములు స్థాపించిరఁట. తిరువళ్లువర్ అను విఖ్యాతద్రావిడకవి మాలవాఁడయినను ఈ

సంఘమునందుఁ జేర్చుకొనఁబడిరె నఁట. ఇతఁడు కురళ్ అను గ్రంథమును రచించెను.

పదునేడవవాఁడగు అరిమర్దనునికి మాణిక్యవాసుఁ డనువాఁడు మంత్రిగ నుండెను. ఈతఁడు శివభక్తుఁడయిన పరమసాధువని విఖ్యాతిఁగాంచి,పాండ్య రాజ్యములోని యనేకులను వాదములో నోడించెను.

తరువాత ననేకరాజు లయిరి. కాని వా రనామధేయులు. కడపటిరాజగు కూన్ పాండ్యుఁ డనువాఁడు మాత్రము విఖ్యాతయశుఁడు. కూన్ అనఁగా గూనివాఁడనియర్థము. మొదట నీతనికి గూను ఉండెననియు నందువలన నీపేరువచ్చి, తరువాత నది యొక మహాత్ముని దయచేతఁ బోయి యీతఁడు చక్కనివాఁడుకాఁగా నితనికి సుందరపాండ్యుఁ డనుపేరు వచ్చెననియు నొక కథ కలదు. ఈతఁడు చోళమండలముపై దండెత్తి అప్పటి రాజధానియగు తంజవూరును, చేరమండలముపై దాడివెడలి దాని రాజధానియగు ఉదయూరును, కాల్చెను. ఈరాజు చోళవంశమువారి కూఁతురగు వనితేశ్వరి యనునామెను వివాహమాడెను. ఆకాలమందుఁ బాండ్యదేశమున జైనమతము ప్రబలియుండెను. రాజుకూడ వారిమతమును స్వీకరించెను. కాని యాతని భార్య మాత్రము శైవమతమునందు నమ్మిక కలది. గావున జ్ఞానసంబంధమూర్తి నాయనార్ అను శైవమతాచార్యునిఁ బిలిపించి, యాతని బోధవలన కూన్ రాజు శైవమతాభిమాని యగునట్లు చేసెను. అందుమీఁద నారాజు ఎనిమిదివేలజైనులఁ దనరాజ్యములోనుండి వెడలఁగొట్టించెను. వార నందఱను పైనివర్ణింపఁబడిన నాయనార్ అను శైవసాధువు జయించెనఁట. ఈశైవసాధువునకు ద్రావిడదేశమున మిక్కిలి గౌరవము గలదు. ఈతనికిఁ బార్వతీదేవి పాలిచ్చినందున నీతఁడు మిక్కిలి జ్ఞానవంతుఁడయ్యెనని చెప్పఁబడు కథవలన నీతఁడు తత్త్వజ్ఞానవిశారదుఁడని తోఁచుచున్నది. శ్రీశంకరాచార్యులవారు తమ సౌందర్యలహరి యను దేవీస్తుతిలో నీసాధువును 'ద్రవిడశిశు' వని పేర్కొనియున్నారు. శంకరాచార్యు లెనిమిదవశతాబ్దంబున నున్నవారు కావున నీనాయనారును, కూన్ పాండ్యన్ రాజును అంతకు నొక్కశతాబ్దమునకుఁ బూర్వ

ననఁగా క్రీ. శ. ౭-వ శతాబ్దమునం దుండిరని విద్వాంసులు నిర్ణయించినారు. ఈరాజు, ఆతనిభార్య, అతని గురువగు నాయనారు వీరుమువ్వురును శైవ భక్తులలో గొప్పవారని ద్రావిడపురాణములలో వర్ణింపఁబడినది.

కూన్ పాండ్యరాజుతో మొదటి వంశ మంతరించినది. తరువాతఁ బాం డ్యరాజులకు శూద్రస్త్రీలవలనఁ బుట్టిన రాజులు నలుబదియొక్కరు క్రీ. శ. ౭-వ శతాబ్దమునుండి ౧౧-వ శతాబ్దమువఱకు రాజ్యము చేసిరి. కాని వారంతి గాఁ బేరుఁ బ్రతిష్ఠయుఁగలిగినవారు కారు. వీరికాలములో నీరాజ్యము తిన్న తిన్నగాఁ జోళరాజ్యములోఁ గలిసెను. క్రీ. శ. ౧౦౬౪-లోఁ బాండ్యవంశము నఁ జివరవాఁడగు వీరపాండ్యరాజును రాజేంద్రచోళుఁ డనఁబడు కులోత్తుంగ చోళదేవుఁడు పూర్తిగా నోడించి గంగైకొండచోళుఁడను తన తమ్మునికి సుం దరపాండ్యుఁడను పేరుపెట్టి పాండ్యరాజ్యమునకు నధిపతిఁగఁ జేసెను. ఇటులు సింహళము, జావా, బర్మా, పారసీకము, రోమ్ మొదలయిన రాజ్యములతోఁ బ్రతిస్పర్ధిగా వర్తకముచేసిన యీరాజ్య మస్తమించెను.

పాండ్యరాజ్యమునకు వచ్చిన చోళరాజుతమ్ముని వంశమువారు కొన్ని దిన ములు రాజ్యముచేసినతరువాత వారు మైసూరురాజులగు బల్లాల వంశీయులకు లోఁబడిరి. తరువాతఁ గొంతకాలమునకు నీ బల్లాలులఁ దురుష్కులోడించిరి. తుదకు నీరాజ్యము పదునాఱవ శతాబ్దారంభమునఁ గృష్ణరాయనిచేతఁ బంపఁ బడిన నాగమనాయకునికి స్వాధీనమైనది. అనఁగా ఈరాజ్యమును తెలుఁగు వా రాక్రమించుకొనిరి. ఈవృత్తాంత మంతయు రెండవభాగమందు విజయ నగరరాజ్య వర్ణనలో రాఁగలదు.

చోళమండలము.

ఉత్తరమున పెన్నేరును, దక్షిణమునఁ బాండ్యదేశమును, తూర్పున సము ద్రమును, పశ్చిమమున చేరచాళుక్యరాజ్యములును గలది చోళదేశము. దీని చరిత్ర పాండ్యచరితమంత సాకల్యముగాఁ దెలియదు. క్రీ. పూ. ౧౦3 లో చోళదేశమునుండి వెళ్లి యొకానొక మళయాళదేశస్థుఁడు సింహళమును

గెలిచి నలువదియేండ్లు రాజ్యముచేసెనఁట. క్రీ. శ. ౧౦-లోఁ చోళరాజు సింహళముమీఁదికి దండెత్తివెళ్లి యనేకజనులను చెఱఁబట్టితీసికొనివచ్చెను. ఇందుమీఁద క్రీ. శ. ౧౦౩-లో సింహళపురాజు చోళదేశముపై దండెత్తివచ్చి యనేక జనులఁ జెఱఁబట్టుకొని తన కసి తీర్చుకొనియె. అప్పటినుండి యేడవ శతాబ్దమువఱకు వీరి చరిత్ర మనకేమియుఁ దెలియదు.

క్రీ. శ. ౮౫౦ మొదలు ౧౦౨౩ వఱకుఁ జోళులు తమ రాజ్యమునకు నుత్తరమున నున్న రాజ్యము లనేకము లాక్రమించుకొనిరి.

క్రీ. శ. ౮౬౪-వ సంవత్సరప్రాంతమున ఆదిత్యవర్మ యను చోళరాజు చేరమండలము నాక్రమించుకొనియె. పదవశతాబ్దమున హొయిసలబల్లాళరాజులు ప్రబలువఱకీరాజ్యము వీరిస్వాధీనమందే యుండెను. క్రీ. శ. ౬౫౪-లోఁ బాండ్యరాజును, సింహళరాజును కలిసి చోళులపై దండెత్తిరి. కాని చోళరాజే వారినోడించెను.

కరికాలుఁడనురాజు క్రీ. శ. ౯౯౦-లో సింహళముమీఁదికి దండెత్తివెళ్లెను. కాని పరాభూతుఁడయి తిరిగి రావలసినవాఁ డాయెను. ఈతనితరువాత రాజరాజను చాళుక్యరాజు చోళరాజుకూఁతును వివాహము చేసికొన్నట్లును క్రీ. శ. ౧౦౨౨ మొదలు ౧౦౬౩ వఱకు రాజ్యముచేసినట్లును వ్రాసియున్నది. కావున నీతఁడు భారతకృతిపతియైన రాజరాజనరేంద్రుఁడని మనము చెప్పవచ్చును.

ఈరాజు మిక్కిలి ప్రతాపవంతుఁడయి క్రీ. శ. ౧౦౫౯-లో సింహళముపై దండువెడలి మహిందుఁ డను రాజును జెఱఁబట్టి యచ్చటఁ దన ప్రతినిధిని (Viceroy) రాజ్యముచేయుటకై యుంచివచ్చెను.

రాజరాజుకుమారుఁడు కులోత్తుంగ చోళదేవుఁడు (క్రీ. శ. ౧౦౬౪-౧౧౧౨). ఈతనికి వీర, రాజేంద్ర, కొప్పకేసరివర్మ, కవిరాజశేఖర మొదలయిన బిరుదు లుండెను. ఈతని రాజ్యము ఓరిసావఱకు వ్యాపించియుండెను. ఈతఁడే పాండ్యుల జయించి క్రీ. శ. ౧౦౬౪-లోఁ దనతమ్ముని నచ్చట నాయకుని జేసెనని యిదివఱకు వ్రాసియున్నాఁడను. క్రీ. శ. ౧౦౬౪-లో నీతని

దాసీపుత్త్రుఁడు ఆతొండఁ డనువాఁడు పల్లవులనోడించి వారిరాజ్యమగు తొండమండలము తమరాజ్యములోఁ గలుపుకొనిరి. పెన్నేరు పాలేర్ల నడుమ నున్నది తొండమండలము. ఈరాజుకాలముననే చోళులు పశ్చిమచాళుక్య రాజగు ఆహవమల్లుఁడను నామాంతరముగల ప్రథమసోమేశ్వరదేవుని తుంగభద్రానదియొడ్డున నోడించి అతనిరాజ్యములోని కొంతభాగ మాక్రమించుకొనిరి. కాని యది వారికి విశేషదినములు దక్క లేదు. కులోత్తుంగుఁడు తంజావూరుదేవాలయమునకు నెన్నియో దానము లిచ్చినట్లు ఆతని శాసనములవలనఁ గానవచ్చుచున్నది. అచ్చటి దేవాలయమును అతఁడే కట్టించియుండును.

తరువాతి రాజులనుగుఱించి యంతగా విశేషము లేమియు లేవు. పండ్రెండవశతాబ్దాంతమువఱకు నీరాజ్యములోని యధికభాగమును ఓరుగంటి కాకతీయరాజు లాక్రమించుకొనిరి.

చేరదేశము.

చేరశబ్దమునకు నఱవములో తాటికల్లనియర్థము. ఈశేమునందుఁ దాటిచెట్లు విశేషముగా నున్నందున ఈదేశమున కీపేరువచ్చియుండును. ఒకప్పుడీ చేరమండలములో మైసూరు, కోయంబుత్తూరు, సేలము, ప్రాంతతొండనాడు, దక్షిణమలబారు, కొచ్చి అను మండలములు చేరియుండెనని చెప్పవచ్చును. ఈదేశపు రాజులకు మలయమాన్ అనుబిరుదుండెను. చేరశబ్దము కొన్నిదినములకు కేరగా మాఱి యందుండియే కేరళశబ్దము పుట్టెను.

మొట్టమొదటి చేరరాజులనుగుఱించి మనకుఁ బేళ్లుతప్ప మఱియేమియుఁ దెలియదు. కొంతకాలమునకు కాంగులనువారు చేరదేశములోని మధ్యభాగమును ఆక్రమించుకొన్నందున ఈచేరరాజులు తిరువాన్కూరులో రాజ్యము చేయఁజొచ్చిరి. అచ్చట క్రీ. శ. ౩౧౧-లో వీరకేరళవర్మ రాజుగనుండెను. ఇతఁడు ప్రజానురంజకుఁడై బహుకాలము వీరకేరళపుర మను రాజధానిలో రాజ్యము చేసెను. తిరువాన్కూ రనుగ్రామము తరువాత రాజధాని యయ్యె. అందువలననే యీ రాజ్యమునకు తిరువాన్కూరురాజ్యమని పేరువచ్చెను. పదు

వది సంవత్సరములవఱకును వైభవముతో రాజ్యముఁ జేసెను. కాని యీతఁడు వృద్ధదశలో నుండఁగ దురుష్కులు ౧౨౦౪-లో బంగాళమును గెలిచిరి.

ఉపసంహారము.

హిందూ దేశ పారతంత్ర్యమునకుఁ గారణములు.

ఇట్లు హిందూమహాయుగములో మహోన్నతదశయం దుండిన హిందూదేశము పదవశతాబ్దమునుండి తురుష్కుల దండయాత్రలకు లోనయి, పంద్రెండవ శతాబ్దాంతమువఱకుఁ దురుష్కుల స్వాధీనమై తన స్వాతంత్ర్యమును బోఁగొట్టుకొనియె. ఇట్లీదేశములోని జనులు మేఁకలయి పరరాజులకు లోఁబడిన కారణము లనేకములు గలవు. అందుఁ గొన్నిటిని ఈ క్రిందఁ బొందుపఱిచెదము.

౧. జాతిబంధనములు దృఢమగుట.

క్రమక్రమముగా జాతిసంబంధమైన బంధనములు గట్టిగ బిగింపఁబడి చాతుర్వర్ణ్యమేకాక చతుస్సహస్రవర్ణంబు లయ్యెను. ఒక్కొక జాతిలో నసంఖ్యములయిన యుపజాతులు పుట్టెను. గుణకర్మ విభాగానుసారముత్పన్నమైన నాలుగుజాతులు, వృత్తిననుసరించియు దేశముల ననుసరించియు నసంఖ్యజాతు లయ్యెను. కుండలుచేయువానిది యొకజాతి; కఱ్ఱచెక్కువానిది యింకొక జాతి; బట్టనేయువానిది మఱియొకజాతి, వేదము చదువుకొని జీవనముచేయువాఁడు వైదికియయ్యె; రాజనియోగములలో నుండువాఁడు నియోగియయ్యె; ఈలాగు వాయువేగమనోవేగములతో నసంఖ్యజాతులు ప్రబలి ప్రతిజాతివారును తామే యెక్కువవారమనియు, నితరులు తమకంటెఁ దక్కువవా రనియుఁ జెప్పుచుఁ బరస్పరద్వేషంబులు ప్రబలఁజేసిరి. పైజాతివారగు బ్రాహ్మణ క్షత్రియులకు విద్యాసామర్థ్యబలంబు లెక్కువగుటవలన వారు అధికారమంతయుఁ దమచేతిలోనే యుంచుకొనిరి. కొన్ని దినములకు రాజులు విషయలంపటులైనందునను, పూర్వక్షత్రియవంశములు నశించుచుఁ బోయినందునను క్షత్రి

డెవనియు, నందువలన నిట్టివిపరీతాచారములు పుట్టెననియు, విద్వాంసుల యభిప్రాయమై యున్నది. అయినను ప్రస్తుతము మళయాళములోఁ బూర్వాచారములు తగ్గుచు వివాహబంధము లితరదేశములవలెనే యధికదృఢ మగుచు న్నందులకు మన మెంతయు సంతసింపవలసియున్నది.

ఓరిసా.

ఈదేశమునకే ఓఢ్రదేశమని పేరు. మగధదేశమునుండి మొదట నార్యు లీదేశమునకు వచ్చిరి. బుద్ధధర్మంబును నచ్చటనుండియే వచ్చెను. అశోకుని కిఁబూర్వమే యనేకబౌద్ధభిక్షు లచ్చటికి వచ్చి కొండగుహలలో వాసముచేయుచు ధర్మోపదేశ మొనరించుచుండిరి. అశోకుఁడు కలింగమును జయించిన తరువాత నీరెండు రాజ్యములసంబంధము దృఢమయ్యెను. తరువాత నిచ్చటనేక బౌద్ధరాజులు రాజ్యముచేసిరి. వీరిశాసనములు ఖండగిరియందలి గుహలలోఁ గానవచ్చెడిని. క్రీ. శ. అయిదవశతాబ్దంబున నీ బౌద్ధరాజుల వంశ మంతరించి హిందూమతము ప్రబలసాగెను.

క్రీ. శ. ౪౭౬-లో యయాతికేసరియనువాడు 'కేసరి' వంశకర్తయయ్యె. ఈరాజులు భువనేశ్వరమనుపురమున రాజ్యముఁ జేయుచు నప్పటి శిల్పవిద్యానైపుణ్యముఁగనఁబఱుచునట్టి చక్కని శివాలయంబులఁ గట్టించిరి. కొన్ని దినములు వీరికి జయపురమను పట్టణము రాజధానిగా నుండెను. నృపకేసరి యనురాజు క్రీ. శ. ౯౫౧-లోఁ గటక మనుపట్టణముఁ గట్టించె. ౧౧౩౨-లో నీవంశ మంతరించెను. ౧౧౩౭ మొదలు ౧౫౩౪ వఱకు గంగవంశమువారు రాజ్యమేలిరి. వీరికి విష్ణువు కులదేవత. ఈవంశజుఁడగు ననంగభీముఁడనువాఁడు ౧౧౭౪-లో జగన్నాథదేవాలయముఁ గట్టించెను. పదునైదవ శతాబ్దాంతమునం దుండిన పురుషోత్తమ గంగరాజు దక్షిణదేశమువఱకును దాడివెడలి కాంచీరాజు నోడించి యతని కూఁతుఁ బెండ్లియాడెను. తరువాత ప్రతాపరుద్రుఁ డనువాఁడు రాజ్యముచేయుచుండగాఁ జైతన్యుఁడను వైష్ణవభక్తుఁడు అచ్చటికి వచ్చెనఁట.

పది సంవత్సరములవఱకును వైభవముతో రాజ్యముం జేసెను. కాని యీతఁడు వృద్ధదశలో నుండఁగ దురుష్కులు ౧౨౦౪-లో బంగాళమును గెలిచిరి.

ఉపసంహారము.

హిందూదేశ పారతంత్ర్యమునకుం గారణములు.

ఇట్లు హిందూమహాయుగములో మహోన్నతదశయం దుండిన హిందూదేశము పదవశతాబ్దమునుండి తురుష్కుల దండయాత్రలకు లోనయి, పన్రెండవ శతాబ్దాంతమువఱకుఁ దురుష్కుల స్వాధీనమై తన స్వాతంత్ర్యమును బోఁగొట్టుకొనియె. ఇట్లీదేశములోని జనులు మేఁకలయి పరరాజులకు లోఁబడిన కారణము లనేకములు గలవు. అందుఁ గొన్నిటిని ఈ క్రిందఁ బొందుపఱిచెదము.

౧. జాతిబంధనములు దృఢమగుట.

క్రమక్రమముగా జాతిసంబంధమైన బంధనములు గట్టిగ బిగింపఁబడి చాతుర్వర్ణ్యమేకాక చతుస్సహస్రవర్ణంబు లయ్యెను. ఒక్కొకజాతిలో నసంఖ్యములయిన యుపజాతులు పుట్టెను. గుణకర్మవిభాగానుసారముత్పన్నమైన నాలుగుజాతులు, వృత్తిననుసరించియు దేశముల ననుసరించియు నసంఖ్యజాతు లయ్యెను. కుండలుచేయువానిది యొకజాతి; కల్లుచెక్కువానిది యింకొకజాతి; బట్టనేయువానిది మఱియొకజాతి, వేదము చదువుకొని జీవనముచేయువాఁడు వైదికియయ్యె; రాజనియోగములలో నుండువాఁడు నియోగియయ్యె; ఈలాగు వాయువేగమనోవేగములతో నసంఖ్యజాతులు ప్రబలి ప్రతిజాతివారును తామే యెక్కువవారమనియు, నితరులు తమకంటెఁ దక్కువవా రనియుఁ జెప్పుచుఁ బరస్పరద్వేషంబులు ప్రబలఁజేసిరి. పైజాతివారగు బ్రాహ్మణక్షత్రియులకు విద్యాసామర్థ్యబలంబు లెక్కువగుటవలన వారు అధికారమంతయుఁ దమచేతిలోనే యుంచుకొనిరి. కొన్నిదినములకు రాజులు విషయలంపటులైనందునను, పూర్వక్షత్రియవంశములు నశించుచుఁ బోయినందునను క్షత్రి

వది సంవత్సరములవఱకును వైభవముతో రాజ్యముఁ జేసెను. కాని యీతఁడు వృద్ధదశలో నుండఁగ దురుష్కులు ౧౭౦౪-లో బంగాళమును గెలిచిరి.

ఉపసంహారము.

హిందూదేశ పారతంత్ర్యమునకుఁ గారణములు.

ఇట్లు హిందూమహాయుగములో మహోన్నతదశయం దుండిన హిందూ దేశము పదవశతాబ్దమునుండి తురుష్కుల దండయాత్రలకు లోనయి, పండ్రెం డవ శతాబ్దాంతమువఱకుఁ దురుష్కుల స్వాధీనమై తన స్వాతంత్ర్యమును బోఁగొట్టుకొనియె. ఇట్లీదేశములోని జనులు మేఁకలయి పరరాజులకు లోఁబడిన కారణము లనేకములు గలవు. అందుఁ గొన్నిటిని ఈ క్రిందఁ బొందు పఱిచెదము.

౧. జాతిబంధనములు దృఢమగుట.

క్రమక్రమముగా జాతిసంబంధమైన బంధనములు గట్టిగ బిగింపఁబడి చాతుర్వర్ణ్యమేకాక చతుస్సహస్రవర్ణంబు లయ్యెను. ఒక్కొక జాతిలో నసంఖ్యములయిన యుపజాతులు పుట్టెను. గుణకర్మవిభాగానుసారముత్పన్న మైన నాలుగుజాతులు, వృత్తిననుసరించియు దేశముల ననుసరించియు నసంఖ్య జాతు లయ్యెను. కుండలుచేయువానిది యొకజాతి; కట్టెచెక్కువానిది యింకొక జాతి; బట్టనేయువానిది మఱియొకజాతి, వేదము చదువుకొని జీవనముచేయు వాఁడు వైదికియయ్యె; రాజనియోగములలో నుండువాఁడు నియోగియయ్యె; ఈలాగు వాయువేగమనోవేగములతో నసంఖ్యజాతులు ప్రబలి ప్రతిజాతివా రును తామే యెక్కువవారమనియు, నితరులు తమకంటెఁ దక్కువవా రని యుఁ జెప్పుచుఁ బరస్పరద్వేషంబులు ప్రబలఁజేసిరి. పైజాతివారగు బ్రాహ్మణ క్షత్రియులకు విద్యాసామర్థ్యబలంబు లెక్కువగుటవలన వారు అధికారమం తయుఁ దమచేతిలోనే యుంచుకొనిరి.కొన్నిదినములకు రాజులు విషయలంపటు లైనందునను,పూర్వక్షత్రియవంశములు నశించుచుఁ బోయినందునను క్షత్రి

యులబలమును, నాధిక్యమును తగ్గి బ్రాహ్మణులచేతికే సాంఘికాధికారమంతయు వచ్చి, వారు ‘కలియుగములో సర్వశ్రేష్ఠులమైన మేము, మాకు సేవచేయుటకు శూద్రులు, ఈరెండుజాతులు తప్ప మూఁడవజాతి లేనేలేదని’ చెప్పసాగిరి. ఈజాతిద్వేషమునకుఁ దోడు మతద్వేషములును హెచ్చెను. ఒక తెగవారగు బ్రాహ్మణులలో, వాఁడు వైష్ణవుఁ డనియు, వీఁడు స్మార్తుఁడనియు, ఇంకొకఁడు మాధ్వుఁడనియు భేదములుపుట్టి, ఒకరియింటిలో నొకరు భోజనము చేయకపోవుటయేగాక యొకరినొకరు చూచుటయుఁ దప్పని చెప్పసాగిరి!

జాతిమతద్వేషము లింతవఱకునైన నాఁగియుండిన చింతలేదు. ఏలయన, అధికారము, ధనము, కులీనత్వము మొదలగు కారణములచే జనులలోఁ గొందఱు హెచ్చనియుఁ, గొందఱు తక్కువయనియు జాతిభేదము లితరదేశములలోను గలవు. రోమ్‌దేశములోని ప్యాట్రిషియన్ ప్లేబియన్, ఇంగ్లండ్‌లోని రాజు, సరదారులు, సామాన్యజనులు అనుభేదమును మన మెఱిఁగియే యున్నారము. కాని యట్టిభేదము లాయాదేశములందుఁ గ్రమక్రమముగాఁ బోయి యందఱును సమానమనెడి సిద్ధాంతము క్రిందితరగతివారి యశ్రాంత ప్రయత్నమువలన స్థిరపడి యాదేశములు మహోన్నతస్థితిఁ జెందెను. కాని మన దేశములోఁ గ్రిందిజాతివారు పైకివచ్చుటకు మారుగా లోఁతునకుఁ ద్రొక్కఁబడుచుండిరి. అందుచే నైక్యభావము సున్నయయ్యెను.

అన్నిటికంటె నీజాతిబంధనములు చేసిన గొప్పకీడు మనలను కూపమండూకములఁ జేయుట. అన్యజాతీయునిఁ దగులుటయే మహాదోషముగాఁ దలంచునప్పు డన్యదేశమునకుఁ బోవుట యెట్లు తటస్థించును? ఆసేతుహిమాలయప్రాంతమునఁ దప్ప యీజాతిభేద మెచ్చటను లేదు. కావున ఉత్తరమున అటక్‌నది (శిలానది) దాఁటఁ గూడదనిరి. సముద్రయానము పనికిరా దనిరి. ఇంకేమున్నది? ఇట్లు హిందువులు తమ్ము నొక దీవిగడ్డలోఁ గైదుచేసికొన్నిన్నఁటున, వెలుపలనున్న దేశములలో నేమి జరుగుచున్నది వీరికిఁ దెలియుమార్గము

లేకపోయెను. తురుష్కులగుంపు గడపలోనికి వచ్చువఱకుఁ దురుష్కులను గుఱించిగాని, వారి ధర్మమును గుఱించిగాని, వారు చేయుచుండిన యితరదేశముల నాశమును గుఱించిగాని మనవారేమియుఁ దెలిసికొనక సుఖనిద్రపోవుచుండిరి. ఇట్లు గడపదాఁటి తొంగిచూచినఁ బాపము వచ్చునని తలంచి యిరుగుపొరుగున నిప్పంటుకొనినను, ఆసమాచారము తెలిసికొనక యింట సుఖనిద్రపోయెడువారు పారతంత్ర్యాగ్నిలో వేఁగుట సహజమేకదా? ఈప్రకార మీ జాతిబంధనములు మిక్కిలి బిగింపఁబడి దేశమునకు నురిపోయఁబడియె.

౨. నీతిబంధనములు శిథిలమగుట.

నీతియన బరిశుద్ధప్రవర్తన! ఏదేశముయొక్క నీతిబంధనములు శిథిలమగునో యది తప్పక యధోగతికిఁ బోవునని మనము ఈజిప్టు, రోమ్ మొదలగు దేశముల చరిత్రలవలనఁ దెలిసికొనవచ్చును. హిందూదేశము తురుష్కులపాలగుటకు నీదేశమందు నప్పుడు వ్యాపించిన యనీతి యొక గొప్ప కారణమై యున్నది. ధర్మముపేరిట నీ యనీతి జనులలోఁ బ్రసరించినందున నది మిక్కిలి యపాయమునకుఁ గారణ మయ్యెను. పాంచరాత్రులనియుఁ, బాశుపతులనియు, శాక్తులనియు, కాపాలికులనియు, భైరవులనియు ననేక నూతన సాంప్రదాయములవారీ దేశమున వ్యాపించిరి. ఇందుఁ గొందఱు దేవీపూజ యను పేరిట మద్యపానముచేయుట నేర్పిరి; కొందఱు నేను భైరవుఁడను, నీవు భైరవివి, అని చెప్పి వ్యభిచారముచేసిన దోషము లేదనిరి; కొందఱు శ్మశానములో వసించుటయుఁ, తలపుఱ్ఱెలు మాలగా వేసికొనుటయు ధర్మ మనిరి. కొందఱు దేవికిని భైరవునికిని నరబలి యిచ్చుట ముక్తిదాయక మనిరి! ఇట్లనీతి యెంతదూరము పోవలయునో యంతదూరము పోయెను. ఈమతముల లోని యొకానొక మతమువారి ఘోరకృత్యముఁ జూడవలయునేని భవభూతి కృత్తి మాలతీమాధవీయములోని ౫-వ యంకముఁ జదువనగు. ఈమతములలో ననేకమతముల శ్రీశంకరాచార్యులవారు ఖండించి, వానిని రూపు మాప

యత్నించిరి. కాని యవి యప్పుడు కొంచెము తగ్గినను మరలఁ బ్రబలి నేఁటి వఱకు నచ్చటచ్చట రహస్యస్థలములలో డాఁగియున్నవి. జను లిట్టి యనీతుల పాలయినందున విషయలంపటులయి పరవశతకుఁ జక్కని త్రోవ చేసి పెట్టుకొనిరి.

౩. స్వదేశ రాజులలో నైకమత్యము లేకపోవుట.

ఇదియే యీ దేశ పారతంత్ర్యమునకు ముఖ్యకారణము. పదవ శతాబ్దము నుండి పండ్రెండవశతాబ్దాంతమువఱకు నీ దేశమున సార్వభౌమ రాజవంశ మొకటియు లేనందున, ఎవ్వరికి వారే స్వతంత్రులయి, సార్వభౌముల మని చెప్పుకొనుచు, నితరరాజుల శ్రేయస్సు నోర్వలేక యెల్లప్పుడును ఒకరితో నొకరు పోరాడుచుండిరి. ఇందువలన వారిలో నైకమత్యములేక, ద్వేషములు ముదిరి, తురుష్కుఁడు వచ్చి యొకానొక రాజును బాధపెట్టునప్పుడు ఇతర రాజులు వానికి సహాయముచేయక యూరకచూచుచు వానినాశము విని సంతసించుచుండిరి. కాని యట్లు ఊరకుండుట తమనాశమునకు త్రోవచేసికొనుట యని నమాట తలఁపరైరి. వీరిలో నెవ్వ రెవ్వరి వైరమువలన నీదేశమున కెట్లెట్లు పారతంత్ర్యపు సంకెలలు కలిగెనో యీగ్రంథముయొక్క రెండవభాగమందు వివరింపఁబడెను గాన నిచ్చట విస్తరింప నవసరములేదు.

౪. ఈ దేశస్థుల శరీరసామర్థ్యము తగ్గుట.

హూణశకవంశజులగు పరదేశీయుల నీదేశమునుండి వెడలఁగొట్టిననాఁడు గల శరీరసామర్థ్యమును శౌర్యమును ఈదేశమునఁ గ్రమక్రమముగా తగ్గి తురుష్కుల కాలమువఱకు మిక్కిలి తక్కువయైనట్లు గానవచ్చుచున్నది. అట్లు గాకున్నఁ దమకంటె మిక్కిలి తక్కువసంఖ్యగల తురుష్కసైన్యములకు వీరనేక యుద్ధములలో నోడుట తటస్థింపదు. ఇట్లు వీరు బలహీనులగుటకు ముఖ్యకారణ మతిబాల్య వివాహప్రచారమే యని చెప్పవచ్చును. ఆఁడుపిల్లల కెంత

శీఘ్రముగా వివాహముచేసిన నంతమంచిది యనిన నమ్మిక పెరిఁగినందునఁబదుమూఁడు పదునాల్గు సంవత్సరముల కుమారికలు పిల్లలఁ గనుట సంభవించెను- ఇట్టి పసికూనలకుఁ బుట్టినవారికిఁ బచ్చితురకలతోఁ బోరననిల్చి యెదిరించు నట్టి బల మెట్లు కలుగును? చిన్నవయసులో గర్భోత్పత్తియగునేని పిల్లలు బలహీను లగుదురనిన సిద్ధాంత మింగ్లీషువైద్యులు చెప్పుమాటగాని మనహిందువులు చెప్పెడిమాటకాదు అని కొందఱు పొరపడవచ్చును. కాని యది నిజముగాదు. ఈ యంశమును మనవైద్యశాస్త్రాచార్యులగు చరకసుశ్రుతాదులు గూడ వ్రాసియున్నారు. ఇదియుఁ గాక యీవిషయ మనుభవైక వేద్యము. కావున నిందును గుఱించి పెంచి వ్రాయ నక్కఱలేదు.